

I... això és la meua vida

Relats biogràfics i societat

Grup de Recerca Biogràfica

Joan Prat, coordinador

I... això és la meva vida

Relats biogràfics i societat

Centre de Promoció de la Cultura Popular
i Tradicional Catalana

I... això és la meva vida

Relats biogràfics i societat

Grup de recerca biogràfica

Joan Prat, *coordinador*

Yolanda Bodoque

Juan Manuel Garcia Jorba

Lídia Martínez Flores, *preparació de l'edició*

Miquel Àngel Martínez Igual

Isabel de la Parte

Jordi Roca i Girona

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Barcelona, 2004

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

I... això és la meva vida : relats biogràfics i societat. —

(Temes d'etnologia de Catalunya ; 9)

A la part superior de la portada: Centre de Promoció de la Cultura Popular
i Tradicional Catalana. — Bibliografia

ISBN 84-393-6579-9

I. Prat i Carós, Joan, ed.

II. Catalunya. Departament de Cultura

III. Universitat Rovira i Virgili. Grup de Recerca Biogràfica

IV. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana

V. Col·lecció: Temes d'etnologia de Catalunya ; 9

1. Etnologia — Mètodes biogràfics

39:929

© 2004: Grup de Recerca Biogràfica

© d'aquesta edició: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura

Direcció de la col·lecció: Joan Prat i Carós

Disseny de la col·lecció: Azúa / Ancochea

Fotografia de la coberta: Takushi Katafuchi

Tiratge: 800 exemplars

Impressió: Printing Súrria SL

Dipòsit legal: B. 41.236-2004

SUMARI

Pròleg / 9

PRIMERA PART: EL PRE-TEXT

1. El relat de vida com a objecte d'estudi i mètode de treball / 21

- 1.1. «Explicar la vida». El relat de vida com a construcció social / 21
- 1.2. El Banc de Memòria Biogràfica. Els relats de vida / 31
- 1.3. El relat de vida com a expressió cultural / 37

2. Contactes, situacions i circumstàncies vitals que motiven i condicionen el relat / 41

- 2.1. «M'heu de lliurar una història de vida». Motius que porten a fer relats de vida / 45
- 2.2. «Fes com si no ens coneguéssim». El vincle entre l'entrevistador i l'informant / 47
- 2.3. «Per què em vols fer una entrevista?». Motius per escollir els informants / 53

3. Condicions materials i simbòliques en què es produeix el relat de vida. Escenaris possibles / 57

- 3.1. L'escenari: a casa, al bar... / 60
- 3.2. Tot preparant el terreny... / 64
- 3.3. L'enregistrament: quan la gravadora es posa en marxa / 67
- 3.4. El guió: Una sola pregunta / 71
- 3.5. La importància de fer etnografia a través de l'entrevista / 76

4. La presència de l'altre, l'entrevistador, en el relat de vida / 77

S E G O N A P A R T : E L C O N T E X T

5. Biografia i societat / 89

5.1. Novament, el Banc de Memòria Biogràfica / 93

6. Vides de dona / 99

6.1. La «mestressa de casa» / 101

6.2. La dona que s'ha fet ella mateixa / 105

6.3. A manera de cloenda / 145

7. Vides consagrades / 147

7.1. Fonts religioses del discurs de la vida / 147

7.2. Dels models a les vivències / 152

7.3. Viure consagrat a Déu / 169

7.4. A manera de cloenda / 176

8. Vides de migrants transnacionals / 181

8.1. Representacions prèvies a la sortida / 183

8.2. Sortir o no sortir. Imatges interseccionals / 197

8.3. Representacions de la sortida. Imaginari del primer viatge i la frontera / 200

8.4. Representacions del context del país d'arribada / 206

8.5. Representacions de la nova contextualització glocal / 217

8.6. A manera de cloenda / 224

T E R C E R A P A R T : E L T E X T

9. El relat de vida com a estructura narrativa / 229

9.1. La biografia com a relat / 231

9.2. Fonaments de l'estructura narrativa / 234

10. L'esquema narratiu. (Qui sóc i quina és / ha estat la meua vida) / 241

10.1. Criteris d'ordenació, organització i composició del relat / 243

10.2. Elements significatius del relat i d'altres recursos narratius / 255

11. El jo com a ideòleg: un exercici de comprensió, explicació i valoració de la pròpia vida. (Per què sóc així i per què és/ha estat així la meua vida) / 293

11.1. Genètica i entorn / 293

11.2. Els altres decisius / 295

12. Del sentit i el sentiment: una crítica a l'anàlisi dels relats de vida. (O com tirar pedres sobre la pròpia teulada) / 299

12.1. Del passat al present / 299

12.2. Dels fonaments als relats / 304

12.3. (Auto)crítica de l'anàlisi / 307

A N N E X O S

Fitxa del Banc de Memòria Biogràfica / 311

Llistat d'informants / 315

Llistat de col·laboradors / 323

B I B L I O G R A F I A / 327

Pròleg

ANTECEDENTS

Durant el mes de maig de l'any 2000, vaig demanar al Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya, una beca d'estada fora de Catalunya amb l'objectiu d'anar-me'n dos mesos a París i treballar la temàtica del mètode biogràfic. La sol·licitud, que em fou concedida, anava acompanyada d'una memòria força extensa titulada *Històries de vida i patrons narratius* que, en certa manera constitueix un primer esborrany del que jo volia en aquells moments.

Diguem que me'n vaig anar a París (octubre del 2000) pensant que tenia un coneixement relativament sòlid de la literatura antropològica sobre relats i històries de vida. Però allí, treballant a les biblioteques del Laboratoire d'Anthropologie Sociale del College de France i a la Maison des Sciences de l'Homme, em vaig adonar no només de les nombroses llacunes de les meves lectures anteriors en l'àmbit estricte de l'antropologia i la sociologia, sinó, i sobretot, de l'existència d'altres àmbits disciplinaris que jo desconeixia totalment. Així, doncs, vaig començar a llegir teoria literària i semiòtica sobre el tema (C. Abastado, Martine Burgos, el molt conegut Philippe Lejeune...), filòsofs, com per exemple Georges Gusdorf o Karl Weintraub, algun científic social fortament influït per la psicoanàlisi, com Selim Abou, Lipiansky, etc. En tornar a Tarragona, vaig contactar amb Inés Tomàs, psicoanalista, que em va preparar una llista de textos psicoanalítics, dels quals recordo amb especial delectació la lectura d'*El hombre de los*

lobos (Por el Hombre de los Lobos, 1983). Resumint: es podria dir que el primer mes passat a París llegint, buidant revistes i llibres, perseguint números especialitzats o bé intentant trobar actes de congressos dedicats al tema i escorcollant, moltes hores cada dia, fitxers manuals i informàtics em va permetre prendre el pols a l'estat de la recerca sobre el mètode biogràfic a França i complementàriament em va fer pensar en la possibilitat de crear un grup de treball en el si del Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social de la Universitat Rovira i Virgili en el qual, i com és ben sabut, hi treballen alguns bons experts del mètode biogràfic com són Juanjo Pujadas, Oriol Romaní o Dolors Comas d'Argemir, per esmentar només els de la primera generació.

L'EQUIP I EL PROJECTE

A l'hora de començar a donar voltes a un hipotètic equip de treball vaig pensar en gent que ja haguessin fet recerca emprant els relats de vida o les històries de vida i també que haguessin treballat amb mi en ocasions anteriors ja que la bona entesa personal en un treball col·lectiu és absolutament fonamental. Així, i procurant conjugar la professionalitat i el *feeling* personal, vaig penjar-me al telèfon i amb l'excepció d'en Jaume Vallverdú, que en aquells moments tenia altres interessos que l'allunyaven del que jo li proposava, la resta dels contactats em van dir que sí. Per ordre alfabètic, l'equip va quedar format per Yolanda Bodoque, doctora en Antropologia, coautora del llibre *Vides de dona*, dirigit per Dolors Comas d'Argemir i autora, ella mateixa, d'una tesi doctoral en la qual hi juguen un paper fonamental els relats de vida de dones usuàries d'un *planning* familiar de Cambrils; Juan Manuel García Jorba, també doctor en Sociologia, però amb una tesi d'antropologia que té un capítol específic sobre itineraris de conversió a testimonis de Jehovà. En Joan Manuel és autor d'un

llibre *–Diarios de campo (2000)–* on abunden les reflexions sobre el tema biogràfic. Lúdia Martínez Flores és catedràtica de llatí d'institut i antropòloga, i experta en el que podríem dir-ne «vides exemplars». Precisament un excel·lent treball titulat «De vides exemplars», que em va presentar en el darrer any de carrera, va ser el motiu bàsic per demanar-li la seva incorporació al present projecte. Amb Miquel Àngel Martínez Igual, infermer i filòleg, a més d'antropòleg, hi vaig coincidir a París; allí vam parlar de la seva tesi sobre immigrants senegalesos a Europa (i més específicament a Catalunya i el País Valencià) i dels seus itineraris vitals. En aquests moments, en Miquel està ocupat amb la seva tesi en la qual el mètode biogràfic hi ocupa un lloc important. Isabel [Isa] de la Parte, és també antropòloga i des de fa anys treballa a Patrimoni Cultural d'Andorra. Allí va organitzar i muntar l'Arxiu Etnogràfic d'Andorra constituït sobretot per relats i històries de vida i això en un projecte ampli dirigit per Dolors Comas d'Argemir. L'Isa és autora, conjuntament amb David Mas, del llibre *La casa a Andorra: dues històries de família (2000)* i en l'actualitat continua interessada per les vides d'immigrants a Andorra. Finalment, Jordi Roca i Girona, doctor en Antropologia i professor titular de la URV, és també coautor del llibre *Vides de dona* ja esmentat i autor, en solitari, d'un altre text sobre imatges de gènere que porta per títol: *De la pureza a la maternidad (1996)*, un bon llibre que va guanyar el premi Marqués de Lozoya en la seva edició de 1993. En Jordi ha continuat reflexionant en diferents ocasions sobre gènere i memòria, com es pot veure a la bibliografia.

És ben sabut que els projectes IPEC, no poden contractar-se directament amb grups universitaris sinó que cal una mediació a través d'alguna institució amb un fort arrelament territorial. Quan ens vàrem assabentar d'aquesta condició, vàrem pensar immediatament en el Museu Salvador Vilaseca de Reus. Anna Figueras, antropòloga i directora del museu, i Salvador Palomar,

etnòleg i conservador del mateix museu, i ben conegut pels seus treballs sobre cultura popular i tradicional, varen acollir d'entrada el projecte i dins de les seves possibilitats hi han col·laborat amb més o menys intensitat, segons les èpoques.

Amb l'equip constituït, vaig preparar la memòria titulada *Banc de memòria biogràfica* per presentar a la convocatòria de l'IPEC 2000, publicada pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. He escrit «vaig preparar» en singular de manera expressa, ja que la memòria la vaig escriure jo mateix amb una participació mínima de la resta dels membres de l'equip. Aquest error meu de plantejament l'hem pagat molt car després tots. A diferència d'altres equips ja consolidats que tenen una experiència llarga de treball conjunt i que, en aquest sentit, poden abordar projectes nous prèviament discutits (o no) per tots sense massa problemes, jo vaig ser tan ingenu de no adonar-me de la necessitat d'un rodatge previ –que podia haver estat la discussió acurada de la mateixa memòria!– i de pensar que allò que jo veia tan clar, tothom ho veuria tan clar com jo... Greu error de percepció ja que la cosa no va ésser així i no diré que els meus estimats col·legues i col·laboradors em saltessin a la jugular el primer dia, però el que sí que em van deixar clar, des d'aquest primer dia, és que allí hi mancava un projecte col·lectiu i consensuat i que calia posar-s'hi al més aviat possible com així vàrem fer i penso que, de forma força original. A les reunions del Seminari (fetes sempre a la tarda del darrer divendres de cada mes –rememorant, potser, el pietós costum de combregar els 9 primers divendres de mes?–) hi presentàvem escrits, esquemes, llençols, reflexions, comentaris al marge, i també dibuixos i acudits que varen generar una mecànica de funcionament que vista en perspectiva penso que fou fructífera i que ens va ajudar a consolidar-nos com a grup de recerca.

Alguns d'aquests textos d'ús intern varen arribar en el moment oportú. Aquest fou el cas, per exemple d'«Allò que tal

vegada s'esdevingué» i «Allò que tal vegada es podria tenir en compte», doble escrit de Lúdia Martínez; «La construcció autobiogràfica: construcció de la identitat personal, memoria, sentido de la vida y discurso autobiogràfico» de Miquel Àngel Martínez; «Reflexions sobre el mètode de treball» d'Isa de la Parte; «La necesidad del 'otro' en el discurso autobiogràfico», d'Inés Tomàs, persona aliena al Seminari, però que l'anava seguint de prop... En fi, alguns d'aquests escrits van estimular la reflexió teòrica, uns altres van ésser un revulsiu en moments d'estancament i encara uns tercers van ajudar-nos a desbloquejar vies mortes en les quals estàvem instal·lats.

PENSAR EL JO DELS ALTRES: EL BANC DE MEMÒRIA

Quan feia aproximadament nou mesos que funcionàvem, penso que havíem redreçat mínimament la criatura intel·lectual que anàvem confegint i l'equip s'orientava en una triple direcció. En primer lloc, l'elaboració d'una fitxa informàtica que permetés l'emmagatzematge dels ja nombrosos documents auto/biogràfics dels quals en aquells moments ja disposàvem. Gairebé la totalitat de l'equip, en un o altre moment del procés, s'hi va involucrar activament (vegeu l'Annex 1 on reproduïm la fitxa de base). En segon lloc, i malgrat que els aspectes de recollida de materials i de compilació etnogràfica foren importants des dels inicis, l'interès fonamental del Grup de Recerca Biogràfica mai no va deixar de ser la reflexió teòrica sobre els relats de vida compilats i més en general sobre el mètode biogràfic.

No és estrany que, donada aquesta inflexió teòrica, dediquéssim una bona part de la primera fase del seminari a la presentació i discussió d'un seguit d'articles, alguns dels quals seminals en l'àmbit que ens ocupa, com més endavant comentarem.

En tercer lloc, i quan encara portàvem poc temps de rotatge

(abril del 2001), la Regidoria de Polítiques per a la Igualtat de l'Ajuntament de Reus, va demanar a l'Anna Figueras i en Salvador Palomar de preparar una exposició sobre una de les sederes de Reus, fàbriques tèxtils que feien servir fonamentalment mà d'obra femenina, que a principis d'any havia estat enderrocada. Els dos membres de l'equip procedents del Museu, van preparar una primera memòria en la qual el Grup de Recerca Biogràfica (GRB) ens comprometíem a fer el gruix de les entrevistes. Jordi Roca, aprofitant una petita part de la memòria ja elaborada en va preparar una de nova, incidint, sobretot, en els objectius, les hipòtesis, la metodologia i les tècniques a tenir en compte. Així mateix, en Jordi va preparar una guia d'entrevista que va resultar útil per aproximar-se a la memòria obrera femenina.

Canvis posteriors en la política de l'Ajuntament de Reus van repercutir en l'estructura interna del museu, en la supressió de l'exposició, que va ser substituïda per l'encàrrec d'un llibre, i tot aquest enrenou va tenir unes conseqüències nefastes per a nosaltres: retards en la signatura del conveni, retards en l'arribada de les partides financeres puntualment lliurades per la Generalitat, retard en l'elaboració de les factures, el responsable estava «permanentment reunit» quan el necessitàvem i el telefonàvem... Per sort, tot aquest malestar no va tenir repercussions en l'elaboració de la investigació sobre les sederes menada, des de la perspectiva històrica, per Salvador Palomar i, des de l'àmbit etnogràfic, per Yolanda Bodoque. El llibre de la Yolanda i en Salvador, titulat *Memòria de la Sadera. Les obreres tèxtils a Reus* és un magnífic exemple de com recollir la memòria obrera, en aquest cas femenina i a Reus. Poc després, els directius de l'Institut d'Estudis Vallencs varen oferir al coordinador del Grup de Recerca Biogràfica la possibilitat de dur a terme un projecte d'història oral a Valls. Amb el títol d'*Una etnografia de la memòria a Valls*, Yolanda Bodoque i Lúdia Martínez hi estan treballant en aquests moments. Pel seu costat, una estudiant del Departament d'Antropologia, Filosofia i

Treball Social, la Roser Rovira, va guanyar la Beca d'Investigació Jaume Ramon Vidales en la seva edició del 2002 i instituïda per l'Ajuntament del Vendrell. El projecte de recerca, que porta per títol: «La memòria del Vendrell. Etnografia de les històries de vida dels seus vilatans», es fa sota la direcció de qui signa aquestes ratlles. Ja per acabar amb aquest apartat que podríem anomenar de peticions externes, la mateixa Regidoria de Polítiques per a la Igualtat de l'Ajuntament de Reus ens ha demanat dues publicacions més en els darrers dos anys que tenen també com a base els relats biogràfics: la primera està relacionada amb el treball de les dones en el món dels fruits secs a Reus i ha tingut com a encarregats de dur a terme la investigació Montserrat Soronellas, amb Xisca Martorell i Toni Martí –els dos darrers col·laboradors i membres del Grup de Recerca Biogràfica que aleshores estaven treballant en el Banc de dades. Els resultats han estat publicats en el llibre: «Aquí es ve a triar!» *Els magatzems de fruita seca de Reus i el treball de les dones*, editat el març del 2003. La segona investigació, que aborda el tema de la migració dels anys cinquanta i seixanta des d'una perspectiva femenina, ha estat feta per Lídia Martínez i Jordi Roca i els seus resultats han estat publicats l'abril del 2004 en un llibre que té per títol: *Recomençar la vida. Una memòria del procés migratori de les dones a Reus (1950-1970)*.

«I... AIXÒ ÉS LA MEVA VIDA!»: RELATS BIOGRÀFICS I SOCIETAT

La reflexió i discussió teòrica i metodològica, així com la recollida de relats biogràfics i la seva lectura i comentari conjunts per part dels membres de l'equip, va arribar un punt que varen haver de cedir el pas a la fase d'ordenació i anàlisi de les dades i la seva corresponent presentació. Així, i partint de tres propostes independents d'índex presentades per Yolanda Bodoque, Miquel

Àngel Martínez Igual i Joan Prat, Isa de la Parte va treballar en una proposta unitària en què ja apareixien clarament les tres grans parts –el Pre-text, el Context i el Text– en les quals ha quedat estructurada la monografia que teniu a les mans. En la primera part introductòria s'explica amb deteniment aquestes qüestions per la qual cosa, aquí em limitaré a comentar l'autoria de les diferents parts del llibre. La primera part –«El Pre-text»– ha estat pensada i escrita per Yolanda Bodoque i Isa de la Parte, que ben aviat es varen constituir com a tàndem intel·lectual. La segona part –«El Context»–, confegida per tres blocs independents i encapçalada per un breu escrit introductori, s'ha repartit de la manera següent: Joan Prat ha redactat l'escrit introductori i el text titulat «Vides de dona», Juan Manuel Garcia Jorba, al seu torn, és l'autor del bloc temàtic titulat «Vides consagrades», mentre que en Miquel Àngel Martínez, és l'autor de «Vides de migrants transnacionals». Finalment, Lúdia Martínez i Jordi Roca, que també des dels inicis varen començar a elaborar propostes conjuntament, s'han fet càrrec de la totalitat de la darrera part, titulada «El Text».

Però, evidentment, un llibre escrit a set mans (o a catorze?) planteja problemes greus. Així, i malgrat que havíem intentat establir amb la màxima precisió què feia cadascú i el nombre de pàgines de què disposava cada apartat, i que ens havíem mentalitzat per escriure un llibre que fos agradable de llegir, d'unes 220/225 pàgines, quan vàrem tenir confegit el primer esborrany complet, se'ns va fer palès allò que ja temíem: que hi havia repeticions i redundàncies a dojo, que les mateixes coses apareixien en llocs diferents i en canvi altres –que tothom pensava que escriuria el veí– restaven al tinter; uns estils de redacció ben diferents, unes introduccions parcials que quan són posades en comú sobren o canten i, en fi, centenars de detalls sobre els quals calia retornar. Després d'una lectura conjunta i atenta se'ns presentaven dues alternatives: o bé cadascú signava la seva part i aquí pau

i allà glòria, o bé intentàvem unificar-ho sobretot tenint en compte que sempre ens havíem plantejat aquestes pàgines com una responsabilitat col·lectiva, d'equip, més que no pas com un exercici individual. Un cop decidits per aquesta segona opció vàrem pensar que una bona candidata per realitzar aquesta tasca dura i complicada podia ésser la Lúdia Martínez Flores, que d'altra banda estava ben predisposada a enfrontar-se al repte. I així va quedar acordat i la Lúdia ha dut a terme la feina d'harmonització i unificació del manuscrit.

Al llarg d'aquests anys hi ha hagut un seguit de persones que ens han ajudat o estimulat. En primer lloc els dos tècnics del Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social, Raquel Beltrán i Pedro F. Marta. La Raquel, ha coordinat, amb la seva eficàcia i professionalitat provades, l'anada i vinguda de textos fent de receptora dels escrits de cadascú i reenviant-los unificats i maquetats a la totalitat dels membres de l'equip. A més de treballar en l'edició i unificació dels primers esborranys complets, la Raquel ens ha proporcionat un ajut inestimable pel que fa als temes bibliogràfics. Ha posat ordre (i concert) en una extensa bibliografia que li va passar el coordinador d'aquest projecte (i que no hem inclòs en aquesta publicació) i ella mateixa va establir una sèrie de cerques per Internet que han enriquit extraordinàriament els fons inicials. Pedro F. Marta, pel seu costat, ha estat el punt de referència ineludible pel que fa a la creació del Banc de dades sobre memòria biogràfica. En Pedro va anar treballant sistemàticament i rigorosa els diferents models de fitxa pensats per Jordi Roca, Isa de la Parte i Lúdia Martínez (i també per Xisca Martorell i Toni Martí) en diferents fases del procés i va aconseguir un tipus d'emmagatzematge i consulta de les dades que conjuga la simplicitat amb la complexitat, segons diuen aquells que són experts en les subtilitats de les noves tecnologies, entre els quals no s'hi compta l'autor d'aquest pròleg.

Fa un moment esmentava Xisca Martorell i Toni Martí.

Ambdós són dos joves llicenciats en Antropologia que en un determinat moment es van oferir per col·laborar en les tasques del GRB. Inicialment varen posar ordre en els relats de vida que integren el Banc de dades i posteriorment es van fer càrrec, coordinats com ja s'ha dit per Montserrat Soronellas, de la recerca que va donar peu a la monografia sobre el treball de les dones a la fruita seca de Reus. Quan ells van deixar d'ocupar-se del Banc de dades, els va substituir Emilio Suárez, un becari del Departament, i posteriorment se n'ha fet càrrec Lourdes Miró.

Vull o volem agrair també a Inés Tomàs, professora de la Facultat de Psicologia i psicoanalista, el suport que en diferents fases de la investigació ens ha ofert ja fos revisant des d'una perspectiva psicoanalítica alguns relats de vida i també pels seus consells bibliogràfics. En Manuel Delgado, que sabia que estàvem treballant sobre el tema, va tenir la gentilesa d'enviar-nos un article de Carlos Piña (1988) publicat a la *Revista Paraguaya de Sociología* (o sigui una publicació de difícil accés), però que va resultar una autèntica troballa que, a més a més d'impactar-nos intel·lectualment, va donar molt de joc a les sessions del Seminari. Com hom podrà observar el text de Piña ha estat citat profusament a diferents parts de la monografia.

Finalment, no volem deixar d'agrair l'actitud dels qui han estat els nostres contractants del CPCPTC amb els quals hem passat comptes de la feina feta cada X mesos. Diguem que al llarg d'aquests dos anys de durada del contracte, l'Assumpta Esquís, en Carles García i en Roger Costa han estat inflexibles en el fons, però suaus i delicats en les formes i aquesta doble actitud ens ha impedit d'adormir-nos en els llorers com algunes vegades hauria estat el nostre desig.

Joan Prat

Coordinador de Banc de Memòria Biogràfica

P R I M E R A P A R T

EL PRE-TEXT

1. El relat de vida com a objecte d'estudi i mètode de treball

1.1. «EXPLICAR LA VIDA». EL RELAT DE VIDA COM A CONSTRUCCIÓ SOCIAL

«Què vol que li expliqui, la meua vida? Pues miri... vaig néixer a Pradell, província de Tarragona. Me'n vaig casar i vaig vindre a viure a Tarragona. I aquí he passat la major part de la meua vida. Vaig sortir del poble que tenia vint-i-set anys o vint-i-vuit hasta setanta-sis que faré demà! I miri, bé. Vaig treballar en una fàbrica. He treballat trenta-dos anys!» (E.100)

«Em dic J. M. B. A. , vaig néixer a la Canonja el 9 de setembre de 1973. Ah! Els meus pares són immigrants, són andalusos, són de la província d'Almeria, Cuevas de Almazora, i van venir aquí a Catalunya l'any 1959 i a la Canonja fa trenta anys més o menys que hi són. Som cinc germans, tres nois i dues noies, i jo sóc el quart germà (silenci)... Jo vaig realitzar els estudis fins a sisè a la Canonja i... vaig passar a estudiar al seminari menor de Tarragona fins a COU i quan vaig acabar COU vaig anar a estudiar teologia a Barcelona...» (E.19)

Quan ens adrecem a algú per preguntar-li sobre la seva vida, paraules com les citades poden ser l'inici de l'evocació d'una narració vital. La persona entrevistada pot contestar descrivint situacions quotidianes diverses o confessant els seus sentiments més íntims, però, expliqui el que expliqui, les seves paraules afloren d'una realitat reviscuda i actualitzada ara, una realitat que ha estat forjada en un record nodrit de situacions, fets i sentiments que s'idealitzen, s'obliden, es reinventen i que cerquen una coherència entre el passat i el present.

Explicar la vida és una pràctica que s'està tornant quotidiana i alhora representativa de la manera que tenim d'observar la nostra realitat i de viure en una societat en la qual emergeix amb força la identitat personal, la consciència de la individualitat. Són moltes les situacions que ens conviden diàriament a repensar qui som, com per exemple, quan ens referim a la nostra situació laboral o familiar en moments concrets, o quan omplim una sol·licitud o anem al metge. D'aquesta manera ens caracteritzem individualment i socialment tot elaborant una síntesi o presentació biogràfica que ens identifica en situacions i moments diferents. De fet, en el nostre món relacional sovint escoltem i participem en converses on s'utilitzen síntesis biogràfiques per representar i descriure la vida d'algú altre i, amb les paraules, aquest altre esdevé un personatge que cobra vida i que esdevé socialment identificable.

Quan parlem de nosaltres mateixos, o d'altres, ens construïm com a subjectes individuals i socials que actuem, pensem i sentim. Quan recordem, ens pensem en passat des de la immediatesa del present i aleshores tota una gernació de records s'amunteguen i s'encadenen en el nostre pensament com a resultat d'aquest procés rememoratiu específic. Quan comuniquem «la nostra història», espais, temps i situacions passades adquireixen una vida present, com a seqüències cinematogràfiques, i ordim un guió per explicar «la nostra vida», o una part, recordant, oblidant, obviant i recreant en funció d'allò que volem comunicar en aquest instant precís i de l'interlocutor a qui ens adrecem; i fruit d'aquest moment i d'aquest procés sorgeix un relat únic i irrepètible. Evidentment no és el mateix explicar la nostra vida a algú proper a nosaltres en un àmbit privat que a una persona desconeguda en una situació aliena al nostre entorn més quotidià. L'experiència viscuda i recordada es presenta, aleshores, amb matisos diversos, tot arribant a generar narracions que presenten tons diferents, de manera que les històries resultants poden ser llegides i interpretades com independents entre si. D'alguna

manera els relats de vida, de les nostres vides, són construccions momentànies que reflecteixen la identitat, la nostra identitat, fruit d'un temps i un espai concrets. També són una forma de comunicar la realitat que ens envolta, ja que en cada relat biogràfic convergeixen esdeveniments personals i socials que ens permeten llegir la història social.

Degut a aquesta càrrega sintètica de la manera d'observar, d'aprendre, de transmetre i sobretot de testimoniar part del nostre entorn social, el relat de vida, nostre i d'altres, està més present que mai en les nostres converses, en la literatura, en la televisió, en el cinema i en la nostra vida. De fet, només ens cal observar les prestatgeries de qualsevol quiosc o llibreria o endinsar-nos en un *zapping* televisiu per a veure la importància de la vida dels altres en les nostres pròpies vides. Els llibres, els reportatges periodístics, els programes de ràdio i els *shows* televisius de més èxit són aquells que en les seves programacions inclouen històries i testimonis de persones «comunes» que surten de l'anonimat per parlar de les seves experiències vitals, en massa ocasions tenyides d'un drama mediàtic. Les vides d'èxit fins fa pocs anys havien acaparat l'exclusivitat de transcendir i la vocació d'esdevenir públiques; en canvi avui dia alguns personatges que salten a la fama a través de la televisió es converteixen en tema de converses de cafè i de treball; coneixem el seu nom, la seva família, els seus gustos; ens permetem valorar-los, ens cauen bé o malament, i acaben formant part de les nostres relacions socials. D'aquesta manera interaccionem amb ells, seguint i afavorint, o no, les seves trajectòries. Aquesta necessitat de transcendir públicament revela una consciència individual i una voluntat de participar amb nom propi en l'entorn social, però al mateix temps reflecteix una consciència i una identitat biogràfica que ha deixat de ser patrimoni d'uns quants.

Possiblement el que més ens sorprèn d'aquesta febre per mostrar la pròpia vida és la facilitat i naturalitat amb la qual molta

gent explica la seva història públicament. Està clar que els programes de ràdio, primer, i de la televisió, després, han trobat en la vida de la gent històries més autèntiques, més del carrer, amb les quals l'audiència es pot fàcilment identificar i emocionar. Aquest poder d'identificar, emocionar i transcendir és el que provoca i anima la gent a donar-se a conèixer i a fer públics aspectes que fins fa poc eren titllats de privats i, fins i tot, íntims: històries d'amor, de desamor, de famílies, d'aquí i d'allà... Les històries narrades, segons qui les mediatitza, són presentades i interpretades com a normals, dramàtiques, felices, diferents, etc. Així mateix, es normalitza el fet que la gent expliqui la seva història amb relació a un context d'identificació i seguint certs esquemes preestablerts sobre la vida dels solters, divorciats, maltractats, triomfadors, treballadors, parats... D'alguna manera programes i revistes creen aparadors d'existències on les persones poden trobar models, al mateix temps que es proposen esquemes o models narratius als quals es pot recórrer per explicar la vida: vides d'èxit, vides anònimes, vides modèliques, vides de vocació... Així, sempre es pot escoltar la vida d'un altre, identificar-se amb ell i interpretar la seva vida de la mateixa manera. No és la nostra intenció analitzar com la literatura o els mitjans de comunicació «ens ajuden a construir i explicar la nostra història», però sí que pensem que és important valorar fins a quin punt l'individu elabora la seva història en funció d'allò que llegeix, veu i escolta, sense oblidar, a més, que mitjans com la televisió ajuden a construir i, sobretot, a interpretar la realitat que ens envolta i la nostra pròpia existència. Ara bé, el nostre objectiu és un altre de més senzill si es vol; senzill en el sentit que només intentarem respondre a algunes preguntes sobre el fet de recordar i d'explicar la vida: per què expliquem la nostra vida? Per què ho fem de la manera que ho fem? Què té de creació individual i de creació social? Hi ha diferents maneres d'explicar la vida? I si és així, on rau la diferència?

La vida –segons Piña (1988:138)– és «la sucesión discontinua de acontecimientos, hechos, actitudes y sentimientos, referidos a una individualidad delimitada –a un nombre propio– desde el momento de su nacimiento hasta el de su muerte [...] se trata de emociones, relaciones y acciones entrelazadas, a través del tiempo, con las de otros individuos, en el contexto de una totalidad social y cultural que no determina absolutamente, ni entrega, tampoco, un campo de libertad absoluta». Si estem d'acord que la vida és un temps vital on es conjuminen fets i sentiments d'un individu en interacció contínua amb altres individus, i on l'acció individual és constreta pels límits que marca l'entorn social i cultural, límits que també es redefeixen amb el pas del temps, estem afirmant que la vida és viscuda, recordada i construïda per un individu amb relació a un temps i un espai social i cultural. El relat d'una vida es converteix així en una construcció individual, originada en un espai temporal concret i amb un objectiu determinat, la qual cosa ens convida a reflexionar sobre qüestions diverses que limiten la pretesa llibertat d'un relat aparentment intimista. Per tant, és la interacció entre construcció individual i construcció social d'on arrenca el nostre interès pel relat de vida i la memòria biogràfica. I és a partir d'ella que encararem la nostra línia de reflexió.

Quan sorgí la idea de convertir el relat de vida en objecte d'estudi en si mateix i a mesura que el nostre interès i competència sobre el tema creixia, ens plantejàrem moltes i diverses qüestions que anaven des de com fer-ne l'abordatge metodològic a com delimitar el nostre treball dins de la complexitat que es desprèn d'una construcció tan subjectiva. Efectivament, en el nom de *discurs biogràfic* s'inclouen diferents tipus de documents, que impliquen elaboracions i enfocaments també diferents, els quals han generat una bibliografia extensa i variada. Si bé des de l'inici d'aquest estudi hem tingut clar que el nostre interès se centrava en el relat de vida, és a dir, en la manera com una persona explica la

seva vida en una situació concreta i en el tipus de discurs que elabora, ens sembla oportú situar-nos i situar mínimament el lector en l'extens gènere biogràfic.

S'ha escrit molt sobre el gènere biogràfic des d'especialitats diverses. Historiadors, periodistes, cineastes, antropòlegs, filòsofs, psicoanalistes, literats... han trobat en el relat biogràfic una manera d'explicar, testimoniar, entretenir, ficcionar... històries íntimes passades i presents de personatges cèlebres, singulars i, també, de personatges «comuns». Una producció extensa amb una tradició històrica important ens permet apreciar la significació de la biografia.

En el moment que ens plantejarem el nostre interès pel discurs biogràfic, varem sentir la temptació d'intentar ampliar la nostra perspectiva i considerar alguns dels elements de reflexió i interpretació que ens oferien altres disciplines com la psicologia, la filologia o la filosofia. Ara bé, val a dir que no estem davant d'un treball interdisciplinari; simplement hem volgut explorar l'anàlisi del discurs biogràfic més enllà de la nostra mirada antropològica i reflexionar sobre qüestions que habitualment no contemplen els treballs dels antropòlegs. Així, algunes de les lectures que han generat i guiat la línia d'investigació i la discussió i reflexió sobre els relats de vida són textos d'antropòlegs com els de Comas d'Argemir *et alii* (1990), Denzin (1986, 1989), Devillard *et alii* (2001), Feixa (2000), Gutiérrez Estévez (1983, 1988), Mallart (1993), Pazos (1996), Pujadas (1992), Roca (2000) o Del Valle (1995), i de sociòlegs com Bertaux (1981, 1997), Bertaux-Wiame (1985), Bourdieu (1989), Criado (1997), De Miguel (1996) o Piña (1988), que parlen del mètode biogràfic i de la biografia com a construcció social i cultural i que destaquen la complexitat de les relacions socials. Però també hem llegit amb especial atenció els escrits d'historiadors com Fraser (1990), Ferraroti (1981), Portelli (1989) o Boutzouvi (1994) que reflexionen sobre la memòria i la biografia com una manera de llegir la història social,

o Hankiss (1993) i Franzke (1989) que descobreixen la dimensió mítica de la història de vida; o els treballs de psiquiatres com Castilla del Pino (1996) o Lipiansky (1983) que se submergeixen en l'arrel psicològica del relat biogràfic, en les projeccions del jo i en la presència dels altres en la construcció del jo; o estudis de filòlegs com Burgos (1983,1989) o Lejeune (1994) que analitzen la dimensió narrativa i la creativitat dels documents biogràfics; o de filòsofs com Gusdorf (1991) i Weintraub (1991) que disserten sobre el sentit de la vida i la justificació de la pròpia existència.

El fet d'incorporar altres elements de reflexió diferents als del discurs antropològic ens ha ofert una perspectiva analítica més àmplia i una gran riquesa interpretativa sobre el fet d'«explicar la vida», que ens ha ajudat a abraçar la complexitat del relat d'una vida sense allunyar-nos de l'ús que tradicionalment han fet antropòlegs i sociòlegs del mètode biogràfic. No pretenem endin-sar-nos en aquest punt en la història del mètode i el discurs bio-gràfic, notablement extensa i complexa, i que, d'altra banda, ha estat àmpliament recollida per autors com Denzin (1989) o Plummer (1983), o per altres «més pròxims» com Pujadas (1992) o Feixa (2000). Simplement ens interessen algunes qüestions que ens poden ser útils per emmarcar la significació de la perspectiva que aquí proposem.

Per als científics socials, el mètode biogràfic ha constituït una manera d'apropar-se a realitats socials i culturals, i el relat bio-gràfic ha estat i és utilitzat com una síntesi de les relacions i la his-tòria socials que, a través d'unes pràctiques, unes imatges i uns sentiments, expressa la complexitat de la vida dins d'un ordre social. Quan ens referim al mètode biogràfic englobem tècniques i documents diversos, així com la utilització de documents perso-nals per descriure la vida de les persones (Denzin, 1989). Com qualsevol plantejament metodològic, la pràctica biogràfica ha experimentat un procés de redefinició constant, tant en el seu enfocament com en la tècnica emprada, i també ha originat eter-

nes discussions sobre les seves pretensions científiques. Certament, la utilització i el desenvolupament del mètode biogràfic en ciències socials no estan lliures de veus crítiques que no accepten la validesa del discurs científic que es pugui desprendre de les dades biogràfiques. Al·lusions a la subjectivitat o crítiques a la manca de representativitat s'han dirigit a aquells estudis que es fonamenten en la utilització de documents biogràfics, tot al·legant que la subjectivitat de les vivències i els discursos que s'elaboren a partir d'aquestes no contribueixen a construir la teoria social. En canvi, aquells que defensen el mètode i el discurs biogràfics destaquen la riquesa que aporta amb relació a la interpretació del comportament i el pensament humans, davant d'altres plantejaments de caire positivista en què s'obvia o minimitza la significació de la presència de l'individu i on la societat retratada sembla desenvolupar-se en un plànol en què no hi té cabuda un discurs més humanista. Totes aquestes qüestions han estat llargament debatudes, però no tenim intenció aquí d'entrar en el debat per moltes raons, però sobretot perquè en el nostre plantejament la construcció subjectiva que elabora una persona sobre si mateixa és precisament la nostra font de reflexió. I, en ella, els criteris de representativitat i subjectivitat hi adquireixen una rellevància i uns matisos absolutament significatius. La nostra aproximació és ben senzilla perquè considerem que aquesta és la millor opció per explicar la manera que les persones tenim d'entendre i d'actuar dins d'un ordre social. Cada relat ens ajuda a interpretar la lògica i el funcionament socials i ens ofereix una gran riquesa interpretativa sobre el fet de viure.

Dèiem que des dels inicis del gènere biogràfic s'han abordat realitats distants amb mètodes diversos. Alguns autors situen els inicis del gènere en la recuperació de la memòria dels últims indis americans en obres que es van definir com a memòries novel·lades sobre els «bons salvatges». Des d'aleshores, les històries d'emigrants, *hobbos*, *homeless*, delinqüents, pobres o rics han

nodrit la literatura biogràfica. Modalitats biogràfiques diferents adopten formes diverses (monòlegs, converses, entrevistes...), estils diversos (naturalista, novel·lat...), tot reivindicant, en definitiva, les vivències com a font primària d'investigació: la vida esdevé un mirall en el qual convergeixen i es reflecteixen subjectivitat i objectivitat, individualitat i societat. En altres paraules, la importància del mètode i el discurs biogràfic radica en la potencialitat de l'experiència de vida per aprofundir en el coneixement social des d'una perspectiva més humanista en la qual l'individu es converteix en el subjecte d'estudi.

Per altra banda, en el marc del mètode biogràfic, els termes *biografia*, *autobiografia*, *història de vida* o *relat de vida* fan tots referència a descripcions o narracions sobre la vida d'algú, realitzades per la mateixa persona o per una altra, però cal matisar les diferències de sentit que tenen. Sens dubte, 'biografia' i 'autobiografia' (en el cas que sigui el propi individu qui descriu la seva història) són els termes més generalitzats i s'han associat tradicionalment a les memòries de personatges amb una certa rellevància social i històrica i a un gènere més literari. També s'ha generalitzat la utilització dels termes 'història de vida' i 'relat de vida', equivalents respectivament a *life history* i *life story*, per definir documents biogràfics diferents. Amb 'història de vida' es designa habitualment un treball exhaustiu sobre la vida d'un individu, per al qual s'han utilitzat narracions biogràfiques diverses, i altres tipus de documents com cartes, diaris, fotografies, etc., amb l'objectiu d'obtenir una història objectiva. El 'relat de vida', en canvi, és la vida tal i com la persona que l'ha viscuda, la recorda i l'explica. D'aquesta forma, el relat de vida pot ser un document més en la construcció de la història d'un individu. Per bé que el nostre interès se centra en la memòria biogràfica com a construcció social, hem optat per circumscriure la nostra reflexió als relats de vida, és a dir, al discurs que la persona elabora sobre si mateixa en el moment que se li demana per la seva vida. Voldríem adver-

tir que el tipus de relats de vida que hem treballat corresponen a aquelles narracions que els informants ens han fet en una, a voltes dues o, en casos excepcionals, tres entrevistes. Aquest no és el cas habitual en les extenses i aprofundides històries de vida que han estat realitzades al llarg de la història de l'antropologia, com les de Simmons (1942), Lewis (1971), Marsal (1972), Mintz (1979), Romaní (1983), Gamella (1990) i Frigolé (1998), per exemple, les quals han suposat mesos o, fins i tot, anys d'entrevistes amb un únic informant. A nosaltres no ens interessava tant tot l'entrellat i cúmul de detalls i experiències viscudes com l'essència del contingut (els temes principals i eixos focals), i l'orientació narrativa del discurs.

Si bé és cert que els relats de vida revelen la complexitat de les relacions que envolten l'individu i ens mostren com aquest interacciona amb les estructures socials i els sistemes de valors, el cas és que l'ús que se n'ha fet des de l'antropologia ha estat sobretot instrumental. Molt sovint la documentació obtinguda a través del mètode biogràfic ha servit per testimoniar, il·lustrar, exemplificar o reforçar un discurs, i en menys ocasions ha estat objecte de reflexió en ell mateix, com a construcció social o expressió cultural. Tal i com assenyalava Gutiérrez (1983:335) «las distintas formas culturales de relatar la experiencia vivida individualmente, corresponden a distintas formas culturales de organizar y por lo tanto de entender y de pensar esa experiencia. La autobiografía deja de ser, así, una técnica de recolección de datos etnográficos heterogéneos o un testimonio emotivo de la vida en otras culturas, y pasa a ser un material textual susceptible de un análisis autónomo». És en aquest mateix sentit que el nostre treball pretén analitzar la forma que tenim de construir la història de la nostra vida, és a dir, considerant el relat que en fem com una construcció que varia en funció del present biogràfic de qui l'elabora, del seu context social i de l'estratègia narrativa emprada. Els relats de vida esdevenen, doncs, tant el mètode de treball com l'objecte de reflexió.

1.2. EL BANC DE MEMÒRIA BIOGRÀFICA. ELS RELATS DE VIDA

Quan ens vàrem proposar de fer l'estudi del discurs biogràfic a través de l'anàlisi de relats de vida, immediatament se'ns plantejaren dues qüestions bàsiques que havíem de definir i delimitar: la manera d'obtenir i enfocar el relat de vida i la representativitat de la mostra sobre la qual treballaríem. En aquest context de reflexió decidírem partir d'una estratègia tan aparentment senzilla en teoria, com complexa en la pràctica, fer entrevistes a persones diferents –homes, dones, joves, no tan joves, creients, agnòstics...– i demanar-los que compartissin amb nosaltres el record de la seva vida. La idea era obtenir una gran varietat de relats de vides «lliures», això és, que les persones expliquessin la seva vida de la manera més personal i espontània possible, amb el menor intervencionisme possible per part dels entrevistadors, que s'havien de «limitar» a fer l'única pregunta que es contempla en el nostre «guió»: *Explica'm la teva vida*.

Definida aquesta primera estratègia d'obtenir relats de vida «lliures», el pas següent era decidir a qui entrevistaríem. Teníem clar que ens interessaven relats de vides diferents, de caracteritzacions individuals i socials diferents, per tal de disposar d'una mostra variada que facilités la comparació i l'observació dels elements de diferenciació i similitud que es poguessin desprendre dels relats, així com la identificació dels components individuals i socials que podien actuar com a factors de diferenciació o similitud. Pressuposàvem que uns determinats aspectes personals i socials ens conduirien cap a tipus de relats diferents. De fet, els primers relats obtinguts ens mostraven que persones amb més nivell acadèmic tendien a construir narracions més ordenades i elaborades, o que els més joves relataven les seves experiències passades com a arguments del que els esperava en el futur. D'altres variables com el gènere, la procedència, el nivell social,

l'àmbit professional o la religiositat es revelaven significatives i determinants en el moment de repensar i explicar la vida, i per tant, la nostra mostra de relats de vida havia de recollir aquesta diversitat.

Durant el procés de definició de l'estratègia de treball sorgí la idea de crear un fons documental de relats de vida, amb l'objectiu d'oferir un instrument de treball útil no només per al plantejament de la nostra recerca, sinó també per a futurs treballs sobre memòria biogràfica. El fons documental s'ha transformat en una base de dades on s'han guardat i sistematitzat els relats de vida enregistrats i transcrits. S'ha recollit, a més, tota la informació relativa a com han estat obtinguts i als aspectes contextuals que han envoltat la confecció del discurs. El fons documental dels relats de vida o el Banc de Memòria Biogràfica (BMB) com l'hem anomenat, neix amb la vocació de créixer i esdevenir una eina dinamitzadora d'estudis basats en l'experiència i la percepció de vida com a fons per conèixer i analitzar diferents aspectes culturals. La materialització d'aquest fons ha significat la realització i el registre de més de dos-cents relats d'homes i dones: pagesos, obrers, empresaris, àcrates, marginals, religiosos, agnòstics...¹ La idea del BMB és intentar recopilar el màxim nombre de relats possible, registrant-los de manera sistemàtica (perquè puguin ser manejats i controlats amb facilitat i agilitat) i, així, garantir la variabilitat i assolir un cert grau de representativitat. Tot i cercar aquesta representativitat, no podem oblidar que en el nostre plantejament de recerca tot l'univers biogràfic és susceptible de ser abordat, ja que qualsevol relat té trets particulars significatius. Tanmateix, el contingut actual de la mostra permet observar certes constants narratives. Val a dir, tal i com veurem, que també hem «pecat» de deixar-nos entusiasmar per determinats col·lectius o tipus de persones i de temàtiques, generant una certa

1. L'annex número 2 recull la mostra de les persones entrevistades.

sobrerrepresentació de vides de gent gran o de vides de vocació, que hem tingut molt present durant el procés d'anàlisi i reflexió.

Bé, doncs, seguint amb la descripció de la nostra estratègia metodològica, com hem dit, havíem decidit recollir, sistematitzar i analitzar relats de vida de gent diversa. Ens faltava determinar a qui concretament havíem d'entrevistar i, sobretot, com li plantejaríem que ens expliqués la seva vida. És evident que sobre l'experiència d'una vida la persona que l'ha viscuda té més competència que ningú per explicar-la i que, en principi, tothom té alguna cosa a dir al respecte. A diferència d'altres investigacions amb plantejaments més temàtics, territorials i/o temporals, aquí es tracta de demanar-li a algú que ens expliqui la seva vida, «simplement» perquè ens interessa la seva història, sense entrar en massa més detalls i evitar així condicionar tant com sigui possible la narració. Està clar que són molt més habituals els projectes que tenen interessos relacionats amb determinades activitats o esdeveniments històrics concrets. Per això, la qüestió de cercar possibles informants per preguntar-los per la seva vida ens semblava agosarada i, fins i tot, una mica incòmoda. La gent ens explicaria la seva vida sense més ni més? Quin tipus de gent estaria disposat a relatar la seva història? Partíem d'una idea clara: no es tractava de buscar un possible bon informant, amb unes característiques determinades de persona oberta, loquaç... propensa a explicar la seva vida, sinó que volíem escoltar gent diversa, anònima, independentment de la seva facilitat per parlar. Evidentment les condicions de la investigació també hi han tingut molt a veure. Més enllà de reflexions metodològiques, el treball s'havia de realitzar en un espai de temps delimitat de vint mesos per part d'un grup de professionals força heterogeni i sense que cap de nosaltres pogués tenir dedicació exclusiva per al projecte. Certament la «disponibilitat de mitjans i de temps» ha pesat molt en el treball que aquí presentem. Malgrat aquestes limitacions, el nombre de relats de vida registrats i analitzats mostra l'esforç desplegat pel

grup d'entrevistadors. La consecució dels dos-cents i escaig (fins al moment) relats de vida ha estat fruit d'una estratègia de grup, que ha permès organitzar i desenvolupar el treball d'investigadors diversos amb objectius i motivacions diferents, però sobre aquestes qüestions d'estratègia del grup de recerca i sobre els aspectes tècnics de l'entrevista en parlarem en els apartats següents.

Tornem, però, al procés de desenvolupament del nostre projecte. Vam decidir que tenint en compte la naturalesa del nostre treball, el criteri territorial no ens havia de limitar en excés, però que, per raons d'accessibilitat, entrevistariem individus pròxims a nosaltres, els investigadors. La majoria de nosaltres residim a les comarques de Tarragona, fet que ha condicionat notablement el resultat final, perquè el banc de memòria biogràfica recull, sobretot, relats confegits per gent d'aquesta zona, però també compta amb relats de vides d'altres comarques catalanes i d'altres indrets.²

El banc de memòria biogràfica havia de facilitar el treball de comparar i analitzar els relats d'individus diferents i per això calia establir un mètode d'anàlisi. Se'ns feia indispensable seguir un procediment comú a l'hora d'enregistrar els relats de vida. Aquest consistia, bàsicament, a condicionar tan poc com fos possible el relat de la persona entrevistada: havíem d'intentar no intervenir amb preguntes, ni suggerir temes que el relator hagués de tractar. I, d'altra banda, ens vàrem imposar la tasca, cadascun dels diferents entrevistadors, de descriure detalladament la situació prèvia a cada entrevista i el seu desenvolupament, amb la finalitat de conèixer exactament l'escenari que s'havia establert en les entrevistes, la qual cosa ens ha proporcionat la possibilitat de fer tota una sèrie de reflexions, que exposarem amb més detall en els

2. En aquests sentit, no hem d'oblidar que l'estudi s'emmarca dins dels programes de recerca de l'IPEC

apartats següents, amb relació a la influència dels aspectes que emmarquen l'entrevista en els relats de vida que s'hi obtenen.

Així, doncs, amb aquest objectiu el banc de memòria explícita de manera rigorosa el procés de negociació, el desenvolupament de l'entrevista, la relació entrevistador-entrevistat, el context personal, familiar i social de la persona entrevistada i la valoració que l'entrevistador fa de l'entrevista. Aquest tipus d'informació addicional que poques vegades s'especifica en els registres d'entrevistes, i d'altres, mostren que el plantejament del banc de memòria biogràfica no es basa a crear únicament un arxiu de registres, sinó que pretén establir un mètode d'anàlisi d'un material tan subjectiu com són els relats vitals. Cada registre d'entrevista d'orientació biogràfica contempla una sèrie de camps descriptius i interpretatius que permeten controlar aspectes que acabem d'esmentar, de manera que cada document de registre contempla sis camps o fitxes de descripció i d'anàlisi:³

La fitxa de descripció del document (biografia, relat de vida, història de vida...) i dades de l'entrevistador.

La fitxa de l'informant, on es descriuen aspectes personals, familiars i socials.

La fitxa d'entrevista, on es recullen les dades de registre i situació de l'entrevista (contacte, negociació...).

La fitxa del contingut de l'entrevista (el resum del que s'ha tractat en el mateix ordre en què ha estat exposat).

La fitxa d'anàlisi, o millor dit, de preanàlisi de l'entrevista, on es recullen descriptors geogràfics, temàtics... i s'interpreta el tipus de memòria (individual, col·lectiva...), la concepció del jo i la concepció del relat.

La fitxa d'anàlisi sobre el contingut de l'entrevista recull aspectes concrets, que sorgeixen de qüestions centrals en el plante-

3. Annex número 1, on es recull un exemple de registre.

jament de la recerca, com les frases inicials i finals de cada relat, la seva estructura, la motivació o justificació de la conducta i causalitat de l'acció exterior al relator, la xarxa social i la construcció estilística de la narració.

Les qüestions sobre les quals s'incideix en cada un dels registres dels relats defineixen i acoten clarament l'estratègia metodològica emprada i el nostre interès pels relats de vida. La investigació que ara presentem, per tant, se centra en la realització d'entrevistes i elaboració de relats de vida, seguint una estratègia d'entrevista concreta, a individus diversos, amb característiques personals i socials diferents, i en l'observació i anàlisi de cada una de les seqüències i elements que donen una pauta i determinen la creació biogràfica. Val a dir que les entrevistes han estat fetes per antropòlegs i estudiants d'antropologia, de característiques personals i socials distintes i amb motivacions diverses. Reflexionar sobre les condicions en les quals s'han fet les entrevistes, la presència de l'entrevistador en el relat, l'estructura i el contingut o la intencionalitat narrativa és l'objectiu d'aquest estudi, que analitza el relat de vida com una construcció social i cultural. Preguntes com per què, a qui, què, com i amb quina finalitat són algunes de les qüestions que han guiat el desenvolupament de la recerca que intenta veure constants, diferències, similituds o singularitats en els relats i establir, en la mesura del possible, uns models de vida i unes estructures narratives que serveixen de referència per explicar la vida.

Observar la manera que tenim d'explicar la vida ens ha portat a establir tres aspectes primordials en la producció dels relats de vida, que hem diferenciat en l'anàlisi. El primer aspecte és l'entorn on es forja el discurs, és a dir, el que anomenem situació *pre-textual*: les circumstàncies prèvies i l'escenari on s'estableix la negociació i la relació entrevistador-entrevistat, com a factors que influeixen en el desenvolupament del relat. El segon aspecte el

conforma l'entorn social de l'individu, o situació *contextual*, que condiona l'experiència de vida i la manera de pensar-la i narrar-la des del seu present biogràfic. Assenyalàvem amb anterioritat que aspectes com el gènere, la religió o l'origen impregnaven el relat d'una vida. Les experiències i la manera d'abordar-les d'un home o una dona, un immigrant o un autòcton, un agnòstic o un creient tenen singularitats que emanen d'aquesta condició o caracterització. Per aquesta raó analitzar els relats de vida de dones, immigrants transnacionals o religiosos permet reflexionar sobre el context social i cultural en què emergeix el discurs autobiogràfic, tenint sempre molt presents variables com l'edat o el nivell social i professional. El tercer aspecte se centra en l'anàlisi *textual*, això és, en el contingut del relat, on observem les diferents maneres que els individus tenen de descriure, estructurar i justificar la seva història, atenent, també, a l'estil i la intencionalitat narrativa. Així, doncs, el relat de vida, l'escenari en el qual es narra, el context de l'individu que el narra i la narrativa en si mateixa són els eixos que vertebreren el plantejament del nostre estudi i sobre ells versen les pàgines que segueixen a continuació.

Però abans d'això, voldríem obrir un petit parèntesi per atansar-nos a l'ús que es fa i s'ha fet del mètode biogràfic i els relats de vida en l'àmbit de la investigació aplicada al patrimoni etnològic i reivindicar la importància del relat de vida com a expressió cultural.

1.3. EL RELAT DE VIDA COM A EXPRESSIÓ CULTURAL

Encetàvem el capítol parlant sobre com darrerament estem assistint a un fenomen social ben significatiu i curiós: l'auge de la consciència biogràfica i la predisposició més o menys generalitzada a explicar la pròpia vida. Davant d'una societat complexa com l'actual, immersa en una dinàmica de canvis constants i muta-

cions profundes, i en la qual parlem contínuament de processos de globalització i mundialització, sorgeixen nombroses manifestacions de naturalesa diversa que reivindiquen el fet individual i el culte a la memòria, individual i col·lectiva. Paraules com recuperar, patrimonialitzar o commemorar, profusament escoltades en els darrers temps, són un reflex d'aquesta emergència de la particularitat dins de la globalitat. Les polítiques culturals que porten a terme moltes institucions també són una prova de la importància que s'atorga a conèixer el passat i buscar en les formes de vida passades elements identitaris que mostrin la singularitat d'un poble o d'un territori. Existeix, certament, una preocupació manifesta per cercar «les arrels identitàries» dins d'aquest remolí globalitzador i, al mateix temps, s'imposa la necessitat d'expressar la diferència i considerar el subjecte com a individu protagonista en el flux dels esdeveniments. En aquesta tensió entre singularitat i generalitat els relats de vida representen manifestacions idiosincràtiques en un entorn sociocultural sotmès a canvis i continuïtats i, per tant, esdevenen expressions patrimonials de la nostra cultura.

És per tot això que considerem interessant reflexionar sobre l'ús del mètode biogràfic en una recerca que s'emmarca dins l'àmbit del patrimoni etnològic. Habitualment els relats de vida i altres documents biogràfics han constituït una estratègia metodològica adreçada a documentar i difondre algun àmbit «patrimonialitzat» o «tradicionalitzat», com poden ser alguns aspectes de la cultura material, coneixements de transmissió oral d'un territori... Quan recordàvem anteriorment els inicis del que s'ha denominat la tradició biogràfica en ciències socials, vèiem que estaven molt lligats a la idea de recuperar «móns perduts» i formes de vida «passades». En el context d'una cultura material devastada o d'un estil de vida marginal o en procés de transformació, que deixen poc vestigi «documental», les fonts orals i, molt concretament, els relats de vida esdevenen una de les mane-

res d'apropar-nos als sistemes de valors i als sistemes de vida que desapareixen. És per això, com dèiem, que la narració de la vida es converteix en l'expressió d'una cultura en transformació i adquireix un valor documental i testimonial.

Actualment l'ús de documents biogràfics en el marc de la recerca aplicada al patrimoni, emana de finalitats com recuperar, identificar, preservar, difondre i/o protegir coneixements de transmissió oral o sistemes de creences i valors. Aquest àmbit de coneixement pertany al que en diríem patrimoni immaterial, que sovint es relaciona amb el patrimoni etnològic. La recerca feta en aquest àmbit s'ha interessat per la biografia en la mesura que estableix un diàleg amb un context i un moment històric determinats. El mètode biogràfic és un mitjà a través del qual hom pot arribar a conèixer i recuperar els aspectes tècnics (oficis, per exemple) i els sabers pertanyents a certs àmbits (ruralitat...) que desapareixen i/o es transformen en la nostra societat. Però molt sovint els estudis de caràcter biogràfic inserits en recerques de patrimoni cultural –que inclou el patrimoni immaterial i etnològic– evidencien un escàs interès pel subjecte en si mateix en benefici de l'èmfasi dipositat en el caràcter testimonial. En aquest sentit, pensem que cal redescobrir el valor dels documents biogràfics en les seves diferents modalitats, entre altres coses perquè són documents que mostren les maneres com les persones interpretem i narrem la nostra vivència en el nostre context social i cultural.

En el marc de la recerca que ens ocupa hem volgut crear un fons biogràfic no només com una eina per analitzar i reflexionar sobre la complexitat del discurs biogràfic, sinó per «guardar» les històries que la gent ens explica com a manifestacions culturals d'una manera de percebre i d'explicar la vida. Per a la creació d'un fons biogràfic d'aquestes característiques hem comptat amb nombrosos relats d'homes i dones de generacions diferents que des del present interpreten la seva vida i els esdeveniments pas-

sats. Això significa disposar d'un fons, que més enllà de documentar i testimoniar, registra vivències, emocions i sentiments que aporten una gran varietat de matisos i interpretacions culturals de caire personal; a través d'aquestes, hom pot descobrir la varietat de singularitats que les generalitzacions oculten. Com a conseqüència d'això no ens reca tornar a ressaltar el caràcter essencial que en aquest plantejament tenen les pròpies històries de vida com a elements patrimonials, com a creacions subjectives que responen també a un bagatge cultural.

2. Contactes, situacions i circumstàncies vitals que motiven i condicionen el relat

«El estudio de la memoria nos enseña que todas las fuentes históricas están cubiertas de subjetividad desde su mismo principio.»
(J. Vansina)

Tots els antropòlegs en algun moment de la seva vida professional (com a alumnes col·laboradors, ajudants de recerca, o investigadors reconeguts...) han hagut de fer una història de vida o qualsevol altra de les modalitats biogràfiques pròpies de la metodologia antropològica. La manera d'encarar-nos amb la tècnica té diverses possibilitats, per bé que depèn sobretot de les necessitats de la investigació i, en definitiva, del requeriment de l'objecte d'estudi. Pensem que s'ha de tenir en compte el component situacional de caire personal (que influeix en l'investigador, en la persona entrevistada i, evidentment, en els resultats de la investigació) a l'hora d'avaluar els condicionants que té la pròpia tècnica. És precisament aquest component, que engloba tant les circumstàncies vitals presents de la persona entrevistada com les condicions en què neix el relat, el que abordarem en aquest apartat i el següent. Hem denominat aquests aspectes que formen part de la producció dels relats com a *etnografia de l'entrevista* ja que, com apuntàvem anteriorment, hem dedicat una part del nostre treball a descriure de la manera més detallada possible tots els elements que han intervingut en la generació del discurs dels informants, des del moment en què decidim fer una entrevista a algú fins al moment en què ens acomiadem d'ell.

Val a dir que no disposem de gaires estudis que tinguin en compte explícitament el biaix que representen tant les condicions

en què es genera el relat de vida com la presència de l'investigador, potser perquè en la major part de recerques que utilitzen l'entrevista com a tècnica fonamental allò que es prioritza és el seu contingut, donat que el que interessa especialment és la informació que se'n pot obtenir. La dimensió que, per la nostra banda, hem volgut donar a l'anàlisi dels relats de vida ens fa indispensable atendre a la situació prèvia i simultània a la generació de la història, perquè precisament aquesta n'és en bona mesura el seu producte.

Així, doncs, en el nostre cas hem utilitzat la tècnica del relat de vida, però fent una proposta, en certa mesura, experimental com és el fet de no utilitzar un guió previ. Qualifiquem aquesta proposta d'experimental tenint en compte la disciplina antropològica en què s'inscriu aquest estudi. L'antropologia, com d'altres disciplines de caire sociocultural, ha treballat la tècnica de l'entrevista, perquè proporciona un tipus d'informació que altres tècniques d'investigació no ofereixen; i ho ha fet amb guions de partida que han servit per enquadrar i dirigir la investigació. L'ús de l'entrevista biogràfica, en aquest sentit, ha estat condicionat no només per la recerca d'un tipus determinat d'informació, sinó també per les aptituds de qui la proporcionava. És per això que s'ha qualificat sistemàticament els informants com a «bons» o «dolents» en funció de la seva riquesa discursiva i de la seva adaptació al guió de partida. Un informant «bo» seria, en línies generals, aquell que parla molt –i molt bé– i que s'ajusta a les variables establertes en la investigació (és a dir, aquell que ens explica allò que volem sentir i de la manera com ho volem sentir), mentre que l'informant «dolent» seria, també en línies generals, aquell que no s'ajusta a aquests paràmetres tan exclusius, com ara una profusa oralitat i una capacitat d'adaptació a allò que se li demana (és a dir, aquells que, subjectivament parlant, no expliquen el que nosaltres volem ni de la forma com ho volem).⁴

Per tant, volem recalcar de bon començament que per al nostre estudi qualsevol informant ha estat vàlid, independentment de si tenia o no tenia interioritzat un patró biogràfic (cronològic o temàtic) convencional. Un exemple pot clarificar el que volem dir. Una alumna va comentar a un dels coordinadors de les pràctiques que no sabia què fer amb un relat de vida que li havia començat a fer al seu avi i que no li acabava de fer el pes. L'informant havia iniciat el relat de la seva vida explicant com als deu anys, mentre ell llaurava el camp amb un matxo, l'amo i el fill de l'amo s'ho miraven asseguts sota l'ombra d'un arbre per escapar-se del sol tòrrid que feia aquell dia. Després, havia enllaçat amb un seguit d'anècdotes sobre la Guerra Civil i sobre la seva feina i, per acabar-ho d'adobar, s'havia oblidat de dir que s'havia casat i tingut fills (entre els quals la mare de l'entrevistadora). Davant l'astorament de l'estudiant, l'avi va continuar lliurement sense seguir cap mena de fil conductor, la qual cosa féu que l'entrevistadora, descontenta del desenvolupament de l'entrevista, li exposés al coordinador la seva voluntat de canviar d'informant. El coordinador, però, li va fer veure que qui érem nosaltres per

4. Tanmateix, no es parla mai d'investigadors «bons» o «dolents» (en tot cas, d'experimentats i novells). De la mateixa manera que s'han llençat milers d'entrevistes a la paperera perquè la informació no era «bona» o perquè l'informant era «dolent», no es podria fer el mateix quan és l'investigador qui, amb la seva poca destresa o la seva impossibilitat d'establir empatia amb l'informant, condiciona la qualitat potencial d'una entrevista? D'això no en parlen gaire els manuals de tècniques qualitatives, precisament perquè es parteix de la base que la formació dels investigadors és una mena de títol permanent que permet, d'entrada, fer entrevistes «bones». El que els cal, això sí, és trobar els informants «adequats». D'altra banda, val a dir que la selecció dels individus, segons diversos autors, respon més aviat a aspectes logístics com ara: accessibilitat pel que fa a temps i lloc (aspecte que, evidentment nosaltres també hem tingut en compte) i que la persona en qüestió reuneixi determinades qualitats com a informant (que no li importi dedicar-nos el seu temps, que disposi d'un lloc adequat, que tingui facilitat per verbalitzar els fets, que s'expressi amb senzillesa i claredat i que estigui immers en el moment de l'entrevista en el terreny cultural que explorem).

decidir el que l'avi havia d'explicar perquè la seva néta antropòloga (i el professor d'aquesta) estiguessin satisfets. Si l'avi de l'estudiant, a l'hora d'explicar la seva vida, no havia seguit cap fil convencional [«vaig néixer a tal lloc, el dia tal de l'any qual i els meus pares es deien X i Z, érem tants germans i érem molt pobres...»] i havia decidit començar explicant que de molt jove net ja llaurava amb un mul, per què no ho havia de poder fer? O és que només les vides que s'expliquen d'una manera convencional i a partir d'un patró descriptiu clar (segons els paràmetres habituals) són dignes d'ésser explicades i recollides? L'argument sembla incontestable, però malgrat això, sospitem que deuen ser centenars els testimonis biogràfics que han quedat exclosos de la literatura antropològica perquè, com l'avi d'aquesta estudiant, no han respost a allò que els antropòlegs o antropòlogues que els entrevistaven esperaven escoltar.

D'altra banda, i pel que fa al guió, el fet de no utilitzar-lo i de formular una única pregunta ha obeït a la nostra voluntat que l'informant havia de poder explicar allò que realment li vingués de gust explicar de manera espontània més que no pas respondre a unes demandes concretes de l'entrevistador. D'aquesta manera prevèiem que una narració «lliure» de la pròpia vida faria aflorar, entre d'altres elements, tot un seguit de patrons narratius, conscients o inconscients, als quals s'emmotllaria el relat dels esdeveniments viscuts. Ens interessava observar quina coherència (o manca de coherència) confereixen les persones a la seva vida en un moment donat (el present des del qual hom parla) i comprovar els condicionants situacionals que envolten la realització del relat. Per això, en cap moment no hem fet cap mena de distinció entre informants «dolents» i informants «bons» en el sentit discursiu i de contingut. Qualsevol persona té capacitat d'explicar la seva vida, independentment de què, com, quan o a qui ho expliqui (això és el que esbrinem en l'estudi). És per aquesta raó que no vam establir cap tipologia d'in-

formant: si el discurs havia de ser lliure, també la tipologia d'informants podia ser lliure.

Tot seguit ens ocuparem dels condicionants previs al començament de l'entrevista. Tractarem de descriure (tot intentant aportar una certa sistematització) tot el procés: d'ençà que hom pensa a fer l'entrevista, passant pels contactes preliminars amb informants potencials, el lloc on es durà a terme, fins al moment en què comença. En aquest sentit hem tingut en compte tot un seguit d'aspectes que considerem decisius: el motiu pel qual es fa l'entrevista, la relació o el vincle entrevistador-informant,⁵ el perquè de la tria d'aquesta persona en concret i, finalment, l'existència o no d'una conversa prèvia a l'entrevista.

2.1. «M'HEU DE LLIURAR UNA HISTÒRIA DE VIDA». MOTIUS QUE PORTEN A FER RELATS DE VIDA

El focus d'aquesta primera part el constitueixen els investigadors que hem contribuït a la realització d'aquest estudi. Val a dir que no hem fet, com ens consta que tampoc no es fa en d'altres investigacions, una distinció entre investigadors «bons» i investigadors «dolents» i hem treballat indistintament amb materials procedents dels treballs d'investigació dels membres de l'equip i amb els dels estudiants del seminari sobre memòria biogràfica,⁶ amb el benentès que la informació que es genera és fruit, com ja

5. La relació entre investigador i informant de què parlem aquí fa referència al vincle presituacional entre tots dos que possibilita el contacte previ abans de la interacció cara a cara; no ens referim pas a la relació que posteriorment s'estableix en el moment en què s'està fent l'entrevista, ja que ambdues situacions tenen implicacions diferents. De fet, en apartats posteriors tractarem el tema de la relació que s'estableix entre l'informant i l'investigador en la construcció del relat.

6. Durant el segon quadrimestre del curs 2000 es proposà als estudiants de dues assignatures, Etnologia dels pobles d'Espanya i Religió i visió del món, fer un relat de vida o una història de vida a la persona que ells volguessin, el seguiment

hem anticipat, entre d'altres, d'uns condicionants situacionals personals, pretextuals. De fet, si insistim en la diferenciació dels dos grups (membres de l'equip i estudiants col·laboradors) és per dues raons de pes: la primera, òbviament, per deixar constància de la contribució dels estudiants en la recerca; la segona, perquè els condicionants previs varien en cadascun dels dos grups. No obstant això, no cal dir que aquesta diferenciació no és de grau, evidentment, ja que els resultats, precisament per la metodologia utilitzada, són igualment interessants.

La diferència més important que podem destacar és precisament el caràcter de treball de curs que pesava sobre els estudiants, mentre que per als investigadors principals formava part d'un projecte propi. Les entrevistes fetes pels primers tenen caràcter d'obligatorietat, mentre que els membres de l'equip les hem fet de manera voluntària i com a part de la investigació que ara presentem. En ambdós casos, però, hem posat en pràctica la mateixa eina de treball: l'entrevista sense guió. Així, doncs, hem partit de la base d'acceptar com a vàlids tots aquells treballs en els quals s'han seguit els criteris establerts en la nostra metodologia particular. En qualsevol cas, hi ha alguns matisos que caldria tenir en compte. A tall d'exemple, mentre que l'aplicació de la tècnica (relat de vida sense guió) ha estat seguida fidelment pels membres de l'equip (i, cal dir-ho, per una bona part de col·labo-

de la qual es faria en un seminari de pràctiques. En la primera sessió s'expliquen les generalitats del treball que cal dur a terme i els criteris amplis amb què cal abordar la primera entrevista: la pregunta clau amb què cal iniciar-la; la no-intervenció de l'entrevistador o entrevistadora en el decurs de l'explicació, malgrat que això, a voltes, sigui difícil; l'aprenentatge d'una escolta atenta però no passiva; la importància de la gravació i la fidelitat a l'hora de transcriure les cintes; la necessitat de bandejar qualsevol idea prèvia (sobretot si la persona entrevistada és coneguda per qui l'entrevista), etc. El resultat dels seminaris dels estudiants juntament a les entrevistes realitzades pels membres de l'equip han representat un fons d'uns dos-cents textos. En l'annex 3 oferim la llista dels nostres col·laboradors.

radors) en alguns treballs presentats per aquests hem observat un excés d'intervencionisme. Evidentment, en aquest cas, l'experiència sí que és un grau, per bé que hem considerat que és normal la necessitat d'un suport tant per als entrevistadors que fan relats de vida per primer cop com per als propis informants que moltes vegades necessiten un petit ajut (a voltes en forma de gest, però sobretot en forma de preguntes) per poder continuar parlant. Així mateix, tal i com veurem en les properes pàgines, la recerca d'informants per part dels estudiants es basava majoritàriament en el fet de ser persones conegudes, mentre que han estat pocs els que s'han «aventurat» a entrevistar persones totalment desconegudes, tot i que l'experiència, en aquest cas, ha estat molt enriquidora, precisament per l'absència de prejudicis amb relació a l'informant.

2.2. «FES COM SI NO ENS CONEGUÉSSIM». EL VINCLE ENTRE L'ENTREVISTADOR I L'INFORMANT

Un membre de l'equip va comentar en una de les primeres sessions de treball que resulta difícil imaginar que ens puguem apropar a una persona qualsevol del carrer i demanar-li que ens expliqui la seva vida. Evidentment la «tria» d'informants no ha pogut ser tan indeliberada, per la qual cosa tant els membres de l'equip com els col·laboradors, hem adoptat un seguit d'estratègies (contactes personals i professionals, bàsicament) per tal d'aconseguir informants que estiguessin disposats a relatar la seva vida de manera «lliure». En general, els membres de l'equip hem entrevistat persones que no coneixíem i, en ocasions, la tria ha obeït a interessos de caire professional. Aquest ha estat el cas, per exemple, d'alguns investigadors que han buscat persones que responguessin a un perfil determinat (joves i adolescents [E.70...], dones empresàries [E.63 i E.65] o immigrants subsaharians [E.86,

E.90...]). En la major part dels casos, però, el més determinant en la «tria» ha estat simplement el fet de trobar persones que «es deixessin» entrevistar. I, així, mitjançant la nostra xarxa personal hem accedit a persones de tipologies diverses, tot intentant, això sí, que representessin perfils socials i personals diferents, per tal de garantir la varietat de la mostra. Reproduïm tot seguit dos exemples que testimonien la recerca de contactes:

«Al nostre informant el conec a través d'un amic de Tarragona. Durant una conversa informal li vaig explicar que estava interessada en entrevistar gent perquè m'expliquessin la seva vida. Aquest amic em va comentar que coneixia un home que podia ser interessant ja que tenia un estil de vida una mica «diferent» i que li agradava molt xerrar.» (E.98)

«Vaig comentar a una amiga que necessitava gent que m'expliqués la seva vida i ella ràpidament va reaccionar: 'mi madre no tendrá ningún problema'. Jo coneixia a la seva mare molt poc, però la vaig anar a veure i li vaig proposar directament. Em va contestar que sí, que cap problema.» (E.79)

Com es pot comprovar, es tractava de cercar persones, generalment, no conegudes de manera directa. Ara bé, val a dir que en el moment de fer la demanda eren els nostres contactes els qui ens proposaven determinades persones en funció sobretot de la seva capacitat discursiva, de tenir una història que contar i de la seva disponibilitat a fer-ho davant d'un desconegut amb una gravadora pel mig –és a dir, els contactes, tot i tenir poc o gens a veure amb la investigació social, significativament reproduïen la imatge del «bon informant» de què parlàvem al principi–. És obvi que, donada la naturalesa del nostre projecte, ens semblà que no havíem de desestimar cap suggeriment. Així doncs, la disposició personal del potencial informant ha estat determinant en la tria; altres vegades el contacte ha estat fruit d'una trobada casual i, les menys, l'ofertament d'un voluntari interessat.

Pel que fa als col·laboradors hi ha hagut molta més variabilitat respecte al tipus de relació que tenien amb els informants, perquè no hi va haver cap imposició quant a la seva selecció. D'aquesta manera, majoritàriament van ser triats en funció d'aspectes tan propers com ara el parentiu,⁷ l'amistat (E.30, E.33, E.116, E.77, E.93...), el treball (E.18...) o, fins i tot, el veïnatge (E.80). Reproduïm alguns casos a tall d'exemple:

«La informant d'aquesta història és una persona molt propera a mi, és la meua mare. Vaig pensar en ella de seguida perquè fos la meua informant, però primerament em vaig negar la possibilitat perquè m'arriscava a que m'expliqués la vida molt breument (condicionada pel fet que jo sabia tot el que m'aniria explicant).» (E.97)

«Em vaig decidir a contactar amb ell perquè havíem estudiat junts fins a COU i malgrat que no ens havíem tornat a veure des de llavors, tenia informació de la seva trajectòria eclesial.» (E.2)

Pel que fa a la proximitat personal amb els informants ja coneguts hem de destacar que la major part dels alumnes eren conscients del biaix que suposava aquesta coneixença prèvia, sobretot si, a més, informant i entrevistador vivien en la mateixa casa. Alguns d'ells (E.75...) van intentar solucionar aquesta situació proposant als seus informants no només que expliquessin la seva

7. En la nostra mostra tenim força entrevistes fetes a membres de la xarxa de parentiu. Potser el cas més freqüent ha estat el de col·laboradors que han decidit fer el relat de vida a l'avi o a l'àvia (E.29, E. 59, E. 101, E. 104, E. 111, E. 118, E. 150...) per dues raons: d'una banda l'accessibilitat –molts viuen en la mateixa casa– i, d'altra, el fet de relacionar una determinada edat amb la possibilitat d'haver viscut experiències dignes de ser recollides. No obstant això, també disposem de relats fets per pares, mares (E.102...), tiets i tietes (E.28), cunyats i cunyades (E.115...). Molts d'aquests informants no han pogut negar-se a acceptar la petició («sí, sí, tu vine i fes el que hagis de fer» E. 104), o han aprofitat per fer del seu relat una lliçó o testimoni de vida, i han adoptat, a voltes (E.102), el paper de transmissors de coneixements.

vida, sinó també que fessin l'esforç de pensar que no coneixien de res la persona que tenien al davant. El resultat de l'«experiment», tot i l'intent dels informants, no va ser del tot el cercat, però sí que en algun cas va resultar divertit i amè (cosa que de ben segur va afavorir que l'entrevista es desenvolupés en un ambient agradable i distès):

«Abans de començar la primera entrevista vaig explicar-li que necessitava fer un treball en què ella havia de ser la protagonista, que m'havia d'explicar la seva vida però calia que fes l'esforç d'imaginar-se que jo no era la seva filla, que no em coneixia i que era molt important que no passés res per alt; que si s'oblidava de coses no passava res, però que fos oblit i no pas una elisió més o menys voluntària, deguda al fet que jo era la seva filla i ja coneixia els esdeveniments.» (E.97)

«En un primer moment li vaig dir que em parlés com si no em conegués i al començar l'entrevista em va dir que a veure qui era jo i per què volia que li expliqués la seva vida [...] llavors ja va començar a explicar la seva vida [...]. Ja en la segona, abans de començar, vam parlar més estona i li vaig explicar més o menys què li preguntaria [...]. Aquest cop ja va donar a entendre qui era ell respecte a mi ja que en un moment diu que què se li podia negar a una néta [...]. Crec que si fos una altra persona que li fes l'entrevista la cosa hagués anat diferent ja que no hagués donat les coses per sabudes.» (E.1)

El fet de recórrer a persones conegudes perquè ajudessin en el treball de curs ha revertit no només en els col·laboradors (que van trobar informants gràcies a aquests contactes personals), sinó també en les persones entrevistades que, com hem comentat, tenien els seus motius, a més a més del vincle personal que els unia, per deixar-se entrevistar. És a dir, podríem dir que tenien una predisposició personal a explicar la seva vida.

Val a dir que també hi ha hagut temptatives, per part dels estudiants, de fer entrevistes a persones amb les quals no tenien cap relació personal, ni cap mena de coneixença anterior. En aquests

casos feren el contacte a través de terceres persones o, fins i tot, mirant de provar sort en àmbits desconeguts per a ells. Aquest és el cas d'una bona part d'entrevistes fetes a religiosos. Disposem de nombrosos exemples com el d'una col·laboradora (E.17) que se'n va anar a un convent per trobar una bona història. A la recepció li van dir «hable con la madre superiora» i, mentre anava al despatx d'aquesta, es va trobar la germana Micaela, la qual s'oferí espontàniament a ser entrevistada. Aquest tipus d'entrevistes, a banda de ser interessants des del punt de vista metodològic, han esdevingut un repte personal tant per a l'entrevistador com per a l'informant. Vegem-ne algun altre exemple:

«El contacte amb l'informant fou a través de descobrir el telèfon de la rectoria en un programa de festes majors a Pont de Suert.» (E.62).

«La recerca d'una monja per aconseguir completar el duet que m'havia proposat encara va ser més complicada que trobar un mossèn que em volgués explicar la seva vida. Vaig anar a visitar les escoles, les residències i els convents de la ciutat [...] i, finalment, després de molt buscar, vaig aconseguir que al convent de les Carmelites em donessin hora per poder-hi anar un dia.» (E.15)

Aquesta manca de coneixença prèvia pot suscitar certs recels o reticències pel fet de no saber del tot què és el que es vol aconseguir realment. Una de les nostres col·laboradores ens descriu aquesta sensació de desconfiança vers el desconegut d'una manera molt clara, emfasitzant tant el vessant personal com el situacional, que poden provocar pànic a l'inici, i una mena de desfogament al final:

«He de reconèixer que la meva predisposició inicial davant aquesta entrevista no era gens bona: no veia gaire clar com podia anar a una persona desconeguda i dir-li: 'expliqui'm la seva vida, jo no li he de fer preguntes...'. Em semblava una mica... Per tant, vaig arribar a casa de la meva informant, amb qui havia contactat gràcies a una companya de

classe, amb ganes d'enllestir l'entrevista i sense gaire motivació. La primera impressió del que m'havia de deparar l'encontre no va ser gaire més positiva: va sortir un gos a rebre'm, que és la pitjor cosa que em pot passar a la vida (cadascú té les seves fòbies...). M'imagino, però, que una de les virtuts de les tècniques qualitatives enfront de mètodes més estadístics com les enquestes, és aquesta possibilitat d'aprofundir en l'emotivitat humana. Aquest caliu de l'afabilitat, la simpatia i les ganes d'ajudar a la meva informant van ser el que em van fer adonar que, realment, i malgrat les meves reticències inicials, valia la pena assajar aquesta entrevista lliure.» (E.105)

Evidentment el vincle previ entre informant i entrevistador condiona força el relat, però també el condiona el desconeixement entre les parts, perquè no es pot pas afirmar que els relats resultin més «purs» si s'obtenen a partir d'una situació en què les persones no es coneixen de res. En tot cas, es pot parlar de la generació de discursos diferents atenent al moment i al context en què es desenvolupen i a les persones que hi són implicades. De fet, una de les nostres propostes és demostrar que tots els relats són resultat d'una relació-posició-interacció única que s'estableix en un moment determinat i producte d'una situació concreta. Per exemple, un avi li explicarà a un nét coses que no diria a un altre interlocutor i n'obviarà d'altres que pensa que el nét coneix prou bé, mentre que a algú que no coneix li explicarà altres coses en funció de la prevenció o recel que li generi aquest desconegut que, a més, porta una gravadora i de qui no sap què en farà, del seu relat. Tenim algun exemple ben significatiu d'aquesta diferència de discurs que es pot produir si varia el moment, la situació i l'interlocutor. En efecte, això es pot veure en dues entrevistes fetes a la mateixa persona, una monja. La primera (E.22) li va fer una exprofessora (alumna del nostre seminari) que la va escollir perquè li sorprenia molt que una noia tan jove hagués decidit fer-se monja. L'entrevista es va fer a casa de l'entrevistadora i el resultat va ser un relat molt formal en el qual la principal preocupació de la informant era relatar d'una manera cronològica-

ment molt exacta les etapes del seu procés fins arribar a ser monja. La segona entrevista (E.116) li va fer un temps després un amic (curiosament també alumne del seminari) en un parc mentre prenién unes cerveses i el resultat va ser un relat personal, íntim i pròxim on la persona-monja (el jo institucional) tenia un paper secundari en el relat davant de la persona-individu. Quin és el millor o el més vàlid per a nosaltres? Evidentment, i sense cap mena de dubte, tots dos.

Com dèiem, doncs, un relat no és «millor» o «pitjor» pel grau de coneixença entre les persones. Estem convençuts (i així apareix en els manuals de tècniques qualitatives) que importa tant el que es diu com el que no es diu i això no depèn de si les persones es coneixen o no; el que hem de fer, en tot cas, és esbrinar els mecanismes que es posen en marxa per seleccionar el contingut del discurs en funció de l'interlocutor que es té al davant.

2.3. «PER QUÈ EM VOLS FER UNA ENTREVISTA?». MOTIUS PER ESCOLLIR ELS INFORMANTS

En aquest punt ens preguntem per què la gent que «s'ha deixat entrevistar» ha estat disposada a explicar la seva vida. I una altra qüestió no gens menys important: quins motius addueixen els entrevistadors per escollir una persona determinada. Sembla que la disposició a relatar la vida podria venir embolcallada per un cert narcisisme (hom explica i dóna a conèixer el testimoni propi i, per tant, la gent elegida se sent valorada en ser escoltada); d'altres factors podrien ser l'amistat, el parentiu,⁸ l'alliberament (la utilització de l'entrevista com element personal de catar-

8. Pel que fa a l'amistat i al parentiu, es tracta de dos arguments amb dues lectures: és un motiu per demanar a una persona que ens relati la vida i és també un motiu per accedir a fer-ho. Per part dels familiars o amics que hi consenteixen, a més, hi haurà o s'hi creuaran altres motius (narcisisme, alliberament...).

si) i també el fet de voler deixar constància de la pròpia vida en una publicació. Per part dels entrevistadors, especialment els estudiants, un dels factors que ha motivat la tria d'informants ha estat la nostàlgia (recollir relats de persones que han viscut una vida que desapareix) i en aquest sentit disposem d'un abundós material format per relats de vida de persones grans que han estat triades per la seva dilatada experiència vital. Ara bé, també hem recollit molts altres casos que ens mostren que l'interès per la persona entrevistada pot passar pel simple fet d'escollir les persones en funció del temps de què disposen (E.21), de la seva accessibilitat (E.111) o bàsicament «perquè li agrada xerrar» (E.94), i d'altres de caire més profund com «voler conèixer millor l'altra persona» (E.109, E.5...), «recollir un testimoni de vida» (E.150, E.75...), «fer una entrevista diferent» (E.32, E.119, E.123 i E.89), o pensar que darrere de la persona hi ha una bona història (E.124, E.20, E.28, E.117). Per part dels entrevistats no només es tracta de justificar la seva pròpia vida, alguns també volen «donar-se a conèixer» (E.32 i E.78) o «passar a la posteritat» (E.111); uns altres se senten massa sols i necessiten algú amb qui parlar del que sigui –fins i tot de la seva vida–; per a d'altres concedir una entrevista és part de la seva feina, poden sentir també una certa «curiositat» (E.94 i E.79), o es pot acceptar per «tornar un favor» (E.90). Acabem amb alguns exemples que il·lustren algun d'aquests arguments:

«... Em vaig decidir pel meu tiet perquè considerava que era una persona amb prou edat i, per tant, amb prou experiència i perquè quan parla se l'entén força bé, pronuncia molt correctament i té un discurs ben estructurat i suficientment pausat.» (E.5)

«A Vicente le conocí desde niña siendo el bicho raro que más destacaba de entre la jauría de perros verdes que son las cinco hermanas y los tres hermanos de mi padre.» (E.28)

«Li vaig proposar i ell va acceptar encantat perquè, em va dir: Qué bien, así tendrás un recuerdo mío pa cuando yo me muera'. El dia que quedarem se li notava que tenia ganes de començar, perquè decantà tot tipus de preàmbuls. Parlà tranquil·lament, content i amb ganes de xerrar.» (E.111)

Si en aquesta part ens hem centrat en els factors relacionals que predisposen la persona entrevistada i que vénen marcats per la preselecció de l'entrevistador i la voluntarietat dels informants, en la propera part ens ocuparem dels condicionants de l'entorn, simbòlics i materials, amb què es troben tots dos i que també afecten el desenvolupament del relat. La nostra intenció és aportar la nostra visió sobre la pròpia tècnica de l'entrevista biogràfica, no tant per qüestionar-la com per oferir altres perspectives que facilitin la seva aplicació i que contribueixin a contemplar-la en totes les seves possibles dimensions.

3. Condicions materials i simbòliques en què es produeix el relat de vida. Escenaris possibles

«La actualidad puede ser trivial o mortificante, pero sin embargo es siempre el punto donde debemos situarnos para mirar hacia adelante o hacia atrás.» (Italo Calvino)

No tenim la intenció d'exposar aquesta proposta metodològica en termes comparatius amb relació al que habitualment s'explica als manuals de tècniques qualitatives. Només pretenem oferir una alternativa, una manera de sortir de la lletra escrita i demostrar que som davant d'una tècnica molt flexible, molt personal i emmotllable a les situacions particulars que demani la investigació en curs.

En primer lloc partim del qüestionament d'un dels aspectes bàsics que conformen la interacció en què es produeix el relat de vida: la relació entre l'informant i l'investigador, aspecte aquest que aquí ens serveix de preàmbul i que tractarem amb més deteniment en un apartat posterior. Generalment s'acostuma a considerar aquesta interacció com a desigual i jeràrquica per tot un seguit d'elements de caire simbòlic que sembla que marquen aquesta relació, podríem dir-ne, de poder. Des d'aquest punt de vista qui té el poder és l'investigador, ja que és ell qui pregunta, qui té el guió a les mans, qui dirigeix la conversa cap als llocs que considera més adequats a les seves pretensions, qui, a través de la gravadora, posseirà tota la informació (la de les respostes emmagatzemades al magnetòfon), qui amb la transcripció referà el text per a la seva comprensió lectora, etc. Aleshores, la qüestió és: què passa quan no hi ha guió, quan no hi ha direcció i el discurs es deixa fluir totalment lliure de preguntes? Nosaltres ens trobem a mercè del que ell ens expliqui i no tenim, en prin-

cipi, cap llicència per interrompre, ni per reconduir la narració, ni, en definitiva, per dirigir la interacció i el contingut del relat, perquè la meta de la nostra proposta és anar cap on el nostre informant ens porti. És així que considerem que les condicions en les quals es genera la narració contribueixen a variar substancialment les maneres d'encarar el relat de vida; varia, millor dit, l'esperit de l'entrevista.

En segon lloc, i com ja hem vist en l'apartat anterior, no existeix una selecció de candidats que obeeixi a un perfil concret amb l'objectiu que ens proporcioni informació sobre un fenomen determinat; tampoc no hem triat, en general, les persones en funció de la seva capacitat discursiva perquè partim de la base que tothom té una història per explicar. És la manera com cadascú ho fa el que ens interessa. Per tant, des del moment que demanem a algú que es presti a explicar-nos la seva vida com vulgui, i aquest hi accedeix, es posen en marxa els condicionaments «escènics» de l'entrevista: la reacció del potencial informant, els preliminars de l'entrevista, el lloc físic on es farà, el seu desenvolupament a través d'una única pregunta, la presència de la gravadora i l'atmosfera ambiental que es crea durant la construcció del relat. Per qualificar d'alguna manera aquest tipus de condicionaments utilitzem l'expressió *condicions materials i simbòliques* de la construcció del relat, que han estat definides per Carlos Piña (1988:152) com «el conjunto de características propias del momento en que surge el relato (como posibilidad y expectativa) y cuando se materializa» i que actuen com un conjunt de modeladors que influeixen la seva estructuració. En definitiva, per a nosaltres, així com per a la major part d'autors especialitzats en l'anàlisi de relats biogràfics, aquests depenen de manera important de les circumstàncies de la seva generació. I són aquestes circumstàncies les que abordarem tot seguit.

Tenint en compte que la nostra intenció primera és esbrinar si hi ha uns patrons narratius genèrics als quals els protagonistes,

conscientment o inconscient, adeqüen el relat de la seva vida, la nostra premissa, com ja hem dit a bastament, ha estat que la narració es desenvolupés realment «lliure» de cap intromissió per part de l'entrevistador. És per això que no podem parlar pròpiament de la realització d'entrevista⁹ biogràfica ja que ha primat per damunt de tot el discurs de l'informant. En aquest punt ens detindrem una mica, perquè cal matisar l'actuació de l'investigador quant a la seva contribució en el procés. La nostra intervenció en aquests relats no ha estat activa en el sentit de participació verbal, sinó que més aviat s'ha tractat d'una «participació de presència». Tanmateix, aquesta presència no deixa de ser activa des del moment en què, per exemple, amb la nostra gestualitat corporal indiquem a l'informant que està essent escoltat amb atenció, o bé reprenem les darreres frases per retornar-les en forma de pregunta i esperem que el nostre interlocutor continuï.

Evidentment, l'investigador ha de dominar les tècniques i tàctiques tant de la comunicació no verbal com de l'entrevista oberta i ha d'estar atent, en tot moment, al que succeeix en aquest escenari particular que es crea quan algú rememora la seva història per a ell: cal que atengui a les paraules, als gestos i als silencis; al que es diu i al que es calla... I tot això sense dir res si no li ho demanen. És en aquest sentit que qüestionem, en la línia del que dèiem al principi d'aquest apartat, la possible relació jeràrquica que es pot establir entre l'informant i l'investigador en la interacció social que és l'entrevista, donat que, si se segueix aquesta fórmula, les diferències tendeixen a desaparèixer perquè

9. Diem que no es pot parlar d'entrevista biogràfica perquè generalment en aquesta interacció l'investigador no es manté al marge, extern a la investigació, sinó que participa activament mitjançant la seva intervenció per conduir el relat, amb la finalitat de dotar-lo de cert ordre –cronològic o temàtic–. Amb tot i això, en aquest text, utilitzem normalment la paraula «entrevista» però no en el sentit de conversa a dues bandes sinó que ens referim a la situació d'interacció entre informant i investigador.

s'elimina part del poder simbòlic de l'investigador. En tot cas, aquest ha d'intentar que es produeixi empatia entre tots dos, per tal que l'informant ofereixi la seva història de manera plaent i confiada.

3.1. L'ESCENARI: A CASA, AL BAR...

L'entrevista és una situació d'interacció que es fa en un espai social i que es regeix per les mateixes normes i estratègies que regeixen les trobades socials. De vegades es tracta d'una elaborada *mise en scène* o posada en escena, i d'altres, en canvi, l'escenari depèn de les circumstàncies o de la persona que decidim (o que es deixa) entrevistar. És obvi que el lloc físic en què es fa l'entrevista forma una part important dels seus condicionants; diríem que és l'aspecte més important després de la relació entrevistador-informant. Els quasi dos-cents relats de què disposem han estat elaborats en espais molt diferents, per bé que majoritàriament les entrevistes s'han fet a casa de l'informant, en una cafeteria i en el lloc de feina de la persona entrevistada. Aquest darrer cas té diverses possibilitats: des del despatx d'una oficina a la consulta d'un hospital (E.108, E.113) o la seu d'un diari (E.162), passant per perruqueries, residències d'avis (E.61), convents (E.116, E.17), monestirs, esglésies (E.151, E.153), ermites (E.123)... També tenim relats que s'han construït en escenaris, diguem-ne, poc habituals com pot ser un parc (E.116). De fet, no importa tant l'indret com l'ambient que aquest genera i que influirà tant en la relació establerta entre tots dos com en el desenvolupament final de l'entrevista. La màxima en aquests casos és intentar que l'informant se senti còmode i és per això que és al propi informant a qui s'encarrega decidir on vol que se li faci l'entrevista. Intentarem en les properes línies caracteritzar els tres llocs principals que han acollit la producció dels relats de la mostra.

Les entrevistes fetes *a casa* (E.19, E.24, E.27, E.30, E.59, E.80, E.101, i moltes més) són, en general, força personals i íntimes, és a dir, es tracta d'utilitzar l'espai més familiar i proper a l'informant per tal d'afavorir la construcció del relat. Si, a més, qui entrevista és una persona de la mateixa família, com passa en la major part d'entrevistes fetes pels estudiants, l'informant està recreant la seva vida en les condicions, en principi, més favorables. Veiem un dels nombrosos exemples que tenim:

«L'entrevista es va fer a casa de la informant que, a més, és la mateixa casa de l'entrevistadora; això va propiciar una bona predisposició com sempre té a explicar la seva vida.» (E.75)

En la major part de casos, el fet de fer l'entrevista a casa no forma part d'una decisió deliberada, sinó que sorgeix amb tota naturalitat, considerant que és l'espai millor amb relació a qual-sevol altre. No obstant això, la casa és un espai privat, personal, un escenari familiar, que, si bé és propici per a un encontre agradable, també pot provocar, en determinades ocasions, la sensació d'una possible vulneració de la privadesa. Per exemple, si l'informant no coneix l'entrevistador és possible que es generi un clima de desconfiança per part del primer que condicioni notablement el desenvolupament del relat. Imaginem-nos aquesta situació: després d'haver accedit a concedir l'entrevista, la persona en qüestió es troba a casa seva amb un desconegut que li demana que li expliqui la vida, que l'està enregistrent en un magnetòfon i de qui desconeix els propòsits finals de la seva investigació. Tot i que els entrevistadors tenen l'obligació d'explicar els seus objectius d'investigació i la pertinència de fer les entrevistes enregistrant-les, això no vol dir que l'informant confiï del tot en les intencions del seu interlocutor.

Anar a entrevistar una persona que no es coneix, a casa seva, també pot posar l'entrevistador en situacions una mica especials.

Recordem la cita reproduïda a l'apartat anterior (E.105) en la qual una de les nostres col·laboradores va ser rebuda per un gos (una de les seves fòbies), cosa que de ben segur la devia tenir en alerta durant l'estona que va durar la interacció. També és possible que ens fem una composició preconcebuda del lloc al qual anem a fer l'entrevista en funció de les referències de què disposem de qui serà el nostre interlocutor. Això és el que li va passar a un dels nostres col·laboradors que va anar a entrevistar una vident. Va pensar que es trobaria amb una casa plena de referències a temes esotèrics i que seria rebut per una mena de fetillera d'aspecte particular. Contràriament al que s'esperava, es va trobar amb una llar «normal» i una dona molt agradable que, intuït (o veient), el recel de l'entrevistador, féu els possibles perquè l'ambient fos distès i agradable, cosa que incidí favorablement en el resultat de l'entrevista (E.24).

Quan l'entrevista es fa *en un bar*, sovint el que se cerca és trobar un lloc neutre tant per a l'informant com per a l'entrevistador. Aquests espais tenen l'inconvenient del soroll, però podrien ser entesos com a llocs que permeten una paritat entre entrevistat i entrevistador –en tot cas és aquest darrer qui s'ha d'emmotllar a les exigències del primer–:

«Quan hem quedat per veure'ns, directament ell ha assenyalat un lloc neutre. De fet hem quedat a una cafeteria de la Plaça de la Font: en cap moment ell ha anomenat casa seva (jo tampoc li he proposat) perquè considero que l'informant és qui ha d'escollir [...] L'entrevista s'ha desenvolupat de manera molt distesa tot i el soroll de la cafeteria.» (E.96)

«... quedant a les deu de la nit a una coneguda terrassa d'estiu de la Catedral. Per facilitar que ens reconeguéssim sense problemes ell va dir que tenia cinquanta-sis anys i que era calb... Jo li vaig dir que em reconeixeria per ser una «treintañera» amb cara de buscar algú.» (E.98)

Per la seva banda, fer l'entrevista en el *lloc de treball* de l'informant pot significar que aquest no disposa de temps i pot dedicar-nos-el en hores de feina; també es tracta d'un espai en què l'informant pot tenir en certa manera les regnes de l'entrevista, o encarar-la cap a un vessant determinat, el del treball. La casa, en principi –tot i que no sempre és així–, predisposa a un discurs més intimista; a la feina, en canvi, es mostra la vida pública de les persones (per això s'afavoreix que hom parli amb més intensitat de la vida laboral). En efecte, disposem en la nostra mostra de dues entrevistes fetes a dues dones empresàries en els seus despatxos respectius. Tant l'una com l'altra van «retardar» el dia de fer l'entrevista «per motius d'agenda» i un cop allà, i tot i que demanaven al personal d'administració que no fossin molestades, van patir interrupcions durant el transcurs de l'entrevista. El contingut d'aquesta, no cal dir-ho, mostra la cara exterior, la vida laboral i els èxits professionals d'aquestes dones, tot i que una d'elles, i a causa de l'empatia que va establir amb l'investigador, al final va parlar llargament i distesa de la seva vida personal, més íntima.

En una altra entrevista, feta a una dona pintora, i que va tenir lloc en el seu estudi de pintura, o sigui, al seu lloc de treball, també el contingut de l'entrevista es va desenvolupar tenint com a eix fonamental la seva escalada professional i ressò internacional. Així mateix, les nombroses entrevistes realitzades a religiosos i religioses en els seus convents, esglésies, etc., ens ofereixen mostres de relats de vida enfocats bàsicament a la consecució del seu estat actual.

Malgrat això, l'escenari només és un dels factors que afecten la realització de l'entrevista. En el context físic hi ha d'altres elements que entren en joc per afavorir o esgarriar l'encontre; alguns d'ells formen part de l'ambient (llum, sorolls, colors, olors...) i altres els introduïm nosaltres: la nostra presència, la nostra manera d'encarar la relació..., en definitiva, la manera que

tenim de preparar el terreny, i tot un seguit d'instruments que irrompen amb contundència en l'escena de la història, com pot ser la gravadora.

3.2. TOT PREPARANT EL TERRENY...

Tenir un informant predisposat a construir un relat, un bon escenari on fer-ho i *feeling* o empatia amb l'entrevistador, són tres factors que garanteixen la consecució de l'entrevista. Ara bé, fins que la gravadora no es posa en marxa i el nostre interlocutor no comença a parlar no tenim relat i aquests moments que van des que ens trobem fins que comencem a gravar incideixen, sens dubte, en el producte final. Recordem que l'entrevista com a acte d'interacció social es regeix per les mateixes normes que qualsevol situació de relació social i requereix una conversa de presentació en què cadascú fa un esbós de la imatge de qui té al davant. Bé, en ocasions els informants demanen rapidesa i, si el primer contacte ha resultat satisfactori, no hi haurà cap necessitat d'activar estratègies per predisposar l'informant a parlar. Però en la immensa majoria de casos l'informant demana que abans de parlar se li aclareixi què és el que realment es vol i per què o per a qui es fa això. També pot passar que es plantegi una mena de *quid pro quo*, com li succeí a una de les nostres col·laboradores (E.151) que va entrevistar el capellà d'una parròquia i aquest li demanà no només una explicació de les seves intencions, sinó també una especificació de les seves actituds religioses. Els exemples de com trencar el gel són nombrosos, tot depenent de les persones i de la relació establerta entre totes dues:

«... Abans de començar la gravació anem a fer un cafè per trencar el gel i estem xerrant una hora de com ha de ser l'entrevista... jo li vaig dir que ell podia explicar-me el que volgués i com volgués i llavors em va

començar a estructurar una mica el com ell parlaria en l'entrevista i se l'estructurà ell mateix...» (E.19)

«... Primero nos pusimos al día de temas que hacía tiempo que no hablábamos y posteriormente nos pusimos a hablar del motivo de mi entrevista.» (E.30)

Propiciar, d'entrada, una bona entesa condiona la bona marxa de l'entrevista. Això s'ha aconseguit quan notem que el nostre interlocutor se sent còmode parlant: se'l veu satisfet, parla amb fluïdesa, mostra tranquil·litat amb els gestos, dóna proves de sinceritat, i de confiança (E.63, E.70, E.2, E.93, E.65...). Vet ací un exemple:

«La entrevista se desarrolló con gran naturalidad. Entonces yo le contestaba afirmativamente y entonces ella mostraba gran alivio y continuaba explicando. Una de las cosas que llamó mucho mi atención, era el entusiasmo con que hacía la entrevista... me recordaba un niño pequeño que empieza a jugar con un juguete nuevo al que le dedica todas sus fuerzas entregándose en cuerpo y alma a éste.» (E.107)

Tot i amb això, podem notar la incomoditat del nostre interlocutor de forma palesa observant tant la postura que adopta en parlar (E.30) com l'entramat de les seves paraules, poc fluides (forçant constantment la nostra intervenció) i poc precises que mostren un alt grau d'intranquil·litat i desconfiança envers nosaltres. En alguns casos, l'entrevista es desenvolupa d'una manera ràpida i, generalment, no es dóna peu a efectuar una segona entrevista, com en el cas d'aquells informants que després de sospesar les raons per fer el relat de vida no han trobat cap argument a favor, però decideixen tirar endavant només perquè ja s'havia dit que sí. Comptem amb unes quantes entrevistes que exemplifiquen aquestes situacions: en algunes, tot i l'esforç dels entrevistadors, no s'aconsegueix fer minvar la sensació d'enuig (E.87 o E.90). En aquests dos casos, la incomoditat és deguda al fet que tots dos membres són amics i, tenint en compte el canvi de rols que

han hagut d'adoptar, la interacció ha resultat, finalment, clarament asimètrica i en detriment de l'informant. En d'altres casos, la suma de tot un seguit d'inconvenients contextuals fa que la incomoditat la sentin tots dos, com és el cas del col·laborador esmentat que va entrevistar una vident (E.24). Al principi estava preocupat, però ella (sembla que intuïnt el seu enuig) es mostrà afable, li oferí de beure i aconseguí que ell acabés tenint la sensació que no parlava amb una vident sinó amb una amiga. Per la seva banda, quan ella començà a parlar semblava nerviosa i especialment recelosa a parlar de la seva vida, tot mostrant-se tímida i inquieta per la seva credibilitat. La cosa es complicà quan es detectaren problemes amb la gravadora. Mentre l'entrevistador intentava arreglar-los, la dona li comentà que el veia nerviós i que segurament tenia problemes d'estómac, cosa que possiblement feu per demostrar les seves habilitats i impressionar el seu interlocutor. I per acabar de rematar la trobada va fer la seva aparició a l'escenari el marit, amb posat escèptic i desautoritzant la seva dona. Això redundà en la incomoditat esmentada i en problemes d'interpretació de sentit entre tots dos.

En d'altres ocasions, els condicionants negatius que perjudiquen l'ambient general i contribueixen a contaminar el relat, es resolen de manera positiva, en part gràcies a la destresa dels entrevistadors. Un dels nostres col·laboradors (E.91), després d'haver resolt el primer contacte telefònic de manera afirmativa, es va trobar cara a cara amb una informant que va reaccionar a l'entrevista de manera desconfiada i amb una actitud defensiva, tot insistint en la petició de respecte a l'anonimat i que se li aclarissin les intencions i finalitats de la conversa. L'estratègia de l'entrevistador, segons comenta en la seva valoració, per tal d'aconseguir la confiança de la informant, es va centrar a assegurar-li l'anonimat absolut, a conferir-li l'elecció de les condicions físiques de l'entrevista i mostrar-li en tot moment molt d'interès. Volem comentar en aquest punt que precisament per respectar la

voluntat d'anonimat manifestada per algun dels nostres informants ens hem permès de modificar algunes dades d'identificació (nom, lloc de naixement o de residència) de forma que no s'altera el substancial de la seva caracterització.

3.3. L'ENREGISTRAMENT: QUAN LA GRAVADORA ES POSA EN MARXA

Com s'ha vist, la gravadora és un dels instruments que repercuteix en el treball de l'investigador. D'una banda, des del punt de vista tècnic, tal i com ens ho descriu Pujadas (1992), no sempre es pot dependre de les piles com a font d'energia, i a casa de la gent (o a les cafeteries o als llocs de treball) tampoc no acostumen a estar col·locats els endolls prop d'on vol asseure's l'interlocutor, o simplement no hi ha endolls. Un altre temor de l'entrevistador pot ser l'amenaça d'una possible falla de funcionament en l'aparell. Però, a més a més de l'aspecte tècnic, la presència de la gravadora el pot afectar, sigui per timidesa, o per la inexperiència de les primeres entrevistes:

«Un dels problemes més normals que vaig tenir, va ser el de la gravadora; assentats a la sala de casa seva, jo estava nerviós per si la gravadora estava funcionant correctament, en molts moments em va fer la impressió que potser estava molestant el mossèn que jo mirés la gravadora per si funcionava o no. Finalment em vaig decidir a dir-li què passava i a partir d'allí les coses van començar a funcionar millor.» (E.14)

D'altra banda, i sobretot, la gravadora condiona l'actitud i, segurament, les paraules de l'informant: es tracta d'un objecte físic que es veu i que té la propietat bàsica d'enregistrar les seves paraules i l'expressió dels seus sentiments: si plora, si riu, si s'emociona... La gravadora recull tot allò que explica l'informant i els seus silencis i, en algunes ocasions, funciona de manera sim-

bòlica com una pantalla a través de la qual els informants senten que les seves paraules són (o seran) escoltades per altres persones. I no es tracta només del recel a explicar i/o opinar sobre fets concrets (que també influencien molt, sobretot la gent gran que ha viscut la Guerra Civil, per exemple, i, encara més, la postguerra, una època de forta repressió personal i manca de llibertat d'expressió i que, per tant, són susceptibles de desconfiar en la utilització posterior que es faci de determinades declaracions o postures); qualsevol aspecte de la vida no deixa d'ésser, en certa manera, part de la intimitat, o, si més no, de la privadesa, que només qui parla controla i coneix. Aquesta interioritat, però, quedarà al descobert en el moment que sigui exposada davant de l'entrevistador i, sobretot, enregistrada en la seva gravadora.

En molts casos els informants demanen aturar la gravació per explicar episodis que no volen que quedin gravats; es tracta d'històries que, tot i que a nosaltres ens poden semblar molt innocents, per a ells tenen, de vegades, una importància vital (E.73, E.87). En altres ocasions la gravadora està molt present en el relat, com li passà a una col·laboradora (E.75) que va entrevistar la seva àvia a la casa on totes dues viuen. Tot i tenir les condicions ambientals a favor, la dona no va dissimular en cap moment la seva aversió per aquell aparell que pesava sobre ella com una llosa i constantment anava preguntant «nena, això ja va?». D'altres, en canvi, la utilitzen com a plataforma per expressar opinions personals, com la dona de l'exemple que reproduïm a continuació, i, finalment, hi hauria el gruix d'informants que, cinc minuts després d'haver començat la gravació, se n'obliden:

«Ens vam situar un enfront de l'altre [...] en una altra cadira plena de dibuixos; vaig situar la gravadora que va intimidar bastant durant tota l'entrevista la meva informant, malgrat que ja li havia dit i que semblava que no hi havia cap problema [...] Engego la gravadora, fet que acaba d'intimidat la informant, però de moment comença a explicar [...] En algun moment es dirigia a la gravadora com si certes opinions, sobretot

de política, volgués que quedessin ben gravades [...] A l'apretar l'estop em diu: 'a mi no m'agrada xerrar, la meua vida és pintar' [...] La tercera entrevista va anar molt millor, la informant es va mostrar més desimbolta i encara que al treure la gravadora va tornar a mostrar inquietud, de seguida la va oblidar i començà a xerrar [...] no obstant, ja m'havia dit que no parlaria de coses íntimes.» (E.94)

La gravadora no només cohibeix pel que es diu, també pel que no es diu. A tall d'exemple es podria esmentar el cas d'una de les nostres informants (E.79) que va fer, a un dels investigadors del projecte, un acurat i preciós relat sobre la seva vida, una intensa vida de família plena de personatges que anaven desfilant per la seva memòria i que l'ajudaven a reconstruir i donar significat a la seva existència, a més de sentir-se responsable i dipositària del seu record. En aquest cas la gravadora no va ser cap impediment ans al contrari. Bé, doncs, uns quants dies després de finalitzada l'entrevista, la informant es va posar en contacte amb l'entrevistadora per comunicar-li que estava molt amoïnada perquè no havia parlat, en el relat sobre la seva vida, de la seva mare. Això ens demostra el poder simbòlic de la gravadora: no poder tornar enrere, no poder «desdir-se» del que ja està dit, perquè l'enregistrament directe ho ha acabat de sentenciar. És per això que no sabrem mai si la preocupació de la nostra informant era realment perquè no havia parlat de la seva mare o perquè aquest fet, aquesta omisió inconscient, havia quedat enregistrada.

També pot passar que la gravadora no influeixi de manera evident, si més no pel que fa a la interacció que s'estableix en el moment de realitzar l'entrevista; ara, el que no podem saber amb certesa és en quina mesura ha afectat al contingut del relat. En qualsevol cas la «familiarització» amb la gravadora pot dependre en gran mesura de l'habilitat de l'investigador:

«... Vaig treure la gravadora de la bossa. Ell va comentar que era molt discreta ja que és petita. Li vaig demanar si encara volia explicar la seva

vida. Ell va somriure, vaig pitjar el botó de la maquineta i li vaig dir: 'quan vulguis... explica'm la teva vida'.» (E.98)

«Després de parlar de les nostres vides durant una estona només li vaig insinuar: 'Pots començar quan vulguis i explicar-me el que vulguis'. Al cap de mitja hora de parlar amb la gravadora, semblava que ho havia fet de tota la vida [...]. Des del primer moment no va tenir cap inconvenient que gravés tot el que m'explicava.» (E.2)

«La utilización de la herramienta de trabajo indispensable para el relato –el caset– no fue motivo de nerviosismo para ninguno de los dos. Me había preocupado de tenerlo sobre la mesa durante todo el tiempo que duraron los saludos y los comentarios preliminares y eso hizo, creo, que se familiarizara con él antes de empezar el relato y, por lo tanto, estuviera integrado como un sujeto más del mobiliario.» (E.93)

També podríem considerar el fet que, de vegades, ens guiem per estereotips sobre els condicionaments de la gravadora i associem unes determinades reaccions a uns subjectes determinats, com pot passar amb relació a persones grans, que com hem esmentat abans, ens sembla que no estan gens familiaritzades amb aquest tipus de tecnologies. Això és el que li va passar a una col·laboradora que va fer l'entrevista al seu avi i va veure amb sorpresa que aquest mostrava una indiferència absoluta per l'aparell en qüestió (E.1); també podem esmentar el cas d'una altra entrevistadora (E.150), que presencià amb astorament com el seu avi agafava el magnetòfon, se'l posava al davant amb els braços creuats i començava a narrar la seva història tot mirant l'aparell, com si aquest fos el seu interlocutor. També s'ha produït en diverses entrevistes que la gravadora ha arribat a formar part de la conversa i els informants hi han establert una mena de vincle especial: l'agafaven, intentaven exercir el control sobre ella apagant-la i encenent-la segons la seva conveniència (E.22), apropant-se-la, tocant-la, comprovant si funcionava (E.116), etc.

En fi, sigui perquè desperta recel, sigui perquè es fon en la interacció cara a cara, el cas és que la gravadora no passa mai desapercebuda del tot. Forma part important dels condicionants de l'entrevista, però és necessària, perquè en cas de no utilitzar-la, deixariem de comptar amb tota la informació que els informants ens proporcionen no només amb les seves paraules, sinó també amb les pauses i altres detalls expressius de l'al·locució que d'algun manera sempre queden enregistrats. En el nostre cas esdevé fonamental ja que l'exteriorització de la història és un moment concret, determinat, carregat de matisos que ens han estat molt il·lustratius per entendre l'esperit dels relats.

3.4. EL GUIÓ: UNA SOLA PREGUNTA

Tot i que en la proposta metodològica que hem desenvolupat en la investigació que presentem hem parlat de relat «lliure», ho hem fet sempre entre cometes ja que, com estem veient, sempre hi haurà circumstàncies que influiran en el relat. I, evidentment, no es tracta d'avaluar-les com a positives o negatives en relació al seu contingut; es tracta, en qualsevol cas, d'aplicar la tècnica tenint uns objectius clars i considerant els elements que condicionen aquesta aplicació. Tampoc no es pot parlar de relats totalment espontanis, quan existeix la presència d'algú o la simple sol·licitud d'un investigador, sinó només d'un marge major o menor de llibertat.

És evident que amb el que ens trobem quan decidim no utilitzar un qüestionari, ni tan sols portar apuntats grans temes sobre els quals preguntar al nostre interlocutor, és que no sabem què és el que ens explicaran. En aquest sentit Fraser (1991: 60) té raó quan diu que mai no se sap el que la gent explicarà de les seves vides i fins que no se sàpiga, no podrem saber quines preguntes específiques cal fer (si és que es volen fer), perquè el cor d'una

entrevista sobre una història de vida és descobriment, i hom descobreix la vida de l'altre en escoltar-lo. I és aquest viatge envers el desconegut el més emocionant de tot.

En el nostre cas, ens hem trobat situacions que no depenien tant de la competència en l'aplicació de la tècnica com del fet que, a voltes, eren els mateixos informants els que marcaven una mica les línies de la interacció. N'hi ha hagut molts que han acceptat els requisits de l'entrevista en el sentit de contestar àmpliament i generosa a la pregunta:

«Quan ens hem trobat, i sense més preàmbuls, hem començat. No ha calgut que li expliqués la dinàmica perquè se'n recordava prou bé del que li havia proposat dies enrere: cap pregunta, discurs lliure.» (E.96)

«La informant, asseguda al sofà anava parlant de carrerilla sense mirar-me. La primera sessió va respondre amb escriure al que es demanava: va parlar sense interrupcions de cap mena. Quan es va trobar molt cansada va demanar continuar la setmana següent. Estic segura que ja s'havia pensat un poc com anava a contar-me la història, perquè ho dia tot seguit com repetint la lliçó de memòria.» (E.73)

«Ens hem assegut al sofà, ella s'ha acomodat bé i, un cop engegada la gravadora, ha començat a parlar sense parar durant les dues hores i mitja que ha durat l'entrevista. Quan la cinta s'acabava parava i esperava que la canviés amb molta paciència, però sense perdre el fil del relat. Al principi he pensat que l'únic que volia era col·laborar, cosa que jo he agraït, però penso també, i donada la seva reacció durant tot el procés, que es tractava tot plegat d'una mena d'escenificació. És a dir, com si això ho hagués fet moltíssimes vegades, d'una manera molt més íntima, com si ella mateixa hagués assajat d'explicar la seva vida moltes vegades, durant aquestes tardes de silenci de què parla al final de l'entrevista, i ara es tractés només de verbalitzar aquests pensaments al voltant de la seva vida i davant de quasi una desconeguda. Asseguda al sofà, amb el cap recolzat narrava amb una claredat d'espant la seva vida, explicant els esdeveniments segons ella més rellevants de la seva vida. O al menys és el que em va dir: 'Supongo que te interesarà sólo lo más importante'.

Jo li vaig dir que m'interessava tot el que em volgués explicar, res més. No només relatava els esdeveniments, també els reflexionava. De vegades sortia del fil conductor, però ella sola, sense cap intervenció per part meva, tornava al cap d'una estona.» (E.79)

D'altres, en canvi, han necessitat un petit «ajut» per verbalitzar el seu discurs. Frases com «què vols que t'expliqui ara?» o «si tu em preguntes jo et contestaré» demostren que de vegades són els informants els qui necessiten d'una línia per poder confeccionar el seu discurs. Un dels nostres col·laboradors expressa amb angoixa les dificultats que va tenir per aconseguir que el seu interlocutor es concentrés en el relat. Sembla que era incapaç de mantenir la seva atenció en la conversa i que per això perdia el fil conductor; aleshores, l'entrevistador es va haver de passar tota l'estona repetint les darreres frases que havia dit el seu informant per tal de no acabar guiant l'entrevista (E.106). Certament, els mateixos informants afirmen que essent preguntats se senten més còmodes a l'hora de parlar (simplement perquè saben què és el que l'interlocutor busca). Per això, el fet d'anar sense un guió a fer una entrevista a algú que per parlar necessita ser preguntat, ja ho hem vist, pot generar algun neguit, sobretot però no únicament, a l'entrevistador poc experimentat. Vegem-ne un exemple:

«Aquest primer dia vaig estar una hora amb ell i, tot i acceptar d'explicar-me la seva vida, ens costava a tots dos d'expressar-nos amb facilitat. Em va demanar que li anés fent preguntes per a facilitar la seva memòria. Jo intentava anar lligant la seva vida; era molt complicat haver de pensar les preguntes que li havia de fer, mentre intentava estar el més atent possible al que em deia [...] El segon dia les coses van anar millor. Jo, abans d'anar a seguir amb la meua història, vaig escoltar el que m'havia dit el dia anterior. No vaig fer dues entrevistes per aprofundir en la primera sinó que quan ens vam cansar els dos ho vam deixar per al proper dia. I així va ser, no vaig ser solament jo, sinó que també estàvem més tranquils, jo ja intuïa que havia de fer una pregunta i (ell) sabia el que li havia de preguntar. Es va crear un feedback.» (E.14)

I és que és difícil de fer entendre que el propòsit de voler fer una història de vida és analitzar, per exemple i entre d'altres aspectes, els patrons narratius que utilitzen les persones. És molt més fàcil anar a preguntar per experiències concretes, com ara, posem per cas, la Guerra Civil, la postguerra, o qualsevol altre esdeveniment; o bé els cicles de conreu de la fruita seca, o el treball en una sedera, etc., dels quals l'informant en pot donar fe amb el seu testimoni. Ara bé, en el moment en què no tenim cap pregunta a fer la mateixa vida es posa en qüestió. Aleshores, què interessa? La vida és, en la major part de casos, molt dilatada, les vivències s'amunteguen en la ment sense ordre aparent i, si hom no està avesat a fer una recapitulació interior, personal, pot semblar una tasca prou àrdua intentar de confegir el discurs de la memòria. De fet, una de les afirmacions més pronunciades és «però si la meva vida no és interessant!», o bé s'addueixen raons com dificultats per expressar-se (E.94, E.59, E.109...). D'altra banda, també ens hem trobat amb informants que, intuïnt que la seva memòria amb el pas dels anys s'havia convertit en un calaix de sastre, feien un esforç per ordenar i classificar els records. Fins i tot, alguns d'ells es basaven en un guió que havien preparat de la seva vida i que utilitzaven en el moment que ho necessitaven (E.22, E.102 i d'altres).

Com que del que es tracta és de crear una «empatia» per part de tots dos, és qüestió, en definitiva, de trobar el punt exacte d'equilibri per tal que la producció del relat s'efectuï en les millors condicions per a tots dos. És menys vàlida aquella entrevista en la qual l'interlocutor ha demanat ajut per continuar i ha forçat la intervenció de l'entrevistador? No, evidentment, perquè cadascú té una disposició o una habilitat diferent a l'hora d'encarar la generació d'un relat / discurs «lliure», especialment en la situació de pressió que pot suposar una entrevista etnogràfica.

Per una altra part, els investigadors també necessitem aconseguir una determinada informació amb relació a allò que consti-

tueixen les històries de vida. Per tant, un cop acabat el relat del nostre informant, procedim a demanar aclariment sobre aquells punts que ens han quedat més foscos, o suggerim temes que no han estat tractats pel nostre informant. Aquesta situació no invalida en absolut la nostra pràctica ja que el relat «lliure» ja s'ha produït abans. En altres ocasions, com succeeix en l'últim exemple que presentem, pot passar que el nostre informant resolgui la seva vida en cinc minuts. Llavors la nostra intervenció va adreçada a demanar que es torni a començar d'una manera més detallada.

«... A diferència de l'altra [la primera on no va intervenir], en aquesta entrevista vaig intervenir alguna vegada tot i que molt poc, sols per fer les preguntes bàsiques [...], però a més vaig fer algun petit incís quan em semblava que es deixava alguna cosa com de parlar dels néts [...]. Val a dir que he intentat interrompre el menys possible, l'escolta ha estat atenta, però no passiva ja que la mirada i els gestos hi han estat presents i no es poden deixar de banda ja que al cap i a la fi és una conversa on un parla i l'altre escolta.» (E.1)

«Ell mateix es va organitzar la seva vida cronològicament per explicar-m'ho el més detallat possible. Durant les tres sessions jo pràcticament no vaig intervenir, només en alguna ocasió puntual si alguna cosa no havia quedat clara. Normalment esperava al final de la sessió per fer els comentaris i d'aquesta manera no influir en el seu discurs. He de reconèixer que em vaig haver de contenir en diverses ocasions per no intentar dirigir la història o per compartir experiències.» (E.2)

«Cal destacar que va començar molt ràpid i que als cinc minuts ja havia resumit la seva infància, la seva joventut i que ja estava casada. Llavors va parar i va adonar-se que si continuava d'aquella manera amb cinc minuts més ja hauria acabat. Vam aturar la gravació i vaig insistir una mica.» (E.97)

3.5. LA IMPORTÀNCIA DE FER ETNOGRAFIA A TRAVÉS DE L'ENTREVISTA

El procés d'elaboració d'un relat de vida tal com l'enfoquem en aquest treball és especialment imprevisible. És clar que hem tingut present que es tractava d'utilitzar la tècnica de l'entrevista biogràfica d'una manera una mica particular, cosa que ha sorprès tant els entrevistadors com els narradors. L'experiència ens ha demostrat que s'ha de ser molt cautelós i no excessivament ambiciós o impacient, perquè s'ha d'aconseguir que l'informant entengui les nostres pretensions i vegi clar el seu paper. I, sobretot, cal esperar. Per això ha estat molt important recrear tot el procés i l'escenari d'elaboració dels relats de vida.

Efectivament, ha estat molt útil i il·lustratiu que els investigadors fessin l'etnografia de l'entrevista, és a dir, que ens descrivissin tot el procés que va portar a la seva realització com també l'ambient en què es va desenvolupar, per poder captar millor els condicionaments de què hem parlat en les pàgines precedents. Com ja hem anat veient fins aquí, un dels factors més importants és la presència de l'investigador, tema al qual dediquem l'apartat següent.

4. La presència de l'altre, l'entrevistador, en el relat de vida

«Las cosas existen sólo si hay alguien que nos permite recordar que alguna vez fueron ciertas.» (Antonio Muñoz Molina)

Els relats de vida són narracions que en el moment que s'expliquen o s'escriuen estan dirigides a algú. Aquesta segona, o segones persones, també participen de la història: la seva presència, la seva posició, el seu des/coneixement respecte del que s'explica... afecten la producció del relat, ja que l'individu reflexiona i ordeix el record del que ha passat en la seva vida a mesura que l'explica o l'escriu en resposta a una situació determinada. Difícilment podem abordar la complexitat del relat de vida sense aturar-nos a reflexionar sobre el paper que juga l'entrevistador en el desencadenament, el desenvolupament de l'entrevista i la materialització escrita dels relats.

En aquest sentit, el text de Piña (1988) és interessant per a aquesta reflexió sobre la construcció del relat de vida i el paper de l'entrevistador en aquest procés. L'autor destaca dos aspectes bàsics a l'hora d'encarar el relat: conèixer i analitzar la situació biogràfica concreta des de la qual es construeix i les condicions materials i simbòliques que generen el discurs en el moment en què es fa l'entrevista. Aquestes qüestions han estat tractades en l'apartat anterior, però tal vegada hi ha un aspecte que hem obviat voluntàriament, i que ara volem tractar en la seva complexitat: la relació entrevistat i entrevistador en la gestació i interpretació del relat.

El nostre plantejament metodològic, com ja s'ha dit, parteix de la producció de relats de vida, en què els individus no decideixen

per iniciativa pròpia explicar la seva vida, sinó que són instats per altres a fer-ho: els entrevistadors –antropòlegs–. La persona entrevistada i l’entrevistador, els rols que adopten, la trobada, l’escenari d’aquesta, les primeres paraules... tenen repercussió en la història que s’explica. D’aquí la importància de la segona persona, física o fictícia –en qualsevol document biogràfic–, a qui s’adreça el discurs i a qui d’alguna manera s’intenta justificar el contingut de la vida que està sent narrada. Per tant, a l’hora d’analitzar els continguts de les entrevistes biogràfiques realitzades hem volgut reflexionar sobre la incidència de l’entrevistador i la seva presència dins del relat, és a dir, en quina mesura l’altre, l’entrevistador, condiciona i modela el que s’explica i passa a formar part del relat de vida.

Com afirma Ferraroti (1981:20) el resultat d’una entrevista és fruit de l’observació recíproca entre la persona entrevistada i qui l’entrevista. El relat de vida s’ha d’aprehendre en el context d’aquesta interacció, un univers de subjectivitat en si mateix que varia depenent del tipus de relació que s’estableix, de les percepcions, imatges i valors dels qui hi participen. La importància d’aquesta interacció en l’elaboració del relat de vida ha motivat que tinguem molt present aquesta situació en cada entrevista biogràfica; l’aspecte relacional i situacional és descrit i interpretat pels entrevistadors amb l’objectiu de poder documentar i analitzar la diversitat de relacions establertes entre el narrador i el seu interlocutor. Possiblement, com hem apuntat més amunt, aquest sigui un aspecte oblidat en moltes de les recerques en què s’utilitza el mètode biogràfic. En el nostre cas, també ho hem explicat a bastament, en cada una de les entrevistes que conformen el BMB qui fa l’entrevista observa, descriu i interpreta el procés de selecció de la persona que es proposa entrevistar, la negociació de l’entrevista, les paraules que s’intercanvien, la posició que adopten, etc.

En aquest sentit quan diem que el relat de vida és fruit d’un procés de rememoració i de construcció en un moment i en un

espai determinats i dirigit a algú en concret, d'alguna manera estem dient que els relats no són fixos ni estàtics; són construccions efímeres, en el sentit que són fruits d'un instant, que tenen la possibilitat de variar si varia l'escenari en què sorgeixen. Cada un de nosaltres podem elaborar més d'un discurs sobre la nostra vida atenent a aquestes variables situacionals i relacionals, i cada vegada que expliquem la nostra vida, d'alguna manera, l'afaiçonem des d'un present efímer, tot construint un relat únic i irrepetible.

Quan hom explica la vida, allò que fa és projectar una identitat personal i social des del present. En aquest sentit Piña (1988:152) assenyala tres aspectes fonamentals en l'anàlisi del relat: la identitat que projecta el relator, la imatge que desprèn fruit de la relació amb qui fa l'entrevista i la situació, i el personatge que construeix dins del relat i que defineix com el seu producte lingüístic (qüestió aquesta que intentarem matisar més endavant). El relator pot així projectar identitats o imatges diverses de si mateix en situacions diferents, pot crear personatges diversos en cada relat de la seva vida:

«[...] I en cert moment de la conversa em comenta que si li tornés a fer l'entrevista segurament no em diria les mateixes coses o potser les diria d'una altra manera.» (E.98)

En l'escena de reconstrucció del passat, l'entrevistador o entrevistadora també interpreta un personatge. De fet la seva sola presència el posiciona dins del relat, perquè n'és el destinatari directe. La imatge que desprèn, l'actitud que adopta, la mirada... són elements que poden ajudar a construir el relat. Tot i seguir el criteri de no fer preguntes, els condicionaments hi són igualment perquè cada entrevistador té la seva manera peculiar d'interpretar el moment. Els estudiants d'antropologia i els antropòlegs (un primer element condicionant) som homes, dones, d'edats dife-

rents, que projectem imatges molt diverses, que ens expressem de manera diferent, que tenim interessos i motivacions propis i que establim, cadascú, la nostra forma de relacionar-nos amb els entrevistats. Els estudiants que realitzen entrevistes com a exercici pràctic per a un seminari, els antropòlegs que entrevisten immigrants, o empresaris, o joves... són exemples de la diversitat d'entrevistadors i de circumstàncies, estratègies i finalitats que mostren la complexitat del moment biogràfic.

Així doncs, en el tipus de relació que s'estableix entre la persona entrevistada i qui fa l'entrevista, que hem considerat decisiva en la generació del relat, convergeixen multitud de factors, alguns dels quals han estat tractats en apartats anteriors, i que ara recollim, a manera de síntesi:

La raó per la qual es pensa en un individu determinat perquè expliqui la seva vida (perquè és gran i té molta experiència, perquè li agrada xerrar, perquè té una rellevància pública o professional, perquè viu d'una manera determinada...)

La raó per la qual l'individu pensa que és entrevistat (per la seva condició de dona, de professional, de religiós...)

El grau de coneixença entre ambdós (si existeix una relació íntima o familiar, si xerren sovint, si és algú poc conegut, si és totalment desconegut...)

La manera com es fa el contacte (a través d'algú conegut, d'una associació... si hi ha un primer contacte personal o telefònic...)

El fet que el relat s'obtingui en una única sessió o en més d'una. L'espai de trobada i l'escenari que es creï (domicili particular, espai públic, presència de més gent, ambient distès...)

L'actitud de l'entrevistador o entrevistadora i la relació que estableixi amb qui relata la seva vida: (de complicitat, empatia, confidencialitat... o les imatges que es desprenden a través del llenguatge no verbal...)

Són molts, en efecte, els elements que intervenen en l'elaboració d'un relat de vida i que no són variables objectivables i controlables des d'una perspectiva científica, però pensem que són aspectes significatius per entendre el relat de vida com una expressió fruit d'una relació personal i social, d'una interacció.

En aquest sentit és interessant considerar la diferenciació que Castilla del Pino (1996) fa entre l'escenari íntim de l'individu, totalment intransferible i no observable, l'escenari privat que pot ser transferit i observat, i el públic, l'escenari extern. D'alguna manera, segons la relació que s'estableix entre el relator i qui fa l'entrevista, el moment de la narració és una representació totalment pública on es poden transferir aspectes privats, sempre dins dels límits del que és permisible d'expressar socialment i culturalment. De fet, el relat de vida és una manera de comunicar l'existència pròpia amb relació a altres múltiples existències i, per això, necessitem buscar un llenguatge comú per expressar situacions, sentiments... normalitzats socialment. Com hem apuntat abans i hi aprofundirem en la darrera part d'aquest llibre, hi ha uns patrons o models narratius que faciliten la comunicació comprensible tant pel que fa a la forma com al contingut. Piña (1988: 144) defineix la narració de la vida com «un suceso y un material estrictamente lingüístico, y cualquier enunciado en el momento de materializarse es ya una interpretación de lo extradiscursivo, en el sentido que no lo refleja de modo inmediato –no se limita a describirlo–, sino que lo reconstruye mediante una estructura de significación y clasificación que posee existencia social *a priori*». El que s'explica té com a finalitat última transcendir i les estructures narratives apreses en el context social i cultural ajuden a ordir i traslladar una història privada a un escenari públic, on hi adquireix una o diverses funcions per a qui l'explica i per als altres que l'«escolten».

El to o l'argumentació de qui narra la seva història ens revela una intencionalitat de perdurabilitat, de transcendir, de testimo-

niar... o de mostrar. En aquest sentit, hem observat justificacions i actituds diferents que impregnen els relats de vida i que, en part, s'expliquen per la relació i la posició identitària que qui fa l'entrevista i la persona entrevistada adopten durant aquesta estona. Si la persona entrevistada és més gran o més jove, home o dona, assalariat o empresari, d'un barri marginal o un barri cèntric i popular... s'estableix una relació ben diferent, i es relaten uns determinats aspectes vivencials. Si el relat vol ser una història única o simplement una història entre d'altres, o si s'enregistra o s'escriu... el discurs biogràfic varia. De la mateixa manera que els relats es presenten com a testimonis, com a justificacions, com a exemples d'excepcionalitat o d'anonimat, així mateix en la situació i la relació entre el relator i qui fa l'entrevista s'adopten posicions paral·leles de testimoniatge, de justificació o d'exemplaritat que es desprenen de relacions entre iguals o entre diferents. Amb això volem dir, d'una banda, el que ja hem considerat anteriorment, això és, que una entrevista de les característiques que aquí hem definit evoluciona de manera diferent si les dues persones no es coneixen de res o si pel contrari es coneixen i tenen vincles personals i familiars; i de l'altra, que si ambdós individus comparteixen característiques personals i socials, la relació que s'estableix es percep com a més horitzontal tal i com s'observa en moltes de les nostres entrevistes. És curiós que quan es parla sobre tècniques d'entrevista o sobre el paper de l'antropòleg encara es tendeixi a crear un observador i un narrador omniscient, quan difícilment l'antropòleg pot evitar desprendre una imatge (que no serà pas la d'antropòleg tenint en compte que molt sovint la gent no sap què és o què fa) i interpretar des de la seva subjectivitat, sobretot si estem demanant per un aspecte tan privat com poc observable en el seu conjunt, com és la vida d'algú. De fet, en la majoria dels casos l'únic tret que compartim els entrevistadors que hem entrevistat persones alienes a les nostres xarxes de relació, és la nostra desconexió sobre el que podríem observar i sentir. En el cas

d'aquells entrevistadors que han optat per entrevistar persones del seu entorn social, la valoració posterior a la realització de l'entrevista també és significativa ja que aporta elements per contrastar la imatge que dona el relator respecte de la que ja es tenia... Però, insistim, el que és important és establir criteris de descripció i línies d'anàlisi de la situació i de la relació que s'estableix, sobretot si l'interès de la recerca és la gestació del relat, com en el nostre treball. Si volem entendre el relat de vida de la Pepita (E.102), per exemple, una dona de 56 anys d'un poble proper a Reus, haurèm de tenir en compte que va ser la seva filla qui li va proposar d'enregistrar la seva història. La Pepita descriu la seva trajectòria en funció de la família. Els pares i els fills adquireixen una gran centralitat en els esdeveniments evocats i amb frases com «la meua vida és en funció d'ells (els fills)» o «vaig atendre a la mare tan bé com sabia, i vaig intentar que també funcionés la meua família», busca donar un sentit a les coses que li han passat en la vida, però també vol emfasitzar la importància que per a ella ha tingut ser filla i mare, i el fet que sigui la seva filla la destinatària del relat accentua aquesta intencionalitat.

Quan entre la persona entrevistada i l'entrevistador o entrevistadora hi ha una relació de família, d'amistat o de coneixença prèvia, s'aprecia més una necessitat de justificar el present, de no deixar-se res, ja que es coneix la situació actual del relator. Qui fa l'entrevista té una certa competència sobre la situació i sobre el que s'explica, que pot coartar la llibertat del relator a l'hora de crear el seu personatge. Hi ha pocs relats de vida mancats d'una justificació, perquè hom intenta dotar de continuïtat i coherència la situació que es viu en el present. D'aquí que hom vulgui trobar la complicitat i aprovació de qui fa l'entrevista, especialment quan hi ha algun tipus de lligam personal o social. En el cas que hem esmentat, aquesta necessitat d'aprovació per part de la nostra informant, la Pepita, es mostra en un determinat moment quan li demana a la seva filla: «He parlat de les amigues, la famí-

lia, el treball, les relacions... no sé què em falta», en un intent de saber si havia satisfet les seves expectatives i al mateix temps assegurar-se de no haver comès cap oblit important.

La intenció de transmetre coneixements i testimoniar els anys viscuts s'observa en una gran part dels relats de vida de la gent més gran, sobretot quan qui fa l'entrevista és una persona jove i estudiant, independentment que hi hagi o no una relació familiar o amical.

La identitat que transmet el relator emana d'un diàleg constant entre la seva posició com a subjecte individual i subjecte històric. Els esdeveniments individuals s'expliquen amb relació als esdeveniments històrics que obliguen, determinen i canvien. Petites coses de la vida quotidiana són susceptibles d'esdevenir significatives en el record perquè evoquen els canvis i, tal vegada, perquè testimonien els anys viscuts, especialment davant d'una persona més jove. En Fermí, un empleat de banca ja retirat, es refereix de manera continuada al temps passat des de la perspectiva del canvi, com era estudiar i treballar durant els anys de postguerra, el sotmetiment que provocà la dictadura..., però és en petits detalls on les descripcions cobren una força testimonial i esdevenen expressió dels temps que canvien:

«... era curiós perquè fixa't tu de com era abans i com ha canviat ara. Vull dir, les cartes se copiaven, es copiaven perquè feien a màquina amb una tinta especial, eh? I llavors aquests fulls de paper de ceba a màquina amb una tinta especial junt amb la tela aqueixa, que l'havien tingut tot el dia amb aigua perquè quedés xupada d'aigua, llavors amb una premsa l'escorriem...» (E.5)

En altres casos, en la situació prèvia a la narració, mentre la persona entrevistada i qui fa l'entrevista «negocien» la manera com es desenvoluparà, molts relators manifesten el poc interès de les seves vides i insisteixen a dir que la seva vida no té res d'extraordinari, és una vida «normal i corrent». En Fermí (E.5),

de qui parlàvem ara mateix, diu en aquest sentit «la meva vida és tan senzilla que ja no ho pot ser més!» També és el cas de la Maria del Carmen, una monja de 67 anys que s'ha dedicat a l'ensenyament; l'entrevistadora descriu com reacciona quan li demana de fer-li una entrevista sobre la seva vida.

«Mª Carmen me transmitió abiertamente sus inquietudes acerca de la entrevista. En un inicio se mostró algo confusa por varias razones. Por un lado, porque su vida era normal y consideraba que no le debería llamar la atención a nadie. Y por el otro, sentía algo de temor, en parte, por el hecho de explicar algo tan íntimo como es la vida personal de una persona, quizás porque al hacerlo es como si la otra persona se llevara una parte de ti muy importante.» (E 107)

El neguit de compartir l'experiència pròpia amb una altra persona desconeguda pot reconduir el relat cap a la successió de fets i esdeveniments, on els sentiments i les valoracions no tinguin un gran pes.

D'altra banda, aquells que qualifiquen les seves vides de «normals» són, en moltes ocasions, els que demanen més intervenció per part de l'entrevistador dins del seu relat; d'alguna manera volen saber que l'explicació que fan és suficientment interessant i «pot servir». En ocasions, un gest, una mirada, una paraula ajuden el relator a continuar la seva història, sobretot quan la persona que narra se sent en situació de desavantatge pel rol professional que pot assumir qui fa l'entrevista. Una situació molt diferent es produeix quan els entrevistats són conscients de la seva singularitat o excepcionalitat; aleshores, el jo és el protagonista exclusiu, com és el cas de la Carme (E.74), una professional de 45 anys que ha assolit un cert prestigi en el sector de la restauració: el relat de la seva trajectòria conjumina treball, esforç, encert, èxit i reconeixement. Però per entendre aquesta narració del camí a l'èxit ens hauríem de situar en el context del relat. La persona que va fer l'entrevista, una noia jove, s'adreçà a la Carme

perquè és una dona amb una presència pública i així li ho va fer saber. Evidentment el lligam que estableixen aquestes dues dones està totalment mediatitzat pel fet que la jove entrevistadora la triés per la seva carrera professional d'èxit, per la qual cosa la Carme relata el seu jo professional i confegeix la seva trajectòria a través dels moments claus del seu èxit i obvia altres aspectes que es queden en un segon pla.

Com a darrera reflexió d'aquest capítol, simplement volem incidir en la qüestió de la doble autoria del relat de vida, en el sentit que són dos els protagonistes que, de manera diferent, són presents en la construcció del relat. El relat de vida expressa un sentiment identitari que es construeix també en la interacció del relator amb l'entrevistador i l'entorn on es desencadena la història. El fet de reflexionar sobre la presència de l'altre en el relat de vida ens ajuda a comprendre tant l'evolució i el sentit de les coses que s'expliquen com la identitat que el relator vol projectar de si mateix.

S E G O N A P A R T

EL CONTEXT

5. Biografia i societat

«Qualsevol record, per personal que sigui, està relacionat no només amb tot un conjunt de nocions que no posseïm solament nosaltres, sinó també amb persones, grups, llocs, dates, paraules i formes del llenguatge i també amb raonaments i amb idees...»
(Maurice Halbwachs)

En aquesta segona part del llibre ens ocuparem de la difícil articulació que s'estableix entre el relat de vida individual i el context social en el qual aquest relat es produeix.

Són moltes les escoles i els autors que s'han ocupat d'aquesta dialèctica que, com a mínim, intenta lligar tres grans conceptes: el d'Individu, el de Societat i el de Cultura. Franco Ferrarotti (1983), un dels autors que ha reflexionat sobre aquesta doble o triple articulació, es pregunta: com s'estructura aquest moviment entre el pol individual i el col·lectiu? Quines són les fases, els estadis que fan de mitjancers entre els dos pols? A través de quina mediació el sistema social es projecta en un individu? Per la nostra banda, pensem que la dialèctica subjecte / estructura, individu / societat, és un tema que encara no ha estat resolt satisfactòriament i seria pretensió per part nostra i en un llibre d'aquestes característiques d'intentar resoldre'l. Ens limitarem, doncs, i abans d'entrar en la presentació del material etnogràfic, a introduir un esbós d'estat de la qüestió. Com és ben sabut, en ciències socials, hom ha tendit a abordar aquesta dialèctica des d'una perspectiva doble: aquells que, com els psicòlegs, psicòlegs socials i psicoanalistes emfasitzen el paper de l'individu, i aquells altres, entre els quals ens trobem els antropòlegs (i també sociòlegs i historiadors), que destaquen el pes i el paper de l'estructura. Pel que fa a la primera postura, reco-

manem vivament un article de Víctor Korman, titulat «La dimensión psíquica» (2000), en el qual aquest psiquiatre i psicoanalista presenta la constitució del subjecte psíquic i, tot i reconeixent la importància dels aspectes biològics (el cos) i els socials, dirigeix l'atenció a la presentació dels aspectes psicològics, i més concretament de la pulsió i l'inconscient en el procés de constitució del subjecte. La segona postura, la que valora i privilegia la importància de l'estructura, ha estat presentada, també de manera brillant, per Eduardo L. Menéndez en el text «La dimensión antropológica» (2000), que és com una mena de contrarèplica disciplinària a l'escrit de Korman i que apareix en la mateixa publicació col·lectiva. Menéndez s'ocupa de la concepció que col·loca l'eix en l'estructura (ja s'anomeni estructura social, dimensió economicopolítica, concepció del món o ordre simbòlic), i, segons proposa, aquesta estructura és la que crea, constitueix, impulsa, estableix o determina el sistema de representacions i de pràctiques que manegem i manipulem els individus. En aquest sentit, ofereix una acurada presentació d'escoles, teories i autors que inclou l'estructural-funcionalisme (l'estructura produeix comportaments normalitzats per reproduir l'ordre establert), l'escola de Cultura i personalitat, que posa en relleu la importància dels valors culturals en el modelatge dels individus, o bé autors com G. H. Mead (el subjecte actiu s'autoconstrueix en constituir la realitat amb els altres), o bé Foucault, per al qual el poder dels codis i del sistema de regles social és omnipresent i funciona sense que els individus se n'adonin. El mateix Menéndez (2000:80-81) resumeix aquesta concepció global en els punts següents:

És en l'estructura on apareix el sentit dels comportaments i els sabers del subjecte.

L'estructura es manifesta a través dels subjectes sense que aquells la tinguin en consideració.

El subjecte no produeix l'estructura sinó que la reproduceix.

El subjecte en tant que *jo*, existeix de manera il·lusòria; on realment existeix és en l'altre estructural (cultural).

La vida social (estructura) no pot ésser explicada per les representacions del subjecte, sinó per l'estructura.

L'estructura és la que estableix els marges dins dels quals el subjecte pensa i elegeix o, més ben dit, el subjecte pot seleccionar, però no elegir.

Allò que anomenem individualitat és una pura façana: el subjecte es regeix per motivacions, codis, discursos i sabers que no controla ni en té consciència.

Hi ha diferències entre els subjectes, però sempre són secundàries respecte dels grans eixos com són la cultura, la classe social, el grup ètnic, la identitat religiosa, etc.

Fins aquí alguns aspectes més generals. Si afinem un xic més, trobem aquells autors que s'han preguntat directament per les relacions entre història de vida i estructura social. Un nou resum telegràfic de posicions i autors podria ser el següent: Bertaux i Bertaux Wiame (1993) consideren que les històries de vida ens informen sobre les relacions socials en acció i sobre les estructures culturals i ideològiques expressades en la mentalitat del narrador o narradora. Així, quan la gent explica la seva vida, en realitat és la cultura la que parla per boca seva i, aleshores, allò que ha de fer l'investigador –sociòleg, antropòleg o historiador– és aprendre a escoltar aquesta veu. També Catani (1982) veu reflectit en el relat de vida de Tante Suzanne un sistema de valors específic, de manera semblant al que observa Boutzouvi (1994) en Diamando Gritzona, una partisana grega a qui l'autor presenta com a individualitat o personalitat única, alhora que com a subjecte històric i social. Ferrarotti, ja esmentat, s'ha interessat per la dimensió metaindividual dels documents biogràfics i considera que un individu qualsevol és una totalització d'un sistema social. Així, Ferrarotti, seguint Sartre, afirma que un home (o

una dona) no és mai un individu, sinó un *universal singular* que reproduceix en ell mateix la seva cultura i la seva època; ara bé, lluny de reflectir purament i simple la dimensió social, el subjecte se l'apropia, la mediatitza, la filtra i la retradueix projectant-la en una altra dimensió, la de la subjectivitat. Així, l'individu acaba essent percebut com el producte més sofisticat del social.

Encara es podrien esmentar altres autors que han reflexionat sobre el tema, com Mandelbaun (1973), un clàssic pels seus estudis sobre Gandhi, que ens parla de l'existència de quatre dimensions en les històries de vida que cal tenir en compte: la biològica, la cultural, la social i la psicosocial. L'historiador Lévi (1989), per la seva banda, estableix dos grans tipus de biografies: les *modals* (que il·lustren comportaments lligats a les condicions socials estadísticament més corrents) i les biografies de *casos límit* (que permeten l'estudi del context a través dels marges). Peacock i Holland (1993) fan una aguda reflexió sobre les històries de vida, tot distingint, des del punt de vista metodològic, entre aquelles que emfasitzen la *vida*, i aquelles altres que s'interessen per la *història*. En fi, una de les darreres aproximacions que coneixem sobre el tema és la de M. Gullestad (1996), que en la introducció del seu llibre *Everiday Life Philosophers* (1996), postula que, si bé cada història de vida és una variació subjectiva de les interrelacions possibles entre la història individual i el món social, això no suposa que la vida de cadascú pugui ésser vista com un pur microcosmos de l'ordre sociocultural (a l'estil de Ferrarotti, afegim nosaltres), sinó senzillament com un text que parla d'aspectes importants des de la perspectiva social i cultural.

Aquesta ha estat una breu pinzellada bibliogràfica sobre l'articulació entre individu i societat amb què ens semblava oportú començar aquesta part del llibre. Val a dir que en el capítol següent reprendrem aquesta temàtica des del vessant que ha d'incidir en l'adopció d'una determinada estructura narrativa per part dels qui expliquen la seva vida.

5.1. NOVAMENT, EL BANC DE MEMÒRIA BIOGRÀFICA

A mitjan abril del 2002 disposàvem de 48 relats de vida d'homes i de 46 de dones. Vàrem fitxar aquests 94 casos¹⁰ de forma acurada i en una mena de llençol panoràmic –un per a dones i l'altre per a homes– ens semblà oportú tenir en compte set tipus de dades.

En la primera casella del llençol esmentat hi figurava el nom (o el pseudònim) de l'informant, l'edat i l'estat civil. Vam agrupar els i les informants en tres grups d'edat: joves (de 20 a 30 anys), madurs/es (de 31 a 60 anys) i ancians/es (de 61 a 98) i els resultats eren: 7 nois joves, 27 homes madurs i 14 ancians, mentre que en el cas de les dones, teníem 2 noies joves, 25 dones madures i 19 ancianes. Pel que fa a l'estat civil hem utilitzat la classificació convencional (solter/soltera; casat/casada; cèlibe; separat/separada; divorciat/divorciada; vidu/vídua; viu en parella...)

La segona casella recollia la informació sobre professió, ocupació, nivell d'estudis, tot intentant precisar, de cada informant, el seu estatus sociolaboral i de classe. Donat el gran nombre de celibataris de la mostra, en la tercera casella hi especificàrem la vocació religiosa, però també altres formes de vocació o crida dels informants (aquell o aquella que s'ha sentit cridat a diferents formes d'excepcionalitat, a la música, a la pintura, a la vidència o a guarir els altres, o bé a la bicicleta –que de tot hi ha a la vinya del senyor–). La quarta casella especificava tant el lloc de procedència com el de residència la qual cosa permetia copsar en un simple cop d'ull la mobilitat geogràfica dels integrants de la mostra,

10. Aquests 94 casos a què ens referim aquí constitueixen la primera fase de recopilació de relats, i és amb ells que començarem a treballar el sistema de registre que es descriu en aquest apartat i el disseny de la base de dades. Posteriorment el gruix d'entrevistes s'anà ampliant, es construí definitivament el banc de dades tal com ha estat descrit en l'apartat anterior, i en el moment actual el nostre banc, com hem assenyalat, té ja uns dos-cents relats de vida.

des d'aquells o aquelles que sempre han viscut al mateix lloc fins a d'altres que han efectuat una migració de tipus nacional o transnacional. La cinquena casella la vam dedicar a la marginació, ja que aquest era un tema que ens va interessar des dels inicis del projecte. Al banc de memòria hi apareixen diferents formes de marginació: immigrants il·legals, automarginats culturals i bohemis; un afectat d'esclerosi múltiple o d'altres discapacitats físiques o psíquiques, toxicòmans, homosexuals, una exprostituta, etc. La sisena casella l'anomenarem «Trets definidors del personatge o del relat» i en ella hem intentat recollir la impressió més forta que hom reté en acabar de llegir el relat. La setena i darrera casella especificava el nom i cognoms de qui fa l'entrevista i el seu lligam o relació amb la persona que entrevistava.

Un cop fixada aquesta primera fase de la mostra, vam iniciar una lectura sistemàtica dels materials amb la intenció d'analitzar la totalitat de variables assenyalades (gènere, edat, classe social, etnicitat, immigració, marginació i aspectes socioreligiosos), les quals havien de conformar aquesta part del llibre. Però immediatament ens vàrem adonar de les dificultats que ens suposava abastar-ho absolutament tot. Els tres encarregats d'elaborar aquesta part ens vam anar decantant cap a aquells aspectes específics que més ens interessaven particularment, o sigui, el gènere, la vida religiosa o consagrada i la migració transnacional, i aquests són els tres àmbits que finalment hem tractat.

Pel que fa al primer tema, el gènere, la nostra primera impressió –impressió que caldrà verificar a fons– és que hi ha un únic model d'ésser o de sentir-se home, és a dir, un únic tipus de model hegemònic de masculinitat amb el qual es corresponen tots els relats «masculins» de la mostra. No cal dir que observem diferències a l'hora d'explicar la pròpia vida introduïdes per l'edat, la classe social a què hom pertany, el nivell d'instrucció etc., però, com dèiem, el model hegemònic és àmpliament compartit. Així doncs, i feta aquesta constatació, vam agrupar els relats de

vida dels homes en convencionals (un total de 19), vides consagrades (un total d'11), vides d'immigrants (3) i vides de marginats / inadaptats (també 3).

En canvi, en el cas de les vides de dona, la varietat interna era força més notable i això ens féu adonar que no hi ha una única manera d'ésser o de sentir-se dona sinó diverses. Així doncs, vam treballar aquesta mostra inicial femenina seguint els mateixos criteris que en el cas dels homes i, d'entrada, se'ns van fer evident que un seguit de relats podien ser qualificats com a convencionals o tradicionals (un total de 13); aquest grup l'integren aquelles dones que s'identifiquen conscientment o inconscient amb el model de la mestressa de casa. Però en llegir i rellegir atentament el corpus vàrem constatar que hi havia tres casos de dones d'edat, ben poc convencionals i tradicionals, que ens portaven clarament cap a un altre tipus de model, aquell que coneixem amb l'anglicisme de la *self made woman*, o sigui, la dona que s'ha fet ella mateixa.

Un total d'onze relats responien a aquest nou model, que desenvoluparem amb detall tot seguit. A més d'aquests dos grans models ideals, que lògicament propicien formes intermèdies d'ésser o sentir-se dona, hem tingut en compte, com en el cas dels homes, les vides consagrades (també 11 casos), les vides d'immigrants (7), les vides de marginades / inadaptades (amb 6 nous casos), així com dos exemples que no vàrem saber classificar.

Per una altra part, les vides consagrades a la vivència de la fe, ja sigui amb un compromís monacal o diocesà, conformen un conjunt de relats que presenta unes característiques particulars que les diferencien clarament d'altres tipus d'itineraris vitals. Creiem que hi ha un gran desconeixement sobre l'experiència vital d'aquestes persones i, més encara sobre el tipus (millor dit, els tipus) de discurs que confegeixen a l'hora d'explicar la seva vida, absolutament vinculada a la institució o a la comunitat de què formen part. És per això que hem considerat oportú dedicar-

los un lloc preferent en aquest capítol dedicat a l'observació del context en la representació de l'existència i al discurs que se'n deriva.

També les vides de migrants transnacionals estan ben representades en el Banc de Memòria Biogràfica. Per migrant transnacional o transmigrant (Giménez 1996: 37) entendrem aquella persona immersa en un procés de mobilitat espacial relativament permanent i de canvi sociocultural irreversible, que forja i manté unes relacions socioculturals que vinculen les seves societats d'origen i d'assentament posterior. Com en els casos anteriors (i, sens dubte, en els altres que no ens ha estat possible abordar), els relats de vida dels migrants constitueixen un conjunt específic de textos que ens permet comprovar la incidència dels contextos local i global en les representacions individuals.

Com es veurà, s'han emprat sistemes d'anàlisi diferents per a cadascun dels tres temes que conformen el capítol. Això ha estat degut no només al fet que cada un d'ells ha estat treballat més intensament per un investigador concret, sinó perquè consideràvem que la idiosincràcia particular de cada un dels tres eixos de reflexió havia de ser encarada atenent a la seva pròpia lògica. De totes maneres, i com el lector podrà observar, hi ha un comú denominador en l'abordatge teòric que ens ve donat per la importància que atribuïm a les imatges, als estereotips, als arquetips i a les representacions mentals que configuren els itineraris vitals considerats des de la perspectiva del gènere, la vocació, o la migració.

D'altra banda, també volem precisar aquí que hem optat per atorgar el màxim protagonisme a les veus dels nostres informants en el sentit que són ells qui van il·lustrant amb les seves pròpies paraules l'itinerari de la nostra reflexió. Així doncs, reproduïm nombrosos fragments dels seus relats tot assumint el possible biaix i limitacions que puguin suposar la selecció i ordenació «interessada» dels textos citats. Tot i amb això, considerem que

aquesta és l'estratègia més vàlida quan del que es tracta és d'observar el discurs de la vida; i, sobretot, perquè ens sembla que les paraules de les persones concretes són la millor explicació que podem aportar a les nostres teoritzacions.

6. Vides de dona

«Somos nuestra memoria, somos ese quimérico museo de formas inconstantes, ese montón de espejos rotos.» (Jorge Luis Borges)

L'any 1990, Dolors Comas d'Argemir, conjuntament amb Sílvia Ferreres, Yolanda Bodoque i Jordi Roca, els dos darrers membres de l'equip del Banc de Memòria Biogràfica, publicaven un llibre titulat *Vides de dona. Treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)* en el qual, a través de l'anàlisi de les experiències i les percepcions que les dones entrevistades tenen de les seves experiències quotidianes, queda ben dissenyat el que podríem dir-ne perfil o model de la dona tradicional. Nosaltres mateixos hem pogut verificar, a partir dels relats de moltes de les nostres informants, que certament emergeix amb precisió aquest model hegemònic de la mestressa de casa, del qual considerem rellevant en aquest punt tractar-ne mínimament els orígens històrics. Algunes historiadores, sobretot Montserrat Cabré (*Formes de cultura femenina a la Catalunya medieval*) i Anna Venancio i Dolors Ricart (*Dona, cultura i experiència religiosa, segles XVI-XVIII*) en sengles col·laboracions a un llibre col·lectiu titulat significativament *Més enllà del silenci*, rastregen els orígens llunyans d'allò que Mary Nash (1988), coordinadora i prologuista del llibre, anomena el *sistema de gèneres*: els papers adequats a homes i dones es basen en una sèrie de funcions socials que la cultura atribueix als dos sexes. Evidentment, el model no té en compte que mentre el sexe és una dimensió biològica, anatòmica, el gènere, per la seva banda, respon a unes normes culturals amb un fort component simbòlic i moral. David Gilmore (1994), expert en qüestions de

gènere (i sobretot de gènere masculí), considera que aquesta confusió està força generalitzada, ja que totes les societats conegudes distingeixen entre femení i masculí i totes, també, incorporen uns papers sexuals aprovats per a homes i dones en edat adulta que s'ajusten a unes imatges socials ben definides. Els actors culturals creuen, però, en una suposada inevitabilitat anatòmica, més que no pas en el pes real de les imatges socials com a factors que conformen allò que ells mateixos pensen, diuen i fan.

Però retornem al fil històric. Segons Montserrat Cabré (1988), en l'època medieval, aquest sistema de gènere s'inseria en una estructura global de jerarquització estamental, fonamentada, al seu torn, en un patriarcat rígid en el qual l'element masculí jugava un paper hegemònic. La religió ho impregnava tot i l'Església controlava amb fermesa aquelles idees dominants que ella mateixa, com a institució de forta càrrega ideològica, havia ajudat a configurar. Les persones eren considerades en funció del lloc que ocupaven dins l'ordre social –els famosos *oratores*, *bellatores* i *laboratores*– i segons el gènere al qual pertanyien. Nens i nenes eren educats, en l'època medieval, en el si de la família i mentre que els primers jugaven amb ballestes i altres armes, les segones ho feien amb les nines de drap que elles mateixes s'havien confeccionat. Aquests jocs prefiguraven les disposicions a la guerra o a la maternitat, activitats a les quals uns i altres estaven destinats respectivament, i implicaven, consegüentment, l'abandonament de la llar en el primer cas i la vida domèstica en el segon. Les activitats de les dones giraven a l'entorn dels sabers relacionats amb la reproducció i el coneixement del propi cos i dels cossos dels altres (llevadores, curanderes, activitats i professions que es transmetien de mares a filles o s'aprenien de les amigues); les possibilitats de desenvolupar tasques assalariades es limitava a fer de criades, mainaderes, dides o llevadores. A totes les dones se'ls proposava el mateix model ideal –el de la Verge Maria o Mare de Déu– o sigui, una mare verge caracteritzada per la seva humilitat,

puresa i discreció. La conculcació del model ideal, considerada odiosa des de la perspectiva hegemònica, l'encarnaven les bruixes, sanadores, prostitutes i altres dones en llibertat.

Sobre aquest fonament esmentat, durant els segles XIX i XX cristal·litza l'ideal de la perfecta casada burgesa, la mare esposa i «reina de la llar». Certament, aquesta figura és clarament majoritària en la nostra mostra. Ara bé, considerant que aquest model ha estat objecte d'una notable atenció bibliogràfica, i que no voldríem redundar en coses ja dites, preferim limitar-nos a presentar-lo de manera sintètica i genèrica. Per a fer-ho ens servirem del text esmentat de Comas d'Argemir, Bodoque, Ferreres i Roca (1990) i altres escrits d'aquest darrer autor (Roca: 1996, 2001 i 2002)

6.1. LA «MESTRESSA DE CASA»

«Els records embelleixen la vida, però només l'oblit la fa tolerable.» (Enrico Cialdini)

Segurament, la imatge més representativa de la dona tradicional o mestressa de casa és la mateixa casa o llar amb la qual està associada fins i tot en la seva denominació. La casa esdevé l'eix que estructura dos pols bàsics de la vida social com són el *dins* i el *fora*. El primer –el dins– és la representació de l'àmbit privat, l'espai de la vida domèstica que d'entrada es configura com un domini femení, responsabilitat exclusiva de la dona i en el qual l'home no hi intervé, o hi intervé poc. Contràriament al cas de la dona, se suposa que l'home ha de dirigir les seves energies i els seus esforços envers el món exterior –el fora–, un espai públic, de producció de béns i de treball assalariat, que en principi és aliè a la dona, la qual, seguint la lògica del model, ha de concentrar-se en la reproducció i en la cura dels membres de la família.

En la casa, entesa ara com espai físic, les dones han de fer-se càrrec d'un seguit de feines específiques dins de la seva inespecificitat com són comprar el menjar i cuinar-lo, rentar la roba i planxar-la (fins no fa gaire cosir-la o sargir-la) i responsabilitzar-se de l'avitualment general necessari per al funcionament del dia a dia. Totes les expertes (i experts) en el tema assenyalen el caràcter invisible del treball domèstic i també el seu caire reiteratiu i inacabable. Tradicionalment la nena ha après a desenvolupar les feines domèstiques observant i ajudant la seva mare, les germanes més grans, o la resta de dones de la família que hi tenien competència. En la generació de les nostres mares i àvies, aquests sabers domèstics eren reforçats a l'escola on les nenes aprenien l'anomenada «costura», les «labors» i nivells diversos de «corte y confección». De tota manera, la cota d'instrucció que podia assolir una nena era baixa (i en certs casos inexistent) ja que per fer de mestressa de casa tampoc no li calia saber molt de llegir i escriure... Les noies, més que ésser socialitzades en la instrucció i la «cultura» ho eren en el destí del matrimoni, estat que era percebut com el punt cim per a qualsevol dona tradicional, pertanyés a la classe social que pertanyés. Amb el casament s'inauguren dos nous àmbits d'actuació: el de la vida conjugal i el de la cura dels fills propis. En els relats de vida de la nostra mostra en què les seves protagonistes se subsumeixen en aquest model, la procreació es considera inherent al matrimoni ja que dur fills i filles al món és una de les funcions primordials de la dona i, consegüentment, la maternitat és sempre altament valorada. A més a més, la maternitat, sense cap mena de dubte, suposa la cura de l'altre, en aquest cas del fill o filla, que sense les atencions necessàries no podria sobreviure. En aquest sentit, val a dir que moltes dones, abans de cuidar els seus propis nadons, ja han tingut un bon aprenentatge en haver hagut de fer de mainaderes dels seus germans més petits. El vessant de la cura i atenció continuarà de forma natural amb el marit, els seus propis fills, els pares, avis i

sogres, els néts, en una mena de cadena inacabable en què la dona assumeix de ple la responsabilitat del benestar físic, afectiu i emocional de tots el membres de la seva família. I com que aquesta funció (i les altres lligades al funcionament de la llar) pot acabar essent absorbent, el temps propi, el que podria dedicar-se a ella mateixa, queda reduït a la seva mínima expressió. No ha estat pas debades que s'ha dit sovint que el temps de la mestressa de casa és el temps dels altres.

Pel que fa al treball de les dones fora de casa, si les circumstàncies econòmiques ho permetien, no era gaire ben vist, amb la qual cosa era inevitable que sempre depengués econòmicament de l'home. Ara bé, no sempre era possible «no treballar»; el sou de la dona podia ser imprescindible per arribar a final de mes. Pels nostres propis relats de vida i per la bibliografia existent sobre el tema (vegeu entre altres, Bodoque i Palomar, 2001 i Martínez i Roca, 2004) la immensa majoria de dones havien treballat a sou abans de casar-se i moltes ho continuaven fent després de casades o quan ja tenien els fills/filles «situats». Una part significativa de dones que ens han ofert el seu relat de vida són pageses, sargidores de xarxes o peixateres, i també minyones i serventes. Altres professions, considerades com a típicament femenines que apareixen en la mostra són les de perruquera, dependenta o botiguera, modista, obrera de fàbrica, administrativa o treballadora en empreses públiques (en la Tabacalera, la Telefónica, els jutjats...) i també secretàries o una quiromassatgista. En qualsevol cas, el sou que aporta la dona és percebut sempre –ho sigui o no objectivament– com un complement, un ajut a la tasca productora per excel·lència: la de l'home. Aquesta acceptació del caràcter subordinat del treball femení pot ser vist com el símptoma d'una relació estructural de gènere que considera «normal» la submissió, la dependència i l'alienació de la dona respecte de l'home. Tindrem ocasió de veure com la desigualtat començava en la infància i es manifestava en tota la seva cruïra en els processos d'enamorament i nuviatge, en els quals, si

més no formalment, era l'home qui havia de prendre les iniciatives. Aquesta posició capdavantera, sobretot en les coses importants de la vida, continuarà sent ostentada pel mascle, que, segons la convenció social i mental, és qui mana, mentre que a la dona el que li pertoca és obeir. Està clar que perquè aquest tipus de relació tan desigual funcionés, calia una interiorització dels principis de jerarquia i d'autoritat, així com una mena d'actitud resignada a la inevitabilitat del destí de cadascú (perquè no només la dona sinó també l'home es veuen afectats pel «destí» a què els aboca la seva pertinença a un gènere o a l'altre).

Val a dir que, en aquestes trajectòries personals femenines, marcades per imperatius culturals i familiars, la figura de la pròpia mare hi ocupa un lloc absolutament privilegiat. Normalment és una font d'exemple i d'imitació i sovint és la mateixa mare la qui encarna, en l'àmbit domèstic, aquelles imatges ideals que hom proposa a les joves generacions. Fora d'aquest reducte familiar, els col·legis de monges eren els grans inculcadors i vehiculadors del model i els encarregats de fer compatible la imatge íntima que cada dona s'ha de forjar d'ella mateixa amb les imatges socials i culturals hegemòniques.

Algunes d'elles ja ens han aparegut: la dona com cal és la dona treballadora, neta i feïnera, amb una bona capacitat d'estalvi; és, també, la dona que viu lliurada als altres i que, com dèiem, accepta els rols tradicionals de filla obedient, esposa complaent (no necessàriament en el terreny sexual, però sí en tots els altres) i mare sacrificada, o, en paraules de Comas d'Argemir i altres: «la imatge de la perfecta casada és la de la dona que es defineix en funció dels altres, que no dubta en sacrificar-se pel marit i pels fills...» (1990: 25). En tercer lloc, la neteja i l'ordre que han de regnar en els seus dominis –metàfores, a més, de la seva decència i honradesa– han d'anar de bracet amb altres virtuts, perquè també ha de ser submissa, respectuosa, religiosa i de bons costums. En fi, la imatge de la feminitat associada al món familiar i íntim suposa, així

mateix, la presència de la tendresa, l'estimació, la dolçor i la capacitat de sacrifici constant pels altres. La dona ideal segons el sistema de gèneres tradicional és, doncs, aquella que viu subordinada i pendent del desig de l'altre i, dit en l'argot psicoanalític, aquella que és incapaç d'accedir al seu propi desig. Ara bé, quan s'ho planteja, quan aquests trets definidors ideals ja no els sent com a seus, ens trobem davant d'un altre model, el de la *self made woman*.

En el decurs d'aquest treball, especialment des de la perspectiva de l'estructura narrativa, farem les consideracions pertinents a com el tipus tradicional de dones confegeixen la narració de la seva vida i tindrem ocasió de comprovar com, efectivament, les pautes d'actuació esmentades troben correspondència en la manera que aquestes dones han viscut les seves vides, sempre en funció dels altres, o si més no, en la manera que ens diuen que les han viscudes. Però en aquest punt ens ha interessat més incidir en aquest segon tipus de dona feta a si mateixa, perquè reflexionem una situació de canvi de model i, consegüentment, de manera d'interpretar, viure i explicar la vida. El moment actual, certament, conté permanències i continuïtats del model tradicional, però també representació del recanvi o implantació d'un nou model, que encara no és del tot substitutiu, perquè arrossega algun dels llasts del model anterior. I és aquesta nova (o no tan nova) dimensió de gènere la que hem preferit encarar amb més deteniment a continuació.

6.2. LA DONA QUE S'HA FET ELLA MATEIXA

«Si no t'agrada el passat, canvia'l.» (William L. Burton)

La mostra amb què hem treballat aquest punt i que presentem tot seguit està formada per onze relats de vida de dones de diferents edats, de diferents extraccions socials i amb uns tarannàs

vitals també específics. Preferim fer-ne una presentació de manera individualitzada, per tal que, amb una primera mirada, es pugui veure la peculiaritat de cadascuna i al mateix temps quedin palesos els trets que ens han permès proposar la seva inclusió en una mateixa tipologia:

ANA (E.30): Té 32 anys, és la més jove de la mostra i viu a Valls. L'Ana és soltera i viu sola amb el seu gos. El seu pare va morir quan ella tenia dos anys, i la mare va haver de tirar endavant les tres filles que tenia. Té bons records de la seva infantesa i rememora el col·legi de monges i després l'Institut en què va estudiar. Essent una bona estudiant va fer Treball Social i, després d'un període d'ampliació d'estudis a l'estranger, ha treballat en diferents feines a la ciutat on resideix. L'Ana parla amb una certa desimboltura del despertar de la seva sexualitat adolescent i també dels dos nòvios que va tenir. Després d'un llarg viatge iniciàtic al Perú, l'Ana, que creu fermament en l'existència de vides anteriors, procura viure d'acord amb la seva filosofia vital i en pau amb ella mateixa.

EMPAR (E.108): Té 37 anys i és infermera. Viu amb les seves dues filles i està separada. L'Empar va néixer a Manresa i és la gran de tres germans. El seu pare és un comercial de productes d'automòbil i la seva mare, mestra. Explica el seu pas per un col·legi de monges i com es va decantar per la infermeria en contra de la voluntat del seu pare que volia que fos metgessa. Després d'un llarg nuviatge va trencar amb el noi i es va casar amb un altre home amb qui va tenir dues filles. Una bona part del relat d'aquesta informant està dedicat a la seva formació, a la seva carrera i a tot un seguit de vicissituds laborals que reviu amb una gran intensitat i interès. En l'actualitat és coordinadora d'infermeria en una Àrea bàsica de Salut.

EULÀLIA (E.64): Filla d'un conegut arqueòleg, l'Eulàlia va néixer a Alacant fa 43 anys i actualment viu a Reus amb el seu marit. No tenen fills perquè no n'han volgut tenir. L'Eulàlia va estudiar

a l'Escola Francesa de Barcelona i desgrana amb gràcia i ironia els records de la seva infància i preadolescència. Militant del PTE, ja des de la seva etapa d'estudiant en un Institut de Barcelona, va tenir una adolescència molt rebel i no va voler estudiar. Ho està fent ara. Quan coneix el seu marit –en Pere– munten un bar alternatiu a la Plaça Reial i s'apunten a totes les mogudes culturals hagudes i per haver. En rebre una bona oferta, venen el bar i amb els diners en Pere decideix estudiar una carrera i ella passa per diferents feines sempre relacionades amb la restauració. L'Eulàlia dedica una bona part del seu relat a explicar la seva filosofia vital i l'escala de valors alternatius que l'han impulsat a viure intensament.

CÈLIA (E.63): Té 43 anys i viu a Tarragona amb el seu tercer marit i amb els fills i filles que ha tingut en el decurs dels tres matrimonis. La Cèlia és propietària gerent d'una empresa de materials de construcció i una dona de negocis que viu amb passió la seva feina. A la Cèlia li hauria agradat ser periodista, però no va voler estudiar. Al llarg del seu relat parla de les diferents feines que ha tingut, dels problemes i dificultats que va patir en muntar el seu propi negoci i també recorda els seus tres marits i fills. Malgrat un tarannà voluntarista i individualista, la Cèlia té una concepció de la vida, segons la qual hom és, en bona mesura, fruit de les seves circumstàncies i del context en què li ha tocat viure.

MARINA (E.203): Té 44 anys i viu en un poble de la província de Lleida amb el seu marit i els seus tres fills i filles. Com que no va poder estudiar una carrera universitària, va fer comptabilitat i de molt joveneta va entrar a treballar en una empresa del poble en la qual ha arribat a ésser una adjunta de direcció imprescindible. En bona mesura, el relat de vida de la Marina és una reflexió, sovint turmentada, sobre les dificultats de conjugar la vida domèstica i familiar d'esposa, mestressa de casa i mare de família amb la seva vida laboral i professional per la qual se sent irresistiblement atreta.

CARME (E.74): Té 45 anys, va néixer al Vendrell, de pares andalusos, i actualment viu a Valls amb el seu marit i els seus dos fills (un noi i una nena). Si bé la Carme inicia la seva vida conjugal amb uns plantejaments molt tradicionals de mestressa de casa, en un moment determinat se'n cansa, es planta davant el marit i la família d'aquest i els planteja que ha decidit muntar el seu propi negoci de restauració. Activa i vital, la Carme dedica una bona part del seu relat a explicar tot allò en què ha reeixit i els seus projectes de futur.

ELENA (E.114): Té 46 anys i va néixer en un país llatinoamericà on els seus pares havien anat a viure i provar fortuna. L'Elena és infermera i treballadora social, està separada i té tres fills. El seu relat –escrit– està organitzat cronològicament: naixença i primers records al país del Carib, retorn a una Barcelona grisa i freda, col·legi de monges, vivències d'una adolescència i joventut hippy, contracultural i rebel. Posteriorment estudia infermeria i es casa amb un metge del qual després se separarà. A l'Elena li hauria agradat poder dir als seus pares que els agràia el que havien fet per ella, però mai no els ho va dir i això ha fet que una recança profunda l'hagi acompanyat des d'aleshores.

JÚLIA (E.35): Organitza el seu relat vital –escrit com en el cas de l'Elena– a partir de les cases en les quals ha viscut. Té 48 anys, és infermera i està separada d'un marit metge amb el qual manté una bona relació. Ha tingut dos fills. La Júlia va néixer a Extremadura i guarda bons records de la casa natal i de la seva infància (amb l'excepció d'un col·legi de monges patètic al qual va anar de petita). Per motius laborals, el seu pare va decidir el trasllat de tota la família a Reus i d'aquest període, metaforitzat amb la nova casa, només en té records desagradables. Sempre va mantenir una mala relació amb el seu pare, molt autoritari i despòtic. La Júlia, que sovint s'havia refugiat en els llibres, va estudiar infermeria i en crear la seva pròpia família va ocupar una nova casa i, per tant, una nova vida. Es considera inquieta, sem-

pre està aprenent a través de cursos diversos i no sap callar el que no li agrada, cosa que li ha ocasionat molts problemes en tots els àmbits de la vida. Ara viu sola i està contenta que sigui així.

ALBA (E.16): Té 54 anys i va néixer a Lyon, on els seus pares havien anat a viure, a causa de l'exili a què els obligà la Guerra Civil pel fet de pertànyer a un partit d'esquerres. A l'adolescència va retornar a Catalunya i recorda el xoc cultural que això li va suposar. L'Alba va estudiar comerç i va treballar com a administrativa en una empresa del seu marit que la maltractava i del qual es va separar. En el seu relat no especifica el nombre de fills que té ni si viu amb ells o no. Actualment treballa en una residència, milita activament en un partit d'esquerres i valora molt la seva solitud voluntària en la qual es troba absolutament còmoda.

ENRIQUETA (E.65): Deu tenir uns cinquanta anys llargs i va néixer en un poble del Tarragonès. El seu pare era pescador i va ser filla única. Va estudiar a les monges del seu poble de les quals conserva un record especialment desagradable. De joveneta, treballava en una fàbrica del seu poble, però des de molt petita havia tingut el desig de ser perruquera. En una breu estada a Madrid, on treballa de «botones» en una perruqueria de luxe, coneix el sistema de treball que després desenvoluparà. En retornar al poble natal continua en la fàbrica i comença a anar per les cases on aprendrà l'ofici en unes jornades de treball inacabables. Actualment està separada del marit i tant el seu fill com la seva filla treballen en la seva important empresa de perruqueria. Intuïtiva, segura d'ella mateixa i incansable, l'Enriqueta es converteix en una de les millors perruqueres del país com ho confirma un èxit professional apoteòsic recentment aconseguit i del qual la informant parla àmpliament. També dedica una bona part del seu relat a explicar la visió que té de les coses i de la vida, una visió en què hi destaca l'afany de progressar, l'esforç i el treball per damunt de tot.

MARÇ (E.20): De 63 anys, és una dona d'una vitalitat desbor-

dant que encara continua soltera. Nascuda en un poblet del Camp té bons records de la seva infància viscuda a pagès. Març, que és una feminista *avant la lettre*, i sempre li han semblat injustes les diferències que la nostra cultura estableix entre dones i homes, explica els seus enamoraments i l'atracció que sempre ha sentit pels homes guapos. En una llarga estada a Nova York, realitzada per motius laborals, descobreix un món més lliure i menys *cutre* que el que havia viscut a l'Espanya de la postguerra. Una bona part del relat el dedica a explicar la seva filosofia de la vida, una filosofia que ella mateixa s'ha construït en contra dels vents i les marees hegemòniques. Actualment, la Març torna a jugar i té cura de les nines, cosa que actua com una metàfora de la seva infantesa i de les seves ganes de viure i de cuidar-se a si mateixa.

Fins aquí els personatges. Com es pot veure, són ben diferents, però el que realment sembla constituir el fil conductor dels relats de vida d'aquestes onze informants és la voluntat de no plegar-se al model tradicional de dona que la cultura els tenia assignat. Totes elles, amb diferents graus i amb més o menys convenciment o contundència, desenvolupen una altra manera de sentir-se, comportar-se i pensar-se com a dones, que cristal·litza en un model alternatiu en el qual ja podem entrar.

Després de llegir i rellegir detingudament els relats de vida de les onze informants, ens ha semblat que s'hi dibuixaven amb claredat quatre àmbits: El primer, que anomenarem *Retorn al passat*, se centra en els records evocats sobre la casa en què van néixer, la seva infantesa i l'adolescència, i, en definitiva una primera presentació de la pròpia persona. Aquest àmbit es lliga, indistriablement, amb un segon eix protagonitzat pels personatges que constitueixen la xarxa de relacions d'*ego*; l'hem titulat, *Records de família* i aquí tractem dels records de pares, germans i avis en el registre dels consanguinis i de nòvios i marits en el dels afins. Els fills i filles constitueixen un tema a part que tractem en el tercer epígraf dedicat a presentar l'àmbit professional –*Itineraris laborals*–

que en els onze casos hi té un lloc de privilegi. És precisament aquesta dimensió laboral la que provoca els majors conflictes amb relació al paper tradicional de mare i esposa, i és per això que hem ubicat en aquest punt el tema dels fills. Clourem la descripció del model amb un quart epígraf que titularem *Autoimatge* en el qual intentarem reflectir com, en el moment de les entrevistes, les informants es pensen i s'identifiquen elles mateixes com a dones i mestresses de la seva vida.

6.2.1. Retorn al passat

Així com en els relats de vida de dones tradicionals els records d'infantesa hi ocupen un lloc important, aquí ens ha sorprès l'escassa rellevància que hi tenen. Les dues representants de la mostra que més en parlen són la més jove i la més gran (l'Ana i la Març), que com es recordarà són les dues fadrines. L'Ana explica que malgrat que el seu pare va morir quan ella tenia dos anys i aquest és un fet important en la seva vida, els seus records d'infància són grats: es percep i s'evoca ella mateixa com una nena fantasiosa que vivia en una casa gran amb la seva mare, les seves dues germanes i un gos dàlmata. La Març, per la seva banda, recorda quan residia en una casa pairal d'un poblet de pagès i els seus pares i familiars se l'enduien cada tarda, al tros, dalt d'un carro. De nena jugava amb nines –és l'única representant de la mostra que ho esmenta– i ara, als seus seixanta-tres anys, viscuts amb una vitalitat envejable, torna a fer-ho. També la Júlia i l'Alba estan reconciliades amb la seva infantesa. La Júlia, que va néixer a Sevilla, ho explica així:

«La primera casa que recuerdo, la recuerdo con una nitidez asombrosa. En mis recuerdos más antiguos veo la cama de mi madre y mis dos hermanas mayores y yo pasando el sarampión juntas, ya que mi madre era partidaria de que lo pasáramos todas de una vez. Recuerdo esa casa, la

calle, la plaza. Podría describir cantidad de detalles y eso que nos fuimos de allí cuando yo tenía 5 años a una casa nueva [...] En ésta nació mi hermano pequeño. Yo soy la tercera de seis [...] De esta casa también tengo recuerdos precisos. Podría describir perfectamente todas las habitaciones, los muebles, las cortinas... Ésa fue mi infancia feliz. Y creo que fue feliz porque también lo éramos todos todavía [...]» (E.35)

També l'Alba, que va néixer a Lyon, conserva bons records; en canvi, s'enterboleixen en el cas de l'Eulàlia, que va passar la seva primera infantesa a Alacant, on el seu pare era catedràtic universitari. De petita ja tenia la sensació de fer nosa a tot arreu, precisament perquè era la menuda. La Cèlia, la Marina i la Carme no en parlen, com si la seva infantesa no hagués existit i l'Enriqueta dirigeix una mirada més aviat amarga cap al passat:

«No me'n recuerdo gaire de quan era petita... Me'n recuerdo que anava a casa d'una amiga a fer els debers perquè aquella mare ens ajudava a fer els debers, la meva mare no m'ajudava gens... pràcticament me'n recordo més de la casa d'aquesta amiga que de casa... [...].

Entrevistador: és molt curiós, molt significatiu...

Enriqueta: sí, sí... segurament que hi deu haver algun trauma o alguna cosa por ahí...» (E.65)

En vuit dels onze casos, i sense que el que direm ara impliqui que volem jugar a fer de psicoanalistes, les informants expliquen que en la seva infantesa i en dos casos en l'adolescència es produeix un canvi de casa, acompanyat o no de canvi de ciutat o país, que és percebut com a molt traumàtic. L'Ana, per exemple, conta que en començar l'Institut les quatre dones (i el gos) deixen la casa gran on vivien per a traslladar-se a un pis petit del centre de la ciutat «lo cual fue –en les seves paraules– un pequeño 'trauma' para todas»; l'Eulàlia descriu el canvi d'Alacant a Barcelona, on s'instal·len al pis dels avis, com un «malson horros» i els records de l'Elena de quan va retornar a Barcelona tampoc no són gaire grats: «Mis primeros recuerdos de Barcelona

fueron la sensación permanente de frío, de oscuridad, el color gris de las casas, el negro de los coches y la tristeza de mis padres.»

L'evocació nostàlgica de les dues llars de la Júlia a Cáceres es transforma en un record agre quan el seu pare decideix marxar-ne i instal·lar-se a Tarragona:

«Yo tenía 9 años cuando llegamos a Tarragona. Y la vida que puedo contar de esta casa es la más desdichada de todas. Aquí ya no éramos felices. No sé por qué cambió todo tanto. A partir de aquí, empecé a darme cuenta que en casa nunca habían habido demostraciones de cariño de mis padres hacia nosotros ni entre ellos [...] En esta época recuerdo a mi padre siempre de mal humor. Nunca lo vi reír, sonreír ni hacer una broma.» (E.35)

També el retorn de l'Alba, que com es recordarà vivia a Lyon, cap a Catalunya està plantejat de la mateixa forma dicotòmica. Els pares de l'Alba, seguint les directrius del partit al qual pertanyien, el PSUC, decideixen retornar, però sense comptar amb l'opinió dels fills. I una sensació semblant d'indefensió davant les decisions dels adults en deixar la casa de la seva infantesa l'expressa la Març:

«Quan se'n van anar d'allí, la cosa va canviar moltíssim, perquè readaptacions, soledat, se'n van anar a viure en un mas. Llavors [es] va trencar tota la meva relació de nans i nenes de la meua edat. Una escollia nova, amics diferents [...] Però lo que més important és que al deixar el poble jo vaig perdre, jo vaig perdre... com t'ho diria jo, no la identitat, però com que no decidíem nosaltres, els infants no decidim res, decideixen els pares, no t'ho pregunten, a vegades no poden o no volen veure les necessitats dels infants, ells fan lo convenient i ens salven la vida. A mi em van xafar la vida.» (E.20)

Un altre record recurrent i poc agradable de les nostres informants és el pas pels col·legis de monges. A l'Empar, les monges li volien canviar el temperament i a l'Enriqueta, li volien reprimir

la seva incipient coqueteria: «aquelles dones a mi ja no em podien veure perquè se suposa que ja anava *pimpireta*, devia anar presumida, i un dia em van castigar perquè duia les ungles pintades.» (E.65). Les monges de Cáceres, que va haver de suportar la Júlia eren d'allò més carca i patètic:

«Todos los recuerdos son buenos menos los del colegio de monjas al que íbamos [...] Las monjas me castigaron unas cuantas veces a un castigo que consistía en pasearte por distintas clases con un cartel en la espalda que decía «Holgazana» y animaban a las niñas a que me gritaran al unísono esa palabra. Y yo allí delante de todas tenía que aguantar los gritos de las demás niñas todas hasta que se cansaban [...] Recuerdo que las buenas monjitas habían fabricado con cartón unas orejas de burro pintadas de gris y con una goma que se colocaba en la frente de la desgraciada de turno [...] Las monjas de ese colegio tenían esas cosas. O las tenía el sistema religioso de la época, más bien. Por suerte para mí ese fue mi primer y mi último colegio de monjas.» (E.35)

Els records de l'Ana, l'Eulàlia i l'Elena no semblen pas millorar la tònica descrita fins aquí i el càstig i la humiliació semblen constituir els pals de paller de la pedagogia autoritària de l'època. Com diu l'Elena: «las niñas recibíamos una educación y se nos inculcaba una finalidad: ser buenas cristianas y esposas modélicas» (E.114).

L'època de l'adolescència és ben sovint recordada per les nostres informants amb més detall que no pas el que trobem per descriure la infantesa. Unes relacionen l'adolescència amb el desvetllament de la sexualitat i amb els canvis físics que comporta; unes altres en ressalten els aspectes de rebel·lió –contra els pares, contra el sistema, contra tot– fins al punt que per a algunes l'adolescència va suposar una època de contestació revolucionària, contracultural, política i sexual que va marcar l'orientació vital posterior.

L'Ana, l'Alba i la Març estan entre les primeres. La més jove, l'Ana, en una confessió força inusual, explica:

«Entre las amigas del instituto hicimos un pacto, que fue que cuando dejásemos de ser vírgenes lo diríamos. Entonces llegó un momento que todas dejaron de serlo menos yo. Y ya como que me propuse que debía dejar de serlo aunque no fuera con un novio. Y así fue, la verdad es que dejé de ser virgen con una persona que no era mi novio sino que era un rollo [...] al final fue una experiencia no muy buena, evidentemente, no me enteré de nada y pensé: Madre mía! tanto esperar para esto!» (E.30)

L'Alba, que s'havia criat a França en uns plantejaments liberals, topa amb l'ambient conservador que imperava a l'Espanya de l'època:

«Que aquí l'any cinquanta-nou, quan vam venir, eren uns anys de repressió dura, hi havia unes costums molt passades de moda, perquè les noies no podien passar a parlar amb els nois, això era pecat. Clar, jo m'havia criat entremig de nois i jo aquests problemes no els tenia [...] Llavors, que jo aquests problemes no els havia tingut mai. I això va fer que després d'un any jo tingués el cartellet de puta. I quan se t'acostava un noi era per veure que en podia treure. Jo sempre recordo un, que és conegut aquí [n'esmenta el nom] que un dia a [lloc on es va produir l'incident] em va demanar per favor que el deixés fer ni que fos un petó [riem].» (E.16)

L'arribada a l'adolescència de la Març devia ser desbordant i ella ho recorda així:

«... a mesura que vas creixent i et van creixent les coses, i et van creixent els pitets i et va creixent tot lo que ha de créixer, a llavors comences a ser un punt de mira pels depredadors sexuals... Perquè de molt joveneta pesava, per exemple, als 15 anys pesava 80 kg. molt atapits, això sí! Que no es veien, però 80 kilos de dona als 15 anys vol dir que hi ha de tot i amb abundància!» (E.20)

L'Empar i l'Elena, a l'hora d'evocar la seva adolescència es decanten més aviat cap als aspectes de rebel·lió que normalment aquesta implica. L'Elena, per exemple, diu:

«Los años pasaron y entré en una adolescencia contestataria, teñida por los valores de aquella época, el mayo del 68, el movimiento hippy, el movimiento estudiantil, el amor libre, la contracultura, el pacifismo, las flores, la marihuana, el comunismo, el feminismo... Yo me sentía inmersa en un mundo que explotaba a mi alrededor. Empecé a cuestionar la religión, el orden establecido, la familia [...] Me enfrentaba a mi familia con toda la arrogancia del adolescente desdenguado de las experiencias pasadas.» (E.114)

I afegeix en un to que possiblement correspongui a qui ara té fills i filles adolescents:

«No me gusta recordar estos años; tienen un sabor amargo, creo que en el fondo éramos unos niños rabiosos intentando destruir un mundo con palabras, un mundo que nos habían dado con esfuerzo y trabajo, no un mundo perfecto, pero el único que tenían mis padres».

L'Eulàlia, finalment, ho combina tot: la militància política, una certa promiscuïtat sexual i la contracultura més rabiosa. Ja a l'Institut s'afilia al PTE:

«El PTE, el Partido del Trabajo en España. Érem... a veure... les Joven-tuts funcionaven com una secta [...] A mi em van expulsar per follar amb qui no tocava! Per mala vida! ... Perquè no follava amb la gente del partido ... a veure si m'entens, jo no tenia problemes amb follar amb gent del partit, però és que hi havia un trosko que estava molt bo, que era molt tendre i era molt maco, ara, troskista, imagina't!» (E.64)

El pare de l'Eulàlia, un intel·lectual catalanista de primer ordre, a diferència del que era habitual a l'època no controlava el que la seva filla fes o deixés de fer:

«I a sobre com que jo a ca meua tothom anava borratxo i passava de tot, pues feia lo que volia, anava a dormir, no anava a dormir, ningú no em preguntava res, ... i clar jo estava por ahí tirada com una colilla... com una burilla, anava de burilla tot lo dia. Arrambava diners d'on pogués,

llavors me n'anava al barri... clar era el Xino, pues me n'anava als espectacles eròtics, pa verlo, a ver què feien... Però també era raro veure una nena sola, una noieta sola... Alguna vegada... al Bagdad, al New York – New York, que estava al carrer Escudellers, la primera vegada em van dir «donde vas?» i tal, es pensaven que anava a lligar o fer de puta...»

L'Eulàlia reconduirà alguns d'aquests plantejaments vitals quan coneix el seu nòvio i actual marit, però d'això en parlarem en el pròxim epígraf. Ara, per enllestir aquest, ve a col·lació l'opinió de la Júlia, que amb la seva habitual contundència remata el tema:

«Mi adolescencia fue penosa y aburrida. No hay que nada que contar. No era una chica popular, ni divertida ni nada. Pasaba mucho tiempo sola y era bastante taciturna.» (E.35)

6.2.2. Records de família

Com ja hem dit, el retorn al passat de les nostres informants suposa la trobada amb els membres de la seva família d'orientació i la reconstrucció d'estructures, relacions i sentiments amb pares i familiars, així com l'enyorança o el rebuig d'aquestes relacions que hom evoca des del present.

Podem començar amb les imatges dels pares o més ben dit, del pare. Per les edats de les nostres informants –recordeu que predomina clarament la quarantena– no és estrany que molts dels pares que apareixen en la mostra responguin a la típica imatge del *paterfamilias* autoritari, controlador i poc afectuós, tant amb la dona com amb les criatures. Una primera citació de l'Eulàlia pot ajudar-nos a introduir el tema:

«El meu pare era el que manava a casa. A la meva mare li deien «La Voz de su Amo». Que eren un matrimoni súper feliç, clar. El meu pare deia: 'aquesta nit fa bona nit' i la meva mare se n'anava cap un 'cuarto', es

canviava les sabates i agafava el bolso. I ja està. No calia dir-se res més. Ja estava. Encara que li fes mal l'esquena, és igual. La voz de su amo [...] mon pare era molt... a més era fill únic. Aconseguia lo que volia, com volia i de la manera que volia. Si va patejar la Universitat i va patejar tothom, no s'havia de patejar la pobre dona que se'n va enamorar?... I llavòrens ja dic, [...] a mi em va putejar molt, a ma germana encara més.» (E.64)

A més a més d'autoritari, que també ho era, el pare de la Cèlia era controlador i totes les ocasions en què la seva filla l'esmenta és per emfasitzar la mala relació que sempre hi va mantenir: quan la Cèlia, per exemple, a cinquè, va decidir que no li agradava estudiar, el pare com a represàlia la va fer treballar a la fàbrica de teixits que ell mateix dirigia (i el seu torn començava a les sis del matí); en un primer matrimoni desgraciat de la filla, el pare, coneixedor dels maltractes físics i psíquics que el marit li infligia, se'n va desentendre i mai no va intervenir per ajudar-la; la Cèlia tampoc no recorda cap mena de mostra d'afecte o d'estimació –un petó, una moixaina– (tampoc per part de la mare), sinó més aviat ordres, exigències i imposicions diverses. És força il·lustrativa la recapitulació que en fa la informant:

«Jo relació amb mon pare no n'he tingut mai cap... Mon pare, una persona, a vere [...] molt cristiana, molt catòlica, molt radical, no?» [...] «Jo a mon pare no l'he trobat mai a faltar, mai, jo... Hi ha vegades que surt el tema de mons pares, de mon pare a casa i tal, no? ... jo no l'he enyorat mai, jo no l'he trobat a faltar mai perquè com que jo no l'he tingut mai, pues no l'he trobat...» (E.63)

La relació de la Júlia amb el seu pare, també fou sempre molt tensa i mancada d'espais d'afecte:

«No recuerdo que mi padre me haya dado jamás un beso, ni haberme sentado nunca en sus rodillas, para poner un ejemplo...» (E.35)

I, a manera de cloenda, la Júlia sintetitza:

«Pero a pesar del miedo que sentía ante mi padre, mi rebeldía se imponía siempre.

Esa relación continuó hasta el fin de sus días. Nunca nos llevamos bien. Nunca nos pudimos soportar el uno al otro y esas diferencias se acusaron o se atenuaron a lo largo de los años. En algunas ocasiones se volvieron insoportables. Y nunca pudimos hablar de esas diferencias.»

El pare de l'Empar també estava tallat pel mateix patró, encara que la imatge resultant és menys aspra.

De totes maneres no tots els pares foren iguals. En un altre registre apareixen els pares «bons jans», tot i que amb escassa funció paterna per bé i per mal. La Carme, per exemple, recorda un pare tolerant i la Març l'evoca com un bon home sense massa empenta. L'Enriqueta, que mostra una clara hostilitat cap a la seva mare, com més endavant veurem, té un record tendre del seu pare a qui tallava els cabells, de petita, pujada dalt d'una cadira de boga. Aquest, a qui compara amb l'Anthony Quinn, li va fer un artefacte per assecar cabells quan aquesta començava a anar per les cases i li va donar la benedicció perquè deixés la feina de la fàbrica per emprendre l'aventura de la perruqueria tot dient-li: «a vere, no es que m'agradi massa, però si tu creus que és la teva vocació i creus que pots fer-ho, pues endavant.» (E.65).

L'Elena aporta una variant a tot el que estem dient ja que la mort prematura del seu progenitor li va deixar com una mena de buit que mai no ha pogut omplir:

«Cuando murió mi padre, yo tenía un novio formal con el que después me casé. Su muerte fue como una losa en una parte de mi vida, como un agujero negro en que enterré todos los recuerdos. No quería pensar en mi relación con él, si se había sentido defraudado [...] Me faltó el tiempo necesario para decirles que ser adulto es compadecer a los padres...» (E.114)

I després dels pares, les mares. En presentar l'arquetip genèric de la mestressa de casa emfasitzaven el paper rellevant de la figu-

ra de la mare com a transmissora de valors i models d'actuació. Com que les *self made women* que ens ocupen no accepten ni els valors ni l'arquetip matern tradicional, no és estrany el paper secundari que les figures maternes tenen en els seus relats. L'Ana, la informant més jove de la mostra, obre el torn d'opinions sobre les mares:

«Cuando volví de Francia tenía muy mala relación con mi madre, cosa que actualmente no es así [...] En esa época tuve muchas broncas con mi madre... tuve una bronca muy fuerte, me fui a la casa de mi abuela... Estuve viviendo allí [...] Lo del enfado con mi madre duró dos días y luego ella, como siempre, me ayudó en la organización de la casa.» (E.30)

L'Eulàlia parla amb tendresa de la seva mare a qui se li trencà la vida quan el seu fill de 16 anys se suïcidà en plena paranoia existencialista. La dona, que era profundament religiosa, no ho podia tolerar, convençuda com estava de tenir un fill a l'infern:

«I bueno, i amb tot això ja se va morir el Franco que va ser el mateix any que es va morir la meva mare. Que es va morir de... de pena. N'hi deien càncer... però jo estic convençuda que es va morir de pena. De no saber superar la mort del germà. I això. Els sentiments de culpabilitat, és que era un fill a l'infern! Era un fill mort i a l'infern.» (E.64)

També entre els records de les nostres informants hi apareixen les figures de les mares anul·lades pels marits. La de l'Eulàlia, com s'ha apuntat, n'era una i també ho foren les mares de la Cèlia i la Júlia. La Cèlia, per exemple, ens diu:

«Ma mare, quan mon pare es va morir, ma mare també va tenir com una espècie d'alliberació, mon pare era una persona molt, que autoprotegia molt a la mare i no la deixava... molt, molt anul·lada!» (E.63)

La mare de la Júlia també va patir un marit autoritari i la seva filla ho explica així:

«La vida que llevaba mi madre me ha condicionado mucho. Porque mi madre era una mujer de pensamiento moderno y abierto cuya vida hubiera sido muy distinta en otras condiciones. La vida de mi madre fue una vida de posibilidades frustradas hasta el final de sus días. Nunca he podido perdonar a mi padre lo egoísta que fue con ella y todo lo que la hizo padecer. Esa relación condicionó mi pensamiento feminista y la decisión de ser siempre independiente.» (E.35)

Cinc informants més de la mostra no diuen pràcticament res de les mares respectives: la Març es limita a dir en el seu llarg relat que el seu pare es va casar «amb una dona de poble»(E.20), o sigui, la seva mare; la Marina i l'Alba ni les esmenten; la Carme només apunta que la seva mare «és molt graciosa» una cordovessa amb molt «salero»(E.74) i l'Elena parla sempre de la parella parental, però sense individualitzar mai la figura materna. Qui sí que la individualitza, però en la línia de la madrastra de Blancaneus, és l'Enriqueta, la filla única, que al final del seu relat afirma:

«Jo he arribat a la conclusió de que la meva mare té celos del meu èxit, de la meva llibertat, de les meves amistats [...] jo crec que ella també hagués volgut fer això.» (E.65)

Vet aquí, doncs, el tractament de les mares, que com es pot observar és ben pobre. Aquesta mateixa pobresa o manca d'informació caracteritza les figures dels avis o dels germans o germanes, que en certs casos són esmentats i poca cosa més. En canvi el paper dels xicots i marits en les seves vides pot ser, com ara veurem, de primer ordre.

Pel que fa, doncs, a aquest nou àmbit, l'Ana, la benjamina del grup i soltera, ens explica:

«Mi primer gran amor lo tuve con trece, catorce años y era el hijo de unos amigos de mi madre y del novio de mi madre» (*sic*) (E.30)

A aquest primer amor adolescent en van seguir d'altres:

«Desengaños amorosos había tenido muchos, ya que era muy enamoradiza, me enamoraba, lo daba todo y los hombres pasaban más de todo esto. Hasta que un día dije ¡Basta! ¡Que les den a todos! ¡Se ha acabado!»

I explica tot seguit dues històries d'amor que va mantenir i gairebé encavalcar. Amb el primer «a pesar de que sabía que él no era el hombre de mi vida» s'ho va passar bé mentre va durar, però quan va decidir deixar-lo ja tenia un altre xicot a la reserva amb qui ja havia començat a sortir. Tampoc amb aquest va funcionar del tot i actualment l'Ana manté una bona relació d'amistat amb el qui fou el primer promès.

Abans de parlar dels promesos que esdevenen marits, ens entretindrem un xic en el cas de la Març, un dels més espectaculars de la mostra, sobretot per la força i la vitalitat amb què aquesta dona de 63 anys els explica. La Març va conèixer el seu primer amor d'aquesta manera:

«... A més a més, vaig tenir la poca-soltada, per dir-ho d'alguna manera, d'enamorar-me d'un malaguenyo, això jo ja tenia 16 anys, i és molt divertit per què zum! passa un noi amb bicicleta [...] i passa aquell noi, i saps allò que et passa un flaire i dius: «Aquest noi és meu!» [...] Era un tiarron que te l'hauries menjat. Era un home d'aquestos que ... no ho sé, tenia aquest misteri dels homes del sud: tan alt, aquella època era molt prim, portava els cabells ondulats i foscos com la nit, i tenia uns ulls com un verd, increïbles, que mai els he vist com aquells [...] resulta que aquest home era l'home de la meva vida però ell no se'n va adonar. [Riu simpàticament]» (E.20)

Arran de tot això, la Març reflexiona en veu alta sobre el significat de l'amor i del sexe:

«Llavors nosaltres en aquella època, ni se'n parlava del sexe, les dones,

clar, però els homes, sí. Llavors els homes vivien la vida tal com se'ls hi presentava a cadascú, nosaltres no, les dones havíem de... teníem, jo era molt tímida i havia d'esperar sempre la possibilitat que aquell home ens mirés i si havia la possibilitat, tot passejant, al ball o bé tot anant d'excursió, a veure si em mirava, a veure si s'entera, o coses així...»

L'amor apassionat per l'home del sud es dilueix quan la Març viatja a Nova York per motius de feina i s'hi queda durant sis mesos. Allí, novament s'enamora d'un exiliat cubà, porter d'un restaurant i «pobre com jo, pobre com una rata». Si el malagueny l'havia captivat pels seus ulls verds, ara la Març queda enlluernada per la veu, i també pels ulls. Diu així:

«Si t'explico les meravelles d'aquella veu, i d'aquells ulls i d'aquelles pestanyes...! Diràs, bueno, aquesta noia s'enamora de tot aquell que passa, però potser sí que és així, era un encant!... I en pic vaig tenir la primera conversa, a mi la seva veu em va impactar, em va deixar flipadíssima. Una veu preciosa, preciosa! I aquells ulls... tenia uns ulls blaus, immensos, amb unes pestanyes que li arribaven als peus. Bueno, ja em tens a mi encandilada, em queia la baba [...]»

Aquest nou amor és l'esperó d'un plantejament atípic per a una dona tradicional o convencional, i la Març hi reflexiona sense massa inhibicions i ho expressa amb un to ben convincent:

«Però em vaig donar compte que la vida no s'acaba amb una relació que no funciona, si no que hi pot haver-hi una altra. I que no és allò de dir «contigo pan y cebolla y para toda la vida» no, pots viure moltes històries a la vida, però això només estava permès, només ho podien viure els homes aquestes coses en aquella època. Les dones no! I si no havies encertat a la primera doncs ja feina rai per casar-te [...] Però jo com que no n'he tingut mai ganes de casar-me...»

De totes maneres, si el cubà li hagués dit les paraules que la Març esperava sentir, «quédate conmigo», la Març s'hauria quedat a la ciutat dels gratacels i no hauria retornat a l'Espanya negra

–com ella la qualifica– d’aquells temps. El seu enamorat no les va pronunciar però:

«La qüestió és que quan arribo aquí, començo a rebre un diluvi de cartes d’amor, del meu amic cubà. Però no m’ho vaig creure, fixa’t tu! Com és que m’ha deixat marxar i ara està tan entusiasmat el tio? [...] Possiblement era sincer quan em deia que ara que me’n (ha)via anat se’n donava compte que m’estimava, i jo «pues vaya gràcia, no?» [...] en aquell moment amb 26 anys, també m’hauria casat i m’hauria quedat a Amèrica!»

Més endavant, la Març va tenir un altre xicot:

«Que em va dir: Nos casaremos cuando seamos viejecitos’ i mentrestant me va fer una criatura, la criatura es va morir, i al cap d’uns anys ell se’m mora de càncer, doncs encara m’espero que ens casem! Ens fan uns plantejaments, xata... «Cuando seamos viejecitos», ¡tonto del culo! [...] Doncs bueno, també era de parla castellana, que tela, he trobat cada subnormal que déu ni do! [Entrevistada i entrevistadora riuen sense parar] ... Això sí, unes pestanyes molt llargues i uns ulls més blaus!»

La Març, i també l’Ana, son les dues representants de la mostra que ens han explicat de forma més desinhibida els seus amors. Les altres informants es limiten a comentar que van iniciar el festeig molt joves. Com ja hem dit, l’Empar als disset anys, la Cèlia, als divuit; aquesta se’n va anar de casa i al cap d’un temps es va posar a viure amb el primer company. L’Eulàlia, que segons les seves paraules anava de «burilla» pel Raval i tenia amors amb aquell trotsko tan dolç que feia de filantrop de les prostitutes de carrer, coneix en Pere, el seu actual marit amb qui comença a sortir. La Carme és l’única de tota la mostra que explica amb cert detall el dia del seu casament: els feren castells dedicats i una rondalla que els va encantar. Totes les altres no fan cap mena de referència a allò que en l’imaginari femení tradicional hauria d’ésser «el dia més bonic de la seva vida».

L’Elena es va casar jove i enamorada, segons declara, mentre

que la Júlia, amb un cert deix d'ironia, explica que va fer el que tocava:

«Acabé la carrera y empecé a salir con un médico que estaba haciendo el MIR. Muchas de las alumnas empezamos a salir con residentes. Lo típico, no? Él tenía 8 años más que yo. Era maduro, sólido, seguro de sí mismo. Era lo que yo necesitaba.» (E.114)

I als 22 anys ja estava casada. L'Alba no especifica la cronologia del nuviatge, però sí que ens diu que quan es va casar va deixar de treballar i ho resumeix tot en una frase lapidària: «Em vaig casar i la vaig cagar!» (E.16).

Abans d'entrar en aquest nou tema, observeu la repetició d'un patró comú: inici del festeig als 17 o 18 anys, i, entre els 20 o 22, el casament. En tres o quatre casos més s'especifica que el promès era més gran i, conscientment o inconscient, sembla que això s'associa amb imatges paternes i amb un cert sentit de protecció envers les dones...

Un cop tenim a les nostres informants casades, comencen un altre tipus de problemes ja que la vida conjugal no esdevé precisament un paradís de flors i violes. Entre els conflictes que afloren hi ha el dels maltractaments (dos casos); la incompatibilitat entre les responsabilitats professionals i les derivades de la vida domèstica i l'alt índex de separacions, de les quals en general no se'ns especifica la causa.

Segurament és la Cèlia, la informant que explica amb més deteniment la història amb les seves tres parelles:

«Jo em vaig casar que tenia vint anys a... jo als vint-i-quatre anys me vaig separar. Ara que està tan de moda el fet de les persones maltractades, jo hi vaig estar durant quatre anys. Una persona amb problemes molt greus de maltractament [...] Allavòrens, això és un fet que et marca molt a nivell personal, no?... jo tenia vint-i-quatre anys i tenia dos crios petits.» (E.63)

La Cèlia associa la seva primera parella, un home gran (quinze anys més gran que ella), amb una imatge paterna («perquè pare no n'has tingut») que la maltractava:

«A... allavòrens uhm... ell va dir que volia que jo em quedés embarassada, no? I jo clar: «Tu vols que em quedi embarassada doncs em quedaré embarassada, no? [...] Durant l'embaràs continuen els maltractaments, però maltractaments brutals [...]»

Davant la situació, la Cèlia es busca feina per poder sobreviure sola:

«Quan ja vaig aconseguir treballar, allavòrens ja li vai dir amb ell, no? Li vai dir: «La pròxima vegada que em tornis a posar la mà al damunt, jo em separaré». Jo ja tenia feina, no? I, clar, evidentment, això es repeteix, no?»

Els records són ben desagradables «perquè et sents, et sents una merda» fins al punt de desitjar no veure'l mai més:

«... Eren les vuit i sortir al balcó i pensava: Ojalá, ojalá ara a mi em truquessin i em diguessin que s'ha matat', no? Vull dir desitjava no veure'l arribar amb el cotxe.»

També el matrimoni de l'Alba va anar acompanyat de les violències similars, que la van portar a la separació. Un cop separada, s'implica cada cop més en el món de la política i té clar que s'ha de refer i muntar la vida ella sola:

«Quan algú em diu, que no penses refer la teva vida? Per a molta gent refer la teva vida vol dir buscar-se un acompanyant i posar-me a viure amb ell. I la meva resposta és que jo la meva vida ja l'he refeta, el dia que aquell senyor va sortir de casa meva.» (E.16)

En canvi, la Cèlia és doblement reincident, amb dos marits més. Del segon en parlarem en el proper epígraf dedicat a trajec-

tòries laborals, i del tercer, la Cèlia, reafirmant-se en la seva independència personal i en els seus problemes per a conviure en parella, apunta, com qui vol allunyar un fantasma que novament ronda:

«Jo amb el Pere porto sis anys... i jo si arribo a la conclusió de què jo m'hai d'arribar a separar a mi tant me farà lo que diran la gent, lo que diran mons fills, lo que dirà la societat, lo que dirà ma mare i lo que dirà Maria Santíssima... jo, em tornaré a separar.» (E.63)

En altres casos les friccions es produeixen, com ja apuntàvem, quan els requeriments de la feina xoquen amb les responsabilitats assignades de la vida domèstica. En els casos dels dos matrimonis més convencionals i/o tradicionals de la mostra –el de la Carme i el de la Marina– les dues valoren positivament l'actitud dels seus marits i l'esforç que aquests han fet per adaptar-se i fer «la farina plana».

En els relats de vida hi ha tres processos més de separació que no s'expliquen, simplement se'n constata el fet. Són els de l'Empar, l'Elena i la Júlia. L'Empar ho recorda així:

«Después he tenido otra niña y después de tener esta niña, mi marido se marchó, porque decía que cada uno tenía que ser feliz y que juntos no lo éramos y yo le dije que si se iba no volviera...» (E.108)

L'Elena també és ben concisa en parlar d'aquestes coses:

«Me separé de mi marido a los treinta y ocho años [...] Volver a recuperar la identidad propia, dejar de ser la señora de... enfrentarse a especulaciones y a la vez reconstruir una nueva estructura familiar no es fácil.» (E.114)

I la Júlia, finalment, ho reviu tot dient:

«Tenía un trabajo bonito, mi marido era la clase de marido que todas

envidiaban [...] Hace tres años me separé. Fue una decisión que tomamos conjuntamente. Mi marido y yo hemos sido muy amigos además de todo y lo seguimos siendo.» (E.35)

L'Enriqueta no esmenta la seva separació. En almenys quatre casos, les informants estan satisfetes de la decisió que elles o les seves parelles van prendre. La reflexió de la Júlia és prou convincent pel que fa a això:

«Ahora tengo otra casa y de nuevo, otra vida. Tengo el mismo trabajo pero mi vida es muy diferente. Ahora sí que no dependo de nadie para nada. Me gusta estar sola. Es una etapa que me faltaba por vivir. Y creo que siempre la he echado de menos...» (E.65)

Paradoxalment, la informant de la mostra que té la joventut més eixelebrada de totes, és l'única que no s'ha separat. En un determinat moment, l'Eulàlia apunta que això era el «que toca» però ella no ho ha fet. L'Eulàlia i el seu home decideixen no tenir fills, vendre's el bar alternatiu que tenien a la Plaça Reial de Barcelona i:

«El meu company va decidir que en comptes d'invertir en un pis o fent una cosa així, posant-ho... mira, a Gescartera, no? [...] que lo que volia era invertir en si mateix, que volia fer una carrera, que n'havia començat una i no podia acabar arquitectura ni harto de vino... que faria Pedagogia. I va fer Pedagogia. Vam gastar tots els diners del bar, ho vam invertir en cultura.» (E.64)

6.2.3. Itineraris laborals

Els temes i tòpics que s'han anat dibuixant en les pàgines anteriors estan sòlidament ancorats en l'àmbit laboral o professional, viscut per totes les informants com un eix absolutament central de les seves vides. La independència econòmica de la dona que s'ha fet ella mateixa és un dels grans trets que la diferencien de

les incloses en el model de la mestressa de casa, caracteritzades, precisament, per la dependència econòmica respecte del marit.

Totes les informants d'aquesta mostra són conscients de la importància de la fase d'estudi i de formació, tant en els casos d'aquelles que l'han tingut com en els d'aquelles en què no fou així. Entre aquestes darreres distingirem entre les qui no hi van accedir perquè no van voler (o sigui, haurien pogut estudiar, però no els agradava i no ho van fer) i aquelles que no van poder (per decisió paterna, per haver viscut en un context que valorava poc l'educació i la instrucció de la dona, etc.).

Entre les primeres hi ha l'Ana, l'Empar, l'Elena i la Júlia, diplomada la primera en treball social i les altres en infermeria, com es recordarà. Les quatre diuen que els interessava allò que varen estudiar i que un cop amb el títol a la butxaca varen continuar estudiant i formant-se. L'Ana va fer estances de formació a Barcelona, Tolosa i Berlín mentre que l'Empar, acabada de diplomar:

«Durante ese período [...] nos dedicábamos a ir a Barcelona a seguir estudiando. Por las tardes, hacíamos un curso detrás de otro: que si metodología de la investigación, que si programas de salud, todos los cursos habidos y por haber. Estuvimos dos años haciendo cursos. Nos habían dicho que saldrían las plazas y habría una oposición. [...] Recuerdo que en aquella época nos pasábamos la vida trabajando y estudiando.» (E.108)

Una mena de vertigen de formació o, més ben dit, de desig de continuar formant-se el trobem en el cas de l'Elena i també de la Júlia. La primera assenyala:

«Me matriculé en Treball Social y fueron tres años de locura, mi hija pequeña tenía ocho meses y yo me pasaba las tardes en la escuela, las mañanas en el trabajo. Tenía ayuda en casa, pero todavía no sé cómo pude con todo.» (E.114)

I la Júlia, amb el toc irònic que la caracteritza, diu:

«He hecho montones de cursos relacionados con mi trabajo. He cambiado de puesto de trabajo varias veces. Soy lo que se dice «un culo inquieto». Me he apuntado a decenas de cosas: piano, idiomas, baile, pintura, que sé yo. Pero nunca he tenido mucho talento para nada y lo he ido dejando todo.» (E.35)

En el segon grup –aquelles que haurien pogut estudiar, però no van voler-ho fer– ens trobem amb l'Eulàlia i la Cèlia. El pare de l'Eulàlia, un conegut catedràtic universitari com ja s'ha dit, estava interessat que la seva filla estudiés, però ella no s'hi va avenir com tampoc no ho va fer la Cèlia, a la qual li hauria agradat ser periodista, però no li agradava gens estudiar.

La Marina, la Carme, l'Enriqueta i també l'Alba i la Març pertanyen a un tercer grup de dones que es presenten en bona mesura com a fruit d'unes circumstàncies –la postguerra– en què no estava previst que una noia hagués d'estudiar. Entre aquestes a les quals s'afegeix la Cèlia, hi ha com una mena d'acord difús segons el qual es considera que la millor manera de formar-se i aprendre a treballar és fent-ho, o sigui, treballant. Segurament el testimoni més reeixit de la mostra pel que fa al cas és el de l'Enriqueta, la perruquera; el seu exemple ens pot servir de fil conductor. Certament, l'Enriqueta situa la seva vocació en una data molt primerenca de la seva vida – recordeu que de petita ja tallava els cabells al seu pare, una mena d'Anthony Quinn, pescador – però:

«Podríem dir que comença la meva trajectòria professional als tretze anys. Jo anava a [nom del poble on va néixer] al col·legi de monges i... i jo ja volia ser perruquera. I no hi havia manera, perquè jo me n'anava a les peluqueries que hi havia a [nom del mateix poble], sóc filla d'allí, hi havia tres o quatre perruqueries i jo els hi anava doncs a dir si volien que els anés a ajudar, sense cobrar, naturalment, però ni això, vull dir, no, no hi havia manera de què pogués jo entrar a treballar en un puesto així.» (E.65)

Per motius laborals, els pares de l'Enriqueta es traslladen a Madrid i ella comenta a un oncle seu, que hi vivia, el seu gran desig, la seva il·lusió, de ser perruquera:

«... i ell me va dir, textualment diu: «jo t'introduiré amb un puesto que seràs la millor». I ... sí, sí, a base d'influències en aquella època, perquè t'estic parlant de l'època franquista [...] a base de recomanacions em va fer entrar amb una perruqueria francesa...»

La nostra protagonista va entrar-hi de grum, de «nena de les comandes» i malgrat o potser gràcies a la duresa dels plantejaments professionals i a la disciplina espartana que allí imperava, va quedar absolutament enlluernada pel funcionament intern del centre. L'Enriqueta s'hi va estar només tres mesos a Madrid, però:

«... durant aquests tres mesos, jo... va marcar la meua vida: allò em va dir lo que jo volia ser i allà on volia arribar.»

Després d'aquest *turning point*, o moment decisiu, tan espectacular, torna al seu poble natal i:

«Llavòrens sí que una senyora, que li agrairé sempre, que es deia Encarnación, me va deixar anar els dissabtes a rentar caps. I me n'enrecordaré sempre de la truita a la francesa amb enciam que menjàvem quan acabàvem el dissabte, que mai més a la vida m'he menjat una truita a la francesa tan bona ni unes fulles d'enciam tan tendres.»

Mentrestant l'Enriqueta treballava en una fàbrica del poble i feia el torn de cinc del matí a la una del migdia. A la tarda –i llavors devia tenir uns quinze anys– anava per les cases i, com que cada cop va anar agafant més clientela, les jornades de treball esdevenien inacabables:

«I a lo millor pues, els divendres o els dissabtes, pues treballava de les cinc del de matí fins a les dues o les tres de la matinada següent, per-

què... es treballava allavòrens, doncs es treballava en aquelles èpoques [...] Els diumenges al dematí a lo millor pues t'hi posaves a les set del de matí i fins a les tres o les quatre de la tarda o les cinc...»

Després de deixar definitivament la fàbrica, s'apunta al gremi de perruquers de Barcelona on preparaven la gent que volia participar en campionats:

«... i allavòrens doncs era una manera d'aconseguir una formació amb una Barcelona, m'entens? I allò em va donar... moltes ales, perquè vai participar en campionat, vai quedar campeona de Catalunya, vai quedar subcampeona d'Espanya i allò em va donar molts coneixements, moltes coses.»

Per l'estructura del relat, l'Enriqueta finalitza aquí la seva etapa de formació. Després en comença una altra ja com a professional de prestigi inqüestionable que continua en l'actualitat com veurem més endavant.

El paradigma de l'Enriqueta –«l'ofici s'aprèn fent-lo»– també caracteritza algunes de les altres professionals d'èxit de la mostra com són la Cèlia, la Marina i la Carme. La primera, després de detallar totes les empreses per les quals va treballar fins decidir muntar el seu propi negoci, explica:

«Jo els tres anys primers, me vai fer uns farts de treballar increïbles. Com que no saps el que és tindre una empresa, t'equivoques molt, i molt, i molt.»

Aquest «deixar-hi la pell» també ha caracteritzat la vida professional de la Marina, adjunta de direcció d'una empresa del seu poble natal, que no va poder estudiar empresarials o econòmiques, però que en canvi va començar a treballar molt jove:

«... A [nom de l'empresa] no volien a cap dona, però bueno, allà vaig anar amb quinze anys... Vaig continuar estudiant a les nits, a l'acadèmia Domingo, vaig fer comptabilitat, després vaig fer un altre... dos anys més

que feien, pues com un peritatge mercantil però sense passar per la universitat [...] Potser vaig tindre la sort també d'entrar a cal Trias ... l'empresa era petita, va anar pujant i jo vaig anar pujant amb ella... suposo que és una mica, ... mentre va anar pujant l'empresa vaig anar pujant jo...» (E.203)

Tot seguit veurem com aquest lligam de la Marina amb l'empresa, i amb la seva feina, ha estat absolut i ha marcat d'una forma radical la seva vida o, si més no, el seu discurs.

La historia laboral de la Carme és un xic diferent. Quan es casa, fa de mestressa de casa i ajuda en el negoci del marit i dels sogres. Però, farta de la situació, i quan la seva filla tenia tres anys, pren una decisió definitiva. Ho explica així:

«... Vaig dir: S'ha acabat, s'ha acabat tot! Ho deixo tot i me plantejo una altra nova vida, el meu marit no, no ho acceptava, jo vaig dir... jo vull ser jo mateixa, me vull muntar un negoci, vull ser, no vull ser, me vull muntar un negoci i vull muntar lo que tota la vida he volgut fer i estava com a... es lo que diem... no estava realitzada, lo que ara es diu: «vull estar realitzada!» ... jo volia munta'm algo per mi, algo que jo portava molts anys a dins i va ser lo de la cuina... Me vaig treure assessorament i restauració, me vaig preparar molt bé preparada i en pic ho vaig tenir tot una miqueta lligat, eh?...» (E.74)

Doncs, bon punt ho va tenir tot lligat, va inaugurar el seu negoci: un taller de cuina. I això ho ha complementat escrivint un llibre, tenint una secció de receptes de cuina en un diari, participant en programes de ràdio i en la televisió local, etc.

Un cop tenim a les nostres informants instal·lades en les seves feines, comencen els problemes i les frustracions en aquest àmbit laboral, i també els èxits i triomfs. Molt sovint, les feines, i sobretot les bones feines i les bones places, són un bé escàs, limitat i això genera conflictes de competències. L'Ana, per exemple, explica com li varen prendre, immerescudament, un projecte al·ludint al seu mal geni quan, en realitat, es tractava d'una deci-

sió política pura i simple. L'Empar dedica una bona part del seu relat als conflictes laborals en què ha participat i que han estat motivats normalment pel repartiment injust de la càrrega laboral entre metges i infermeres («allí en el hospital eran las enfermeras las que hacían prácticamente todo y los médicos dormían por la noche.»). El tema de les oposicions i el fet freqüent de les decisions arbitràries dels tribunals apareix en els itineraris laborals de l'Empar i, sobretot de la Júlia. Aquesta darrera no va guanyar una plaça que tot semblava indicar que li donarien i ella ho atribueix a una manera molt seva de funcionar:

«Siempre he sido una persona conflictiva en el sentido que no soy en absoluto sumisa y si tengo que decir algo lo digo. O sea que soy de las personas que no son apreciadas por sus jefes.» (E.35)

Les informants amb negoci propi o bé que són alts càrrecs d'empresa –la Cèlia i la Marina poden servir d'exemple– incidenceixen profusament en la duresa de les situacions que han hagut d'afrontar. La Cèlia, que glosa les dificultats dels primers anys de tenir el seu propi negoci, comenta que en molts moments sentí que es trobava al límit de les seves forces i afegeix que, segons tots els auguris, hauria hagut de tancar, però no ho va fer perquè:

«Jo estic amb tot aquest tinglado muntat perquè jo em sento bé aquí. És a dir, per a mi això no és cap refugi. A mi m'agrada estar aquí, jo vinc a gust a treballar, i jo no em refugio de res... perquè a mi la feina m'agrada molt.» (E.63)

També la Marina s'esplaia en la representació de la seva la feina com una font de plaer:

«Bueno, em vaig casar, als 22 anys, bueno, [...] i vaig continuar treballant a [...], eh? m'agradava molt la feina que feia, moltíssim, m'encan-

ta, m'agrada molt lo que faig, ... m'agrada moltíssim, m'encanta la meua feina, ... el meu hobby és treballar.» (E.203)

En els casos de funcionament assalariat –l'Alba i la Març fonamentalment– les coses de la feina no sempre es viuen així. La Març, per exemple, explica com va copsar la injustícia del món laboral en el viatge que va efectuar a Nova York, amb el seu patró. Allí va comprovar que, malgrat algunes aparences, els patrons són els patrons i exerceixen de patrons i els treballadors són treballadors i els agradi o no, també han d'exercir de treballadors o treballadores. La feina, en aquests casos té un component clar de necessitat i de fet inevitable. La mateixa Març ho confirma:

«... He fet de dependenta, he venut des de pastissos fins a abrics de pells, passant pel mercat central. He venut roba, teixits, perquè en aquella època la feina que podia trobar una dona a [nom de la ciutat], era dependenta. Era lo més corrent.» (E.20)

De totes maneres, la informant n'estava insatisfeta:

«A part de dibuixar, no he parat mai, mai, hi ha hagut altres professions entremig perquè d'això no se'n pot viure, fins que l'any 82 ja vaig començar a treballar per mi. Em vaig independitzar, vaig fer el meu taller propi, i llavors ja vaig començar a treballar, a viure de la meua feina, la feina que realment m'agrada.»

Aquest sentiment de gust i de diversió per la feina també el trobem en el cas de l'Eulàlia quan es refereix al primer bar que va regentar:

«Però per una altra banda era divertit, jo reia molt, i lo que vam fer en el Glacier era riure, i això és la meua idea de portar un bar, un bar és una cosa que no dóna ni un duro però que s'hi riu molt... i coneixes molta gent, i fas una mica la funció aquesta de pacificador, negociador, d'amfitrió.» (E.64)

Fa uns moments hem vist amb un cert deteniment l'itinerari laboral de l'Enriqueta. Després d'una vida lliurada a la seva passió, l'Enriqueta pot ara fruit del triomf que li va suposar guanyar recentment un concurs en el qual participaven els millors estilistes de l'Estat. La informant ho explica així:

«Vai tindre un triunfo professional [...] He tingut la satisfacció més grossa de la meua vida. Perquè amb una, una cartelera podríem dir [...] amb la qual [...] pues havien tots els que coneixem, no? estava el Llongueras, estava Cebado, estava... estava, pues, tots, els deu millors peluquers d'Espanya estaven allí i jo també hi era.» (E.65)

I l'Enriqueta no només hi era sinó que va guanyar:

«Què va passar? Doncs, no ho sé. Va ser un cop de sort, va ser l'experiència de tants anys acumulades, va ser un regal de déu, no ho sé què va ser, però ha estat apoteòsic el èxit que hem tingut a Madrid. Hem passat davant de tots [...] estàvem al lloc precís, al moment adequat, i estàvem preparats...»

Arribar a l'èxit, assolir el triomf en els àmbits professional i laboral per a una dona sovint és més complicat que per a un home, i a això dedicarem la darrera part d'aquest epígraf. Ja hem comentat la sensació d'incompatibilitat amb què, de vegades, les nostres informants viuen la seva feina amb relació a la resta d'obligacions i deures que elles (o el seu entorn social) consideren que tenen com a dones. I aquest tema, que apareix en ben poques ocasions en els itineraris masculins, en el cas de les dones hi ocupa un lloc de primer ordre. L'Empar, en un comentari sobre la seva addicció al treball comenta:

«Yo creo que he dedicado muchísimo tiempo al trabajo, porque yo tenía muchos ideales y es posible que algo de esto haya influido en el hecho de haberme separado, porque le he dedicado mucho a esto y quizás haya descuidado mi vida personal... A mí me gusta mucho mi trabajo pero

ahora trato de compaginarlo con mi vida personal.» (E.108)

I, en efecte, el tema de la desaparició de la pròpia vida personal així com la desatenció cap als fills són els dos arguments clau que es repeteixen una i una altra vegada en els relats de les nostres informants. La mateixa Empar, que té dues filles i que sap que l'elecció entre feina i fills és una situació fortament conflictiva que neguiteja moltes professionals, acaba el relat de la seva vida dient:

«Mi madre ayer me decía que los niños no me gustan. Y es verdad. Me gustan los míos porque son míos y punto. No lo puedo remediar. A mí no me sale, ... no puedo, ... no me gustan los niños. Necesito libertad y quizás por eso me refugio en el trabajo para... no sé... Necesito estar vinculada con algo que me llene...»

També la Cèlia recorda com en ple vertigen laboral no li quedava ni temps per a ella ni per als seus fills i ara, que ho té tot arrencat li continua passant el mateix:

«Lo més important: la teva vida personal ha desaparegut, no existeix la meva vida personal [...] que és culpa teva, no? Que segurament no saps dosificar o ... organitzar-te la teva vida [...] O mesurar de dir, bueno, pos hi ha unes hores a la meva vida que han de ser això, ... i hi han unes altres hores que han de ser meves i no, no les he de compartir amb ningú, ni amb la feina, ni... jo, vida personal meva no existeix.» (E.63)

És aquesta incapacitat de desconnectar la que impedeix a la Cèlia anar a ioga o, com ella diu, asseure's en un banc del passeig amb la seva filla petita i donar menjar a les «palomes»... La Cèlia té clar que l'opció pel món laboral és dura, però que si hom la fa ha d'ésser amb totes les seves conseqüències. Arriba a tal punt aquest convenciment que, fins i tot, es mostra queixosa de les

cinc baixes maternals i les reduccions de jornada laboral que enguany li han demanat les seves treballadores. Com a mare que també és, pot entendre els desigs i les reivindicacions d'aquestes, però com a empresària és contundent al respecte:

«Evidentment si optes per aquest món laboral, aquest tema de casa l'has de tindre solucionat. Lo que no pots fer és dir:estic a mitges en el món laboral iestic a mitges amb la meva família.»

També en el relat de l'Enriqueta apareix aquest conflicte, però és en la història de la Marina on el xoc de rols es converteix en eix referencial del seu relat per la manera tan intensa i virulenta amb què el viu. La doble obligació dels fills i la feina, o de la feina i els fills, la condueix a una situació d'escissió gairebé permanent i el seu relat té un to catàrtic en el sentit que intenta, inútilment, superar aquesta contradicció:

«Et cases, molt bé, i la feina encara potser és el primer, però arriba un punt que et cases, tens el marit, i a partir d'aquí, bueno, comences a tindre una família, i bueno, a partir d'aquí comences a quedar-te embarassada i comences a... Bueno, hi ha dos o tres opcions... suposo que dius, bueno, pues em quedo embarassada, tinc el crio, i tens el crio, primer és això i després és la feina... això no, això és impossible, ... bueno, jo considero que la família és lo primer, eh! Però considero que la feina que es fa, també és lo primer, llavors... no lo primer, jo també, primer deixaré la feina, ... primer és la família, però bueno, jo crec que no pots elegir, a veure, que pots elegir, però que al mig es perd una sèrie de coses...» (E.203)

El titubeig i indefinició que reflecteix el discurs –«sí però no, no però sí»– van conjuntament amb l'expressió de tota mena de culpabilitats. La Marina feia unes baixes maternals molt curtes, perquè a l'empresa la reclamaven:

«... Jo quan marxava, al cap d'un mes de tindre el crio, marxava a treballar i lo deixava, a mi el cor se'm ficava... o veies les mares que a les tres de la tarda, el portaven al cotxet passejant, i era una sensació com de dir: és que els abandono... Per tant, bueno, vas pensant: això és que sóc una mala mare, sóc dona, m'haig equivocat, eh! ... o sóc una bona ama de casa, pues perquè tampoc estic a casa... no sóc una bona dona pel marit, pues perquè el deixo una mica més abandonat... i t'arribes a plantejar vint-i-cinc mil coses.»

D'altra banda la primera nena, per augmentar-li el sentiment de mare abandonista, plorava nit i dia, no menjava, ho vomitava tot, en un desfet de temps penós. Per sort, la segona no era així, i amb un to d'agraïment infinit cap aquesta segona filla, la Marina comenta:

«És que... era una santeta, la aixecava al demà al matí, la portava cap allà, amb boires, a peu, ni s'acostipava, ni plorava, menjava, ... es que ho tenia tot.»

Les imatges de culpabilització que la Marina arrossega són dures:

«Els nens, ... és terrible deixà'ls allà, és terrible, ... marxar, quan et miren amb aquella careta... és que se't fica... és que... és marxar plorant cada dia... plorava des del pis fins a la feina... de deixà'ls... de no poder estar allà amb ells...»

Tot seguit les amoreix pensant que els nens quan són petits dormen molt i després juguen molt... i què havia de fer ella a casa mentre els nens dormien? La conclusió de tot plegat l'apunta, també fent aigües, en un altre moment:

«És impossible, família, canalla i treball, volguer estar al treball a dalt de tot, volguer estar a la família... i estar al cent per cent, i tindre la cana-

lla al cent per cent, és impossible [...] i tens que decidir què és més important, i penso que la família és lo més important, però també per mi és molt important la, la feina que jo estic fent.»

I amb aquest dubte hamletjà: «què cal fer? Treballar o tenir fills... tenir fills o treballar?» la Marina finalitza el seu relat de la mateixa manera com l'havia iniciat: o sigui sense resoldre el problema que l'angoixa. I és que el model de dona tradicional arrossega molt de llast i es projecta encara en les vides de dones que estan decantant-lo i confegint aquest model alternatiu de què parlem.

6.2.4. Autoimatge

Començàvem el capítol amb la presentació de les onze informants que han constituït el nostre objecte d'anàlisi en aquest punt. A mesura que hem anat parlant d'elles hem anat introduint i dissenyant els trets bàsic d'una imatge, d'un model de personalitat col·lectiva que hem anomenat la dona que s'ha fet ella mateixa. De totes maneres, ens ha semblat oportú finalitzar aquesta presentació amb el que anomenem autoimatge i que no és altra cosa que la visió i la percepció que les nostres informants tenen d'elles mateixes.

L'Ana, la nostra informant més jove es percep, en primer lloc, com una persona independent (dels homes).

«Creo que también, a mis hermanas y a mí nos ha influido mucho en el tema de las relaciones con los hombres, el hecho de que hayamos vivido mujeres solas [...] como habíamos tenido que vivir cuatro mujeres juntas y habíamos vivido bien, pues que creo que éramos bastante independientes de los hombres.» (E.30)

Complementa aquest tret amb un altre de ben definitori:

«He sido siempre una mujer muy rebelde, muy contestataria, muy contestona también. Pero era muy rebelde porque era muy idealista.»

També l'element de la independència està clar en el cas de l'Empar i, en la mateixa línia, ens trobem una Eulàlia reivindicativa, independent, trencadora de motlles (i que es complau trencant-los) i un pèl histriònica:

«A mi m'agrada molt discutir pel pur plaer de discutir. Dur la contrària i trobar recursos per defensar idees indefensables, és igual, la qüestió es dur la contrària.» (E.64)

També insisteix en la necessitat de ser íntegre, coherent i, sobretot, afirma que cal viure enamorat:

«Jo tinc la teoria que has de viure sempre enamorat, d'una cosa o altra. O d'algú, m'és igual, però t'has d'apassionar, la vida sense passió no té sentit. Llavons és igual, et pots apassionar per una casa, com per una persona, com per una idea. Però has de mantenir la passió i la capacitat d'engegar-ho tot a la merda per allò.»

La primera autovaloració que la Cèlia es fa d'ella mateixa és clarament satisfactòria:

«jo, a vegades a la nit, quan plego i baixo a baix i m'ho miro, penses: «Jo no he de donar gràcies a ningú de tot lo que tinc. Tot lo que tinc m'ho he guanyat jo, m'ho he suat jo i m'ho he patit jo.»» (E.63)

Aquesta sensació d'autosuficiència va acompanyada d'altres trets temperamentals que la Cèlia es coneix prou bé: és tossuda i emprendora (contínuament li dóna voltes a noves activitats i negocis), vital i expressiva («a mi m'agrada molt riure i m'agrada molt fer tonteries i m'agrada molt fer el pallasso»), orgullosa («el meu home diu que sóc una persona que... a sempre vull tindre raó [...] a mi em costa molt, a... reconèixer que m'he equivo-

cat»), i amb una mena de necessitat de viure sempre al límit, al màxim. Reconeix els seus problemes per conviure («el meu problema és que no sé conviure, no en sé... i llavors dius: 'Jo, amb quaranta-tres anys puc arribar a aprendre a conviure? Jo penso que ja no'»). En aparent paradoxa amb la seva empena i voluntat personal, la Cèlia pensa que la gent –i ella la primera– en bona mesura som fruit dels contextos i de les circumstàncies que ens ha tocat de viure.

La Marina ens presenta dues cares: comença amb una autopresentació molt de capcot: «Sóc una persona molt tímida, eh? ... molt tancada [...] molt tancada, molt reservada, molt...» i, com ja s'ha dit, dedica la pràctica totalitat del seu relat a comentar les seves angoixes i contradiccions domesticolaborals. Però en canvi, la Marina alta directiva, ufanosa, té les coses més que clares:

«Quan jo llogo prefereixo homes que dones, pues sí [...] els homes tenen la necessitat, hi ha que valen i n'hi ha que no valen, com en tot, però tenen la necessitat de volgué fer coses, i per tant de volgué pujar, pues per cobrar més, per mantenir una família, i perquè està clar que és ell el responsable, la dona quan es casa, passa a segon terme el treball, la... i quan queden embarassades això és terrible, per què? ... no volen complicar-se la vida.» (E.203)

Se centra en diferents casos de la feina en què després d'un part les treballadores han deixat el treball, i continua:

«... Per això ensenyas a les dones? Portes tres o quatre anys, allà, pujant-les, perquè vagin, i en el moment que passa això ho abandonen? ... I per això tinc que ficar dones? Prefereixo homes! ... Te passes un munt d'anys... quan les tens ensenyades se te casen... Dius: Ara seria el moment de que realment poden aprofitar i vengà, no, no, per què?»

Recordem que també la Cèlia empresària comentava aquesta mateixa preferència per contractar homes, cosa que ens sembla altament significativa del poder de les imatges i representacions

fins ara hegemòniques sobre la carrera laboral femenina i masculina. I ens sembla especialment significatiu pel que té de paradoxal en el seu cas.

La Carme, la restauradora no s'autopresenta de manera explícita, però del seu relat s'extreu la idea que és una persona vital, positiva i amb una notable ambició professional. Tampoc l'Elena aporta massa pistes al respecte. Té mals records de quan era una adolescent rebel, té mals records de quan deixava els seus fills petits per anar a treballar o estudiar i això li fa dir, o millor dit, li fa escriure:

«Sintiendo que algo siempre se escapaba a mi control, no era yo la que dominaba mi vida, la vida me dominaba a mí. [...] Esto ha sido una constante en mi vida, es como si los acontecimientos surgieran sin que yo pudiera sortearlos.» (E.114)

Amb la Júlia, tornem a trobar-nos amb una persona que s'autopercep com independent i rebel (recordeu la seva rebel·lió permanent contra un pare autoritari), feminista (també com a reacció al tracte que el pare infligia a la seva mare) i en el moment que de manera autocrítica repensa la seva vida i s'adona que ha disposat dels elements objectius per ser feliç, afegeix: «Pero yo he sido alguien que nunca ha estado conforme con nada. Eso ha sido algo bueno y algo malo en mi vida» (E.35). I amb les seves inquietuds i amb la necessitat de fugir de la rutina, accepta aquesta mena d'insatisfacció vital a la qual sembla estar abocada.

L'Alba, per la seva banda, és de les que pensa que:

«... Hi ha els que neixen amb estrella i altres que neixen estrellats. I jo vaig néixer esclafada. En contrapartida la vida em va donar el caràcter que tinc per aguantar el que m'havia de venir. Jo puc dir que he tingut un caràcter molt obert, però he estat molt desconfiada amb la gent.» (E.16)

L'Alba també es veu com a independent: «Jo sempre he estat feta una mica a la meua i lo que he volgut fer ho he fet... I segueixo fent el mateix... El que no m'agraden són les pantomimes»; i malgrat la seva personalitat «guerrera», sap que és ben valorada pels altres.

Pel que fa a l'Enriqueta, sembla que té un *ego* ben reforçat: està convençuda de la seva vàlua (d'altra banda ben recolzada i justificada amb dades objectives) i no té problemes per reconèixer-ho:

«A vere, jo... he tingut sempre moltes pretensions. Jo sempre he pensat i... segur que no m'hagués equivocat, que jo hagués anat a Barcelona i jo hagués triomfat, pues... a Barcelona hagués estat pues un dels grans, vale? ... Jo allavòrens tenia l'ego molt alt, volia, volia, volia.» (E.65)

L'ambició professional s'acompanya d'un caràcter molt fort i sovint agressiu («el meu marit també et diria lo mateix, era una mica insuportable, era molt dura, tirant a agressiva») i maltractava segons ella mateixa diu les treballadores i la clientela («jo era insuportable, era insuportable»). Amb el temps el seu temperament s'ha ablanit i en aquests moments una Enriqueta optimista («em considero una persona afortunada, molt, molt, molt, molt, i sempre qualquier cosa me surt bé») enuncia la seva filosofia vital que resumeix en aquesta màxima:

«Trabaja como si tuvieras que vivir toda la vida y vive como si tuvieras que morir mañana.»

La Març, la informant de més edat de la mostra, sovint construeix la seva imatge en oposició a la imatge de l'altre gènere, o sigui, a la dels homes. També la Març s'autopresenta com una persona rebel («però no he sigut una persona submissa, resignada»), que al llarg de tota la seva vida ha lluitat contra les imposicions i contra els fanatismes, i que ha decidit anar per lliure, cos-

tés el que costés. En un determinat moment la Març diu d'ella mateixa, a instàncies de l'entrevistadora:

«Sóc individualista, lliure d'imposició... Tinc decisions pròpies, maca, poc sensual, salut preciosa, autònoma. Ser home o dona hagués fet el mateix, en aquest sentit...» (E.20)

A la presentació, assenyalàvem que la Març, en una mena de retorn al passat, torna a jugar amb nines. I amb aquesta darrera reflexió de Març clourem les citacions. Diu així:

«Ara jo jugo amb nines, cosa que havia fet de molt petita i tot i que no tinc la més mínima vocació familiar [...] És com el que et deia; retornar a la infància, i és acariciar-te a tu mateix, fer un treball molt interessant respecte a la teva infància i cuidar a una nina, no vol dir enyorança a un fill... però hi ha estones que dedicar-me a ella significa que m'estic dedicant a mi mateixa.»

6.3. A manera de cloenda

Un membre de l'equip del Banc de Memòria Biogràfica, comentant una versió primerenca d'aquest capítol va dir quelcom semblant a: «El model que aquí es presenta no seria tan èpic i estaria molt més normalitzat si les entrevistades haguessin estat joves, noies joves». Aquesta reflexió ens va connectar amb el que diuen Joana Bonet i Anna Caballé al pròleg de *Mi vida es mía* (2000: 59): «Es posible que la mujer de hoy, la tercera mujer, como la ha llamado Lipovetsky, sea un cruce de tradición y modernidad. Es decir, que, junto a su contundente incorporación a la esfera profesional, mantenga todavía muy vivos los lazos de dependencia a una educación (familiar, escolar, social) en la que sólo cuenta el triunfo en la esfera privada: el amor de un hombre, de unos hijos. [...] De aquí que los mitos que taladran el imaginario femenino no sean los de Marie Curie, Simone Weil o

Virginia Woolf, sino los de Isabel Preysler, Tita Cervera o Diana de Gales, encarnaciones de un ideal inequívoca y tradicionalmente femenino.»

Segurament les autores tenen raó (per bé que matisaríem els darrers models) i aquesta a voltes indefinició i duplicitat de models enllaçaria amb la nostra constatació inicial segons la qual en els textos que hem analitzat hi ha un únic model de ser home i, en canvi, dues formes clares de ser dona, amb els nombrosos punts intermedis i encavalcaments que enllacen un model amb l'altre i es contaminen mútuament amb nombrosos claroscurs. Però segurament, com comentava la nostra col·lega de treball, aquesta és una pura qüestió de temps i d'aquí a uns anys aquest nou model que aquí ens ha ocupat formarà part de la més pura i rutinària quotidianitat.

7. Vides consagrades

Com dèiem en iniciar aquestes pàgines, parlar de la vida, pròpia o aliena, esdevé un factor propiciador de sociabilitat en la nostra experiència quotidiana; però també es manifesta com a via de coneixement de la realitat social perquè permet descobrir l'encarnació particular de valors i processos d'abast general, així com pautes i modes de gestionar-los i representar-los, cosa que en aquest punt volem tractar a partir dels relats de vida que ens han ofert els informants religiosos de la mostra.

Abans, però, d'endinsar-nos en l'anàlisi del que hem anomenat «vides consagrades» voldríem apuntar alguns trets generals sobre la influència de conceptualitzacions que, tot i provenir de l'àmbit religiós (i que han passat per un procés de secularització formal), creiem que han quallat en els discursos sobre la vida que fan tant les persones que es presenten com a creients com aquelles que no s'hi consideren.

7.1. FONTS RELIGIOSES DEL DISCURS DE LA VIDA

«Hemos heredado toda clase de viejas ideas y de viejas creencias muertas... Ellas en realidad no están vivas en nosotros pero en cualquier caso están arraigadas ahí, y no podemos libramos de ellas.» (H. Ibsen)

Frases com «la vida té aquestes coses»; «la vida no és justa»; «la vida és treball i patiment»; «si hi perseveres, la vida et premiarà»; «la vida acaba posant tothom al seu lloc», entre d'altres, esdevenen màximes que més d'una vegada hem sentit pronun-

ciar. Representen un instrument estratègic, amb un cert deix reificador, dirigit a atorgar sentit a l'experiència, ja sigui amb vocació prospectiva o retrospectiva. La vida emergeix com a concepte fonamental per a qualsevol procés de socialització; un concepte per a mil discursos. Molts d'aquests discursos constitueixen una mostra d'allò que s'entén com a sentit comú i formen part d'una estratègia de coneixement articulada en l'optimització de la tradició i l'experiència (sense atènyer-nos als rigors procedimentals que caracteritzen l'aproximació científica).

En efecte, el vincle entre sentit comú i tradició dóna lloc a l'actualització d'un bagatge de nocions diverses, fins i tot contraposades, respecte allò que *és sabut*. Amb tot i això, la genealogia d'una màxima substantiva referent al sentit i la realitat de l'existència pot manifestar-se amb perfils incerts per part de qui la rep o qui la transmet. De vegades, però, es pot intuir. La Maria del Mar, per exemple, tot i que és una dona propensa a l'esperit tranquil i equilibrat, en ocasions, com la que reproduïm tot seguit, s'encén:

«M'indigna. Tot plegat, és una presa de pèl. Què dimonis tal faràs tal rebràs!. Conec moltíssima gent que les ha fet de tots colors, immorals, de poc fiar, traïdores, i viuen amb tot a favor! El que passa és que no et diuen quan arribarà el rebre, clar. Hem d'esperar a la vida del més enllà, o tal vegada a que es reencarnin en cucs llefiscosos? Dispensa'm, però sóc molt escèptica al respecte. Aquest és el problema: t'adreces a viure amb plànols més propis del cel que de la terra. I després? S'afirma que ja arribarà la compensació, per bons i dolents. Per favor! Tot això són formes de consolar, d'evitar la desesperació davant la injustícia flagrant amb què pots trobar-te tot vivint.» (E.25b)

Tenint en compte l'encaix de les persones en un context socio-cultural determinat, no és d'estranyar que moltes nocions relatives al sentit de l'existència beguin de fonts religioses, amb independència del seu to optimista o pessimista i, fins i tot, amb inde-

pendència que hom parli des d'una posició de creença o descreença. Es tracta d'unes arrels que no tenen per què ser conscients en qui sosté aquestes perspectives sobre les causes i objectius de la vida.

Per tot això considerem que la religió és un element clau per desenvolupar una anàlisi contextualitzada dels diferents discursos sobre l'existència. Aquest tret deriva tant de les seves dimensions teleològica i escatològica –estretament relacionades amb una definició funcional d'aquesta institució–, com del rol configurador de la societat que ha exercit en el passat, o que encara ara exerceix segons els contextos i els països que es considerin.

De fet, d'ençà dels anys setanta, el debat respecte a l'abast de la secularització, fins i tot de què s'ha d'entendre per secularització, és una constant en l'abordatge socioantropològic de la religió. Però fins el més radical dels partidaris d'aquesta tesi pot admetre sense incomoditat que les influències exercides per les institucions religioses al llarg de la història, moltes vegades amb el suport explícit d'agències del poder polític i econòmic, deixen la seva petjada en el bagatge de perspectives col·lectives sobre la realitat. Es tracta, en aquests casos, d'una herència transmesa reiteradament al llarg de generacions que es manté activa, per bé que sigui objecte d'una apropiació per part del sentit comú, o sigui, d'allò que tothom sap. Aquest procés d'apropriació, d'altra banda, presenta l'avantatge de facilitar el seu accés a una posició hegemònica mitjançant l'emascament. Certament, com si es tractés d'una nova versió del mite de Proteu, la divinitat desconcertant que es manifesta sota les aparences menys sospitoses, certes perspectives transcendents es mantenen operatives a través d'un procés de secularització discursiva que comporta una transformació en les formes, que no troba equivalència en l'àmbit dels continguts. Paradoxalment, doncs, podria dir-se que la secularització contribueix a la persistència de les idees religioses tot descontextualitzant-les d'un corpus doctrinal definit, l'adhesió al

qual és menys probable que el sosteniment d'algun dels seus elements constituents.

La secularització del món en les anomenades *societats industrials avançades* troba molts partidaris en funció dels elements que hom esculli com a indicadors fiables d'aquest fenomen. Mentre que les pràctiques religioses formals tendeixen a debilitar-se, l'àmbit de les creences suporta millor –de forma esbiaixada, però– l'embat de les tendències laïcitzants. Com més oberta estigui una creença a diverses interpretacions i més difusos siguin els marges del seu contingut, més grau d'adhesió col·lectiva suscitarà.

El resultat d'aquest procés de distanciament general d'un model de religiositat rigorosament canònica deixa molts buits. Es fa difícil veure indicis d'un increment d'allò que anomenem cultura religiosa, és a dir, el coneixement de les característiques formals (rituals i de creença) i de l'evolució històrica de les tradicions de fe amb més abast o arrelament. Aquest és un tret que genera la hilaritat d'un dels nostres informants, Salem, migrant d'origen siríà:

«Es muy gracioso. Se llaman cristianos. Yo soy cristiano, dicen. Bien, de acuerdo, ¿y por qué lo eres? Porque creo en Jesús. Bien, y en qué más crees, o qué sabes de él. Hablas con ellos y no saben nada, cuatro cosas. [Riu] Y luego, de lo que es Jesús, nada. Y les preguntas por la Iglesia, y tampoco saben nada, ¡ni van a misa muchos! Así no cuesta nada ser cristiano, pero ¿es eso ser cristiano? ¡No! [Riu] Eso es llamarse cristiano, pero no es serlo.» (E.70b)

Aquesta dimensió d'estranyament s'accentua quan es tracta de religions alienes o minoritàries. Una de les nostres informants, Marta, testimoni de Jehovà, afirma:

«Sembla mentida, de veritat. Parles amb la gent pel carrer, i te n'adones de que no saben res de res. Si no coneixen la que diuen que és la seva religió, què han de conèixer de nosaltres? Menys encara. I el més sor-

prenent és que ens atribueixen les creences i les pràctiques més delirants, fins l'extrem de preguntar-los, escolta, d'on t'ho has tret això? Oh! M'ho han dit, o ho van dir per la tele, o al diari. Au, vés! Per ells és més còmode creure el que volen i com volen, tant se'ls fa que sigui veritat o no. I quin és el problema? Que cada vegada la religió forma menys part de les seves vides. Déu es un desconegut per la gran majoria de catalans. No saben ni el seu nom!» (E.45b)

El que no assenjala la Marta és que si el coneixement de la doctrina i les pràctiques religioses és força reduït entre bona part de la ciutadania, els professionals religiosos i el context en què es desenvolupa la seva existència encara solen ser més desconeguts.

Aquesta ignorància pel que fa als trets específics de les vides dels professionals religiosos també pot trobar-se en l'àmbit de l'aplicació del mètode biogràfic en les ciències socials, propenses des de les seves primeres passes, com dèiem més amunt, a recuperar testimonis de societats en desaparició o a aprofundir en les vicissituds de la marginalitat.

L'anàlisi dels patrons mitjançant els quals els religiosos construeixen i relaten la seva experiència vital esdevé, des d'una perspectiva teòrica, d'allò més interessant, atès que poden posar de manifest fins a quin punt hi ha un grau significatiu de correspondència entre un cànion de creences formalment constituït i la lectura de la seva pròpia experiència vital.

En les properes planes intentarem oferir una visió somera del paper que juga la religió en les vides d'alguns ciutadans, diferents pel que fa a la seva edat, gènere, i origen social, però que presenten el tret comú d'haver consagrat les seves vides a partir d'experimentar la necessitat de ser coherents amb una vocació vers el que és transcendent. Es tracta d'una aproximació exploratòria en què fem prevaler la significativitat per damunt de la representativitat. Malgrat això, creiem que possiblement, en el decurs d'ulteriors recerques, molts dels trets observats podrien aparèixer amb una distribució regular segons diferents variables. Intentem, doncs, d'obrir-nos a un itinerari inicial, naturalitzador,

que pertany a una dimensió de la realitat social generalment desconeguda, o potser, a voltes, silenciada.

7.2. DELS MODELS A LES VIVÈNCIES

«Només ens recordem veritablement d'allò que a nosaltres mateixos ens estava destinat.» (W. Ekelund)

Allò que sembla incontestable en l'àmbit interpersonal és objecte de matisacions quan es posa en joc la dimensió col·lectiva. El fet de formar part d'un determinat grup pot comportar un factor de diferenciació que perfila tot un seguit d'imatges, freqüentment contraposades i no sempre ben fonamentades, a l'entorn de l'existència dels seus membres. Allà on manca la informació, s'imposa la sospita o la projecció i, aleshores, esdevé terreny abonat per al floriment de representacions socials diverses, que poden tenir una relació conflictiva amb aquella realitat que prenen com a model. D'això n'és molt conscient en Joaquim, franciscà de quaranta anys, quan assenyala que «actualment la nostra vida pues... és bastant... jo penso que és bastant... bastant ignorada.» (E.151)

No ens podem estar de dir que si la tendència a generalitzar és perillosa quan es tracta d'inferir els trets característics dels membres de certs col·lectius, també ho és esperar el mateix de la producció dels seus discursos, en aquest cas biogràfics. L'anàlisi de la mostra de persones compromeses amb l'Església catòlica a les quals hem tingut accés¹¹ posa de manifest variacions substantives a l'hora de trobar un model de gestió relatada de la pròpia expe-

11. A banda, però, de les consideracions que fem en aquesta part del treball, tornarem a incidir en aquest tipus de relats vocacionals en el capítol dedicat a l'estructura narrativa pròpiament dita, on sí que podem afirmar que es donen elements discursius força recurrents, tot i l'existència de diferents tipus de fils conductors i, evidentment, de la idiosincràcia particular de cadascun dels informants.

riència, com tot seguit veurem. Però abans voldríem fer una breu presentació dels informants en què hem basat la nostra reflexió, els quals, val a dir, han estat seleccionats d'un conjunt força més ampli, però per raons de saturació informativa consideràvem que podien ser prou representatius de la mostra total de religiosos: mossèn Xavier (E.2): és un capellà de 32 anys. Diplomant en enginyeria agrònoma i llicenciat en teologia. El pare Josep (E.14) és un jesuïta de 74 anys, doctor en filosofia i lletres. És exprofessor universitari i viu en una residència de la comunitat de jesuïtes. La germana Teresa (E.15) és religiosa carmelita i té 81 anys. Viu en un convent de Valls. En Joan (E.19) és un sacerdot de 27 anys, llicenciat en teologia. Viu dedicat a la seva parròquia. En Jordi (E.25) és un sacerdot de 32 anys que viu a Roma fent l'especialitat de dret canònic. La germana AP (E.26) és una monja cistercenca que viu en la seva comunitat religiosa en règim de clausura. Mossèn Miquel (E.60) és un sacerdot de 54 anys, llicenciat en teologia, que ha passat per diverses parròquies fins a l'actualitat que treballa al bisbat. Mossèn Virgili (E.149) és el pseudònim d'un sacerdot de 47 anys, llicenciat en teologia. En Joaquim (E.151) té 40 anys i és frare franciscà, llicenciat, també, en teologia.

En les vides consagrades de la mostra hi hem pogut distingir, en principi, tres grans tipus de relat. El primer el conformarien les *disgressions erràtiques*. En aquest model, el discurs no segueix un eix cronològic ben establert, sinó que es procedeix fonamentalment a la relació d'experiències vitals vinculades amb l'exercici de l'activitat religiosa. El cas de mossèn Virgili és força il·lustratiu d'aquest tipus de presentació biogràfica. Aquest sacerdot inicia i continua el seu relat amb dificultats paleses per trobar alguna cosa a dir:

«Pues muy bien, me piden que hable sobre mi vida. Pues... ¿qué puedo decir? O nada, o muchas cosas [...] No sé, ¿no me puedes preguntar

nada? [...] Bueno, eh, anécdotas que se me ocurren [...] ¿Qué más? [...] No sé, no sé, ya está. ¿Qué más? ¡Te cuento tonterías! ¡Todo esto son chorradas!» (E.149)

Darrere d'aquesta percepció autocrítica en relació als continguts exposats, es deixa entreveure una mena d'insatisfacció derivada de la impossibilitat de trobar un eix vertebrador a través del qual hom pugui atorgar sentit a la pròpia biografia. Una lectura atenta del material de mossèn Virgili, però, permet descobrir que sí que hi és. En el seu cas, el discurs s'elabora tot trenant progressivament un seguit de lligams associatius de naturalesa temàtica. Si deixem al marge les valoracions i considerem com a vivència allò que l'informant anomena anècdota, comprovem que el potencial significatiu de les experiències viscudes és el factor que permet anar construint un relat que dóna una imatge de conjunt tant de la persona com d'allò que ha viscut. Aquest tipus de retrat no s'ofereix a l'interlocutor de forma preestablerta, sinó que més aviat es presenta com un conjunt de peces de trenca-closques que es van articulant a partir d'un nucli inicial, escollit, aleatòriament o no, fins a configurar una manera de pensar-se un mateix.

Més enllà de l'obtenció d'informació que proporciona aquest tipus de relat, el seu interès s'estén a l'àmbit de la teoria, com també tindrem ocasió de comprovar en el darrer capítol del llibre. La percepció lineal del temps i en conseqüència de la pròpia biografia no és sinó una estratègia orientada a oferir una presentació de la pròpia existència estandarditzada i fàcilment identificable per als altres. A més de constituir una fórmula expositiva, permet conferir implícitament un sentit de coherència. Ara bé, no ha de ser forçosament així com hom pensí la seva biografia. Viure és afegir records, i és a partir de l'adequació dels records a les circumstàncies presents que pot arribar a entendre's la reflexió de la pròpia vida com a mecanisme d'adaptació. Pensem que es tracta d'un recurs útil en el procés d'ajustament a un entorn que es

transforma, històricament, juntament amb el seu protagonista. Així, la categorització de les vivències, mitjançant un procés explícit –o no– d'atribució de significació, permet activar el passat viscut com a experiència orientadora a l'hora d'encarar les circumstàncies del present.

El segon tipus de discurs consisteix en la construcció d'un relat *seqüencial*, caracteritzat per un predomini de l'estructuració cronològica de les vivències. En aquest cas, el discurs no és tan espontani ni té, potser, tant potencial evocatiu com el model erràtic, atès que allò que hi destaca és el seu èmfasi en la claredat expositiva. El cas de mossèn Joan ens sembla paradigmàtic al respecte. A banda de justificar la concisió de la seva exposició tot afirmant «això és a *grosso modo*», es pot observar que l'ordenació temporal del discurs és totalment rellevant. A tall de mostra bé pot servir el següent fragment del relat del Joan:

«Jo vaig realitzar els estudis fins a sisè a la Canonja, al col·legi públic de la Canonja, i a sisè d'EGB vaig passar a estudiar al seminari menor de Tarragona fins a COU, i quan vaig acabar COU vaig anar a estudiar Teologia a Barcelona [...] Llavors, durant la carrera [...], els tres primers anys de carrera, que dura sis, col·labores a la teva església d'origen a la teva parròquia. Jo vaig col·laborar a la parròquia de la Canonja. I els tres últims anys vas a un lloc a col·laborar, jo vaig col·laborar a la població d'Es Pla i Riera de Gaià, entre d'altres pobles [...] Després, l'any 97, vaig acabar els estudis i em van destinar a Reus [...] i després, bueno, ja em van ordenar de diaca de capellà, i mira fent de capellà, així és la meua vida. I fins ara. Bueno, si hi ha alguna cosa més que especificar...» (E.19)

Al rerefons d'aquest model expositiu es pot identificar un tret clau: el lligam estret que s'estableix entre la percepció de la pròpia existència i la vinculació institucional. En aquest cas, no només es narra la vida a partir de l'eix cronològic, sinó que aquest, per la seva banda, és articulats sobre el referent d'experiències que constitueix el vincle de la persona amb una organit-

zació que gestiona el seu procés biogràfic: des de la formació acadèmica fins a l'assignació de funcions i destins, tot regulant normativament bona part de l'existència quotidiana.

Ara bé, aquesta ordenació amb què en Joan ha pautat la seva exposició no impedeix que en la resta del material que el té com a protagonista, i a instàncies de l'entrevistador, es desmarqui de l'àmbit de la biografia per introduir aclariments amb relació al funcionament de la institució eclesial, a les seves creences, o bé reflexions personals, doctrinalment mediatitzades, sobre el fet de viure. (En aquest cas, el fet que l'actuació de l'investigador condicioni explícitament el contingut del material obtingut permet certificar que qualsevol aclariment es considera un *excursus* en la pròpia concepció de com ha d'entendre's l'exposició del decurs vital, amb independència de la seva extensió temporal.)

La importància estructuradora del temps i la dinàmica institucional en la percepció i exposició de la pròpia existència també es troba present en el tercer tipus de relat que hem identificat. El model *mixt*, que exemplificarem amb la narració del Xavier, és amb diferència el més freqüent. La biografia s'ordena cronològicament amb relació a la seqüència d'etapes vinculades al desenvolupament d'un itinerari marcat per la institució. Aquest recurs dóna peu a la inclusió (per iniciativa pròpia, no pas per la demanda de l'entrevistador com en el cas d'en Josep) d'un ampli ventall de reflexions, que abasten des d'una notable profunditat introspectiva fins a l'esment de vivències contextualitzades en la institució, o perspectives sobre creences i pràctiques religioses.

Arribats aquí, és quan es fa palesa l'existència de dos tipus de mecanismes principals a l'hora de gestionar l'exposició de la pròpia vida (qüestió que reprendrem amb detall i de forma generalitzada a tot tipus de relats/vides en la nostra anàlisi de l'estructura narrativa). D'una banda, el potencial d'associació temàtica, que pot respondre tant a una lògica espontània per part del relator, com al potencial inductiu que –lluny del que seria desitjable

en aquest estudi– arriba, en ocasions, a desenvolupar l'investigador. D'una altra, es constata la presència del temps i els referents socials com a marcs estructuradors de l'experiència. En la mateixa mesura que les fases de la vida biològica, laboral i familiar, orienten bona part dels discursos dels laics –tot i que amb èmfasis diferents segons quines variables es considerin–, les institucions religioses, per mitjà de les seves pràctiques, cosmovisions, i del seu ventall d'itineraris interns, ofereixen una opció reguladora tant de l'experiència com del relat.

El fet que en aquest punt haguem identificat aquests tres grans patrons vol dir, simplement, que del material obtingut és viable extreure aquesta tipologia. Anar més enllà podria ser en certa manera agosarat. En primer lloc, no és possible establir correlacions entre tipus de relat i variables com ara el gènere, l'edat, o el nivell socioeconòmic de procedència de l'individu. La germana Teresa, per exemple, que passa de la setantena, encaixa bàsicament en el model *seqüencial*, el mateix que utilitza en Joan que té trenta anys. Tampoc no es poden extreure conclusions referents a la possible influència de tenir un perfil de compromís diocesà o ordinal. I, en darrer terme, s'han de considerar també els efectes de l'actuació de la persona que fa la recerca de camp, la qual pot orientar l'estructura del relat quan el seu interlocutor no disposa d'unes directrius fermes sobre què i com vol explicar la seva història, però d'aquest tema ja n'hem parlat àmpliament.

Constatada l'existència de dissenys discursius diferenciats, és el moment de reconèixer la presència d'elements que apareixen de forma reiterada en qualsevol dels relats biogràfics de professionals religiosos.

7.2.1. La vocació

En aquest punt, s'evidencia que els processos de socialització primària tenen un pes notable en la configuració de les actituds

de base que, en la major part dels casos, orientarà les persones envers la vida consagrada. El fet de provenir d'una família cristiana constitueix un factor important, però no decisiu, en l'orientació del destí secular o compromès de la persona. En Joaquim és, tal vegada, qui reconeix amb més claredat i contundència el paper dels seus progenitors en la formació religiosa, i la importància posterior d'aquesta en la seva existència. Aquestes són les seves paraules:

«Sóc fruit d'una abraçada d'amor d'un home i una dona, els meus pares. No hi era. Com sé que hi havia amor? Perquè me'l van transmetre [...] I entre les coses que vaig rebre d'ells, la més important crec que és la [base de la] meua felicitat, la fe en Crist, en una comunitat cristiana que és l'Església.» (E.151)

Seguint els seu discurs, es pot observar que no atorga un paper determinant en el seu destí personal al fet de pertànyer a una família practicant. Però del que no es pot dubtar és de la seva capacitat de gestionar una *herència* que s'instal·la al bell mig del seu sistema de significació.

No són tan freqüents en la mostra disponible els casos que representen mossèn Jordi i mossèn Joan. El primer neix «en una família senzilla, de classe mitjana, no especialment religiosa. Una família de les que diríem tradicionals» (E.25). Aquest factor, però, tindrà el seu pes condicionant, en especial perquè aquest ambient, si bé no l'orienta explícitament cap a la vida de fe, incidirà, tanmateix, en el fet que per a ell «[la religió] mai no va ser algo repugnant, o algo imposat». Pel que fa al Joan, la seva família «no... és cristiana, però no practicant». I és significatiu que en un altre moment del seu relat, parla de la seva família com a «no cristiana, vull dir, no practicant» (E.19). En el cas d'aquest jove sacerdot pot identificar-se l'estreta relació entre la norma institucional i les categories taxonòmiques emprades per definir el tipus de relació que hom sosté amb la religió.

A l'hora de considerar l'element familiar és important no circumscriure'l en exclusiva als pares. En aquest sentit, mossèn Miquel ens ofereix una perspectiva més àmplia quan assenyala els possibles motius que varen incidir en la configuració de la seva vocació sacerdotal:

«Vaig néixer al si d'una família, doncs, religiosa [...] De petit, vull dir, jo no sé ni per què, doncs me va entrar el pensament doncs de que volia ser capellà. Potser, doncs, per l'ambient de... de casa dels avis, que van influir molt en la meua vida, els avis materns, els pares de la meua mare, que jo sempre em vaig criar [amb ells].» (E.60)

En conseqüència, és convenient estendre generacionalment i horitzontal l'abast dels marcadors quan es tracta de considerar la influència potencial de la variable familiar. D'altra banda, el cas de mossèn Miquel és interessant des d'un altre punt de vista. En el marc de les seves especulacions retrospectives, assenyala implícitament el rol del catalitzador en els processos de conversió.

Efectivament, al marge de la família, les institucions socialitzadores juguen el seu paper en els primers anys de les vides vocacionals. Tot i amb això, cal matisar les coses. Si bé és cert que la majoria dels nostres informants religiosos han cursat estudis en col·legis confessionals, això no és ni de bon tros l'element determinant en la seva orientació envers la vida consagrada. D'altra banda, tampoc no creiem que aquest sigui l'únic espai social existent susceptible de combinar-se amb l'entorn familiar a l'hora de decantar l'individu cap als discursos i les pràctiques religioses. D'altres àmbits, com l'escoltisme i les agrupacions juvenils cristianes, també poden fer sentir la seva influència.

Aquest plantejament relativitzador del paper decisiu de la institució escolar, pot trobar excepcions significatives. El cas del pare Josep n'és un exemple:

«Un cop acabada la Guerra Civil el [meu] pare va començar a buscar un

lloc perquè jo anés a col·legi. Ell deia que volia el millor col·legi que trobés, i em va enviar als jesuïtes de Sarrià, intern. Aleshores anàvem interns als col·legis, i aleshores jo vaig anar allà. Tenia, aleshores, jo tenia aleshores onze anys.» (E.14)

En el cas del frare franciscà Joaquim, no és la figura paterna l'encarregada de trobar el lloc de destí formatiu per al fill: «La meva mare es va quedar viuda quan jo tenia nou anys [...] Els franciscans li van facilitar que jo pogués estar aquí de resident a... a un preu assequible» (E.151). Així doncs, el règim d'internat, associat a altres elements que es consideraran més endavant, ha comportat, en aquests dos casos, que es produís una continuïtat de forma de vida. En efecte, l'estada al col·legi representa l'inici d'una vinculació amb l'Església en unes condicions de distanciament quotidià respecte de l'entorn familiar que es mantindrà, des d'aleshores, constant. Com assenyala Joaquim, «M'he fet home en un convent, m'he fet home en un convent i com a home em desenvolupo en un convent». Significativament, tots dos acaben vinculats als ordes religiosos respectius amb els quals van entrar en contacte d'infants. Novament, però, és necessari defugir la temptació de reproduir plantejaments mecanicistes quan se cerquen relacions de causalitat. La determinació, ben primerenca, de mossèn Joan vers el compromís sacerdotal és una mostra que en tot moment ens hem de guiar per la prudència:

«Vaig voler ser capellà des de molt petit, segons m'expliquen els meus pares, molt, molt petit, tres o quatre anys [...] Això m'ho han explicat mons pares, que què volia ser jo de gran, i jo deia que jo volia ser capellà, fins al punt que [una germana de la meva àvia] em va posar l'apodo de *el curita*.» (E.19)

Sigui com sigui, la condició de règim intern, és, sens dubte, rellevant. Així, un dels elements que pot contribuir tant al desenvolupament com al manteniment dels compromisos religiosos cristal·litza en el concepte de *isolation*, o aïllament. Des dels anys

vuitanta, bona part de les aportacions teòriques en sociologia emfasitzen el seu paper decisiu, atès que comporta l'encapsulament de la persona en un ambient en què tant les opcions de vida alternativa com les relacions socials potencialment competidores veuen anul·lats els seus marges d'influència.

En tots els altres relats, el procés de descobriment i adequació envers allò que és percebut com la pròpia vocació no apareix amb la mateixa linealitat que mostren les tres persones esmentades. En la pràctica, l'opció de vida consagrada pot arribar a ser una sorpresa per al seu propi protagonista, com li passà, segons explica, a la germana A. P.:

«Jamás hubiera pensado yo que me hiciera monja, jamás. Nada hubiera pensado que me hiciera monja, porque me sentía muy identificada en la familia, formar una familia, ser madre. Era una cosa que la tenía pues muy clara y creía que ésta era mi vocación» (E.26).

En el seu cas, es tracta d'un procés dilatat en el temps i al qual, a més, no és aliena una vivència traumàtica. Però no serà l'única persona que associï la determinació d'orientar la pròpia existència amb experiències identificables en el temps i l'espai.

7.2.2. La descoberta

Parlar de vivències traumàtiques, ja sigui en termes de situacions concretes o d'etapes vitalment complexes, apunta en la direcció del que, en l'anàlisi sociològica de la conversió, s'ha categoritzat com a *turning point*. Aquest concepte serveix per localitzar el punt d'inflexió d'un determinat itinerari vital, la importància del qual rau en el seu rol de generador de les condicions propícies per tal que s'esdevingui un canvi d'orientació en la vida de les persones. Es tracta, doncs, del que podríem anomenar un escenari amb potencial configurador, en el marc del qual poden intervenir diversos agents, també coneguts com a *catalitzadors*,

que tenen la funció de dinamitzar aquest procés de redefinició de la pròpia identitat i de les circumstàncies que la propicien. La major part dels relats biogràfics d'homes i dones de fe recollits en aquesta recerca incorpora, com a mínim, un d'aquests elements, malgrat que no hi hagi homogeneïtat pel que fa a les atribucions de dramatisme. Evidentment, l'existència de moments crucials i de fets i personatges decisius no es dona només en els relats de vides de vocació religiosa sinó que formen part de la representació de les experiències i de les estratègies narratives de tots els nostres informants, com veurem en el capítol dedicat a la narrativa.

El cas de la germana Teresa és un exemple clar de com factors inesperats condueixen a situacions inesperades, si més no per al seu protagonista:

«Però va venir una època en què vaig estar una mica malalta i a mi m'agrada molt llegir, i llegia novel·les, llegia moltes novel·les, llegia tot allò que em possessin al davant sempre que no fos d'estudiar. [...] [En aquella època] venia una amiga i em va di: 'Per què ho llegeixes tot això? Jo et portaré més llibres més bons'. Jo, en aquell moment, no la vaig entendre massa, però després em vaig adonar que tenia raó. A partir d'aquell moment vaig deixar les meves novel·les i les meves històries per passar a una lectura millor [...] [Eren] uns llibres que tractaven de religió, però eren uns llibres molt bons. Em van capgirar totalment. Vaig pensar, doncs que valia la pena viure per això. Vaig sentir la vocació. Les sensacions que vaig tenir al llegir aquells llibres eren de plenor. Allò sí que verdaderament omplia aquell raconet que jo sempre havia tingut buit, allò que no havia trobat al col·legi o amb les meves amigues.» (E.15)

Els llibres i la malaltia actuen com a catalitzadors d'un procés que la porta des de l'esgotament d'expectatives que li oferia la quotidianitat a descobrir perspectives noves amb les quals se li obre la possibilitat de pensar i actuar de forma diferent, cosa que finalment la conduirà a canviar el rumb de la seva existència.

D'altra banda, aquests punts d'inflexió poden estar condicionats o afavorits per l'estructura general del cicle vital, com en els casos de mossèn Xavier i mossèn Jordi. Aquest darrer, als vint-i-un anys, es planteja el següent:

«Què faig amb la meva vida? Arriba un moment en què sí, m'ho vaig plantejar [...] Estava estudiant i tal, m'agradava el que estudiava, però –estudiava dret, m'agradava-, però arriba un moment en què em començo a plantejar què vull fer de la meva vida, no? I veia que anava descobrint a algú que estava encobert i que no havia descobert, que és Jesucrist. Déu existeix, i veig que té algo per a mi, m'està agradant algo, i aquí és quan la meva vida comença a canviar [...] Aquí és quan començo a anar a missa, la pregària, lo tema de viure amb un grup de gent cristiana.» (E.25)

Aquesta és una circumstància força comuna: el moment crucial es planteja en termes de resolució entre opcions preexistents enfrontades. Per al Xavier, la figura del pare Alfons, el referent de la seva dedicació inicial a l'escoltisme, jugarà un rol catalitzador de primer ordre:

«Se'm va adreçar directament i em va preguntar: 'Però tu, Xavier, per què creus? Perquè creuen els teus pares o perquè t'ho creus tu?' Per a mi aquella pregunta va ser com una bomba de rellotgeria col·locada directament al meu cor. Una bomba que esclatarà de forma trencadora anys després, durant uns exercicis espirituals. Aquell vespre vaig sortir al carrer, feia un fred que pelava, perquè al desembre, amb cos de camisa, i em vaig agenollar sota un arbre i... feia tres mesos i jo havia entrat amb el chubasquero posat, amb unes idees preconcebudes que vaig anar canviant, i sota l'arbre li vaig dir a Déu Nostre Senyor: 'M'has robat el cor. Tu vols que sigui capellà i jo ho he decidit, ja no hi ha res més a clarificar.'» (E.2)

El cas de la germana A. P. presenta una singularitat interessant. El seu conflicte té lloc uns anys després de la mort sobtada del seu promès. En aquestes circumstàncies sembla que es produeix una

redefinició forçada de les condicions de vida en un procés que dura nou anys, en el qual la nostra informant passa per una primera fase de paràlisi, una segona de reelaboració, i una tercera de síntesi. I així és com ho reviu tot plegat:

«La realidad era tan dura, el dolor era tan insoportable, que yo no, no... parecía que no lo podía soportar. Entonces, me acuerdo que mi padre me dijo: Pues sabes, ¿por qué no vienes conmigo [a ayudar a los pobres]? Y a mí aquello pues me atrajo, sobre todo para ver si podía huir de mi dolor y aprender a hacer algo por los demás. Y realmente me fue muy bien [...] El contacto con los pobres a mí me despertó, ¿no?, un ámbito en mi interior que estaba dormido, ¿no? Empecé a sentir interés desde lo más profundo, ¿no? Y cuando me decían, por ejemplo, ¿y a mí por qué me tiene que pasar esto?, ¿no?, o ¿por qué tengo que sufrir?, ¿qué sentido tiene?, yo me daba cuenta de que no tenía respuestas, no la tenía [...] Se me hacía como muy importante tener un encuentro con la fuente de la vida, con aquello que da sentido a las cosas, que todavía no la tenía, y esto fue lo que me despertó un interés especial, ¿no? [...] Y entonces fui al monasterio, y allá... Fui a pasar unos días, ¿eh? Para descansar. Y allí me llamó la atención aquellas mujeres tan felices, además que sólo oraban. Yo, a las monjas de clausura no las entendía, porque pensaba, con el trabajo que hay fuera... aquí, ¿qué hacen estas mujeres? Yo entendía a mi hermana, una misionera que se desgasta, que da la vida, que está en peligro de muerte y sigue... o cualquier otra opción, pero estas mujeres... ¿qué hacen aquí? Pero las veía plenas, y luego les preguntabas una cosa y te sabían dar respuesta. Claro, estas mujeres han encontrado el núcleo. Pueden dar a Dios porque lo viven. ¿Tú qué puedes dar? Entonces leí una cosa en el Evangelio que para mí fue decisivo, aquello de que los discípulos quieren sacar al demonio de un enfermo y no pueden, y va Jesús y le dicen, mira, nosotros no hemos podido, y Él les dice, hay una especie de mal que sólo sacaréis con oración, y a mí aquello... entendí que aquellas mujeres, que [debe] haber gente que sea como el agua subterránea, que esté dando energía. [...] Y aquello lo entendí. Cuando lo entiendes de una manera determinada, que tú no sabes explicar pero que se te queda dentro... ¡ya!» (E.26)

El relat d'aquest procés, que hom podria anomenar d'il·luminació, posa de manifest el caràcter fortament emocional que pot anar vinculat al descobriment d'opcions de vida satisfactòries. Així mateix, mossèn Jordi comenta:

«Quan fas este pas, després és com molt alliberador per a la persona. Veus amb uns altres ulls, descobreixes moltes coses com a persona, descobreixes moltes coses noves, descobreixes una realitat molt, molt positiva per a la teva vida.» (E.25)

El tema de la vocació religiosa, del seu descobriment, està íntimament relacionat amb les referències a la crida. Es tracta d'un concepte problemàtic perquè té a veure amb vivències íntimes, afectives, difícilment transmissibles a través del llenguatge. El recurs a l'analogia, especialment de caire amorós, és freqüentment activat, entre altres coses, per procurar una aproximació empàtica per part de l'interlocutor.

En paraules del pare Josep:

«Això és com el mateix que quan s'enamora un nano i li diuen: 'Per què t'has enamorat d'aquesta noia?' Si comences a dir perquè té els ulls blaus, o perquè és molt maca, o perquè tal o perquè qual, és una cosa que no es pot dir, que no es pot explicar per què t'enamores d'una noia, no? Doncs tampoc no es pot explicar tampoc per què t'enamores de Déu, per què t'enamores de ser capellà, per què vols ser capellà, i ni es pot explicar per què li trobes el gust. I doncs, per què? Per què? Perquè t'hi trobes. Jo m'hi vaig trobar bé.» (E.14)

Malgrat tot, la dimensió problemàtica del concepte persisteix més enllà de la capacitat de suscitar paral·lelismes més o menys afortunats.

Revisant el conjunt dels materials disponibles, és fàcil constatar que la vocació, com a actitud, presenta una pluralitat d'objectes cap els quals hom pot projectar-se (des de la divinitat a la vida monacal). La interrelació d'aquests no ha de portar a la confusió

analítica: il·lustren processos diferents amb un cert grau de vinculació lògica. Vegem-ne una mostra:

«La meva amiga [...] [veia] que jo portava aquesta via piadosa. Era una noia que era amiga meva, que m'estimava molt, i ella tenia la intenció de ser monja, però no tenia salut, i un dia em va dir: 'Tu em seguiràs a mi'. I jo vaig dir: 'A on?'. I em va dir. 'Et faràs monja' [...] I llavors jo pensava en Déu, però no pensava en ser monja encara, eh? I aquesta persona em va descobrir que si jo volia ser de Déu, m'havia de consagrar en un lloc on es visqués [consagrat a Déu] i va ser a partir d'aleshores que el pensament de ser monja ja no em va deixar [...] [Ella] em va fer descobrir que el meu camí era aquest. M'ho va fer descobrir. Em va parlar. Ella m'obria els ulls. Jo tenia la vocació, però parlant amb ella ho veia tot més clar. Em feia sentir el desig... la vocació» (E.15)

Si es té en compte el fragment anterior del relat d'aquesta mateixa informant, la germana Teresa, es posa de relleu que la vocació sembla tenir moments, motius, i catalitzadors, diversos. Aparentment, el problema rauria en la imprecisió pel que fa al seu abast temporal o al seu objecte. Analíticament, aquest conflicte es dilueix quan es planteja el seu contingut en termes de relació entre l'individu i les institucions socials. La vocació, concepte estretament emparentat al de conversió, pot ser entesa aleshores des de la denominació èmica del procés a través del qual es procedeix a una reconfiguració dels marcs ideatius, normatius, i afectius, que defineixen la identitat de l'individu.

7.2.3. La decisió

El descobriment de la pròpia vocació, més enllà dels beneficis que representa per a aquells que afirmen experimentar-la, no està exempt de problemes. Al marge de la prudència institucional que marca la necessitat de passar per diversos períodes probatoris on s'institueixen tant la liminalitat de la persona que espera

consagrar-se com els responsables oficials de dictaminar la viabilitat de l'aspirant, hom pot identificar respostes reactives tant pel que fa al creient com al seu entorn. Mossèn Jordi, per exemple, mostra fins a quin punt el descobriment de l'orientació que es desitja seguir pot esdevenir angoixant: «Això va ser un xoc molt fort. No volia acceptar-ho de cap manera. No, això no pot ser, per a mi no és, que sigui per a un altre, que això de capellà...» (E.25). La inespecificitat que reflecteix la transcripció dels punts suspensius posa de relleu la incomoditat d'optar per un estil de vida diferent, tant pel que fa a l'atractiu que poden exercir altres alternatives disponibles quan s'és jove, com per les dificultats previsibles a l'hora de voler comptar amb la comprensió aliena. Aquest exercici de prospecció el va portar a extremar la discreció, tal com ens comenta:

«No ho havia dit a ningú. No ho vaig fer fins entrar al seminari, perquè no volia tampoc crear ni falses esperances ni tampoc veure'm pressionat. Perquè la gent, ja se sap, perquè la gent, si tens que entrar al seminari, [pensa que] tens que ser capellà de seguida. Llavors vaig optar per no dir-lis res a ningú per no veure'm pressionat.»

Aquest no és l'únic cas. Molts altres biografiats ens han explicat les tensions que van experimentar en el seu moment per haver optat per la diferència.

Com apuntàvem anteriorment, la família ha estat considerada com una institució amb un paper actiu en la predisposició d'actituds permeables a influències que orienten cap a la vocació per la vida religiosa. Però no s'ha d'oblidar que la seva actuació socialitzadora està condicionada pel sosteniment d'unes expectatives que poden ser comprensibles. Aquest és el cas que va viure mossèn Miquel:

«Bueno, llavòrens [...] quan vaig acabar el batxiller, llavòrens es va plantejar si jo entrava al seminari o no entrava al seminari, i un germà de la

meva mare que era un catedràtic va dir que ell em seria el padrí , [que] si jo volia entrar al seminari ell em seria el padrí de la primera missa, però que lo millor seria que jo fes una... una carrera [...] Jo de carrera no en volia fer cap, jo volia entrar al seminari. Bueno, i va ser tant la pugna entre un i l'altre que jo li vaig agafar una tírria en aquest oncle perquè no el volia ni, ni, ni... veure'l, per a no enfrontar-me amb ell.» (E.60)

Aquesta pugna evidencia la importància de tenir ben interioritzats els motius que porten la persona a iniciar la carrera religiosa. Com assenyala mossèn Joan, és difícil mantenir-se ferm quan «per exemple, els teus amics, o quan tractes amb la gent i t'ho comença a qüestionar, no? I per què vols ser capellà? I per què és important la religió per a tu? I tots aquests aspectes» (E.19).

El que queda clar és que si hom no té la capacitat de mostrar convicció de forma raonada, qualsevol argumentació perd força. Aleshores, la defensa de les pròpies posicions, arribat el cas, ha de ser contundent. Així és com recorda el conflicte el pare Josep:

«Quan vaig decidir fer-me jesuïta al pare li va costar bastant d'entendre, però al final ho va acceptar i bueno... doncs mira, ho va entendre poc o molt [...] Ell devia pensar que jo era l'hereu de la casa i que ell m'ho havia de donar per herència a mi. Ell devia pensar que jo m'havia de quedar aquí a cuidar les terres, a seguir amb el que ell em digués [...] Al començament no li va fer massa gràcia, però un cop ja s'ho va empassar, s'ho va empassar, i després, em sembla i em penso que va estar ben content de que jo fos jesuïta.» (E.14)

El coneixement dels diversos itineraris que duen al descobriment de la vocació dóna sentit a la reflexió de mossèn Joan, quan considera que «jo no he tingut una gran conversió, perquè jo tota la vida que he volgut ser capellà» (E.19). En la base d'aquest plantejament de jove sacerdot hom pot trobar la consciència d'un disseny vital coherent, que condiciona una trajectòria marcada per la continuïtat. Però la linealitat estructural no ha de portar a

engany. Segons ens relaten els nostres informants, assolir l'aquiescència de l'entorn quan hom decideix seguir el seu propi camí no és l'únic entrebanc a què s'ha d'enfrontar qui decideix dedicar-se a l'adoració, sigui per via contemplativa, sigui mitjançant l'acció.

En el decurs de la carrera moral de les persones de vida consagrada, la vocació no és garantia d'èxit en la seva cristallització. Mossèn Joan reconeix que va experimentar fases de dubte durant la seva estada al seminari: «Va haver moments de tot. Moments que vaig pensar, potser no hauré de ser capellà, moments que vaig dubtar, moments que vaig estar a punt de fer una parada en els estudis per acabar-ho de pensar» (E.19). La formació ofereix una perspectiva realista de les possibilitats. Ara bé, el problema greu s'esdevé amb les secularitzacions, com va estar a punt de succeir-li a mossèn Miquel, qui, després d'experimentar la satisfacció d'una integració òptima a la seva parròquia, és assignat a un altre destí: «Es tractava d'un poble molt diferent [...] I allí vaig entrar en una crisi bastant, bastant grossa. Tant que estava si plegava, si no plegava» (E.60). La intervenció d'un capellà amic, que li diagnostica que «tens un problema que no el tenies, el problema de la soledat», li obrirà la porta a unes tenses negociacions amb el bisbat que culminen en un canvi de destí.

7.3. VIURE CONSAGRAT A DÉU

El fet d'afirmar la pròpia fe mitjançant l'acció d'adequar-se a un nou estil de vida comporta un seguit d'aspectes experimentats com a positius. En primer lloc, destacaríem la congruència entre objectius i vivències. Mossèn Joan explica la seva dedicació a la religió de forma inequívoca: «Per això jo m'hi dedico. És la meua vida» (E.19). Es tracta de viure una existència que ho clarifica tot, fins els detalls més ínfims; una existència, que, fins i tot, és

recuperable mitjançant evocacions significatives, com ara les de mossèn Jordi: «En l'amor dels meus pares ja em parlava Déu, i en l'amor dels amics. Això parlava de l'amor de Déu, i tal, i tal... i aquelles classes de religió, i aquella catequesi» (E.25). Viure consagrat a Déu permet també compartir experiències gratificants en contextos propicis, on, com assenyala la germana Teresa, «el que reina [dins el convent] és la caritat» (E.15) i la reciprocitat de bones intencions que explicita el pare Joaquim:

«Fer la meua vida agradable, que això no ho miro tant, sinó fer agradable la dels demés [...] I aleshores què més? Pues intentar viure lliurat als demés i, en concret, a la gent que tinc més a prop, que són, són els meus germans franciscans dels quals formo part, i viure al seu servei. I esperar, encara que estigui malament dir-ho, perquè... no és... no és massa evangèlic, que ells de vegades també estiguin pendents de mi.» (E.151)

Es tracta d'un conjunt d'iniciatives facilitades institucionalment, com bé ens descriu la germana A. P.:

«La vida monástica, lo que tiene de bueno, no de mejor, de bueno, es que el tiempo está muy bien estructurado [...] de tal forma que lo esencial no se toca, los espacios de oración se respetan porque sabes que sin éstos no tiene sentido nada de lo que haces [...]» (E.26)

Aquesta cura respectuosa d'allò que es considera essencial permet a aquesta informant redescobrir-se i redescobrir l'entorn des d'una perspectiva optimista i impregnada d'emotivitat:

«Además, sientes que no morirás, que has empezado a vivir, que el que alojas dentro de tí, el que vive, ha pasado la muerte. Entonces, tú dejarás tu cuerpo, pero tú ya vives, la resurrección ha empezado a actuar [...] ¿Sabes una mujer embarazada, que se siente grávida? Pues te sientes grávido, dices, ¡fíjate!, es que te vas a dormir y Dios está ahí, tú te duermes, te despiertas, y Él ya está ahí. Siempre, siempre le llevas puesto». Per això, «no es que porque se te muere el novio que te haces monja. Jamás. Porque si te haces monja es por algo. [Si lo haces] Porque huyes

de algo, no aguantarás ni dos días. No es una cosa negativa de la que huyes, sino algo positivo lo que descubres, lo que te atrae, que yo no lo hubiera descubierto si no me hubiera pasado esto.» (E.26)

Per al pare Joaquim, la mediació institucional no limita l'experiència de la llibertat individual en l'exercici de la fe: «L'avantatge de la vida religiosa és que a l'última hora ets tu qui es dóna compte de la teua pròpia vocació, i és quan et despulles davant el misteri de Déu. Ets tu qui ha de donar la pròpia raó i mantenir-la» (E.151).

Aquesta breu selecció d'arguments orientats a reflectir les satisfaccions atribuïdes a la vida consagrada en els relats biogràfics no abasta, però, el conjunt de tot allò que pot arribar a experimentar-se. Les dites populars tenen la seva dosi de raó: tota moneda té dues cares. Així passa, també, amb la vida consagrada. Però cadascuna de les cares sembla tenir un valor diferent en el marc dels discursos biogràfics si es considera la freqüència de les seves aparicions. En la mostra examinada, les ombres es concentren gairebé amb exclusivitat en l'àmbit de les interaccions de caire conflictiu. Un primer nucli de tensions el trobem en les relacions que es poden mantenir amb l'entorn, és a dir, amb el conjunt dels feligresos, o amb algun dels seus membres. Mossèn Miquel va experimentar la duresa del rebuig per part dels seus nous conciutadans:

«Em retreien molt a un altre capellà que hi havia hagut abans, que se n'havia anat de missions, i tot li donaven amb aquell capellà, tot allà amb aquell capellà. Llavons, jo pintava tan poc que no hi pintava res. Llavòrens, vull dir, jo no em vaig trobar bé.» (E.60)

Es tractava d'una situació totalment contrària a aquella que havia viscut en el seu primer destí com a rector, on el nivell d'integració i implicació amb els parroquians era tan gran que va provocar l'enfrontament del poble amb el bisbat quan el van traslladar. Per la seva banda, mossèn Virgili ens relata una situació deli-

cada que cap altre membre de la mostra ens ha referit. Sembla ser que, desconcertat per l'actitud extremament hostil d'una fidel parroquiana, li'n preguntà els motius, i així explica la conversa que hi mantingué:

«¡Cuéntame lo que te pasa! No me encuentro lógico esta reacción. Estoy enamorada de tí [me dice]. Yo, casi, casi, que iba a abrir la puerta, pero no, calma. ¿Y ésto que quiere decir? Pues que te quiero [me contesta]. Pues tú estás casada y tienes marido y yo soy cura. Yo me iría contigo a la cama ahora [me dice] Lo siento, pero yo nunca he hecho esas cosas[...] Damos morbo, se ve.» (E.149)

Creiem que aquesta anècdota, certament violenta, encaixa en tot un seguit de representacions socials referents a la condició sexual de la clerecia que es manifesten en cançons i dites populars de diverses comarques del país. En el rerefons d'aquesta, diguem-ne, malícia respecte de la fermesa en l'observació del celibat i la castedat creiem que no s'ha d'oblidar el paper polític que va jugar l'anticlericalisme durant els dos darrers segles, tant a l'Estat espanyol com als Estats Units d'Amèrica.

Ara bé, les tensions poden sorgir també al bell mig de la comunitat de membres consagrats, situació que hem pogut constatar en força relats. A tall d'exemple, la germana Teresa assenyala una forma adient i marcadament adaptativa d'afrontar les friccions:

«Això ja és normal en la vida humana, que hi hagi una petita fricció. Però normalment nosaltres, quan ens passa alguna cosa que hi ha algun malentès, que no tenen massa importància, però com que vivim reunides en l'amor de Crist, al cap d'un moment ja no ens en recordem... i si ens en recordem, fem com si no ens en recordéssim i la relació continua igual.» (E.15)

Es tracta d'una estratègia prou apta en relacions horitzontals, sempre que, però, no es donin condicions adverses, com ara la saturació que va experimentar mossèn Xavier:

«Va arribar el punt que aquestes exigències d'aquest amic van arribar a ser carregoses, i quan s'estava gestant la possibilitat d'anar a estudiar a fora i que ell també anés a estudiar a fora, jo desitjava no anar junts a estudiar [...] perquè [la seva amistat] començava a ser una mica asfixiant, una mica possessiva» (E.2)

Les tibantors també poden aparèixer en el marc de les interaccions jeràrquiques. Així, una persona tan ponderada en les seves expressions com el pare Josep, destaca la figura del màxim responsable del noviciat d'Aranjuez, on va anar destinat:

«Tenia un superior que era bastant autoritari. Nosaltres aquí, jo sempre havia estat amb superiors molt macos, gent molt amable. Aquell superior d'Aranjuez era d'un estil força diferent. Les coses anaven allí més com en un quarter, era un estil més militar de funcionament, una mica només, eh? No vull exagerar. Tot estava una mica més organitzat, per dir-ho així, i més supervisat, però no és que estigués malament. Jo feia les meves classes, les meves misses, i convivia amb un altre estil que potser no m'agradava tant com el que havia vist fins aleshores, però que tampoc no estava malament.» (E.14)

Val a dir que l'estada del jesuïta en el centre no va passar de l'any. Una situació similar va haver d'afrontar mossèn Xavier amb el rector de la seva parròquia, un home d'edat avançada: «molt treballador, espavilat i amb idees pròpies, i que és molt de fer prevaldre les seves idees [...] clar, al final vas acumulant i penses, això és un equip?» (E.2). La resolució del conflicte, després d'agreujar-lo amb una política de fets consumats, passarà pel redescobriments que «la meva escola és fer escola d'obediència i escola de comunió», és a dir, que transigeix excepte en «coses que em semblen importantíssimes».

Així mateix, les mecàniques de naturalesa conflictiva poden ultrapassar la dimensió interindividual per inscriure's en la dimensió col·lectiva. Mossèn Miquel ha experimentat la conflictivitat en totes les seves manifestacions, ocasionalment com a tes-

timoni i, sobretot, com a agent implicat. I així relata aquell record que manté molt viu:

«Els anys que vam viure al seminari, doncs [van ser] uns anys molt dolents. Per què? Perquè era l'any de canvis, doncs, de l'església, no? L'església va canviar, vull dir, va haver un concili, va canviar bastant, i llavors doncs el seminari era la lluita doncs perquè el seminari canviés, no?» (E.19)

El resultat d'aquesta dinàmica va ser ben simptomàtic: ell fou l'únic de la seva promoció que s'ordenà. Els testimonis de mossèn Virgili i mossèn Xavier també ens mostren l'existència de lluites intestines entre faccions progressistes i conservadores, en les quals sembla que els seminaristes esdevenien un instrument per guanyar partidaris, legitimitat i influència. La incorporació de la variable política fa que les referències a aquests conflictes abastin, com a mínim, dues dècades.

En fi, la diversitat de posicions i orientacions en el si de l'Església no s'ha de llegir exclusivament en termes de tensions. L'Església és plural en la seva mateixa configuració institucional. La major part dels religiosos de la mostra han posat de relleu les diferències que els distancien dels sacerdots diocesans. El pare Josep n'explicita algunes:

«[Els viuen en un règim] relativament independent, en el sentit en el que el mossèn viu a la rectoria o així, o pot viure amb la seva mare, pot viure amb la seva família i pot viure amb això, en canvi els jesuïtes seguim un orde religiós. Un orde religiós és això que deixes la família, ho deixes tot i te vas a viure... No depens del bisbe directament, sinó d'un superior que et pot enviar aquí o allà, a qualsevol lloc, et pot enviar a un lloc de l'estranger, com a mi que em van enviar a Oxford, o pots anar a missions, com ho han fet molts dels companys que se'n van anar a l'Índia o al Japó [...] A veure, aquests [de missions] eren sempre voluntaris, no manaven a ningú que anés cap allà.» (E.14)

Mossèn Miquel dóna bona mostra de fins on pot arribar aquest major marge de maniobra quan assenyala, tot reflexionant sobre els beneficis que li comporta una ascendència social privilegiada, que «a mi m'agrada viure bé. Que és un pecat? I no em... que m'agrada anar al futbol? Pues me n'hi vaig, al futbol. Que m'agrada anar al cine? Me'n vaig al cine, no em tallo absolutament en res» (E.60). També mossèn Virgili ens mostra la seva propensió a compensar la solitud tot activant xarxes socials fora de l'Església:

«Me gusta salir. Hay curas que no salen de casa, que viven una vida así como muy apartada [...] que no apartada de la gente, sino como muy reservada, ¿no? [...] No es mi estilo, mi estilo es de salir con la gente [...], de no estar encerrado en casa, no; se me cae la casa encima [...] Yo prefiero estar con la gente y con los amigos y qué tal que no estar ahí metido en casa, que, total, para estar allí, en casa, prefiero estar con la gente.» (E.149)

Deixant de banda que aquest comportament pugui suscitar una certa sorpresa, la llibertat de fruir d'autonomia nocturna també possibilita que el sacerdot pugui prendre iniciatives per ajudar els «transeünts» oferint-los residència a casa seva mentre es dedica a cercar solucions per als seus casos.

Un altre tret diferenciador són les referències a l'orgull de pertinença, més freqüents en el cas dels membres d'ordes. Així, el pare Joaquim observa la seva identitat franciscana amb complaença fins en els seus marcadors simbòlics: «Si la gent venera la samarreta del Barça, no he de venerar jo el meu hàbit? Me l'estimo perquè és la meva vestimenta, perquè allò m'identifica exteriorment [...] em mereix molt respecte». De fet, aquest respecte esdevé símbol de destí: «El meu futur com el veig? Vestit de marron i amb un cordó blanc a la cintura, de franciscà» (E.151). Però pensem que no s'ha d'entendre aquest orgull, si més no tal com ells ens ho expliquen, en termes de contraposició o compe-

tència amb el conjunt de la institució eclesiàstica. En relació a aquest tema la germana Teresa és mostra prou eloqüent:

«Jo estimo a la meua Església, perquè a la meua Església, senzillament, perquè té unes arrels que són els màrtirs, que em convencen... per més que hagi hagut coses, i ha tingut moltes coses... L'Església és santa, perquè hi ha Jesucrist i té molts sants [...] Jo estic molt segura de la meua fe, de la meua religió, i perquè malgrat es diguin tantes coses i es vagi contra l'Església, l'Església és santa.» (E.15)

La condició de santedat de l'Església és afirmada pels seus membres, siguin laics o es dediquin a servir Déu mitjançant compromís o vot. La resta de la societat no forçosament ha de compartir aquesta valoració.

7.4. A MANERA DE CLOENDA

El material disponible permet descobrir la importància estratègica que pot tenir el mètode biogràfic per a l'anàlisi de la realitat social. Els relats serveixen de miralls del jo en la mateixa mesura que de finestres d'allò que l'envolta. Així, els comentaris sobre el context que aporten els informants ens ofereixen una profunditat històrica que troba en la Guerra Civil un referent ineludible per aquells que la van patir. És el cas de la germana Teresa, qui recorda situacions com la següent:

«Al temps de la guerra [...] el que no teníem, perquè llavors no era apte [per 'permès'] per assistir en alguns actes religiosos... que de tant en tant vaig saber que es realitzaven al poble per algun sacerdot ambulat que passava per allà. Però jo no vaig poder practicar cap acte de religió, a part de les oracions que jo podia fer, fins acabar la guerra.» (E.15)

La importància de la seva referència rau a emfasitzar el paper de les pregàries en les dinàmiques de manteniment de fe en con-

dicions adverses, malgrat que la seva capacitat evocadora és limitada. Un retrat més complet del moment és el que ofereix el pare Josep:

«Els primers records que tinc són del temps de la guerra. Un dels primers records que tinc és quan al principi de la guerra gent de fora van venir i van cremar l'església. Recordo que la gent estava espantadíssima. Estaven molt espantats i van fer una gran fogata al mig de la plaça. No van cremar l'església, però van treure tots els altars i les imatges, i tot al mig de la plaça, i van fer una gran fogata, i el rector es va mig amagar per allà. Estava molt desfavorit. Era un home ja molt gran. Ho recordo com si el veiés ara, que anava amb una camisa blanca i uns pantalons negres. En aquells temps tots els rectors anaven amb sotana i recordo que s'havia tret la sotana i havia quedat així, amb una camisa de color blanc, i recordo que es va amagar i després, al cap d'uns dies, va fugir.» (E.14)

Val a dir que el dramatisme de l'escena justifica la seva contenció, perquè el procés de cristal·lització en la memòria no es pot dissociar de l'itinerari vital posterior d'aquest testimoni. Malgrat tot, la significació de les vivències, associada al seu potencial emotiu, contribueix de forma activa al procés de selecció que filtra els records:

«Durant la guerra no hi havia ni res de mossens, ni res d'església, al contrari. Això, durant la guerra passaven, aquí a casa van venir dues o tres vegades un capellà, un jesuïta que es deia pare Francesc Serra, que era conegut del meu pare, i això, i aquest bon home passava amb una bicicleta i aleshores, que no hi havia queviures de res i hi havia una gran escassetat de tot, doncs aquest home passava, feia veure que anava pels pobles a vendre oli. Portava una bicicleta i portava al darrere unes garranes d'oli, i de fet era un capellà que anava a les cases que el cridaven i fèiem una missa aquí en secret. Aquí mateix, en aquest menjador, doncs va venir i va estar una mica i tot era secretíssim, i la meva mare ens renyava i ens deia, no digueu res a ningú. I llavors veníem aquí i teníem una missa i ens donava la comunió i estàvem amb ell. Però el que era [en] públic, no hi havia absolutament res i estava totalment prohibit, i

pobre del que [la gent] s'enterés que havia fet una missa en secret o alguna cosa [semblant], perquè es jugava la vida. Era una època molt difícil per a l'Església i per a tothom, la de la guerra.» (E.14)

La vivència de l'excepcionalitat i el risc es combinen en aquest mateix informant per incidir de forma més clarificadora en alguns aspectes apuntats per la germana Teresa.

La vinculació tradicional de les biografies amb el passat és, tal vegada, un dels biaixos més característics que comporta la utilització de relats de vida com a instrument de recerca. Però la història de la vida de les persones no només es limita al seu passat, sinó que s'estén envers el futur. En aquest sentit, el pare Josep s'arrisca a pronosticar l'esdevenidor de l'Església:

«Potser ja no ho veuré, no sé què passarà, la mateixa institució de l'església, la mateixa manera de concepció del ministeri sacerdotal haurà de canviar molt. Fins ara el sacerdot era com una persona, era com a molt especial, vivia un tipus de vida diferent. Per començar ja no es casa, ja no crea una família, després viu en un altre món. Jo crec que aquesta figura del sacerdot com una mena de persona fora dels mecanismes socials ordinaris... jo penso que l'Església arribarà el moment en què l'Església arribarà el moment que haurà de reconèixer... jo crec que es reconeixerà que cada comunitat s'haurà de buscar dintre de la mateixa comunitat una persona creient, que estigui casat o no estigui casat, i que visqui en la mateixa comunitat [...] Això seria una mica de fantasia en aquest moment, però arribarà el moment [en què potser serà realitat, atès que] el tipus d'organització eclesiàstica no està adaptada en aquests moments als temps actuals. El sistema antic de parròquies i un capellà que el porten allà del seminari i viuen allà... No, certament la institució eclesiàstica no està adaptada en aquests moments. Això els responsables ja ho veuen, ja, però no se'n volen donar compte.» (E.14)

Deixant les concrecions futuristes al marge, el septuagenari jesuïta s'apropa a la posició essencialista que sosté el Joan, quatre dècades més jove, quan apunta que les transformacions que

es puguin operar en el futur no han de ser traumàtiques, tot posant de relleu que moltes de les crítiques que es fan contra l'Església i les seves normatives tenen molt a veure amb els humans. «Som nosaltres», dirà, «els que li hem posat tanta salsa als cargols» (E.19).

En una època de posmodernitat atribuïda, d'incerteses emergents, els destins de les grans institucions no constitueixen l'única incògnita que resta per resoldre. «Aquestes decisions importants de la vida, les raons que tenim són sempre més valuoses que les raons que anomenem». És per això que estem convençuts que els científics socials també hem d'assumir el repte d'obrir-nos al misteri.

8. Vides de migrants transnacionals

«La memòria és l'únic paradís d'on no podem ser desterrats» (J. P. Fr. Richter)

En el marc de l'estudi del context sociocultural en el discurs autobiogràfic, l'elecció com a camp d'anàlisi dels relats de vida dels migrants transnacionals sorgeix de la idea que els seus relats de vida conformen un conjunt coherent de textos, o mostra discursiva específica, en què semblen estar presents i articular-se gairebé tots els eixos contextuals clàssics com són l'edat, el gènere, l'adscripció religiosa, la identitat nacional, l'estatus socioeconòmic, l'activitat laboral o empresarial, la formació acadèmica, etc. A més, aquest tipus de relats esdevé un àmbit molt propici per a la manifestació de la interrelació actual de gairebé tot context local (sigui familiar, de veïnatge o nacional) amb l'anomenat context global.

Com hem apuntat, el migrant transnacional experimenta un procés de mobilitat espacial i de canvi sociocultural que el porta a desenvolupar una sèrie de relacions socioculturals en què la seva societat d'origen i la d'assentament posterior queden vinculades en el marc d'un camp migratori que es veu influenciat pels efectes del capitalisme global. Tal com afirma Parramón (1996:18), la percepció que les persones tenen d'aquests desplaçaments posa de manifest que hi ha un lloc on es viu i un lloc al qual hom es desplaça, amb més o menys periodicitat, i es considera sovint que encara s'hi pertany. Aquesta dualitat no es presenta en termes de contraposició sinó que es veu com a complementària. Així doncs, la percepció d'aquests espais socials i culturals que se'ns mostra a través de tot un seguit d'imatges o repre-

sentacions en els relats de vida dels migrants, constituïran l'objectiu de les properes pàgines.

Una de les estratègies de la memòria, en el seu vessant no discursiu, (el pròpiament discursiu serà tractat en el proper capítol), consisteix a concentrar informació significativa en determinats punts on convergeixen, en forma d'imatges les experiències viscudes en un mateix temps i espai (*cronotops*, en diu Bajtin), i que han estat interioritzades durant el procés de socialització-enculturació. En conseqüència, hem cregut que aquests cronotops podien constituir la categoria d'anàlisi més adequada per a encarar els relats de migrants, atès que la migració és precisament un àmbit en què els llocs i els espais recorreguts estan carregats d'una forta significació. Certament, com assenyala Teresa Del Valle (1999: 213), el cronotop és un nexa espacial i temporal ple de reflexivitat, emoció i dinamisme, que permet recollir la variabilitat cultural en tota la seva entitat i, malgrat la seva complexitat, constitueix un nucli potent que actua dintre de l'estructura social com a síntesi de significats més amplis; els cronotops són catàrtics i catalitzadors, condensen creativitat i estan sotmesos a modificacions i reinterpretacions contínues.

Així mateix, i seguint amb el plantejament de Teresa del Valle (1995, 1996, 1999) que, per la seva banda recull les propostes d'Ira Progoff (1975), una altra opció metodològica ha estat l'observació d'elements estructuradors, com les fites, interseccions, articulacions i intersticis, ja que estem convençuts de la seva eficàcia explicativa tant pel que fa al macrocontext (nacional, global) com al microcontext (familiar, local).

Per al desenvolupament concret de la nostra reflexió hem preferit agrupar les representacions del context que apareixien en les nostres lectures tot seguint els moments bàsics del procés migratori transnacional: abans de l'arribada a la societat de destí previst, la sortida o viatge primers i, per últim, l'arribada i permanència en la nova societat. Però abans d'iniciar aquest «viatge»,

introduïm una breu presentació dels informants que han servit de font bàsica d'anàlisi, sis dones i nou homes: Ita (E.4), equatoriana, 43 anys, cuidadora familiar, un any de residència a Catalunya; Marita (E.9), argentina, 54 anys, estudiant becada de post-grau a la Universitat, 3 anys de residència; Dora del Carmen (E.32), xilena, 36 anys, monja/infermera, 4 anys de residència; Marina (E.77), canadenc, 36 anys, tècnica comercial, 27 anys de residència; Cheikhou (E.86), senegalès, 43 anys, comerciant, 10 anys de residència; Sayuri (E.87), cubana, 29 anys, perruquera canina, 7 anys de residència; Sunita (E.89), hindú, 34 anys, comercial, 2 anys de residència; Papa (E.90), senegalès, 34 anys, sociòleg becat, 7 anys de residència; Nordine (E.113), marroquí, 29 anys, físic en atur, 7 mesos de residència; Edwin (E.163), bolivià, 31 anys, monjo del cister, 11 anys de residència; Rutilio (E.164), hondureny, 39 anys, tècnic hidràulic, 3 mesos de residència; Moisés (E.173), equatoguineà, 50 anys, sanitari, 38 anys de residència; Farid (E.174), veneçolà, 24 anys, artista pintor, 1 any i mig de residència; Ojeda (E.176), equatorià, 32 anys, peó de la construcció, 3 anys de residència; Manya (E.179), peruà, 39 anys, peó de la construcció, 1 any i mig de residència.

8.1. REPRESENTACIONS PRÈVIES A LA SORTIDA

«Davant dels meus ulls passen la meva casa, la meva ciutat natal i el perfil de tots els seus racons; i els fets que a cada lloc s'esdevingueren.» (Ovidi)

El procés migratori pròpiament dit s'inicia quan un individu o un grup d'individus adopten i porten a terme la decisió de migrar. Però, en realitat, aquest procés es desencadena de manera dilada a través d'una interiorització d'imatges o representacions indi-

viduals construïdes a partir de les experiències individuals diàries i de les imatges socials descodificades sobre el món pròxim i el món més exterior. En definitiva, entenem per «representacions prèvies a la sortida» aquelles que el migrant manifesta que tenia, abans de prendre la decisió de migrar, en referència a dues situacions diferents: a) imatges sobre el context econòmic, social i polític del lloc d'origen, i b) imatges sobre el lloc de destí migratori desitjat.

8.1.1. El context d'origen

L'anàlisi qualitativa dels relats de vida posats a la nostra disposició sembla indicar que, quan els migrants transnacionals parlen del seu poble o barri, de la seva família o de les seves experiències laborals o personals en el context local del seu país, allò que es narra varia principalment en funció de dues variables: les causes externes o contextuals que motivaren la seva migració inicial i el grau individual de voluntat migratòria. Ens és impossible quantificar ara la incidència real d'una o altra variable de manera separada. En tot cas, si les considerem conjuntament podríem avançar que en l'imaginari individual dels migrants «voluntaris» (aquells que varen decidir migrar voluntàriament, amb més o menys ganes de fer-ho) predominen les representacions sobre els determinants socioeconòmics col·lectius, que són seguides, però de lluny, per aquelles que es relacionen més aviat amb circumstàncies estrictament personals.

Així, entre els migrants voluntaris per raons socioeconòmiques, la imatge més destacable que es desprèn en la majoria dels casos és la d'una situació caòtica en gairebé tots els àmbits del context local, sigui familiar o nacional: treball, alimentació, educació, salut, serveis i prestacions socials, etc. Els exemples de representacions es multipliquen, des de les més generals i imprecises, com la del Cheikhou (E.86): «[Senegal es una] sociedad difícil para

vivir», fins a d'altres més descriptives com la dels *yuyos* xilens que ens aporta la Dora del Carmen (E.32): «Había momentos que no teníamos para comer, porque el país está en una crisis nacional, y comíamos yuyos, eso que comen aquí, lechuga verde, porque no había qué comer». Es tracta de descripcions que suposen, de vegades, una mena de guions cinematogràfics concentrats de conscienciació social, com ara el que reproduïm a continuació, on la mateixa Dora ens descriu la situació en un país d'Amèrica Llatina:

«Había miseria, son gente que vive en las orillas de los ríos, ¿sabes? Son como gitanillos que llaman ustedes, gente que está allí, que su casa son dos latas o dos cartones, ¿sabes? Que viven de lo que el niño va a pedir en la calle, hay mucha droga, mucho chiquillo abandonado, eso era pura miseria, por eso se llama Villa Miseria.» (E.32)

Les imatges que procedeixen del context asiàtic són molt semblants. Vet ací el que ens diu la Sunita:

«En la India [...] si tú no ganas es tu problema, en la India el Gobierno no te ayuda para nada, aunque tengas niños, aunque no tengas niños. Hay hospitales que son gratis, hay... pero tienes que hacer cola de tres horas, de cuatro horas. Además no están bien mantenidos, están muy sucios [...] Aquí un pobre [...] aunque no tenga buena ropa para vestir pero tiene lo mínimo digamos.[...] Pero allí un pobre va sin ropa, va sin zapatos si está lloviendo, se va mojando, no tiene «paraigües» o... va muy pobre digamos. O sea, que no hay comparación, y hay mucha enfermedad.» (E.89)

No sempre es fa referència a deficiències materials sinó que també s'al·ludeix a situacions de diferenciació i desigualtat socials del context d'origen que dificulten les relacions i els projectes personals, com li passà a la mateixa Sunita:

«Pero luego estudiando me enamoré de un chico que no era de mi casta y mis padres se enteraron. Era de otra casta, no era hindú y eso en la

familia no lo permiten. Entonces tuve que dejar mi ciudad, y para yo vivir en la misma ciudad que él me fui a Nueva Delhi y seguí mi carrera allí. Pero luego ya... no lo hacía con la misma fuerza que lo hacía antes y [...] tuve que dejar los estudios.» (E.89)

D'altra banda, el context local nacional no és l'únic que apareix; també el context global de producció capitalista que actua en el primer és explícit, amb la qual cosa es pot entreveure l'articulació local-global de les representacions dels migrants transnacionals. Així, per exemple, abunden les imatges amb què els informants ens descriuen, a la seva manera, les condicions d'explotació dels recursos dels països pobres per part de les multinacionals:

«Seguía trabajando en una empresa de frambuesas, una mezcla de fresa con mora, un injerto que a USA le encanta para hacer licores y se exportaba toda la producción. Nosotros hacíamos toda la producción en el campo y nos daban un peso y ellos lo venden a millones. Eso pasa con muchos pueblos de América Latina.» (E.32)

També s'incideix en la situació d'explotació de la mà d'obra infantil, com fa la Sunita presentant-nos els nens petits hindús fabricant petards com a únic mitjà de supervivència familiar:

«Los padres no pueden seguir enviando los niños a la escuela, porque tienen que ganar la vida [...] Niños de cuatro años, cinco años, tienen que ir a buscar trabajo aunque no son trabajos legales, ¿no? Pero como en la India... los petardos, por ejemplo, los hacen niños muy pequeños. Hay empresas que cogen niños de seis, siete años, diez años... para hacer petardos [...] Por lo menos, estos niños tienen..., si trabajan, tienen comida. Otro tipo de trabajo no pueden hacer ellos.» (E.89)

En d'altres ocasions es tracta d'imatges de racisme lligades al mercat de treball, com en aquesta declaració de l'Ita, una treballadora equatoriana: «Al meu país hi ha molt de racisme i si ets

pobre o negre, no pots accedir a determinats llocs de treball» (E.4) .¹²

Pensem que la descripció de desgràcies i situacions difícils pot obeir a una estratègia doble: d'una banda, tenir l'oportunitat de fer una crítica del sistema, que molt sovint no es podria fer de la mateixa manera en el país d'origen; d'altra banda, cercar la compassió amb la intenció de rebre ajuda o comprensió, sobretot quan qui escolta és un «altre» que pertany a un context sociocultural diferent i es percep com un recurs potencial. No és estranya, doncs, la presència d'imatges d'impotència i de mort, com en el relat de l'Ita: «Tots tenim familiars que han mort per no poder pagar un tractament mèdic o per no poder desplaçar-se a un hospital a causa de la distància que hi ha des de casa nostra. No tens cap alternativa» (E.4).

Malgrat això, altres al·lusions al context sociocultural local nacional no són tan dramàtiques. I en aquest punt ens referim a les d'aquells que voluntàriament han migrat per raons, diguem-ne, personals, per decisions individuals, i no tant per imperatius del context. En aquests casos, la manca de sortida o alternativa no es percep com a depenent del nivell socioeconòmic, ni tampoc del grau de qualificació acadèmica o professional, sinó que per a molts el desig de migrar va associat a imatges de «progrés» personal. Es tracta de millorar allò que es viu i es té. En aquest sentit, les analogies, metàfores i sinèctiques tendeixen a la caracterització negativa del context d'origen com un «carrer tallat», un

12. Volem advertir que tant en el cas de la informant Ita (E.4) com en el d'en Nordine (E.113) les cites no corresponen a la transcripció provinent d'un enregistrament durant l'entrevista, perquè aquest enregistrament no fou possible. Es tracta de dues històries de vida per a les quals es realitzaren sis entrevistes amb cada persona. La responsable ha redactat en català el contingut del que se li explicà a partir de les notes preses durant les entrevistes, tot procurant reproduir el sentit i la informació de la manera més fidel possible. Si hem optat per utilitzar aquestes paraules «reproduïdes» ha estat perquè creiem que són d'un gran interès per al tema que ens ocupa.

«rellotge parat», una «presó». I abunden expressions d'insatisfacció personal: «Jo era la Ventafocs de la casa (E.4), «No em sentia satisfet» (E.113). Per a aquest darrer, el Nordine, un marroquí llicenciat en físiques i de bona família, amb la vida resolta a Oujda, per damunt de les seguretats prevalen «les experiències personals i el creixement», tot afegint que: «En el nostre país no hi ha sortida [...] El meu país no m'ofereix aquestes possibilitats», «em veia tancat per sempre més en un despatx fosc i tètric [...] exercint un gran càrrec del que mai en la pràctica en podria ser responsable». L'esperit de superació pot estar simbolitzat per la construcció de la casa pròpia. Així es desprèn de les paraules de l'Ojeda:

«Y vivíamos bien, y trabajo no me faltaba, pero lo que pasa es que éramos muy mal pagados [...] Para sólo vivir, ahí bien [...] pero luego no hay para poder hacer uno mismo algo, para poder hacer algún chalet o alguna casa propia, no alquilada ... [...] La economía era muy mala, muy mala, y de eso decidí una día venir acá a España.» (E.176)

A voltes, les imatges del context local esdevenen veus premonitòries que parlen del futur trist, rutinari i vulgar que espera als qui es queden: «Dins meu sentia una veu molt forta que em deia que allí no seria feliç, que acabaria sent un més dels que van a treballar i tornen a casa sense cap més sentit que el d'esperar el dia de rebre el sou, tot complint mínims» (E.113). En aquesta suau crítica al sistema sociolaboral del propi país per part del Nordine, treballador marroquí, veiem que el discurs no arriba a explicitar la situació socioeconòmica i política del Marroc. Aquests silencis, buits i oblidats en el discurs o, millor dit, en el «no-discurs», obeeixen moltes vegades a la internalització de la por a parlar que, segons l'Alonso i altres (1993: 60) «té molt a veure amb el règim repressiu que viuen els súbdits del Marroc ja que el regnat de Hassan II s'ha caracteritzat per la manca de democràcia i l'esclafament de tota manifestació contrària al poder establert».

Aquests autors assenyalen que els informants marroquins utilitzen sovint la frase-imatge «las paredes oyen». Malgrat això, creiem que no sempre és així, ja que en moltes ocasions el silenci és degut al desconeixement del que està passant o, com en el cas esmentat, es tracta de silencis a mitges per part de ciutadans ben situats socialment i que són connivents en forta mesura amb el règim imperant.

A la fi, i com a exemple d'excepció en els migrants voluntaris, trobem també alguna exposició més equilibrada del propi context d'origen, en un intent de reflectir tant els seus aspectes negatius com positius. Aquesta és, per exemple, la barreja d'estereotips sobre Amèrica del Sud que apareix en el discurs del jove veneçolà Farid:

«Conocí a personas muy majas que me preguntaban sobre lo que me parecía España y Sudamérica y tienen unas ideas muy diversas: unos se imaginan bellezas, mujeres bonitas, mucho petróleo y grandes ciudades, otros mucha pobreza, delincuencia y drogas. Yo creo que todo esto unido es Sudamérica.» (E.174)

Pel que fa als informants «forçats» a migrar (aquells que no ho van decidir mai, sinó que d'altres ho decidiren per ells) les imatges són molt variades i personals, perquè també ho són les causes o determinants migratoris. Pensem que una primera aproximació als diferents motors d'aquesta migració forçada podria incloure motius socials, polítics, militars o catàstrofes naturals. Ara bé, no podem aportar exemples de cadascun d'aquests casos, perquè la nostra mostra no recull tot aquest ventall de situacions. Tot i així podem dir que, en general, quan no intervé la pròpia voluntat del migrant en la decisió de migrar, la situació del propi context local i familiar és imaginat molt sovint com un món de seguretat i felicitat que la migració obligada desfà. Per exemple, per a la canadencina Marina, que va venir sense voler a Espanya als deu anys per decisió de la multinacional on treballava el seu pare,

el seu context d'origen li ha quedat gravat com un món on tot estava estructurat i dotat de sentit:

«Yo no quería venir. A mí me gustaba mi mundo [...] Mi padre y mi madre siempre habían estado trabajando en la granja. Mi padre empezaba a trabajar fuera y, cuando llegaba, se iba al campo. Mi madre estaba todo el día en una tienda. Había montado una tienda con mi tía, junto con mis primos [...] Yo era muy inocente, sabía muy poco de la vida, había vivido pues como en una casita, en la casa de la pradera, que vives allí, lejos de la sociedad.» (E.77)

Aquest retrat positiu del context de partida és diferent, però, d'aquell que fan altres migrants no voluntaris, com és el cas de la Sayuri, de nacionalitat cubana, a qui el seu govern li impedeix tornar al país per haver sobrepassat el límit de temps permès d'estada a l'estranger amb un visat de turista. En aquest cas, també ens trobem imatges idíl·liques sobre el seu país i la seva gent, però aquesta idealització ve acompanyada i contrarestada pel menyspreu i la indignació envers les autoritats que varen forçar la migració o impedir l'entrada, segons com es conceptuï l'actual residència obligada en un altre país. Cuba, doncs, és sublimada en les imatges, però el seu cap de govern no queda massa ben parat:

«Éramos ricos y me vine de vacaciones a la Manga. 'Yo me quiero quedar un rato por aquí, esto es Jauja'. Pero ese comandante verdeolivo que tenemos en Cuba, que no se cae ni a pedrás, sacó una honorable ley que, después de once meses, si te quedabas fuera, te quedabas y no podías regresar a tu país de origen. O sea que, accidentalmente, me quedé aquí; y yo quería regresarme a Cuba, claro, si yo estaba de puta madre [...] Y me tuve que quedar, y allí empezó mi calvario, el calvario de un inmigrante, equivocadamente, sí, desgraciadamente me ha tocao a mí.» (E.87)

En resum, malgrat les limitacions de la mostra estudiada, la multicausalitat del moviment migratori està prou ben plasmada

per l'imaginarí divers que acabem de presentar. Es podria pensar, d'acord amb el model funcionalista d'anàlisi de la migració, que aquestes imatges del context d'origen actuarien com un factor simbòlic de tipus *push* (factor d'expulsió) des de la perspectiva subjectiva del migrant potencial. En realitat, però, si bé és cert que les causes externes a l'individu l'inciten a marxar, de gust o a desgrat, d'un context concret, també poden ser, ben al contrari, les causants del desig de tornar per damunt de tot. Malgrat aquesta complexitat en les respostes dels migrants voluntaris o forçats, d'una manera general podem concloure que les imatges que fan referència al context d'origen són de caire negatiu i simbolitzen l'estat de «privació relativa» i la incapacitat de l'entorn local (familiar i estatal) a l'hora de satisfer les necessitats o aspiracions dels individus.

8.1.2. El lloc de destí desitjat

Les imatges que ens han aparegut sobre el lloc de destí desitjat inicialment pels migrants, en aquest cas sobre Catalunya, Espanya o Europa en general, podrien ser classificades en quatre blocs quantitativament i qualitativament diferents: les imatges d'Espanya per als migrants llatinoamericans, les imatges policiaques, les imatges idíl·liques i altres imatges. Les que procedeixen dels migrants llatinoamericans conformen un conjunt ben divers: des de l'admiració simbiòtica fins al menyspreu, passant per l'interès o l'ambigüitat disfressada. Entre les postures d'admiració, originades tal vegada per una percepció del país de destí com a cultura «superior», digna de ser imitada, introduïm un quadre a la manera de *collage*, on l'Ita barreja olivers, avions, òpera, castells i reis:

«Recordo tant els colatges que feia... Sempre m'ha agradat guardar revistes i retallar fotografies per fer murals i el que més recordo i que em sap

greu no poder portar era un d'un castell amb un gran terreny ple d'olivers on sobrevolava un avió pels aires! Així era com jo anava dissenyant el meu futur, jo sabia que un dia volaria cap a Europa i que ho faria a l'Estat espanyol, per diverses raons: primer, perquè hi tenia les meves germanes, segon perquè la doctora amb la qui vaig treballar a Veneçuela va viatjar a Catalunya i em va portar un branquilló d'olivetes petites, a mi allò em va semblar una meravella, la vaig assecar i encara la guardo avui. I també les operes, quan el Plácido Domingo venia a Veneçuela, jo anava a la porta del local on cantava i observava la gent que hi entrava i pensava que un dia també seria jo la qui entraria. I els castells, m'agraden molt els castells; em pensava que aquí estaria tot ple de castells i cases antigues restaurades guardant el seu encant, pensava que veuria els reis passejant pels carrers... tot això era una part del meu somni.» (E.4)

Es podria dir que aquell país on està la «meva família» o part de la «meva història» és més ben albirat com a destí previst que no pas un altre on no hi ha un mínim de teixit social percebut com a propi. En tot cas, sembla que les xarxes socials reconegudes com a pròpies individualment (xarxes familiars) o col·lectivament (xarxes ètniques, lingüístiques, religioses, etc.) posseeixen un fort component d'atracció. La representació d'Espanya com a «Madre Patria», com un context acollidor i familiar per als migrants llatinoamericans, és un estereotip que hem escoltat molt sovint en el nostre treball de camp, val a dir que més del que no ens pensàvem en un principi. Ara bé, matisant les raons de filiació pàtria, veiem que és la llengua castellana com a imatge d'unitat o de pertinença a algun tipus de família concreta, el determinant migratori més explicitat en els relats; a aquest s'hi afegeixen, però, altres determinants o obstacles considerats més «superables» com el fet de tenir o no tenir certa quantitat de diners.

«[Vine a España] porque... o sea, aquí por la habla hispana [...] y porque había una facilidad de entrar, porque se entraba como turista. O sea,

que yo tenía una bolsa de dos mil dólares y el viaje, y con el pasaporte se podía entrar... por turismo. Fui para quince días y me quedé. [...] A Norteamérica vale mucho dinero la ida [...]; hay unos que llaman coyotes que llevan a la gente... aquellos tiempos querían cobrar diez mil dólares. Eso es mucho dinero. Y acá igual con tres, tres mil quinientos [...] Pedías allá dinero, llegabas aquí, estabas un tiempo y mandabas los dos mil dólares.» (E.176)

Un altre grup d'imatges dels migrants llatinoamericans abans de migrar a Espanya el conforma l'imaginari d'odi i menyspreu cap als «colonitzadors» espanyols. Com hom podia esperar, aquest tipus de manifestacions no són gaire abundants ni explícites, tenint en compte que els entrevistadors pertanyien al país «colonitzador». Així doncs, les declaracions són dissimulades mitjançant un llenguatge ambigu, des d'aquelles que manifesten un desinterès inicial pel país fins aquelles altres en què es percep una actitud de reconciliació històrica. Un exemple on s'uneixen les dues vessants és aquesta confessió del Farid, el migrant veneçolà vingut des d'Amsterdam seguint la seva estimada:

«Una vez acá en España, en Zaragoza, ni idea del país, siempre este país había sido nulo para mí, no sé por qué y creo que las respuestas sobran [...] Si hubiera sido por mí nunca hubiera pisado España, pero qué voy a hacer, el amor es más fuerte. [...] Acá en Zaragoza he aprendido que no se puede andar por el mundo juzgando países por situaciones del pasado, ni pensando en ideas patrióticas nacionalistas de mi país, no soy una persona patriótica y eso pasó hace 500 años.» (E.174)

Però «eso» que «pasó hace 500 años» no és mai explicitat pels migrants, si més no en els relats de vida analitzats. Estaríem davant d'un discurs de dissimulació, en el qual la presència dels investigadors i el país en què té lloc l'entrevista esdevenen sense dubte un biaix important. I això ens sembla que és així, perquè, un cop fora de la formalitat de l'entrevista, els informants s'esplaien en comentaris replets d'imatges d'espoliació, explotació,

esclavitud, destrucció cultural, massacres, imposició, dominació, salvatgisme, mentida, violació, etc. Tot un catàleg de l'imaginari més terrible sobre la història de l'anomenada *Espanya negra*.

Pel que fa a les imatges que hem anomenat *policíaques*, malgrat la seva espectacularitat representativa, constitueixen un nombre menor en la mostra analitzada i la seva significació i eficàcia també són inferiors. Es tracta d'imatges del tipus: «Entrada a Europa: policies i gossos», «pasteres assaltades per les patrulles de frontera», «pasteres enfonsades», «cadàvers de migrants morts en les costes espanyoles», «avions plens de migrants que són expulsats», «centres de reclusió de migrants indocumentats», «països plens de policies violents», «europeus racistes», «incendis de locals de migrants», «batudes en busca de sense papers», etc. Són, per tant, unes representacions individuals d'un context violent i perillós que els espera, com a resultat de la interiorització personal de les imatges que procedeixen especialment dels noticiaris i documentals emesos pels nombrosos canals de TV.

Però aquest tipus d'imatges procedents de l'àmbit mediàtic no són sempre de la mateixa naturalesa, ans al contrari. La globalització del «desig únic» ve embolcallada en figuracions idíl·liques que, a la llarga, seran les més efectives per moure a migrar. Aquest imaginari individual és producte de la interiorització dels models mentals que es creen i representen per part de les grans factories d'audiovisuals de les multinacionals nord-americanes, europees i del sud-est asiàtic especialment. Es tracta, doncs, d'escenes seductores, amables, creadores de nous desitjos i necessitats, que dia rere dia, envaeixen les pantalles dels televisors de gairebé totes les llars. Introduïm tot seguit alguns dels nombrosos exemples de la presentació d'Espanya o Europa com:

Un indret de somni: «Venir a España... era un sueño» (E.86),
«El somni europeu que es viu a l'altre costat de l'estret» (E.113)

Un paradís: «El meu somni d'Europa era el d'una vida magnífica, el paradís...» (E.113)

Una societat fàcil: «He llegado aquí en una sociedad pensando que voy a poder encontrar una sociedad fácil para vivir, ¿no?» (E.86)

Una societat propera: «No sabia cap on emigrar, però vaig pensar que l'Estat espanyol seria un bon lloc, sobretot per la proximitat.» (E.113)

Un lloc en què es pot guanyar més diners: «Venir a España para poder ganar más dinero» (E.86). «Tots (els amics migrants a Europa) m'ho pintaven fantàstic, era com arribar aquí i que et comencessin a ploure diners [...] Quan em posava a dormir somiava amb pluges de dirhams que jo recollia i quan n'estava ple els baixava a la meua mare amb un gran cotxe» (E.113). «En la India se cree..., todavía se cree todo el mundo que vivir fuera de India es lo más bonito que hay en el mundo. Porque se creen que no hay pobreza, que es más fácil ganar el dinero» (E.89). En aquest sentit, s'arriba fins i tot a afirmar que l'únic món possible és el món dels diners i aquest es troba a Europa, com afirma l'Ita:

«La nena [la seva filla] és molt somiadora, com jo, i molt viva. Un dia que estàvem tots sopant a casa del meu pare va dir: 'Mamá, el mundo sin dinero no es mundo'. Llavors, jo vaig sentir que li havia de donar món i la meua decisió anava en aquesta direcció. [...] Viure és tenir diners i els diners són a Europa.» (E.4)

Però a l'hora d'assenyalar els fonaments de les representacions individuals del país de destí previst, no seria rigorós considerar únicament el context «exterior» de la informació globalitzada. De fet, pensem que no serien possibles aitals representacions, o si més no, tan efectives, si no intervinguessin altres factors de transmissió. Així, l'origen d'aquesta construcció individual, de tipus policíac o idíl·lic, creiem que és doble: el mediàtic global extern i, també, el local nacional. I, per cenyir-nos a la nostra mostra, podríem dir que el motor de l'imaginari paradisiac prové especialment de la conversa (el «boca a boca») mantinguda amb els migrants que tempo-

ralment o definitivament tornen al seu país, com ens explica en Nordine: «Sovint baixaven de vacances amics meus que vivien a Europa. Jo m'hi acostava i els feia un gran interrogatori [...] Tots m'ho pintaven fantàstic [...] Les converses amb els meus coneguts emigrants era el que més em reconfortava» (E.113).

Aquestes paraules es veuen reforçades per l'aportació de visibilitat que suposen les fotos, vídeos i regals que porten els amics o familiars migrants, on es mostren cotxes, electrodomèstics, vestits, cases, mobiliaris, festes i d'altres coses que són la prova material que les paraules i els somnis estan justificats. A més d'això, la demostració més evident de l'existència de la «pluja de dirhams» són les transferències que s'envien regularment als familiars i les inversions (immobiliàries sobretot) fetes tant en el país d'arribada com en el d'origen. Per tant, la imatge social associada a l'emigració acostuma a ser de caire festiu, lúdic, alegre i d'abundància col·lectiva:

«En arribar l'agost [...] el Marroc canvia de color. Tot són festes i més festes i bodes celebrades amb grans banquetes, cotxes de totes les classes, alegria entre la gent, els carrers plens i tothom comprant i gastant... Tot aquest moviment el porten els emigrants que tornen de vacances al seu país.» (E.113)

Com podem veure, es tracta d'imatges fabuloses i plenes d'esperances, sense cap indici de res negatiu, de manera que conformen en conjunt un factor d'atracció, anomenat *pull* pels funcionalistes. Tanmateix, també trobem altres retrats del context espanyol d'arribada de naturalesa diferent. És veritat que, per exemple, fins als anys setanta o vuitanta l'Estat espanyol era un espai migratori provisional, de trànsit, o pont, sobretot per als migrants subsaharians procedents de països colonitzats per França, Portugal, Anglaterra, Bèlgica o Alemanya. I encara avui perdura tal consideració, com molt bé ens diu en Papa:

«Porque hay una concepción de España un poco diferente, porque

muchos senegaleses piensan que España es de paso, que se'n van directamente a Italia. Ahora la moda es Italia, des de fa... desde los años ochenta. Yo, por ejemplo, albergué a cuatro jóvenes cuando vivía en Sants. Pues que han dormido una noche y temprano, de matí, a la mañana se han ido en tren a Milán, a Italia.» (E.90)

Però amb el pas del temps ha anat esdevenint un país elegit per immigrants de tot arreu, fet que comporta noves representacions, vinculades, val a dir, especialment amb el futbol, el món de la festa taurina, el de la tecnologia en general, etc. Vet aquí, per exemple, els articles que li demanen al Papa:

«Aparte del visado, lo que me piden más son esas cosas tecnológicas..., el móvil para llamar... o un maillot del Barça [...] Mira, si estás viendo, todo está relacionado con los medios de comunicaciones, el fútbol que sale en la televisión,. Porque aquí todo el mundo conoce los jugadores del Fútbol Club Barça, pues los publicitarios de móviles, las marcas que salen mucho...» (E.90)

En definitiva, el signe positiu de les manifestacions sobre el context de destí arriba al punt de fer afirmar als nostres informants coses com: «A Europa seré un altre home» (E.113).

8.2. SORTIR O NO SORTIR. IMATGES INTERSECCIONALS

«Ya en las memorias un pasado ficticio ocupa el sitio de otro, del que nada sabemos con certidumbre –ni siquiera que es falso–»
(Jorge Luis Borges)

Amb el que hem vist fins aquí pensem que podem ratificar-nos, en la línia de Jackson (1986) i Castles i Miller (1993), en la idea que en el procés migratori hi ha factors determinants (o *root causes*) de tipus expulsiu (*push*) que predominen en el punt de

partida, i de tipus atractiu (*pull*) associades especialment al lloc de destí previst. A més d'aquests factors, es constata l'existència d'obstacles intermedis que anul·len o dificulten la decisió de migrar, com poden ser la distància física, els problemes de comunicació i transport, les barreres legals, les polítiques restrictives d'immigració, etc.

La decisió última d'emigrar és una qüestió individual i hi té a veure la valoració que cada possible migrant fa entre les representacions negatives i les positives respecte del fet migratori. És en la superació de la relació dialèctica entre aquests dos pols que es produeix la decisió definitiva, que, tal com assenyala J. Arango (1998:490-491), es relaciona estretament amb la comparació que hom fa de les diferències salarials, les possibilitats de trobar feina i les perspectives de mobilitat social. Aquestes diferències han de ser substancials per compensar la inèrcia que impulsa a mantenir la residència i les despeses de moure's. Els relats de vida esdevenen una bona font per a l'observació d'aquest procés, perquè són plens d'imatges *interseccionals*, és a dir, aquelles que fan referència als moments en què la persona va haver d'enfrontar-se a la decisió de prendre un camí i deixar-ne d'altres. Aquesta representació suposa també una fita en el relat, perquè es tracta d'una vivència que en ser recordada s'erigeix en referència significativa (T. del Valle, 1996:146). En un passatge del relat de vida del marroquí Nordine trobem un bon exemple d'imatge *interseccional*, que es presenta al mateix temps com una fita clau del seu discurs i com un excel·lent cronotop narratiu:

«Justament aquella setmana va tornar al seu poble un bon amic d'infància que feia set anys que no havia tornat de vacances a casa seva. Ell no m'ho va explicar, però jo vaig intuir que les coses no li havien anat massa bé. Després de tant de temps, va baixar amb un cotxe molt vell i amb pocs regals per a la seva família. A més, semblaven comprats al mateix Tetuan. Aquells objectes em van recordar les imatges del meu viatge (a Tetuan) per conèixer la situació dels anomenats venedors del

cel. Just en aquella zona hi havia per terra, a muntanyes, els objectes que el meu company portava per la família i a uns preus molt baixos, devien ser de segona o tercera mà. Em vaig atrevir a comentar al meu amic que voldria anar a Europa. Esperava que m'aconsellés... però el meu amic s'acomiadà sense dir-me res. [...] Cada vegada estava més perdut. Rebia moltes imatges d'Europa i ho trobava tot contradictori, els amics seus estaven, segons explicaven, molt ben situats i guanyaven molts diners, i quan eren al poble de petits ni tan sols havien anat a l'escola. Altres mai més havien tornat, però els seus familiars sempre en parlaven amb la boca ben plena... Si a tots els anava tan bé, per què ell havia de ser diferent?» (E.113)

Com hem assenyalat, moltes descripcions del moment crucial que suposa la presa de decisió de migrar fan referència també a les opcions perdudes i a com es veuen ara: «El meu germà gran em va oferir diners, per muntar un negoci, per casar-me, per comprar una casa, pel que fos menys migrar» (E.113). Una altra opció perduda per a moltes dones migrants és la vida al costat dels seus fills: «Quan ja faltaven poques hores per marxar, volia retrocedir en el temps, volia que faltessin dies [...]. Estava trista, molt trista pel comiat dels meus dos fills» (E.4). Aquest punt crucial entre anar-se'n o quedar-se ho trastoca tot: «El meu cap no funcionava amb normalitat i vaig estar-me més de deu dies sense dormir ni un sol moment» (E.113). Per això, hi ha moments en què s'imposa la idea d'abandonar i tornar enrere. Així ho relata el Nordine:

«Vaig decidir pujar a l'autocar que m'havia portat fins a Tetuan per iniciar el recorregut contrari. [...] La meva estada a la ciutat m'havia trasbalsat de tal manera que m'era impossible contestar les preguntes de les meves germanes i de la meva mare. [...] Els dies següents... no sabia cap on anar. Volia tirar endavant la meva opció, però la manera de fer-ho em feia estar intranquil. [...] m'esborronava cada vegada que pensava que podia caure en mans d'alguns dels pintes que havia vist a Tetuan.» (E.113)

Al final, s'acostuma a prendre la decisió atenent a aquest pensament: «Si no ho feia, un altre company agafaria el meu lloc» (E.113). Aquesta és una expressió que ens recorda la metàfora de la migració que proposava Enzensberger (1992) referint-se a aquells individus que van pujant al tren i ocupant els seients lliures que encara no han ocupat altres viatgers. Tothom vol pujar i ocupar un seient. I qui arriba tard, ja no en té.

En definitiva, la decisió de migrar resultarà a la llarga el punt d'intersecció més important en el relat de vida dels migrants, atès que suposa la possibilitat d'aconseguir una sèrie de coses desitjades i, al mateix temps, abandonar-ne d'altres també valuoses. La decisió final, com dèiem, és sempre individual, però no deixa de ser producte d'un procés de causació acumulativa en què intervenen diferents factors i representacions, socials i individuals alhora.

8.3. REPRESENTACIONS DE LA SORTIDA. IMAGINARI DEL PRIMER VIATGE I LA FRONTERA

Migrar és sortir, abans que res; i les seves imatges mentals són en conjunt una representació de primer ordre en el discurs: «L'emigració per a mi era una sortida» ens expressa molt clarament l'Ita (E.4). Metodològicament, farem una distinció entre les imatges narrades entorn de la idea que tenen els migrants de la migració com a sortida i aquelles altres que tenen a veure amb la descripció i significació del primer viatge a l'estranger.

La polisèmia de les paraules *sortir* o *sortida* es veu reflectida, en les seves diverses accepcions, en les imatges amb què els nostres informants han confegit els seus relats de vida. Les podríem agrupar inicialment en tres blocs: imatges d'exterioritat, imatges d'alliberament i imatges d'independència. Així doncs, *sortir* significa, en primer lloc, passar d'un dins a un fora, tot prenent distància respecte al que és propi i habitual. La mateixa Ita ho manifesta

així: «[Volia estar] ... lluny de tot el que fins aquell dia havia estat meu» (E.4). En segon lloc, *sortir* indica també anar-se'n fora del lloc clos o circumscrit, d'on una persona estava obligada en cert sentit a no moure's: «Al meu país tenia la situació econòmica resolta, però m'hi sentia ofegat» (E.113). I, en darrer terme, *sortir* vol dir també tenir independència amb relació a una situació percebuda prèviament com a dependent o problemàtica, tal com palesen les paraules del Cheikhou o el Nordine: «Porque yo siempre en mi vida he querido ser independiente, no depender de nadie» (E.86); «Necessitava muntar la meua vida independent. Tenia ganes de ser l'únic protagonista de la meua vida» (E.113).

Però aquests tres blocs són insuficients per abastar tot l'imaginari de la sortida, perquè aquesta representa una fita de tal importància en el relat que està plena de suggestius cronotops i altres imatges (interseccionals i articulatòries) de difícil quantificació i classificació. En tots els relats abunden metàfores i analogies de caire dinámicoespacial de diferent significació i amplària simbòlica. Així, la sortida migratòria s'entén com l'acte mateix de fer les maletes: «Y así he hecho mis maletas, y como tenía un conocido aquí en Salou... he llegado en Salou...» (E.86). O bé s'utilitzen altres metàfores ben recurrents: «Emprendre el viatge de la meua vida. Descobrir nous mars, nous horitzons, anar dibuixant un altre camí» (E.4). A voltes, la sortida és concebuda com una possibilitat de canvi: «Ver cómo voy a poder cambiar las cosas, ¿no?» (E.86); o bé com un risc i un presagi de desgràcies segures: «M'he arriscat i ho passaré malament, ja ho sé» (E.113). Però, malgrat tot, val la pena córrer el risc i hom està disposat a tot i a pagar el que calgui: «Hay gente que paga dinero. Ahora, mi hermano mismo, mi hermano pequeño, él me dice: 'Yo pago el billete, pago el visado, pago lo que quieras, pero quiero venir a España'» (E.89).

Pel que fa al primer viatge mateix, tant amb relació a la seva preparació com al trajecte, les imatges s'amunteguen en un

intent d'explicar a un altre i explicar-se a un mateix tota l'angoixa i els dubtes que aclaparen la persona: «Mica a mica, vaig preguntant-me: Com emigraré? Quan? Cap a on? Qui m'hi pot ajudar? Valdrà molts diners? Què serè allà on vagi?... Molt dubtes em vénen al cap, tot el dia hi dono voltes i voltes» (E.113). De vegades, som davant d'un escenari secret i silenciós en l'entorn familiar i d'amics: «No deia res a casa meva, però pensava que tots sospitaven perquè el meu comportament havia canviat [...] Aquest mes es va fer llarg, jo no volia comentar a ningú el meu projecte fins que tot estigués lligat» (E.113). I sempre resulta ser una aventura cara: «Ja no anava a les grans entrevistes de feina i treballava moltes hores a llocs sense qualificació. Ho feia amb l'objectiu d'estalviar diners; tot i no saber massa com funcionava el tema sabia que la meva aventura no em sortiria de franc» (E.113); i, a més, il·legal: «Hay agencias que cobran dinero, les hacen pasaportes falsos... y papeles falsos, les cobran un dinero para que vengan aquí diciendo que van a trabajar pero son falsos. No es tan fácil trabajar» (E.89). De fet, abunden descripcions on es representen els diners demanats i els interessos que generen com la primera frontera de la migració transnacional:

«Bé, una vegada presa la decisió calia buscar una manera econòmica per aconseguir sortir del país. El problema del cost és que la gent normal no disposem dels diners en mà per fer front al que ens demanen les empreses i llavors caiem en mans de persones que es dediquen a finançar els viatges amb uns interessos de més del 50% sobre el cost real. Jo em vaig veure obligada a signar un préstec i unes lletres. I vaig estar de sort, perquè un familiar de les meves germanes s'hi dedicava i sobre els 1.300\$ de cost real me'n va demanar només 300\$ d'interessos.» (E.4)

I quan els diners no són legals, apareixen, irremeiablement, imatges d'estafa:

«Fui a una agencia de viajes [...] la Satur [?]; ahí lo fui a consultar, como

ellos mandaban gente para acá. Pero ellos también me estafaron a mí porque, o sea, ellos me cobraban del... supuestamente hacían reservas aquí para hoteles para mi llegada. Pero cuando vine me cobraron como tres, cuatrocientos dólares más de las reservas para hotel [...] Si veníamos aquí, llegábamos supuestamente a un hotel y dormíamos, ya lo teníamos pagado, ¿no? Pero eso ha sido una gran estafa. Que nos metían en todo eso y yo cuando llegué aquí dije: '¡Uy, mira! ¡No está reservado aquí ninguna habitación ni nada!' Así que me dijeron: 'Si quieres dormir, cuatrocientos dólares, y pagados por adelantado'. Entonces, como no tenía lo suficiente para pagar, pues entonces me dormí en la calle.» (E.176)

Aquest «diner-frontera» actua en el relat com a obstacle dels esdeveniments, però també com a imatge articuladora del procés migratori en el sentit que, un cop traspasada la frontera física, el deute que cal retornar es converteix en lligam entre el context local de partida i el context d'arribada. Vet aquí, per tant, un mecanisme més de transnacionalitat en la representació. Però si la frontera econòmica és un fet indiscutible i inoblidable, la frontera per antonomàsia és la geogrficopolítica, actualment ubicada en els aeroports internacionals, la qual esdevé la imatge definitiva de delimitació del territori dels «uns» i dels «altres». Lluny de ser un *no-lloc*, com afirma Marc Augé, on es perd la identitat, la veritat és que tothom hi és identificat de manera ben clara: els qui poden passar la frontera i els qui no, els passatgers i els clandestins. Si volem ser més rigorosos, es tracta més aviat d'un doble procés d'identificació externa i d'autoidentificació. Els migrants sense documentació «en regla», que aconsegueixen passar els controls de la frontera, assumeixen que a partir d'aquest moment són una altra cosa que no eren abans. Aquesta imatge de clandestinitat i el consegüent perill de la nova situació està molt present en el context local dels futurs migrants:

«Vaig arribar a casa i ho vaig comentar a la meva família i la reacció va ser d'oposició clara. Un dels meus germans que treballava com a policia

em va advertir del gran risc que suposava viatjar amb documentació falsa. Em va dir que em podien caure cinc o sis anys de presó si m'enganyaven. No veien per què havia d'emigrar, i es negaven rotundament a que ho fes de manera clandestina.» (E.113)

La frontera és especialment el territori de la por i, de vegades, de la mort mateixa. Vegeu, a tall d'exemple, el fragment següent del relat d'en Nordine:

«No coneixia a ningú que lligués aquests tractes, però vaig pensar que seria fàcil. En arribar a Tetuan em vaig dirigir a la zona fronterera i ja hi vaig veure moviment, però em vaig espantar. [...] Vaig passar mig dia assegut en un banc observant companys, com lligaven els tractes. Més d'un es va oferir, és clar, per diners, a passar-me a l'altra banda de l'estret [...] Jo, no volia res [...] En aquell banc se'm va fer fosc i vaig començar a agafar fred. Allí hi havia molta gent que es disposava a passar-hi la nit [...] Totes les persones que havia vist per Tetuan li semblaven poc de fiar, no li inspiraven confiança [...] Aquesta nit no vaig dormir. [...] Vaig estar tota la nit donant voltes [...] Em venien imatges al cap de les que havia vist des de la televisió de casa meva, on molts dels que intentaven travessar l'estret morien en l'intent.» (E.113)

Per poder vèncer l'obstacle de la frontera l'única solució acostuma a ser no quedar-s'hi. Per això, el relat parla de vegades de tirar endavant sense girar mai el cap: «Jo seguia, sense mirar endarrere...» (E.4) La frontera és també el lloc on s'activen tot tipus d'estratègies per superar-la, tant aquelles que ja s'havien preparat prèviament com aquelles que són producte de la imaginació més lúcida dels interessats, fins al punt que les imatges socials del nou context poden ésser ràpidament assimilades i incorporades com a pròpies. No és d'estranyar, doncs, trobar descripcions de la frontera plenes d'enginy i gràcia com aquesta que ens proporciona l'Ita:

«A Barajas feia un dia horrible, vaig haver d'esperar des de les quatre de la tarda fins a les onze de la nit per poder agafar el vol fins a Santander.

A la cua per embarcar se'm va acudir preguntar al senyor de davant on queia Santander i que si s'hi feien paelles. Em va dir que Santander era al nord de l'Estat i que les paelles més bones es feien a València. Al següent control em van preguntar la ubicació de Santander i jo vaig respirar fons i vaig contestar amb seguretat: 'Al nord, senyor, però les paelles a València'. Després d'una rialla em van retornar la documentació sense cap problema. Déu em va ajudar molt i em va posar a la boca les paraules justes que havia de dir en cada moment.» (E.4)

En aquest cas es pot veure com el nou context d'arribada (els nous topònims, les noves associacions de pràctiques culturals a llocs concrets desconeguts, etc.), encara que impacti molt en qui arriba d'un altre context, és incorporat ràpidament per ell a la memòria i l'imaginari individual en situacions experimentades com a urgents i extremes. Per a l'Ita, la seva arribada sempre anirà associada al cronotop brillantment sintetitzat en la frase «Santander al nord, senyor, però les paelles a València».

Per acabar, el trajecte o viatge mateix és considerat com una batalla guanyada, com un somni acomplert, fins i tot abans d'arribar al destí: «Recordo tant el moment en què l'avió es va enlairar! Allí vaig sentir que els meus somnis ja estaven complerts» (E.4). L'escenari de por que també representa el viatge està associat altres vegades a la malaltia física: «Una vegada embarcada, es van pensar que passava droga i em van escorcollar tota. Tenia els ulls emboirats i plorosos ja que estava amb febre passant una viriasi; la bossa del medicament em va salvar» (E.4). O també pot anar lligat al perill i la incertesa, circumstàncies que són vençudes mitjançant estratègies diverses. Vegem el cronotop del Nordine:

«Vaig decidir començar el compte enrere del decisiu moment: el de creuar l'estret enfrontant-me amb els controls frontalers, passaports, policia... I si tot anava bé, el meu somni es faria realitat trepitjant Europa. En arribar a Tetuan, els nervis s'estaven apoderant de mi, així que vaig decidir embriagar-me per poder passar els controls sense patir un infart. Recordo que durant el trajecte amb vaixell vaig anar sota els efec-

tes de l'alcohol i amb les conseqüències que se'n deriven: malestar, vòmits... En arribar a Algesires, vaig haver de tornar a passar el ritual de controls administratius. Un policia em va fer tres preguntes i a totes vaig contestar «sí señor, gracias». Encara avui no sé què em va preguntar. [...] Em semblava que l'alcohol seria un bon company de camí per enfrontar-se a tot el que em pogués passar.»

En fi, una frase tan senzilla com «sí senyor, gràcies» pot actuar en la memòria d'un individu com a desencadenant d'imatges i d'experiències anteriors dotades de significacions personals que no tenen res a veure amb el significat «neutre» que pot tenir per a qualsevol altre aquesta fórmula convencional de conversa.

8.4. REPRESENTACIONS DEL CONTEXT DEL PAÍS D'ARRIBADA

«Alguns records són com amics comuns: saben aconseguir reconciliacions.» (Marcel Proust)

I migrar també és arribar. En aquest apartat ens ocuparem de les imatges que els migrants van interioritzant com a seves respecte al nou context de vivències, tot prenent aquests tres eixos bàsics: imatges dels primers moments de l'arribada al país estranger, imatges al voltant del primer treball i imatges sobre l'obtenció dels primers «papers». Totes elles ens serviran per parlar de manera transversal sobre situacions de xoc, de canvi, d'ajustament, de discrepància o d'integració, pel que fa als àmbits d'estudi habituals: l'activitat laboral i les condicions de treball, la residència, les xarxes socials, les pràctiques religioses, l'oci o les actituds de xenofòbia de la societat d'arribada. (Alonso, Martínez i Pujadas, 1993).

8.4.1. Els primers temps en migració

El moment d'arribada al país estranger és una de les fites més importants en els relats de vida dels migrants. És una imatge que els queda per tota la vida; o millor, la imatge d'una altra vida: «Y así estuve en España, descubrí otra vida» (E.90). Aquesta fita és la referència significativa que destaca amb major nitidesa en el record, tant pel que fa al moment de la seva descripció detallada com per les reflexions que es desenvolupen al seu voltant, ja que totes les peripècies i anècdotes conformen un cronotop decisiu en el món simbòlic del migrant transnacional. De vegades, el mateix fet d'arribar és ja un final que marca un espai i un temps en què l'autoimatge i la presentació en societat adquireixen un relleu de primer ordre: «L'aeroport de Barcelona era molt difícil de passar. Jo em sentia optimista, abans de baixar em vaig pintar, perfumar i empolainar, estava maca! En trepitjar terra europea el cor em batejava tan fort que semblava que hagués d'explotar» (E.4).

De fet, en molts dels relats de vida els migrants transnacionals dediquen gran part de l'inici a la descripció de tot allò que va envoltar la seva vida els primers dies d'estada. Es tracta d'unes imatges molt clares i definides, tant pel que fa a la seva conducta individual com al context local d'arribada; una mena de fotografia fixa d'aquell moment i lloc precisos, on estan presents molts elements de xoc cultural i ruptura d'expectatives. Així ho podem veure en el cronotop ple de simbolització de l'immigrant Cheikhou quan es descriu amb vestit d'executiu i corbata venent gossets de joguina pel carrer durant les festes de Nadal.

«He llegado en Salou en 1992, en diciembre 92. Con corbata, traje y todo. Pero al llegar la gente me miraba dentro de la casa como... 'Oye, ¿dónde vas, con este traje?' Y la primera sorpresa es que, como era en diciembre y se acercaban las fiestas de Navidades, he visto que la gente vendía perros que saltaban, que no tenían casa... Y he dicho: -'Oye, ¿qué es esto?'

Me dicen: 'Oye, esto son juguetes que tenemos que vender'.

-'Pero, ¿dónde?'

Me dicen que en la calle.

-'Así que.. ¿aquí vendéis en la calle entonces?'

Y dicen que sí. 'Tienes que hacer lo mismo, eh, si no... no vas a sobrevivir'

-'¿Ah, si? No es lo que me esperaba.'

Y la noche la he pasado... ¡uf! Fatal.» (E.86)

En general, es podria dir que les representacions dels primers dies de l'arribada es resumeixen en la frase del mateix Cheikou: «Es una vida muy rápida, muy turbulenta, que hay que empezar de nuevo» (E.86); O en aquesta altra de la Marina: «El problema de enfrentarse a una sociedad sola..., se supone que tienes que reintentar rehacer tu vida» (E.77). Començar de nou, refer la vida, suposen imatges de canvi, de crisi, que serveixen en el relat per articular temps i espais diferents. Però començar gairebé sempre és dur, com ens explica la Sayuri:

«Sin un duro, no tenía para pagar la luz, viví mucho tiempo sin luz, a la luz de las velas [...] Estuve mucho tiempo comiendo espaguetis y magdalenas [...] Limpié pisos, cuidé niños, fregué platos, fui camarera, pues... pero todo eso al mismo tiempo [...] Me sentía, ya no inmigrante, me sentía extraterrestre [...] Yo soy muy apegada... pues a tener mis propias cosas, mis plantitas, mis animalitos, mi rincón, ¿no? Y, claro, viviendo de una casa a otra, ni plantita, ni leches.» (E.87)

D'altra banda, apareix sovint la metàfora del camí, del nou i únic camí que cal trepitjar, així com la de tirar endavant sempre, passi el que passi, com ja es va fer en el pas de la frontera. Es troba arreu la pressió social local del compromís que s'ha de complir:

«Pero, bueno, tienes que estar, tienes que estar ahí y seguir para adelante. Porque, ¡imagínate! ¡No puedes retroceder ya más! Y además es que tenemos un compromiso. Y ese compromiso tenemos que cumplirlo [...]

no tenemos nada más un compromiso que el que nos ha traído. Es la única solución, el único camino que se me ofrece a mí.» (E.86)

«La familia está mucho más bien, y lo que piden es plata. Dinero... Mi hijo mayor me dice: 'Lo que quiero es que me mandes plata para poder estudiar'. 'Sí', le digo, 'acá lo estoy recogiendo.' Cree que... cree que es venir y recoger [...] Pero como él es una buena persona y todo [...] y se porta muy bien, no... tú no puedes defraudarlo a él [...] Y tendré que ir, porque si no... los hijos en lugar de padre me van a decir tío o vecino.» (E.179)

Però el final del camí i de la lluita costa de veure. Així, és freqüent trobar la metàfora del «carreró sense sortida», com ja passava en el context local d'origen, però ara, en el nou context d'arribada, les causes són diferents, com el cercle tancat del circuit «permís de treball - permís de residència - permís de treball»...: «Sortia cada dia a buscar feina, i tothom em donava la mateixa resposta: «Sí, necessitem personal; quan tinguis la documentació en regla, torna». Cada dia el mateix, i com podia tenir papers, si ningú no em volia fer una oferta? Em trobava en un carreró sense sortida» (E.4). El context inicial de relació amb els autòctons acostuma a ser descoratjador, tancat en si mateix o en petits grups, de manera que no s'estableix fàcilment el contacte amb els considerats migrants estrangers, siguin treballadors o estudiants. Per això l'autoimatge de marginat i de «bicho raro de fuera» apareix sovint en els relats, tal com assegura la Marina:

«Yo me encontré muy sola. No era aceptada por la demás gente del colegio, por los compañeros. Para las niñas era un bicho raro, no sabía hablar castellano, no sabía hacerme entender [...] No tenía amigas, me sentía rechazada [...] Y me imagino que intenté buscar una gente que me aceptase tal cual era, no como un bicho raro de fuera, ni una persona extraña que tenía acento al hablar.» (E.77)

Aquest aïllament social es fa present també per als estudiants universitaris migrants que vénen becats:

«Estaba en la Autònoma (de Barcelona). Y encontraba a la gente bastante cerrada. Es como si vivía en... cajas de conejos. Sales para comer..., ¿cómo se dice en Francia?... Boulot, restau, dodo. Trabajar, restaurante y dormir. He vivido dos, tres meses muy duros en el campus, porque me costaba mucho relacionarme con la gente. Porque es como si no te prestaran atención...» (E.90)

Sovintegen, així mateix, les imatges associades al rebuig i la xenofòbia, sobretot degudes a les diferències biològiques i culturals de molts immigrants: «También he empezado a notar problemas donde no aceptan, pues, que sea una persona... de color, primero, y una persona de otra cultura... musulmán» (E.90). «Una situación de impotencia que le conduce a uno a un desánimo vital absoluto, pero que te mantienes en pie gracias a un espíritu de supervivencia, en un entorno que aparte de recordarte permanentemente que no eres de aquí, te denigra por activa y por pasiva y por razones de raza, de color» (E.173). El resultat d'això és una minva en l'autoestima, circumstància que s'agreuja a causa de la dependència necessària respecte als serveis socials de la societat d'arribada, als quals no sempre es pot acudir per la distinció que fan entre el migrant comunitari i l'extracomunitari:

«Fuimos a hablar con..., bueno, a pedir que nos echaran una mano, una mano que pertenecía a Cáritas [...] Y, bueno, allí en Cáritas nos dijeron que sólo ayudaban a los que son, a los que pertenecen a la Comunidad Europea. A nosotros no. [...] Y nos fuimos a una iglesia de esas evangélicas, Remar, [...] donde pasaban los alcohólicos, los drogadictos y tantas cosas de esas.» (E.176)

Per tot això es barreja en l'imaginari dels individus la condició de migrant discriminat amb la condició d'individu marginat, de pobre institucionalitzat i de «malalt social». Davant d'aquesta situació, la principal estratègia utilitzada pels migrants sembla ser la de la inserció en les xarxes socials percebudes com a pròpies (familiars, veïnals, d'amics, ètniques, religioses...). La imatge de

bola de neu, com a part del procés de relació i socialització creixents, apareix sovint:

«Porque, la verdad, no conocía a nadie. Y como el clima entre senegaleses es muy sociable, pues no pasé ningún problema. Después... pues yo iba solo a los restaurantes, conocía a gente y con el efecto de bola de nieve, ¡je!, conociendo a personas que te hablan de otra persona, vas a esa persona, que también te habla de otra persona, pues... yo me hice amigos.» (E.90)

La sensació de dependència arriba a ser asfixiant i, per això, es multipliquen les impressions de ser una persona inútil socialment, de ser una càrrega per als altres: «Aquests primers mesos van ser molt durs, perquè et sents com una càrrega per tothom, ets una persona que no produeix i si això només dura una setmana no passa res però si dura més és pesat per a tots» (E.4). A aquesta situació s'afegeix el fet que no sempre les considerades xarxes socials pròpies són percebudes com a igualitàries i solidàries, per la qual cosa els migrants es decanten per les xarxes socials pluriètniques. Determinats conflictes intraètnics són a la base d'aquesta sortida socialitzant. El veneçolà Farid així ens ho descriu:

«Con algunas personas de Europa del Este (Polonia, República Checa, Eslovaquia, Lituania) notaba un clima que no se puede explicar, me hacía sentir muy bien y creo que nunca más volveré a encontrar otro clima que te haga sentir como eres, sin necesidad de callar o decir lo que siento. [...] Los venezolanos que conocí [...] para mí era imposible ceder a ellos, porque notaba un carácter muy clasicista y de cierto modo despreciativo hacia algunas personas de África, Centroamérica (sobre todo, colombianos) y de Europa del Este. Con algunos venezolanos eliminé todo lo que era comunicación y saludos.» (E.174)

En altres ocasions l'ajut es troba en les pròpies xarxes individuals amb ciutadans autòctons que es construeixen els migrants,

a partir d'amistats, i que apareixen com interstícis per on veure la llum: «Conocí a Sonia (española) y mi vida en cierto sentido tomó una forma que no había visto en mí. Me dibujó una línea vital muy pequeña que luego se transformaría en esbozo: sería el dibujo más importante de toda mi vida» (E.174). Imatges intersticials similars apareixen sobretot quan els migrants arriben a tenir descendència (amb una parella migrant o no) en el nou context de destí; aquesta fita del relat de vida acostuma a quedar representada com una taula de salvament. La canadenc Marina ho diu així: «Y nació mi hijo David, que fue una de mis mayores alegrías y de alguna manera mi tabla de salvación, de lucha por tirar palante» (E.77). A més d'això, la descendència pot implicar la salvació mateixa. Aquesta estratègia de legitimació social en un context local estrany no s'explicita gairebé mai en els relats de vida, encara que de tant en tant trobem declaracions com la que fa la cubana Sayuri, casada amb un ciutadà autòcton: «Y como la vida te manda sorpresas y no siempre agradables, ¡eh!,... resultó que dije, pues nada, ¿manera de quedarme aquí en España a lo mejor contenta?, pues voy a tener un hijo» (E.87). Es tracta, doncs, d'una recerca de la identitat pròpia a través de l'aliena (un fill ja nacionalitzat, un fill «del país»), és a dir, un mecanisme oposat al de la consanguinitat on és la mare qui dóna identitat (i nacionalitat) al fill.

La fita de tenir casa pròpia en el país d'arribada, o d'hipotecar-se la vida per tenir-la, actua també en el record dels migrants com una imatge al mateix temps intersticial i articulatòria. És una estratègia de superació, una situació de canvi personal i familiar, que determina el futur i cohesiona els desitjos anteriors amb l'esforç del present. En fi, dóna sentit unitari a la vida i al propi relat de la vida:

«Paseando un día con el Dídac por el paseo, vi unas casa bajas y le dije: '¿Y si mirásemos una casa?' Y cambió de cara, sonrió y creo que le hizo

ilusión y empecé a buscar la casa [...] Encontré una que además dio la casualidad que cuando fuimos a verla y mi hijo se asomó por la ventana vio a un compañero de colegio jugando en el jardín y mi hijo cambió de llorar porque no tenía a su padre... a levantarse llorando por la mañana por la casa. Bueno, decidí hipotecarme la vida [...] En ese momento me imagino que luchaba por ellos y por intentar salvarme a mí misma, por intentar dar un sentido a mi vida, pero siempre pensando más en ellos que en mí misma.» (E.77)

Ara bé, també ens han aparegut representacions que mostren el procés migratori com a pèrdua (d'identitat, d'arrelament social, de seguretats...) i el migrant passant per totes les fases del dol, des de la de negació fins a la d'acceptació com a propi del nou context:

«Tú tienes que haber pasado todas las fases del duelo para tú poder estar como yo, vamos; el duelo es, primero, la fase de la negación, luego la fase de..., de... son muchas fases, ¿no? [...] Pero allí fue donde yo comprendí que todas esas fases las pasé yo con Cuba [...]. Hasta llegar a la fase donde estoy, porque ahora ya siento mi casa (en España) mía, mi trabajo mío; antes lo sentía como de prestado, ¿no? De que estoy, pero no estoy [...] Fíjate, ahora estoy en la fase de que mi madre viene (de Cuba)... yo quiero mi familia aquí.» (E.87)

8.4.2. El primer treball

El primer treball en terra estrangera, tot i que no suposarà sempre la primera identificació social i el reconeixement de normalitat i legalitat, se'n presenta com una de les fites més importants per al migrant quan narra la seva vida. Conté cronotops molt significatius i esdevé, fins i tot, l'esclatxa o interstici per on s'albira un bri d'esperança i es comença a percebre un canvi radical de vida. A més, funciona com una imatge articuladòria de tot el discurs en aportar una visió unitària, sincrònica i diacrònica del passat, present i futur. En la referència al primer treball es veu de manera clara la unitat significativa del discurs del migrant, si més

no pel que fa a l'explicació de la seva vida: el desig de migrar i sortir, la sortida assolida, l'arribada penosa, l'èxit present aconseguit gràcies al treball i el futur pròxim que comença a ser prometedor a partir d'aquest moment. Tot canvia, fins i tot la percepció del nou context fins ara sentit com a hostil: les persones es veuen amb uns altres ulls i són valorades amb altres criteris:

«Però un dia tot va canviar, la meua germana va tornar a casa dient que ja tenia feina per a mi. El cor em va fer un salt i els ulls se'm van entebolir. Potser aquella notícia canviaria la meua vida. [...] Aquella nit vaig dormir tan contenta que em vaig despertar relaxadíssima. La trobada va ser fantàstica, la senyora que havia de cuidar es veia encantadora i els seus fills també em van semblar més propers que el dia abans.» (E.4)

Ara bé, el primer treball no sempre és representat d'aquesta manera, perquè, d'una banda, la feina aconseguida en països que volen mà d'obra barata no és gens fàcil: «He elegido ir a trabajar en los campos. Así, me voy a Lérida [...] y allí empiezo a trabajar en los campos de manzana, de fruta... Y con el frío y todo, agotado... Era muy duro, ¿no?... Las manos que se enfriaban por la mañana. Es que era muy duro, muy duro...» (E.86); i, d'altra banda, perquè aquest treball acostuma a ser diferent de l'activitat laboral anterior, cosa que encara s'agreuja més quan la nova tasca que s'ha de desenvolupar es considera de nivell inferior al que hom suposa tenir dret per mèrits i aptituds. En Nordine, per exemple, es lamenta així:

«Pocs dies després el cap va a tornar a donar-me voltes a grans velocitats. Em preguntava a cada moment si Europa és collir préssecs i treballar al camp. I si és així, em podien passar dues coses: o tenia sort i em canviaven les coses o hauria de fer cap a un psiquiatre, perquè em previngués d'alguna malaltia mental. I no és que consideri el treball a l'agricultura com una cosa dolenta, simplement que no és pel que jo he dedicat grans esforços estudiant més de 20 anys de la meua vida.» (E.113)

De tota manera, el canvi produït per l'obtenció del primer treball incideix també en el context local d'on procedeix el migrant: l'actitud i sentiments de la família que es queda tendeixen a beneir la migració, fins i tot quan s'hi havien oposat des d'un principi. «Tot i que la meua família es va trasbalsar molt, des d'aquell moment tot és diferent. Els problemes que havien pogut tenir ara es convertien en força i unió per ajudar-me i malgrat la distància ser-hi a prop» (E.113).

8.4.3. Els primers papers

En l'enumeració de les preocupacions dels migrants figura en primer lloc un altre tema fonamental en el procés migratori: els papers. Una qüestió bàsica i omnipresent en tot relat de vida és el fet de tenir o no tenir papers, ser o no ser «normal»; és la clau per al reconeixement, el treball i tota la resta de drets, així com l'única possibilitat d'aconseguir que disminueixi la desigualtat en relació als autòctons. «Pero no podíamos conseguir trabajo. Si íbamos a buscar trabajo, nos decían: '¡Los papeles!, ¡los papeles! Sin papeles, ¡no!' Y de ahí nos fuimos...» (E.176) «Mira, allá, si tienes eso [*gest mostrant un passaport*] estás bien, vives bien, pero si no lo tienes vives muy mal. Si no tienes papeles vives muy mal, trabajas clandestinamente, las leyes son duras, allá nadie te ayuda [...] y si estás enfermo, te curas tú mismo si no tienes dinero» (E.90). En canvi, un altre migrant expressa la seva independència del grup propi autodefinint-se com a legal, i per tant com a persona diferent i autònoma: «La asociación de senegaleses no me ha ayudado... porque de momento no lo necesito, yo soy legal. Soy legal porque me han dado el visado» (E.90).

L'obtenció de papers és un punt tan crucial que la sensació que es té en llegir els episodis i anècdotes amb què els informants la descriuen és la d'entrar en un altre relat de vida: el discurs es caracteritza aleshores per un relaxament de la tensió i per una

seguretat ben diferent respecte al relat nerviós, de vegades tràgic, dels fets anteriors a aquesta situació. Sembla com si la persona que parla fos una altra, és a dir, es produeix una mena de metamorfosi o de nova identitat basada en el fet d'estar i ser un documentat, un legal, algú que té un contracte i una nòmina, com si per a l'actual treballador transnacional, com per als nacionals, aquesta situació –de la qual no es mencionen els detalls de les condicions laborals restringides– fos la millor de les possibles. A partir de l'obtenció dels papers, el futur es veu net i clar. «Ara ja fa un any que treballo en aquesta casa i ja tinc la documentació, estic contractada, tinc la meva nòmina, els meus estalvis... i estic esperant que aquest any passi ben ràpid per poder portar la meva nena» [...] «Us he de dir que ha valgut moltíssim la pena el meu esforç» (E.4).

La nova autorepresentació del «tenir papers» atorga, a més a més, un nou pas en la visibilitat i l'autoafirmació com a persona i dóna peu fins i tot a la discrepància i l'enfrontament.

«He tenido problemas con este jefe..., porque me ha ayudado, de acuerdo, pero le he dicho: 'Ahora, vale, me haces un contrato, porque tengo mis papeles y como tenemos que renovarlos tienes que hacerme, un contrato'. Y él me dice: 'No, si puedes seguir, vale, podemos trabajar así, que no hace falta un contrato'. Y le he dicho que no: 'Yo creo que tú has hecho mucho para mí, pero las condiciones han cambiado, ¿eh? Las cosas han cambiado, porque ahora tengo papel, tengo que obtener un contrato y así al renovarlo no tendré problemas, ¿no?'. Y dice: 'Vale, tú mismo'.» (E.86)

Així doncs, el record de l'obtenció dels primers papers proporciona imatges especialment intersticials que actuen com espais petits entre les parts d'un tot, però que funcionen com amplificadors de desitjos no satisfets. Com molt bé assenyala T. Del Valle (1995: 287), contenen en si mateixos perspectives d'un futur més ampli del que es preveu normalment. Són moments clarividents

on comença a entreveure's alguna cosa que abans estava amagada: la persona sent que comença a sortir del forat negre. Tenir els papers esdevé un fet amb caràcter innovador i sembla ser un precursor de canvis, de noves preses de postura, de noves socialitzacions.

8.5. REPRESENTACIONS DE LA NOVA CONTEXTUALITZACIÓ GLOCAL

«Cuando, por encima de todo, lo que quiero es ser contemporáneo, el Pasado no deja de entrometerse, y cuando deseo el Pasado con todas mis fuerzas... no hay quien quite del medio el Presente.» (Robertson Davies)

La nova socialització és producte de la immersió gradual en un nou context sociocultural, i és ben palesa en les representacions dels relats, que van modificant-se a mesura que avança el procés migratori d'acord amb els canvis que es van produint. Segons si les coses funcionen o no com s'esperava, les respostes van sorgint d'un ventall complex d'apreciacions i actituds. En primer lloc, quan les coses no han anat com s'esperava, les representacions que apareixen són diverses i fins i tot oposades:

A) De vegades, es rebaten les imatges idíl·liques inicials:

«El meu poder adquisitiu aquí ha baixat. Al meu país sempre he tingut diners, més o menys, però mai m'ha faltat res. Aquí si no treballés no menjaria. Això és impensable al Marroc [...] Amb set mesos no només no he pogut estalviar sinó que m'he gastat els diners que portava del meu país, unes 150.000 pessetes. [...] Menjar o no m'és igual. El que em preocupa és no veure aquí el futur que esperava: diners, un cotxe, una feina que m'ofereix un creixement personal i intel·lectual... He sentit com el nivell del meu cervell ha baixat automàticament, des que soc aquí

només puc pensar a sobreviure. Estic vivint al mínim. [...] No he guanyat res, i ho he perdut tot: la família, els amics, les tradicions, el nivell cultural. Les meves expectatives no s'han complert i no ho tornaria a fer.» (E.113)

B) En d'altres ocasions, s'oculta o es disfressa la veritat:

«Ara els meus familiars estan contents que estigui aquí. No saben la veritat. Cada setmana els dic que treballo i que tot va bé, no vull preocupar-los. Penso que si sabessin la veritat vindrien a buscar-me. Un dia em vaig trobar molt malament i em sentia tan sol que vaig trucar a casa meua i vaig comentar a un germà que tenia una mica de mal de cap. En arribar a casa i estirar-me al llit vaig adonar-me que no ho havia d'haver fet i gairebé sense poder ni caminar, vaig tornar a trucar dient que estava bé i que només al matí m'havia sentit marejat, però que ja m'havia passat. Tota la família estava molt preocupada per la notícia, per això quan ho vaig percebre vaig optar per desmentir-ho. Ho passava pitjor pensant en el sofriment d'ells que en el meu propi.» (E.113)

C) O bé, es comença a prendre consciència de la situació per difondre-la als possibles migrants:

«Es difícil explicar a una persona que no ha estado en Europa... realmente lo que pasa allí. Porque no te pueden creer, no te pueden creer que tú vives mal allá o que tú tienes el mínimo para sobrevivir, ¿eh? Porque toda una política comunicativa..., porque lo que ven en la televisión y lo que viven aquí son dos realidades diferentes [...] Que tú ya ves que aquí los wáteres no son buenos, no hay agua corriente, yo qué sé, no... hay casa aquí en Barcelona donde no hay electricidad, gente que come una vez al día, algunos... Entonces, es difícil de ver en alguien que viene del país de la abundancia... un discurso tan bajo para ellos [...] Yo siempre quiero decir la verdad.» (E.90)

D) Fins i tot, s'arriba a explicitar casos d'explotació i humiliació per part d'empresaris o dels mateixos companys treballadors:

«Puc contar-te una anècdota amb un dels pagesos que més feina em

donava. La feina consistia a collir tomàquets. Ho podia fer amb guants, però en feia més via sense. A l'acabar la jornada tenia les mans negres i vaig preguntar a un dels companys (treballador autòcton fix a l'empresa) com podia fer-ho, perquè em marxés la brutícia, ja que amb sabó no sortia. El company em va dir que l'única manera era fregant-hi tomàquet verd. Doncs, seguint les instruccions, vaig anar a collir dos tomàquets molt petits per poder-me rentar les mans. Però en aquell moment el cap em va veure. Jo no intentava amagar-me ja que no pensava que allò que feia fos cap mal. Doncs, em va escridassar i insultar davant tots els meus companys. Em va dir que si al Marroc el sabó no existia que aquí sí i després va dir un insult que no vaig entendre. I em va dir que no calia que tornés a treballar per ell mai més. El company que m'havia aconsellat va escoltar els crits i sense dir res va marxar, acomiadant-se fins l'endemà [...] En arribar a casa em vaig posar a plorar, no ho podia entendre... Em vaig sentir molt malament com a persona.» (E.113)

En segon lloc, quan les coses van bé per al migrant, les imatges sobre la migració varien, si no de signe (positiu/negatiu) sí de grau d'intensitat. Pel que fa als que en un primer moment ho veien tot negatiu, el discurs crític es va minimitzant conforme arriben alguns beneficis o contraprestacions; i, pel que fa als qui sempre havien cregut que tot aniria bé, les representacions se sublimen i l'èxit relatiu obtingut s'exagera. L'autosatisfacció és una imatge força freqüent: «Nos sentíamos orgullosos del trabajo que habíamos conseguido [...] de tener una casa, un coche, de poder irnos de vacaciones todos juntos, de poder hacer lo que hace cualquier familia normal, habiendo empezado con nada y habiendo remontado» (E.77). O, com diu d'una manera més expressiva la Sayuri:

«¡Guao, madre mía, Dios mío! ¿De qué estoy satisfecha? Pues de haber podido salir adelante en un país ajeno, sola y con pocos medios [...] por el buen camino, ¿no? Porque también me podía haber metido a puta, ¿no? [...] Que mis depresiones las pasaba yo trabajando, nadie me daba la baja para estar en casita deprimida, ¿sabes? Pues, eso. [...] ¡Coña, soy fuerte de cojones!» (E.87)

En definitiva, en tots els casos, el relat del nou context del migrant transnacional és el resultat d'una barreja entre factors de localitat familiar-nacional, que sempre viatgen amb el migrant, i de globalitat dels determinants exteriors. Per tant, es podria parlar d'una contextualitat «glocal» o també d'intercontextualitat. En aquest sentit, i com ja hem esmentat en línies anteriors, una de les característiques d'aquesta nova contextualització és que els rols i responsabilitats assumits abans de la migració continuen generalment orientant la conducta d'aquell que migra, tot fent aflorar sentiments de culpa o de valentia forçada. L'Ita és prou explícita:.

«Quan vaig marxar [el meu fill] no es va voler acomiadar de mi, estava molt dolgut que el tornés a deixar sol. Quan li vaig dir que anava cap a Europa, em va dir: 'No, mamá, ya has roto mis sueños una vez (per una migració anterior a Veneçuela)'. Té raó i aquesta frase se'm repeteix constantment al meu cap. Però ara està molt bé, és taxista i tenim una relació fantàstica. Ens parlem molt per telèfon i sempre em diu que vol venir, però que no pateixi per ell, que està bé. [...] La meua nena, de la qual mai no m'havia separat ni per dormir, l'havia de deixar. Però ella s'ho va prendre més bé que el seu germà i això em va ajudar molt. [...] Quan hi penso m'agafen ganes de plorar, però no he de plorar, ella necessita una mare valenta i forta, no una mare que plora.» (E.4)

El deute que s'ha de pagar és un dels elements articuladoris més rellevants entre els dos contextos d'origen i d'arribada:

«Aquests deutes són un gran sofriment en arribar aquí, sobretot quan veus que no és tan fàcil trobar feina si estàs en situació irregular. Si jo no hagués pagat, el meu pare hauria hagut de vendre propietats. És una qüestió que no té perdó ni clemència, i si no compleixes puntualment els pagaments et prenen la casa i et quedas a la via pública. També vaig demanar a una cosina meua 300\$ i n'hi vaig haver de tornar 550\$. Els interessos et maten.» (E.4)

Aquest deute no és només el de cobrir les despeses del viatge migratori, sinó que la major part de les vegades es tracta de compromisos de solidaritat i reciprocitat derivats del fet de ser membre d'una família o d'una comunitat. El context sociocultural, doncs, una vegada més configura i determina les autoimatges i rols que cadascú tracta de construir i assumir:

«Es muy mal visto de no ayudar, aquí (en Senegal). Yo creo que es un deber. Un deber muy profundo. [...] Es una costumbre, una moral. [...] No ayudar a sus prójimos, sus padres, sus cuñados, sus parientes, el mínimo, ¿no?, eso es muy mal visto, digamos. Entonces, es como si tú no has pagado la deuda, la deuda que te han hecho todo, te han cuidado, que te han dado cosas...» (E.90)

Encara que el lligam establert entre els dos contextos, a través del deute i d'altres elements «externs» (religió, alimentació, vestit, ritus de sociabilitat, etc.), articula la vida i el relat de la vida, no sempre facilita les coses quan esdevé un «obstacle» que condiciona la integració i assimilació socioculturals per part de la població establerta anteriorment en el mateix espai. Tot això pot donar peu al conflicte, però també al consens, la qual cosa sembla confirmar que la nova contextualització es caracteritza per la presència, en l'imaginari social i individual, de determinats models socials també transnacionals. Actualment ja no és rigorós distingir entre els anomenats contextos locals d'origen i d'arribada. La globalització dels processos de producció, consum i comunicació fa que es trobin pertot arreu els mateixos determinants de l'imaginari individual i col·lectiu. Aquest és el cas, per exemple, del replantejament del model d'ésser i pensar-se com a dona, al qual ja ens hem referit anteriorment.

«A ver, el único sentido que le damos a la vida es lo que nos han inculcado. Tienes que crecer, hacerte grande, enamorarte, casarte, tener niños y formar una familia parecida a la que tú has tenido, intentando mejo-

rarla y dándole a tus hijos lo que a tí te ha faltado y nunca hemos aprendido a vivir por nosotras mismas. Hasta que te encuentras sola y te das cuenta que no sabes y que... si tú has luchado por salvar tu vida ha sido por los demás, por los otros y no salvar tu vida por ti misma.» (E.77)

La imatge d'impotència i resignació transnacional i transcultural femenina, com d'altres per a tots els gèneres, sembla formar part de la caracterització del nou context glocal on les diferències socioculturals i socioeconòmiques cada vegada són menors, com molt bé retrata la Dora:

«Bueno, si tengo que ser sincera uno descubre [...] que el hombre en gran parte es pobre. Y descubría que el hombre en Latinoamérica, o donde yo he estado, sufre lo mismo que aquí, lo mismo [...] La persona, la patología, la experiencia, es la misma. Ahora, si tú me preguntas: '¿Y la pobreza?' La pobreza es cosa material, y ahora aquí hay ahora una pobreza que se puede decir de otra manera, a lo mejor... soledad. Allá una persona muere acompañada, aquí mucha tecnología pero uno muere solo.» (E.32)

Si les diferències són menors potser és a causa del procés d'homogeneïtat i mestissatge socioculturals d'extensió progressiva: «La actitud de algunos [...] hacia la inmigración era de aceptación, mientras que la de otros era un poco diferente en el sentido que pensaban que todos somos iguales, pero se respiraba un aire de mestizaje» (E.174).

Pel que fa a altres efectes d'aquesta nova contextualització, com les transformacions entorn a la identitat dels migrants, hem vist en la mostra analitzada algun aspecte ja assenyalat per molts autors (Beck, Hannerz, Giddens, Castells, etc.). Ens referim a un moviment identitari de doble vessant: d'una banda, un procés de reconstrucció o de nova creació d'identitats locals (regionals, nacionals, continentals, ètniques, religioses, etc.) i, al mateix temps, un procés de difuminació de la identitat. Certament, hem observat un seguit de representacions mentals que van en la línia

de confirmar determinats models identitaris (el marroquí, l'equatoguineà, el senegalès) en col·lectius de migrants d'origen africà, tal com planteja C. Giménez (1996). Per altra banda, hem evidenciat també que la mundialització dilueix la identitat local, com diu en Farid, un jove artista que ha recorregut molts països europeus i que renega de la identitat nacional concreta imposada des d'instàncies estatals: «soy venezolano, no porque lo deseé» (E.174).

Per això, com més va menys es pensa en el retorn definitiu, ni en les identitats formals creades pels estats. Creiem que els migrants transnacionals no pensen en termes d'una nacionalitat que dóna identitat. Sovint no els importa canviar-la ni estan interessats en arrelar-se a un context local concret, sempre que a canvi tinguin unes condicions de vida «normals» com qualsevol altra persona independentment que sigui ciutadana d'una col·lectivitat concreta.

«Por supuesto, echo de menos la familia [...] Pero ahí tengo el teléfono y... no me preocupo, porque cuando echo de menos a alguien, me comunico en el instante y ya me siento bien. Y confortable, porque sé que ellos todos están bien [...] Yo trabajando acá, mandando el dinero allá... allá ellos tendrán más posibilidades que no tendrían acá. Porque como tengo una familia numerosa, tengo que educar a todos; allá me sale más barato que educarlos acá [...] Que si ellos ya quisieran venir posteriormente, estaría bien, pero lo que sí yo pienso es quedar hasta obtener la nacionalidad española. Para volver cuando yo quiera, y para poder traer a mis hijos [...] para que ellos se puedan desenvolver como profesionales acá.» (E.179)

Som davant d'un nou context «glocal», conformat de manera diferent a com estava al principi del procés migratori, un context sempre inacabat i inestable. En efecte, malgrat el fet d'haver arribat al lloc de destí previst, és manté encara la sensació d'incertesa, la lentitud del temps i la llunyania de la meta. El migrant con-

tinua estant en una situació de viatge permanent i en permanent construcció del seu somni:

«A poc a poc vaig construïnt el meu somni, a poc a poc, massa poc a poc. Però no defalleixo i estic contenta de ser on sóc. [...] Encara avui em sento com a navegant damunt del mar, no vull deixar de pensar que el meu viatge encara dura, així amb aquest sentiment de viatgera em trobo més unida als meus fills, al meu pare i a tota la meva gent.» (E.4)

«Navegant damunt del mar» és una bona representació d'un viatge interminable en un avió paradoxal, per sempre enlairat i per sempre enganxat a la terra coneguda (la família, el país...) a través del record. L'avió podria representar molt bé la globalitat com a mitjà de transport físic que travessa tota mena de fronteres del planeta; el record de la família i el veïnatge seria el mitjà de transport mental d'una localitat incorporada com a *habitus* que viatja allà on viatja l'individu. En definitiva, un nou context «glocal» magníficament manifestat en les representacions que de la seva vida fan els migrants.

8.6. A MANERA DE CLOENDA

Tot recapitulant, i a partir de l'anàlisi de les representacions individuals i socials presents en els relats de vida dels migrants transnacionals que s'han desplaçat a Catalunya ja fa unes dècades, podríem dir que el seu context sociocultural està conformat, si més no, per una doble dimensió local: el context local d'origen i el context local d'arribada (també se'ls ha denominat «societats» d'emigració i d'immigració).

Aquests contextos locals no són independents ni autònoms, sinó que estan articulats entre si i en cada individu migrant, tot actuant sincrònicament i diacrònicament allà on aquest es des-

plaça d'acord amb les seves necessitats, encara que el grau d'intensitat i la distància des dels quals ho fan variïn segons les experiències viscudes. El poble o barri de procedència, amb tot allò que implica de socialització i enculturació inicials, està incorporat com a experiència i memòria en el nou context de socialització del lloc d'arribada. El manteniment de representacions del context d'origen no implica una «marginació» o oblit del nou context. El resultat és una nova socialització de doble origen i una contextualització glocal en el discurs.

Els relats de vida, per tant, demostren ser un bon camp d'estudi de les articulacions glocals dels diferents contextos viscuts pels individus migrants gràcies a les imatges o representacions mentals que utilitza la memòria i el record individual per a emmagatzemar significacions i sentiments. Les imatges i els contextos es trobarien, doncs, en interdependència mútua i necessària.

Totes aquestes representacions dels diferents contextos que apareixen en el discurs individual del relat de vida dels migrants suposen al final un nou context: el context de les representacions. Un context que és mòbil, flexible, imprevisible de vegades, on els espais i el temps rememorats van ampliant-se o reduint-se, avançant o reculant, superposant-se, retrobant-se, com en una mena de moviment rizomàtic permanent.

En definitiva, els contextos van variant a mesura que el migrant es desplaça i viu, però l'articulació doble (context d'origen-context d'assentament) i transversal (context global present en tots els contextos locals) li permet ubicar-se i no desintegrar-se identitàriament. Dit d'una altra manera, aquest imaginari doble constitueix un recurs sociocultural individual molt efectiu per a l'arrelament, l'articulació social i la identitat transnacional dels migrants; permet travessar fronteres i emmagatzemar coherentment les vivències d'espais, temps i persones en la memòria.

T E R C E R A P A R T

EL TEXT

9. El relat de vida com a estructura narrativa

«Qualsevol individu, fins i tot el més tancat en la més banal de les vides, constitueix un univers en si mateix. Duu a dins les seves multiplicitats, les seves personalitats potencials, una infinitat de personatges quimèrics, una pluriexistència en la realitat i en la imaginació, el somni i la vigília, l'obediència i la transgressió, les coses públiques i les secretes, formiguejos incipients a les cavernes i als abismes insondables. Cadascú conté galàxies de somnis i de fantasmes, impulsos insatisfets de desitjos i d'amors, abismes de desgràcia, immensitats d'indiferència glaçada, incendis d'astre roent, desbordaments d'odi, febleses esgarriades, esclats de lucidesa, tempestes boges...» (Hadj Garm'Oren, manuscrit inèdit citat a E. Morin, *Tenir el cap clar*)

La premissa bàsica d'aquest capítol es fonamenta en la tesi que els relats biogràfics, tot i ser l'expressió individual i subjectiva d'un conjunt d'esdeveniments i vivències personals, no són arbitraris. Això no vol dir que els considerem necessàriament i inevitablement determinats i que, per tant, siguin perfectament objectivables en estar exempts de tota possible contaminació subjectiva; ni tampoc vol dir que en els relats de vida l'informant o relator sigui un mer transmissor passiu sense llibertat per recordar i expressar el seu record de la manera que vulgui. El que volem dir és que tot i assumir el relat de vida com una manifestació de la propietat del lliure arbitri, que és fenomenològicament òbvia, això no és incompatible amb el fet d'afirmar i demostrar que existeixen un seguit d'elements que permeten analitzar els relats biogràfics dins d'una estructura o estructures de sentit i de producció aprehensibles i manifestes.

És cert, com hem vist en un capítol precedent, que un mateix

informant podria haver confegit un relat biogràfic distint en funció de múltiples possibles variables –un entrevistador, un estat d'ànim, unes condicions físiques de l'entrevista... diferents–, però també és cert, creiem, que experiències biogràfiques similars tendeixen a produir relats biogràfics similars. D'aquí que sigui legítim, i epistemològicament plausible, assajar d'entreveure'n la lògica, les recurrències, les particularitats, les afinitats i disparitats... Això justifica, doncs, la pretensió de dur a terme una anàlisi del relat de vida que permeti precisar els pressupostos, mecanismes i condicions que regulen l'elaboració de la pròpia biografia, basada en el supòsit que les formes de narrar una vida –i, per tant, els seus continguts– no són il·limitades ni atzaroses –ni només ni principalment el resultat de la fantasia individual, de la imaginació desbocada que inventa quimeres gratuïtes–, sinó ben al contrari, corresponen a estructures de relat relativament acotades i compartides socialment, és a dir, que posseeixen existència prèvia a l'experiència individual, estan a disposició del subjecte en el seu context cultural i semàntic i han estat objecte del seu aprenentatge (Piña, 1988:142, 151). El relat de vida, per tant, no és sempre –i fins i tot podríem dir, en certa manera, mai– un producte individual. Deriva, en bona mesura, i així ho hem anat veient fins aquí, d'un ampli context grupal, cultural, ideològic i històric (Denzin, 1989: 73), per la qual cosa pot ser considerat, en gran manera, com l'expressió de la identitat social de l'informant.

E. Morin (2001:177) ha sintetitzat força bé aquestes interrelacions que es produeixen en el discurs biogràfic, alhora que n'ha mostrat la seva complexitat. Així, com començàvem a apuntar en el primer capítol del llibre, quan diem jo parlo, qui parla? És *jo* qui parla solament? És un *nosaltres*, a través del meu *jo*, qui parla? (la col·lectivitat propera, el grup, la pàtria); és un *hom* que parla? (la col·lectivitat impersonal, l'organització social, l'organització cultural que em dicta el pensament sense que jo ho sàpiga a través dels seus paradigmes, els seus principis de control del discurs

que jo suporto inconscientment), o és un *allò*, una maquinària anònima infrapersonal, qui parla mentre tinc la il·lusió que parlo de mi? Mai no sabem fins a quin punt *jo* parla, fins a quin punt *jo* fa un discurs personal i autònom o fins a quin punt, sota l'aparença de creure'm personal i autònom, només repeteixo idees impreses en mi.

9.1. LA BIOGRAFIA COM A RELAT

«Nunca nos cansaremos de criticar a quienes deforman el pasado, lo describen, lo falsifican, exageran la importancia de un acontecimiento o callan otro; estas críticas están justificadas (no pueden no estarlo), pero carecen de importancia si no van precedidas de una crítica más elemental: la crítica de la memoria humana como tal. Porque, la pobre, ¿qué puede hacer ella realmente? Del pasado sólo es capaz de retener una miserable pequeña parcela, sin que nadie sepa por qué exactamente ésa y no otra, pues esa elección se formula misteriosamente en cada uno de nosotros ajena a nuestra voluntad y nuestros intereses. No comprenderemos nada de la vida humana si persistimos en escamotear la primera de todas las evidencias: una realidad, tal cual era, ya no es; su restitución es imposible.» (Milan Kundera, *La Ignorancia*)

«La vida de uno no es lo que sucedió, sino lo que uno recuerda y cómo lo recuerda.» (Gabriel García Márquez, *Vivir para contarla*)

«El pasado es lo que recuerdas, lo que imaginas que recuerdas, lo que te convences a ti mismo de que recuerdas o lo que finges que recuerdas.» (H. Pinter)

A l'hora de parlar del relat biogràfic –cal dir-ho perquè com que és tan evident, de vegades hom acaba no esmentant-ho– és necessari al·ludir a la construcció per part de cadascú del que s'a-

nomena la *self-deception* o el propi engany, molt lligat a la memòria selectiva que elimina el que ens molesta i embelleix el que ens afavoreix. En aquest sentit, un supòsit bàsic del qual hem de partir estableix, com assenyala Piña (1988: 138), que la potencialitat específica del relat de vida no resideix en el fet de ser un reflex fidel d'allò que ha estat aquesta vida, ja que no serà mai la reconstrucció exacta dels fets i successos que es varen viure. Preguntar-se, per tant, tal com es pot tenir fàcilment la temptació i el desig de fer, com va transcórrer efectivament la vida d'aquella o d'aquell de qui n'hem obtingut un relat vital és plantejar-se tot un altre tipus de recerca que poc o gens té a veure amb l'interès pel relat de vida com a tal. El que ens interessa, diguem-ho una vegada més perquè convé deixar-ho clar, és com algú es representa, davant d'un altre encarnat per l'entrevistador, el decurs de la seva vida i com el relata. La nostra tasca no és la de determinar la veracitat o falsedat dels relats, atès que, en el fons, tots els relats són ficcions. La veritat, aquí, és reemplaçada pel concepte d'autenticitat (Denzin, 1989: 55; 77). Bé podríem dir, com si d'una màxima es tractés, que tot el que tenim són paraules. Com ho ha expressat de forma encertada i clara Piña (1988: 141): si és interessant la dimensió autobiogràfica que posseeix tota novel·la, el que aquí interessa és la dimensió novel·lística de tot relat de vida.

En aquest sentit, com ha assenyalat Franzke (1989: 57) tot fent ús d'una metàfora prou il·lustrativa, sabem que la pel·lícula de la nostra vida que podem projectar no és una pel·lícula documental sinó una pel·lícula dirigida, produïda i muntada per nosaltres mateixos. Això, òbviament, implica el reconeixement d'un exercici de «manipulació» en tot relat de vida. El propòsit d'aquest exercici, a parer dels psicòlegs, seria el d'establir i mantenir la pròpia integritat personal, mirant de no posar en perill la imatge que tenim de nosaltres mateixos i que produeix aquesta mena de consens biogràfic. El relat de vida, doncs, com ho ha indicat

també Lipiansky (1983: 61), és una temptativa del subjecte per construir i donar una imatge de si mateix davant d'un interlocutor, la qual cosa implica, en certa manera, ubicar-la dins d'una certa coherència que la faci comunicable. Es tractaria, al capdavant, de donar sentit i consistència a la pròpia vida. D'aquesta manera ho veu també Gutiérrez Estévez (1983: 334) quan afirma que: «La autobiografía no es la vida de un informante, sino que es el relato que éste hace de su vida. Es un relato que hace en público ante determinados oyentes (vecinos, amigos, familiares o antropólogos) y que está destinado, por la propia naturaleza del hacer discursivo, a alcanzar unos determinados objetivos, entre los cuales ocupa el lugar principal el de conseguir la aceptación y la benevolencia hacia su persona. La autobiografía es un discurso manipulador de las actitudes y sentimientos ajenos y, para esa eficaz manipulación, ha de seleccionar y articular los acontecimientos vividos de una determinada manera. De aquella manera, precisamente, en que su persona, el sujeto del relato, se aproxime lo más posible a la imagen que quiere dar de sí mismo.»

Així, doncs, la imatge del jo que hom construeix en el relat biogràfic no és simplement una mera reflexió de les experiències referides al jo, sinó que inclou també, segons Hankiss (1993: 251), una resposta específica al *per què* del desenvolupament del jo. És a dir, que hem de parlar de l'existència d'una teoria pròpia, de cadascú, de la seva història, d'un principi d'explicació coherent que permeti incorporar tots els elements d'una vida (èxits, fracassos, culpes, eleccions...) dins d'una *unitat històrica*. És el que en diríem la construcció, per part de cada individu, de la seva pròpia ontologia, en el marc del que Franzke (1989: 63) refereix com la triple il·lusió biogràfica: en primer lloc, la d'un transcurs dels esdeveniments complet, en segon lloc, la d'un principi i un final i, en tercer lloc, la d'una imatge objectiva del passat.

La nostra experiència amb els relats de vida treballats ens permet confirmar el fet que si bé és cert que hom cerca dotar d'una

certa unitat o coherència causal el seu relat, també ho és que el concepte o idea de coherència, o unitat és variable, no unívoc, per al conjunt de la gent.

És evident que tot plegat guarda una relació estreta amb el procés de construcció de la identitat del subjecte. Conèixer-ne, per tant, els mecanismes ens pot fer més intel·ligible el procés. Així, retornant a Morin (2001), bé podríem assenyalar que el *jo* és l'acte d'ocupació d'un espai que esdevé centre del món, però quan hom diu: «jo sóc jo», el primer *jo*, subjecte, és efectivament l'acte d'ocupació d'un espai egocèntric, mentre que el segon *jo*, atribut, és l'objectivació de l'ésser que ocupa aquest espai. «Jo sóc jo» és el principi que permet establir la diferència entre el *jo* objectivat i al mateix temps la seva indissoluble identitat. Dit d'una altra manera: hi ha modificacions extremes en l'àmbit del *jo* objectiu, però malgrat tot, el subjecte continua sent ell mateix, tot i que els trets exteriors o psíquics de l'individu es modifiquin.

9.2. FONAMENTS DE L'ESTRUCTURA NARRATIVA

«Tria'ns. Tria la vida. Tria pagar la hipoteca, tria rentaplats, tria cotxes, tria seure al sofà mirant concursos que paralitzen la ment i espremen l'ànima, endrapant menjar escombraries. Tria podrir-te, pixar-te i cagar-te a sobre en un asil, una vergonya total per als mocosos egoistes de merda que heu produït. Tria la vida. Bé, jo vaig triar no triar la vida. Si aquests merdosos no s'hi poden encarrar, és el seu problema.» (Irvine Welsh, *Trainspotting*)

En parlar d'estructura narrativa –en rigor, òbviament, en plural, perquè afirmar que el relat biogràfic posseeix una estructura (com la tenen el discurs polític, la confessió terapèutica o la novel·la) no implica assumir que tots els textos que componen tal categoria siguin formalment idèntics (Piña, 1988: 162-163)– fem referència als escenaris esquemàtics que organitzen la narració i dels quals

l'informant només en té, sovint, una consciència vaga. L'escenari vindria a ser, d'acord amb Lipiansky (1983: 62), el programa latent que genera i guia els diferents episodis de la vida del narrador. La metàfora de caire teatral pot ajudar-nos, certament, més que no sembla a comprendre l'entrellat del que volem dir, ja que ens permet abordar el relat de vida com una representació portada a terme per l'actor-informant davant d'un públic-entrevistador en la qual el guió es troba configurat en bona mesura pels límits que estableixen els decorats a l'abast de l'actor.

Els decorats de què acabem de parlar vénen a ser els elements que caracteritzen el context social en el qual es troba immers l'individu. Aquest context, com hem vist en la segona part del llibre, condiona, d'una banda, el seu itinerari biogràfic i, de l'altra, la representació que en fa; i en aquesta part afegirem que condiona, consegüentment amb l'anterior, l'estructura que adopta en explicar-lo. Per aquesta raó, abans de parlar de la dimensió narrativa adoptada, creiem necessari presentar els grans eixos referencials que han fonamentat les trajectòries vitals de les persones que constitueixen el conjunt de la nostra mostra, així com una certa prospecció sobre els canvis que s'estan produint en aquest nivell.

El que segueix, doncs, és una exposició, a grans trets, de la conceptualització que s'ha elaborat des de les ciències socials amb relació a la identificació dels eixos vitals socialment hegemònics, i les corresponents experiències vitals que els acompanyen, així com de llurs transformacions al llarg del segle passat, amb el benentès que això constitueix l'escenari històric en què es fonamenten els relats de vida que hem recollit i per tant, també, la seva estructura narrativa. En línies generals podem dividir el període considerat en dues grans etapes: la corresponent a una fase de *societat industrial* pròpiament dita, que és la que influeix primordialment el gruix de la nostra mostra, i la posterior a aquesta, anomenada encara temptativament i provisional *societat postindustrial o postmoderna*, entre d'altres denominacions.

En l'era clàssica de la moderna **societat industrial**, el treball, per als homes, era, al mateix temps, l'eix de la vida individual i l'ordre social, així com la garantia de supervivència («reproducció sistèmica») per a la societat en el seu conjunt. En el plànol individual, el tipus de treball realitzat definia el lloc al qual hom podia aspirar, essent el principal factor d'ubicació social i avaluació individual. A la pregunta «qui és vostè?» es responia sovint amb el nom de l'empresa on es treballava i el càrrec que s'ocupava. El tipus de treball era el factor decisiu del qual se'n derivava tot el que resultés d'importància per a la convivència. La *carreera laboral* marcava l'*itinerari de la vida* i determinava no només els drets i obligacions relacionats directament amb el procés laboral, sinó també l'estàndard de vida, l'esquema familiar, el temps de lleure i oci i la rutina diària. Era una d'aquestes anomenades «variables independents» que, a cada persona, li permetia donar forma i pronosticar, sense temor a equivocar-se massa, els altres aspectes de la seva existència –talment, quasi, com succeeix en el sistema de castes–. En síntesi: el treball era el principal punt de referència, al voltant del qual es planificaven i ordenaven totes les altres activitats de la vida (Bauman, 2000: 33-37). Efectivament, com veurem, una bona part dels relats de la nostra mostra tenen com a eix vertebrador del discurs la focalització laboral.

En el cas de les dones, tot i la majoritària experiència de treball (mal) remunerat de les dones de classes populars, l'eix de la vida individual i de l'ordre social, com s'ha dit en un capítol precedent, era la llar –que essent igualment un treball no era considerat com a tal– vinculada a la constitució d'una família: marit i fills. D'aquí que la solteria representés pròpiament un fracàs vital –vegeu Comas *et alii* (1990)– i que s'establís com a itinerari biogràfic normatiu un model centrat en les fases del prometatge, el matrimoni i la maternitat –vegeu Roca (1996)–.

Inicialment, doncs, el treball apareix com l'eina principal per

encarar la confecció del propi destí. Un cop definida, la identitat social podia construir-se d'una vegada i per sempre, per a tota la vida. I aquesta construcció identitària havia de ser regular i coherent, tot passant per etapes clarament definides. L'estructura del discurs de la vida així ho reflecteix.

En canvi, posteriorment, en la **postmodernitat** i l'anomenada «nova economia», l'elecció d'una carrera laboral –regular, durable, contínua–, coherent i ben estructurada, ja no està oberta per a tothom –la qual cosa no vol dir que no pugui constituir encara un model a assolir en l'imaginari de moltes persones–. Cada cop és més difícil definir, i menys encara garantir, una identitat permanent en funció del treball desenvolupat. Avui, els treballs segurs es van fent cada vegada més minoritaris. Els oficis d'abans, «de per vida», estan en recessió. Els nous llocs de treball solen ser contractes temporals, «fins a nou avís» o en «horaris de temps parcial» (*part-time*), que s'acostumen a combinar amb altres ocupacions i no garanteixen la continuïtat i, menys encara, la permanència. El nou lema és la flexibilitat, i aquesta noció cada cop més generalitzada implica un joc de contractes i acomiadaments successius. Res perdurable no pot aixecar-se sobre aquesta base inestable. Així, la perspectiva de construir, sobre la base del treball, una identitat per a tota la vida és cada cop menys assolible per a la majoria de la gent.

Sigui quina sigui la identitat que es busqui i es desitgi, haurà de tenir –d'acord amb el mercat laboral dels nostres dies– el do de l'esmentada flexibilitat. Caldrà que aquesta identitat pugui ésser canviada a curt termini, sense previ avís, i estigui regida pel principi de mantenir obertes totes les opcions; si més no la major quantitat d'opcions possibles (Bauman, 2000: 49-50). Aquest marc referencial, per tant, també es reflectirà en l'estructura del discurs de la vida.

La comparació de dos relats vitals pertanyents a dues informants que presenten el tret comú de ser «empresàries d'èxit»,

però adscrites a cohorts diferents –l'Enriqueta, al voltant dels seixanta anys, i la Cèlia, al voltant dels quaranta anys– ens pot il·lustrar en certa mesura el que acabem de dir. (Per bé que aquestes dues dones ja han rebut anteriorment la nostra atenció, en aquest punt ens tornen a interessar, però ara, des de la perspectiva dels fonaments i directrius del seu discurs). Així, en el cas de la Cèlia l'atzar i les circumstàncies juguen un paper molt important, i és un element molt present i recurrent en el seu relat la consciència de la repetició d'errors en la vida; en canvi, en el de l'Enriqueta sembla que tot està més premeditat i que segueix una línia fixa: precisió i claredat vocacional-professional de petita i voluntat de dur-la a terme. En aquest sentit la comparació entre ambdues resulta molt pertinent perquè representen bons exemples dels dos tipus de narrativa diferents a què ens referim. Així, el relat de l'Enriqueta respondria més aviat al paradigma o model de narrativa més aviat *moderna-industrial*: una narrativa vital coherent, amb un moment clarificador de canvi que il·lumina el conjunt; mentre que el de la Cèlia constituiria un cas de narració pròpiament *postmoderna*: una narrativa vital semblant a un *collage*, una col·lecció d'accidents, de coses trobades i improvisades. Es tracta, ni més ni menys, de l'experiència del temps en la moderna economia política: un jo emmotllable, un *collage* de fragments que no cessa d'esdevenir sempre obert a noves experiències. Ara bé, el present incert, mal·leable i fragmentat pot afavorir, també, la creació de narratives coherents sobre allò que hom ha estat, pel fet que ja no és possible cercar coherència en el present ni crear narratives predictibles sobre l'esdevenidor. Val a dir que la majoria dels relats que hem recollit, donada la mitjana d'edat de la nostra mostra, encara pertany al tipus de trajectòria autobiogràfica lineal i coherent. Però també hem constatat l'existència de relats que seguirien un itinerari flexible i de *collage*.

En aquest itinerari *postmodern*, el modelatge conscient de la personalitat i l'estil de vida representa una mescla de creativitat,

experimentació, autoactualització i autodirecció, en un entorn en què cal prendre decisions i fer eleccions importants respecte a la vida d'un mateix, context aquest notablement diferent d'aquell precedent en què el previsible i la consegüent linealitat marcaven el rumb vital de la majoria de persones. Corol·lari important d'això, entre d'altres, és que mentre la responsabilitat de la pròpia biografia, en aquest darrer cas, recolzava en gran mesura en el que podríem anomenar «el sistema», ara sembla estendre's la il·lusió, si més no, de la responsabilitat individual de cada biografia, en el marc del que Chisholm (2002) anomena *planificació biogràfica més oberta*. Tot plegat, doncs, la planificació –i com a resultant, en certa mesura, la percepció, la presentació i el record i la memòria– de la vida moderna en les actuals societats de risc pot caracteritzar-se per la construcció d'una «massa confusa al llarg del temps» (a Heinz, 1991, citat per Chisholm, 2002) realitzada per *patchworkers*, és a dir, persones que intenten donar forma a aquesta massa confusa a partir de retalls diversos, múltiples, no necessàriament jerarquitzats en un sistema de valors; i tot això, anant més enllà, en el marc del que vindria a ser el triomf de l'eclecticisme, de l'absència de veritats úniques, d'estàndards i ideals, de la llicència per no prendre's res –propi i d'altri– seriosament, de la capacitat, en fi, de mirar cap a totes direccions i no centrar l'atenció i la mirada en res (vegeu Bauman, 1992: VII). Aquesta és, si més no, la tendència prospectiva que ens apunten molts dels teòrics socials actuals.

Així doncs, les trajectòries biogràfiques característiques de la postmodernitat, i consegüentment també els relats biogràfics que n'emerdeixin/en, contrastaran amb la lògica d'una sola direcció, típica de la modernitat, en el sentit de presentar un itinerari vital en què les incerteses i els riscos són susceptibles de créixer per a tothom, i, a més a més, tenen una distribució més uniforme al llarg del decurs biogràfic i més extensa en el temps, que no pas en la modernitat precedent, on es concentraven, més idèntica-

ment per a tothom, en, posem per cas, els grans ritus de pas vitals perfectament establerts i codificats. Per dir-ho més clarament i amb un exemple: en la modernitat industrial la gran i quasi única transició en l'àmbit laboral per a la majoria de la gent la constituïa el pas de l'escola al món del treball (i, al final, la jubilació, que marcava gairebé la fi de la vida «útil»); en la postmodernitat, en canvi, un jove universitari, segons Sennet (2000: 20), pot esperar canviar de treball almenys onze cops al llarg de la seva vida i variar la seva base de qualificació laboral tres o quatre vegades, pel cap baix, durant els seus quaranta anys de treball (període aquest que acaba amb la pre/jubilació, que pot representar tan sols un canvi més, perquè encara queda molta vida i molt per viure). En definitiva, allò que és rellevant del canvi del model de la modernitat industrial al de la postmodernitat postindustrial és la reconstrucció social del curs de la vida cap a la recursivitat, és a dir, la desaparició de la linealitat i la seqüencialitat com a expectatives preestablertes i com a pràctiques reals a favor d'una estrofolària amalgama, les estructures subjacents de la qual es tornen molt més complexes, no tan immediatament transparents, i on res no és per sempre, tot és modificable.

En aquest punt, deixem provisionalment de banda aquest nivell més teòric per endinsar-nos ja, pròpiament, en l'anàlisi detallada de la dimensió narrativa dels relats de vida que constitueixen la nostra mostra.

10. L'esquema narratiu (Qui sóc i quina és / ha estat la meva vida)

«Cuando dos seres viven en la misma vivienda, se ven todos los días y, además, se quieren, sus conversaciones cotidianas van reajustando las dos memorias: por consentimiento tácito e inconsciente, dejan en el olvido amplias zonas de sus vidas y hablan y vuelven a hablar de unos cuantos acontecimientos con los que van tejiendo el mismo relato que, como una brisa entre las ramas, murmura por encima de sus cabezas y les recuerda continuamente que han vivido juntos.» (Milan Kundera, *La Ignorancia*)

Escotar (en el marc d'una entrevista), transcriure, tornar a llegir la vida, o millor, el relat de vida d'una persona, analitzar-ne el contingut i la forma com aquest ha estat presentat, comparar-lo amb d'altres relats (altres vides) constitueix la fórmula bàsica per la qual hem optat a l'hora d'intentar trobar allò que amb molta lleugeresa, potser, hem anomenat «estructura» o «esquema» narratiu. Intentem extreure del relat la disposició que sustenta la forma determinada que ha adoptat l'organització sintagmàtica del discurs ofert per l'informant.

Així doncs, quan parlem de l'estructura d'un relat autobiogràfic, com hem apuntat anteriorment, ens referim bàsicament a l'esquema narratiu subjacent sobre el qual ha estat construït el discurs de l'informant en explicar-nos la seva vida. Ens referim als criteris d'ordenació, d'organització i composició del relat, als eixos principals que segueix la distribució de les dades aportades, al suport argumental, a la mena de seqüenciació realitzada, les fórmules i procediments narratius emprats en la confecció del discurs i, fins i tot, el to i l'orientació descriptiva o expressiva que modulen la narració.

És ben cert que en aquesta recerca ens interessen en gran manera els sistemes d'ordenació, o de composició que presenten similituds entre uns informants i uns altres, perquè això vol dir que en podem extreure tota una sèrie d'elements comuns i, per tant, alguna possibilitat de generalització.¹³ Però també és veritat que la idiosincràsia particular de cada informant (de cada vida, de cada situació d'entrevista...) pot aportar esquemes d'ordenació i composició absolutament diferents els uns dels altres. La tendència, evidentment, és a reclassificar i trobar nous punts de contacte que ens permetin proposar tipus d'esquemes diversos i alternatius. I això és el que hem fet. Ara bé, tot i amb això, cada persona és un món i de vegades es fa difícil encabir un relat en una «classe» determinada d'una tipificació si aquesta és excessivament definida, definitiva i tancada. Els resultats que presentem pretenen ser tan significatius com sigui possible, sense que això traeixi la pluralitat i variabilitat de la mostra i, sobretot, sense cap ànim de categorització rígida, ni de proposta paradigmàtica sense fissures.

També és interessant de distingir, com assenyala Lipiansky (1983: 63), les unitats significants que tenen a veure amb la vida interior del subjecte –sensacions, emocions, sentiments, idees, judicis, opinions...– d'aquelles que pertanyen al món exterior. Segons aquest autor, sobta que la major part dels relats donin un lloc preponderant i sovint únic a la segona categoria. La nostra

13. Estem d'acord amb Gutiérrez Estévez quan diu que «La propia estructura de la autobiografía es, también, un producto social. No son sólo colectivos los criterios que guían la selección de los acontecimientos relatados, sino también la organización narrativa que se da a esos acontecimientos. El individuo adquiere, en su cultura, una determinada competencia narrativa y la adquiere escuchando y repitiendo cuentos y mitos. De esta manera aprende a contar historias, a encadenar lógica y temporalmente los sucesos, de la forma peculiar en que eso se hace en su cultura. Al contar su vida, utilizará la misma lógica narrativa que ha aprendido a utilizar y cuya eficacia ha constatado, en numerosas ocasiones, como oyente o como relator». (1983:334)

experiència, contràriament, ens indica que descripció i emoció, enumeració i sentiment, acostumen a jugar-se en la pràctica totalitat dels relats de vida. La presentació dels fets, esdeveniments, comportaments, accions... no està generalment desproveïda –no pot estar-ho, de fet– de les valoracions, justificacions, motivacions... que els sustenten, i a l'inrevés.

10.1. CRITERIS D'ORDENACIÓ, ORGANITZACIÓ I COMPOSICIÓ DEL RELAT

«Nadie puede cambiar su pasado, pero todo el mundo puede contarlo al revés.» (Noel Clarasó)

La invitació a explicar la pròpia vida desencadena en el narrador un patró lingüístic concret après a la infantesa i després practicat a l'escola, un *esquema narratiu* que comporta l'adhesió a certes regles formals de l'esquema lingüístic apropiat, així com la reproducció o imitació de la imatge que es tingui d'una situació d'entrevista. En aquest sentit, la necessitat de narrar una història «interessant», «bonica», «original», etc. ens indica també que hi ha una dimensió estètica en la creació de la narració (*vid.* Franke, 1989: 59 i Bourdieu, 1989). Ara bé, com veurem, no sempre el patró lingüístic ha pogut ser après i interioritzat.

10.1.1. El fil conductor

El fil narratiu que cada informant adopta a l'hora d'explicar-nos la vida pot obeir a diversos criteris. Com ja hem dit reiteradament, la persona que tenim al davant està «marcada» per tota una sèrie de factors sociocontextuals que incideixen de manera decisiva en la manera com relata la seva vida. En el procés de rememoració i verbalització es produeix una activitat de selecció

immediata que pot ser produïda pels diversos viarany de la memòria de cadascú (és impossible conservar el record de tota una vida) i, d'altra banda, per la voluntat pròpia d'emfasitzar alguns aspectes, o situacions, d'obviar-ne d'altres, o de seguir per un determinat camí narratiu en detriment de la innombrable quantitat d'altres camins possibles.

Per bé que, des de la posició teòrica que sustentem i que ja hem explicat a bastament, una de les premisses bàsiques del nostre plantejament és que els relats biogràfics presenten una estructura narrativa –tot acte comunicatiu està mínimament estructurat– i que, tot i que hi ha una varietat possible d'aquestes estructures, el seu nombre és limitat, i és possible d'assajar d'establir-ne una certa tipologia, el cert és que això no implica que l'adopció d'un o altre tipus d'estructura constitueixi un procés perfectament conscient producte d'una elecció premeditada i deliberada. En tot cas, això no sempre és així i ens atreviríem a dir fins i tot que en la majoria de casos no és així, sinó que es tracta més aviat d'una decisió que es va prenent sobre la marxa. En el cas del relat d'en Joan això es palesa amb força claredat perquè l'informant, tot just a l'inici del seu discurs, explicita el problema de com encarar el relat de la seva vida:

«–J.J.: I aleshores, per exemple, tu de quin apunt partiràs tu després?
 –Entrevistadora: Jo després, de tot això que enregistrem, ho hai d'escriure tot. Tot el que tu diguis ho escriuré. Si hi ha alguna cosa que no, no vols que, que surti ho pararé, vale? I aquest treball després te'l deixaré veure, eh!
 –J.J.: És com si passesses una cosa, passesses això una cosa, com si ho passesses per televisió
 –E.: No! Però això no es passarà eh! Això es queda aquí, o sigui que quan vulguis...
 –J.J.: I sóc jo que hai de sortir de la, de la vida; de la vida meva. Ja de, de jove, de lo que me recordo, des de quan me sembla?
 –E.: Com vulguis
 –J.J.: I ha de ser molt llarg això? [...] Sí, però aleshores hi pot haver... per començar l'època nostra jove, la joventut de quan vam ser jóvens. Ya de la nostra infància i després si surt...» (E.72)

Tanmateix, l'anàlisi dels relats de vida recollits ens mostra que la major part de les vegades, el discurs segueix un **eix cronològic**. El model de narració històrica adquirit culturalment fa que una bona part dels nostres informants comencin el seu relat pel dia que van néixer, passin successivament per totes les etapes del seu cicle vital, fins arribar a la seva situació actual. Alguns d'ells, fins i tot, aporten els seus antecedents, és a dir, comencen pels seus orígens, això és, per l'esment de cadascun dels progenitors o, encara més amunt, pels avis. En Roderic, per exemple, és una mostra d'aquesta voluntat de remuntar-se a la seva genealogia, alhora que, com en el cas esmentat d'en Joan, manifesta aquella certa desorientació inicial que atribola alguns informants: «Bueno, empezaremos por el principio... y ¿dónde está el principio?: antes del nacimiento, supongo... empezaremos por los antepasados» (E.115). Aquesta necessitat de contextualització de la pròpia vida (en són molts els casos, E.1, 2, 3, 19, 31, etc.) s'acostuma a produir en relats de persones d'un cert nivell cultural (E.2, 19), o amb voluntat didàctica, que necessiten ubicar-se de manera completa, o bé en els d'aquelles persones que volen destacar uns determinats orígens –pobres, per exemple– per a després justificar que la seva vida ha estat marcada per les penalitats (E.3), o per mostrar que han aconseguit assolir un estatus millor (E.11). En qualsevol cas, aquesta aportació de la genealogia pot obeir senzillament a una perspectiva familista, és a dir, a la consideració de l'individu com a integrant i resultat d'un conjunt familiar extens atorgador d'identitat.

En d'altres ocasions, també força freqüents, el narrador segueix un **eix temàtic**, és a dir, de tota la seva vida destaca una parcel·la determinada i prenent-la com a referent continu construeix un relat absolutament focalitzat. Els focus temàtics més habituals són el *laboral* (E.5; E.31; E.59; E.63; E.65; E.69; E.74; E.80; E.86; E.91; E.100, etc.) i el *familiar*, que es dona pràcticament amb exclusivitat en el cas de dones, per a les quals la histò-

ria de la seva vida és la història de la família (pares, parents, marit, fills i, al final, els néts), fins i tot esdevenint elles mateixes personatges secundaris (E.73; E.75; E.79; E.97; E.99; E.102, etc.). Això concorda amb els dos grans eixos biogràfics referencials que hem assenyalat per a l'itinerari biogràfic, d'homes i dones respectivament, característic de la societat industrial. També apareixen com a eixos temàtics estructuradors del relat en la nostra mostra la *vocació religiosa* (E.2; E.6; E.14; E.15; E.19; E.22; E.30; E.32; E.55; E.60; E.110, etc.), la *tendència política* (E.64, E.150, etc.); les *aficions* (E.66, E.70, E.76, etc.), etc. Un altre tipus de guiatge narratiu és el del relator que confegeix el seu discurs present com a referent els *canvis de residència*, relacionats sovint amb desplaçaments laborals (E.80). Naturalment, els casos de migrants, com hem vist en el capítol corresponent, en seran el màxim exponent (E.85; E.86; E.87; E.88; E.89; E.90; E.91; etc.). Ara bé, els canvis de residència presos com a reguladors del discurs també es poden donar en el cas de trasllats a poblacions veïnes (E.1; E.31), i fins i tot, els canvis de casa es poden convertir en fil conductor a l'hora d'explicar les diverses fases d'una vida. Així, la narració de la Júlia, com hem vist, s'articula atenent al canvi de cases de la informant. A manera de recordatori, reproduïm el seu itinerari:

«Me da la impresión que he cambiado de vida con cada casa. O he cambiado de casa con los cambios que se han ido produciendo en mi vida'. Comença el relat descrivint la primera casa en què visqué: 'Podría describir perfectamente todas las habitaciones, los muebles, las cortinas... Esa fue mi infancia feliz. Y creo que fue feliz porque lo éramos todos todavía... Yo tenía 9 años cuando llegamos a Tarragona. Y la vida que puedo contar de esta casa es la más desdichada de todas. Aquí ya no éramos tan felices. No sé porqué cambió tanto' ... Parla d'altres cases/canvis (matrimoni, fills, trasllat, retorn a Tarragona, separació) i acaba: 'Ahora tengo otra casa y, de nuevo, otra vida...'» (E.35)

Sovint els canvis de residència, o més generalment, els canvis espacials ajuden els informants a situar-se en el temps històric del seu relat, amb la qual cosa queda palesa la incidència de les categories d'espai i temps en l'anàlisi del discurs autobiogràfic (Feixa 2000), altrament anomenades cronotops, que hem vist aparèixer profusament en els relats dels migrants transnacionals.

Per una altra part hem pogut constatar que els dos fils conductors bàsics a què ens hem referit, el cronològic i el temàtic, no apareixen en la major part dels casos de manera absolutament dissociada, sinó que normalment sobre una ordenació cronològica es construeix un discurs focalitzat temàticament (per exemple, l'ordre de l'exposició de MTE (E.79) segueix una cronologia estricta, però la focalització es troba en el vessant familiar). Les vides focalitzades en la vocació religiosa, al seu torn, s'assenten sobre una disposició cronològica força acurada, ja que en aquests casos, el seguiment del procés des de la descoberta de la vocació, els passos de noviciat fins a l'ordenació, així com l'activitat posterior en la comunitat es presenten regularment com a molt dependents de les exigències temporals marcades pels ordes religiosos, factor que, com es recordarà, hem considerat anteriorment en el cas dels relats *seqüencials* i *mixtos*.

També es pot observar la fórmula de manera inversa, és a dir, la focalització temàtica requereix el suport cronològic: el narrador està parlant gairebé exclusivament des del seu vessant com a treballador, per exemple, i a partir d'això ens aporta la cronologia (E.112; E.5). En aquest segon cas, l'aparell cronològic esdevé molt menys ordenat diacrònicament, el narrador al·ludeix a la cronologia de forma secundària i com a complement, i sovint això fa que els salts en el temps siguin més habituals, tot donant-se una estructura dessincronitzada (E.11; E.91). Una variant d'això seria la representada pel relat de la Paloma (E.22 –vida vocacional–) en què el fil en principi és cronològic, però són contínues les digressions sobre el tema de la seva experiència en la fe i de la

seva vida en la comunitat, per la qual cosa diverses vegades «s'obligua» a «tornar enrere» per parlar de l'etapa següent de la seva vida en el punt on la deixà abans de la digressió. Certament, les vides religioses acostumen a combinar descripció d'esdeveniments autobiogràfics amb digressions de tipus prèdica de catequesi (E.6; E.19; E.22; E.55 són, entre d'altres, exemples d'ordenació cronològica, però amb un discurs destinat a l'apologia de la seva religiositat), tot conformant els anomenats relats *mixtos* en el capítol dedicat a les vides consagrades.

Un tercer tipus d'ordenació/composició seria el representat per aquells relats que es construeixen a partir d'un **esdeveniment central** que actua com a pivot de vida. Tot el que s'explica remet contínuament a aquest esdeveniment. En aquest cas no hi ha cap mena de seguiment cronològic, sinó que el relat esdevé una mena d'anecdolari de situacions que d'alguna manera tenen relació amb l'esdeveniment central. Distingim aquest tipus d'ordenació del que hem anomenat de *focalització temàtica*, perquè en aquest cas no es tracta tant d'una parcel·la de vida destacada sobre totes les altres, sinó d'un fet puntual que ha marcat aquesta vida i que apareix en el discurs de manera reiterativa i fins i tot obsessiva, per exemple, en el cas de la Juana (E.61), l'adulteri del marit, o en el de la Rosa (E.57), la malaltia del marit. En la major part d'aquests casos es podria parlar d'una absència de patró narratiu interioritzat.

Tot i la manca de temporalització definida en aquesta darrera modalitat de composició, val a dir que molt pocs dels relats analitzats estan exempts de l'al·lusió cronològica, encara que sigui de manera discontinua, o fins i tot, absolutament desordenada (E.3). La consideració generalitzada de la vida passada com a «temps» viscut fa que la variant temporal aparegui d'una forma o altra. Ara bé, aquest temps de vida passat és percebut o, si més no relatat, de manera diversa. És per això que també es produeixen **focalitzacions temporals**, és a dir, emfasitzacions d'alguna de les etapes

vitals: infantesa, adolescència, joventut, maduresa, vellesa (si es dóna el cas). Sovint aquests èmfasis determinats responen al tipus de presentació que cadascú fa de si mateix (o del seu personatge), essent així que s'emfasitza allò que en cada cas convé ressaltar perquè s'adiu de forma més apta a aquesta construcció. Sense que això vulgui dir que aquesta sigui l'única raó; també es pot tenir un record més grat o més desagradable, o bé, senzillament, pels motius que sigui, algunes etapes han quedat més ben retingudes en la memòria. En aquest sentit, hem observat:

1. La consideració de la *infantesa*, *adolescència* o *joventut* com a fase vital, forjadora de destí, és a dir, des del present, des de la situació actual coneguda i potser reconeguda, el narrador ubica en alguna d'aquestes fases primerenques els orígens del que després ha constituït l'eix de la seva vida: la seva vocació, la seva professió, la seva tendència, el seu tarannà... En aquests casos l'informant troba en aquesta etapa els elements primordials de l'aspecte o situació que en cada cas li interessa explicar, justificar, legitimar, i per això s'hi esplaia amb més deteniment. En efecte, quan el relat s'ordena segons les etapes vitals, sembla haver-hi un consens generalitzat a afirmar que l'etapa de la infantesa i la joventut són les privilegiades. Per a Lipiansky (1983: 64), la raó d'això radica en el fet que els records entenedridors, nostàlgics o emocionats de la infantesa permeten al narrador de dissenyar les grans línies de la seva «novel·la familiar», de plantar les figures identificatòries més significatives (pare i mare, germans, parents, professors, amics...) i de descobrir els models del seu escenari; els anys de formació on el subjecte fa l'aprenentatge de la vida social, del treball, de les relacions amoroses, són un període fortament investit.

En l'entrevista al Rubèn (E.31) l'informant privilegia l'etapa de la infantesa perquè en ella tingueren lloc els problemes entre els seus pares, que eren de procedència social diferent, fet que actuarà com a presagiador dels seus propis problemes futurs i els de la

família. També hem vist com els relats de vida vocacional recorren freqüentment a aquesta fórmula de trobar en la infantesa els senyals de la vocació. En Xavier (E.2) s'esplaiava en el record de les primeres fases de la seva vida, especialment en un cúmul de detalls que predeien la seva posterior dedicació; en Josep (E.14) destaca el relat de la seva infància durant la Guerra Civil, especialment l'incendi de l'església del poble, els capellans perseguits pels republicans i protegits per la seva família...; la germana Teresa (E.15) incideix de manera destacada en els seus records de la catequesi rebuda en la infantesa; en Miquel (E.19), segons li han explicat els seus pares, de molt petit, als tres o quatre anys, ja deia que volia ser capellà...

2.- En d'altres casos, la primera part de la vida no té una incidència destacada, sinó que és en l'etapa de *maduresa*, en l'etapa no del forjament, sinó de l'assoliment d'una determinada posició, en la qual es deté amb més detall el narrador. En aquest cas no li interessa tant destacar les motivacions i orígens com el desenvolupament de l'*statu quo* un cop establert. La Rosa (E.59) detalla l'etapa de la seva maduresa perquè és en aquesta que aconseguirà el reconeixement dels seus mèrits laborals. Així mateix, la Carme (E.74) destaca també aquesta fase perquè és durant aquesta etapa en què ha aconseguit l'èxit en la seva feina: la cuina. Tota la primera part de l'entrevista la dedica a exposar la culminació del seu nivell professional i el reconeixement obtingut. És per aquest motiu que, un cop explicat això, s'atura i diu: «No sé, no em surt res més». Aleshores l'entrevistadora li pregunta sobre la seva família, naixement, casament, etc., aspectes aquests de caire personal que no havia considerat de prou interès per ser esmentats.

En el cas dels relats de vida de persones joves (els que ronden la vintena són els informants més joves que hem entrevistat) és evident que la trajectòria vital, en ser molt més curta, és molt més ben recordada. Observem que aquests discursos estan construïts sobre una línia cronològica basada en el seguiment dels cursos

escolars i, en el seu cas, els diversos centres per on han passat, les quals coses esdevenen els moments de canvi més important, les fites, com veurem més endavant. Aquests relats tenen com a característica intrínseca el fet que l'acabament de la vida encara és percebut com a molt llunyà i que, per tant, tot està per fer i tot és possible. La mirada envers el passat esdevé projecció de futur, és a dir, el fet de ser joves els col·loca en una posició com d'estar a l'espera de canvis i, per tant, no es tracta tant d'una mirada retrospectiva des del present com d'una perspectiva projectiva envers el futur. La consideració de la pròpia història no només està conformada pel passat (per un passat que en el cas d'informants de més edat es vol justificar) sinó que està construïda com a projecció argumentada de la vida que encara s'ha de viure, especialment de la vida que s'espera o es desitja viure. Per això, com en el cas de l'Àngel (E.70) i el de Baldomer (E.106), els intents de mostrar la seva diferència els presenten com a argument i gairebé com a prova d'allò que algun dia voldrien assolir: en el cas del primer, per exemple, «esdevenir algú important, no morir en l'anonimat».

10.1.2. El «gènere literari» del relat

Tenint en compte que el discurs autobiogràfic que hem obtingut dels nostres informants l'hem encarat com a text i, per tant, en bona mesura com a narració «literària» o literaturitzada –i seguint la nostra hipòtesi que les maneres de narrar a l'abast del relator han estat interioritzades a partir dels models que produeix la cultura en què estan immersos–, també creiem que pot ser escaient per a l'anàlisi de l'estructura considerar el tipus de «gènere literari» al qual podríem associar cadascun dels relats, perquè així com l'organització del relat representa la forma exterior de l'estructura, l'actitud, el to, el propòsit del discurs/narrador els podem considerar com el seu vessant interior. Els recursos

narratius de cada informant, les seves estratègies de presentació, així com la finalitat recercada (amb relació a l'interlocutor o a ells mateixos) poden condicionar el to del discurs. És per això que hem distingit diversos tipus de composició segons la clau literària en què han estat confeigits:

Èpica: La base de la narració és presentar la superació de dificultats, l'heroïcitat. Aquesta superació pot portar a una situació millor que la de partida, o pot anar més enllà i conduir a l'èxit (professional, per exemple). En aquests casos la intenció és provocar admiració. Val a dir que en gairebé tots els relats es poden apreciar moments èpics, perquè precisament la superació de dificultats afavoreix la bona imatge del personatge representat, i esdevé una fórmula compensatòria en el moment de repensar una vida, però el grau en què aquest component èpic pren protagonisme pot ser molt més profús en alguns relats que en d'altres. Així, per exemple, en el que hem anomenat «vides d'èxit», i concretament en aquelles referides a protagonistes femenines, la presentació èpica dels obstacles que cal vèncer per pujar és una constant. Sense oblidar-nos de l'altre gran conflicte, esmentat anteriorment, que sembla acompanyar-les sempre: la insatisfacció i la mala consciència provocada pel sentiment de desatenció als fills principalment, de perdre's moltes i importants coses relacionades amb ells, de deixar-se, en fi, moltes coses en el camí. Sovint, però, aquesta insatisfacció no direm que sigui fingida però sí en certa manera retòrica, la qual cosa constitueix un bon exemple de ressò en els relats de vida de la imatgeria social dominant, i estratègica, pel fet que obeeix a la lògica èpica que no hi ha triomf sense patiment. És en aquest context, precisament, que pot entendre's millor un altre dels elements recurrents en els relats d'aquest tipus: la generació en els altres, per part dels triomfadors, de sentiments d'enveja i gelosia per l'èxit personal aconseguit (E.65; E.59).

La clau èpica, tanmateix, no es dóna només en els relats que incideixen en un gran èxit professional, sinó també en aquelles vides confegides a l'entorn de la superació d'obstacles, que no necessàriament menen a un èxit reconegut públicament, sinó a la pròpia autosatisfacció; ni tampoc és present solament en casos de triomf reconegut públicament, o de satisfacció personal per tot el que s'ha assolit, sinó que també aquelles vides que podríem qualificar de «vides de fracàs», utilitzen igualment la clau èpica com a demostració de la seva lluita per la supervivència.

Dramaticotràgica: S'incideix especialment en la representació de les penalitats, és a dir en el *páthos* i, tot i que també hi és present la superació, en aquests relats l'èmfasi es posa més en les desgràcies que s'han hagut de viure, en la duresa de la vida, que no pas en el fet d'haver-les pogut encarar i sortir-se'n. Patiment, pobresa, penúries, dificultats, malalties, fam... són els llocs recurrents i, sovint, la narració s'estructura partint d'aquests moments cruentos i arriba en alguns casos a ser gairebé ubíqua la retòrica de la lamentació. Sembla que la voluntat és despertar la commiseració, la compassió, o la pena, per bé que no estiguin exempts de la recerca d'admiració. Així mateix, també la voluntat d'esdevenir testimonis o transmissors de la memòria d'una època esdevé propòsit narratiu: (E. 10; E.13; E.77; E. 84; E.103; E.104; E.111).

Dramaticocòmica: La *vis* còmica no apareix en gaires relats de forma continuada, però sí que hi ha narradors que relaten en clau d'humor moltes de les experiències o, fins i tot, vicissituds passades. Això dependrà molt, naturalment, de la personalitat del narrador, i també de la distància que a voltes aquest vol posar (o que existeix) amb relació al que explica. A tall d'hipòtesi podríem apuntar que tal vegada aquest vessant humorístic, a banda de les persones de caràcter especialment burlesc, està més present en

persones d'edat molt avançada (en aquest cas possiblement actüi, com dèiem, el fet que amb la distància les coses poden ser relata-des amb molta menys cruesa o passió que si fossin explicades poc després d'haver-les passat) i en persones molt joves (potser per-què l'encarament de les experiències passades encara està en certa manera en procés de construcció i la perspectiva que tenen des de la seva joventut els atorga la vènia de la jocositat i la pla-senteria). En aquests casos la intenció amb relació a l'interlocu-tor pot ser la voluntat d'agradar, de provocar simpatia. (E.70; E.83).

Dins d'aquesta mateixa clau podríem considerar també aquells relats confegits amb molta dosi d'ironia. Fins i tot episodis en principi molt corprenedors, com la guerra, per exemple, o el pas per camps de concentració, poden ser explicats (no sempre, clar) en to irònic. Pensem que la voluntat de posar distància és deter-minant en aquests casos.

La novel·la d'aventures és un tipus de gènere al qual podem associar alguns dels nostres relats. Com dèiem, el component èpic és present arreu, però en aquest cas les vicissituds relatades vénen embolcallades pel segell del risc i s'expliquen de la matei-xa manera com s'explicaria un conte, sense èmfasis destacats en el vessant de la penalitat i sense triomfalismes excessius propis d'herois majors, sinó de personatges enginyosos, astuts, i simpà-tics que saben sortir-se de les dificultats, o que se les busquen, o que, senzillament, presenten la vida passada com una aventura que han sabut sortejar. (E..112; E. 66; E.70)

Novel·la o drama realista (o de costums): Aquí ens referim a aquells relats que hem considerat essencialment de caire testi-monial, com les vides de vocació religiosa, o les d'aquells infor-mants que es presenten amb la voluntat d'esdevenir testimonis d'una època (E.72; E.76), o bé, senzillament, aquells que presen-

ten la seva vida sense cap voluntat de protagonisme o excepcionalitat, sinó que es limiten a relatar la rutina del dia a dia, com en Cinto (E.81) per a qui no hi ha cap justificació biogràfica més que la d'anar treballant per sobreviure i seguir el fil vital «establert» a l'època: casar-se, treballar, tenir fills... o la Quimi (E.97) que fa un retrat ben detallat de la seva vida quotidiana, que ha seguit la mateixa línia, però en femení, de la vida d'en Cinto.

En qualsevol cas, tornem a insistir en el fet que les tipologies que presentem no són mai tancades, sinó que diverses de les claus esmentades poden donar-se en un mateix relat. Ara bé, no és menys cert que molts dels nostres relats presenten de forma destacada alguna d'aquestes claus i això ens ha portat a fer-ne la distinció que precedeix.

Una altra manera d'assajar una tipologia relacionada amb l'estil o el to que adopta el relat és la que ens aporta Burgess (citada per Denzin, 1989: 53) prenent com a base quatre tipus de personalitats narradores: 1) els *cronistes*, persones que miren la seva vida en termes convencionals; 2) els *defensius*, que justifiquen llurs vides; 3) els *confessadors*, que parlen de tot el que fa referència a ells mateixos; 4) els *autoanalistes*, que ho analitzen tot.

10.2. ELEMENTS SIGNIFICATIUS DEL RELAT I D'ALTRES RECURSOS NARRATIUS

«Ser es tener memoria.» (E. Lledó)

«Res no grava tan fixament alguna cosa en la memòria com el desig d'oblidar-la.» (M. E. De Montaigne)

El problema de decidir què importa més i què menys en la vida d'algu no consisteix solament a plantejar que allò primordial serà el que el mateix informant accentuï en el seu relat (Piña, 1988:

139). D'acord amb aquest plantejament, l'objectiu d'aquest apartat és presentar aquells elements del contingut del relat que ens han semblat més rellevants a l'hora d'encarar l'anàlisi de la narració des del seu començament fins als paràgrafs finals. Volem, precisament, fixar-nos en la manera com els informants inicien el seu relat, així com la forma que tenen de posar fi a la narració, perquè aquestes dues parts del discurs ens han resultat molt il·lustratives amb relació a la conformació d'un determinat estil de narració i a la configuració de l'informant com a narrador i com a personatge. Així mateix, creiem que és necessària l'observació de les seqüenciacions per etapes que hom fa de la seva història i la importància que s'atorga als moments crucials, als fets decisius, o a les fites, en la reconstrucció de l'itinerari biogràfic. Finalment, també considerem oportú deixar constància d'algun dels recursos narratius que són utilitzats amb més freqüència pels nostres informants, així com d'un element, podríem dir-ne no narratiu, perquè es tracta de les omissions, que malgrat la paradoxa és molt present en el discurs biogràfic.

10.2.1. Formes d'inici del relat

La hipòtesi de la qual partim rau en el fet que en els primers paràgrafs del relat de gairebé tots els informants hom pot trobar l'essencial del contingut posterior de la narració i els trets bàsics amb què el narrador es presenta com a personatge, o protagonista. L'inici del relat, doncs, esdevé l'inici del procés de construcció de coherència, mitjançant la presentació dels elements (fets, esdeveniments, circumstàncies...) als quals es vol atribuir la condició d'elements clau, o eixos vitals. Quan hom comença a parlar, menciona una sèrie de fets biogràfics, ubicats en la infantesa, o en etapes posteriors de la vida, que són significatius per a la conformació del tipus de narració que es farà posteriorment i que són essencials per al retrat d'un mateix que es desenvoluparà en la

resta del relat. Voluntàriament o inconscientment, les persones, en començar la seva història, «es presenten» i ho fan d'una manera determinada. Ens ha resultat absolutament il·lustratiu observar aquesta presentació, feta com diem en els primers paràgrafs del discurs, i comprovar que gairebé tota la vida que ens trobarem a continuació, o l'essencial d'aquesta, ja està apuntat, o contingut al principi de la narració.

En aquest punt es pot dir que els tipus d'introducció observats es corresponen amb diverses circumstàncies o estratègies narratives: amb la focalització temàtica del relat, amb el tipus de gènere narratiu emprat i amb la forma de presentació del personatge.

1. La introducció està lligada al **tipus de focalització temàtica** que es desenvoluparà posteriorment: Els relats centrats en el **treball**, per exemple, comencen tot aportant dades sobre les primeres experiències del narrador en aquest àmbit, o bé amb les actuals quan representen l'assoliment d'una determinada posició o fita. El més significatiu en aquest sentit es troba en aquells relats en els quals l'inici de la pròpia vida s'ubica precisament a l'edat en què l'informant començà a treballar: els 10 anys, els 14, els 19... Ja hem parlat de la importància del treball com a eix estructurador de l'experiència vital i com a tret atorgador d'identitat per a les persones que han estat socialitzades en el marc d'una societat industrial. L'Enrique comença el seu relat de vida referint-se al treball que feia als 10 anys i a la relació de classe entre ell i els «senyors»:

«Vaig començar molt jove jo, eh! Als deu anys me feien llaurar, en lo matxo. I l'amo i son fill estaven assentats baix l'aulivera, i jo llaurava descalç, als deu anys. Als catorze anys vaig començar a treballar a la calç, al forn de la calç. Vaig treballar allí hasta la guerra [Val a dir que aquesta mateixa «presentació» torna a aparèixer reiteradament al llarg de la narració].» (E.35)

Per al Fermí la vida s'inicia als 14 anys, l'edat en què comença a treballar, tot essent molt significativa la identificació entre vida-treball que ens fa: «Què és una vida d'una persona: un *treballador* que comença quan, des de que vas néixer i vas començar a tindre ús de raó» (E.5). Una introducció similar en el sentit de destacar des d'un principi la importància del treball és la de l'Antonio:

«Bueno, ahem, la meva vida, des de..., si vols que et conti des de petit, des de luego, pues en aquella època, pues els treballadors, a pesar de que tenies faena, pues en realitat, si un pare, per exemple, volia donar estudis al fill, pues se tenia que sacrificar molt per a poder anar al col·legi de pago. I natros érem quatre germans!» (E.104)

Per al Manel la vida comença als 19 anys, quan ingressa a la guàrdia civil. Les seves primeres paraules resumeixen el més important de la seva vida: la seva vocació-satisfacció per la guàrdia civil, el seu ascens a capità que, després de la dada del seu ingrés a la guàrdia civil, és un dels moments crucials de la seva vida; el seu matrimoni (tot i que no parlarà gairebé gens de la seva vida familiar, però reconeixerà la importància de la seva dona com a suport permanent en la seva carrera) i el fet que el seu pare ja era guàrdia civil:

«Són vuitanta-sis anys... Tota la meva vida he estat voltant la província de Tarragona. Jo quan tenia 19 anys vaig ingressar a la guàrdia civil i em van destinar a Cambrils. I a Cambrils vaig conèixer la meva dona: I amb la meva dona em vaig casar i ja tota la vida sempre hem estat donant tomb a Cambrils. L'única cosa que ja en ascendir a capità... Ara, generalitzant, doncs la meva vida, jo vaig ingressar als 19 anys dins la guàrdia civil i va ser una de les joies..., la cosa que més m'ha agradat de la meva vida ha sigut ser... ingressar a la guàrdia civil. Sí, una de les coses que té més mèrit, jo penso, és que els que els agrada l'ofici que hi siguin amb ell, i a mi em va agradar molt. Jo ja el meu pare ja ho era, com que el meu pare ja ho era, jo vaig ingressar aquí a la guàrdia civil, amb un

ànimo i una disposició, que em venia de mi, i hi veia pervindre, perquè clar... els meus orígens... el meu pare era el jefe de la guàrdia civil quan vaig ingressar, vamos quan vaig tindre ús de raó.» (E.112)

També per la Marisol (E.91) el relat de vida s'inicia en el moment en què arriba a Reus (procedent de l'Aragó), on trobarà feina per a tota la família. El treball esdevé la vida que buscaven. Per tant, els inicis de la narració són rellevants en aquest relat que tindrà com a fil conductor bàsic el món laboral.

Com veiem, el principi o principis d'organització del relat elegits pels informants donen moltes pistes amb relació a la seva identitat. Un altre bon exemple d'això i, alhora, de forma de composició del relat podríem dir que poc habitual i molt determinada el trobaríem en la similitud impressionant del plantejament narratiu inicial que podem observar en l'anàlisi, entre d'altres, dels relats de dues empresàries, abans esmentades. En efecte, els relats de vida de la Cèlia (E.63) i de l'Enriqueta (E.65) comencen amb una exposició d'uns deu minuts, amb a penes cap intervenció de l'entrevistador, on les informants expliquen, de primer moment i de forma més aviat sintètica i sistemàtica, la seva carrera professional. En acabar aquesta exposició, de fet donen per acabada l'entrevista: «I, més o menys, així a... *a grandes trazos*, això és lo, és lo...» (Cèlia); «[...] *a grandes rasgos*, me sembla que *esta es su vida*» (Enriqueta). Evidentment, l'habilitat de l'entrevistador, en aquest cas, juntament amb un suposat desig latent de les informants per seguir explicant altres àmbits de la vida, van donar com a resultat relats d'una hora i mitja i dues hores i quart respectivament. Però allò que ens sembla significatiu és que, d'entrada, el relat de vida d'ambdues s'hauria resolt gairebé amb deu minuts. L'explicació més plausible per a aquest fet creiem que cal trobar-la en un seguit de consideracions que han anat apareixent en el decurs d'aquest treball: la importància central que l'àmbit professional posseeix per a ambdues; la consciència que la seva identitat es construeix en gran mesura amb relació a

una esfera professional d'èxit i que, d'alguna manera, és això mateix allò que algú que s'interessa per la seva vida vol sentir i conèixer; la projecció sobre la manera de construir el relat vital de les habilitats que suposadament caracteritzen una persona lligada al món de la direcció empresarial, és a dir, l'optimització del temps, anar al gra, presentar les coses sintèticament i abordar-ne l'anàlisi de manera sistemàtica i ordenada.

Les vides focalitzades en la **tendència política** s'inicien aportant les dades que esdevindran significatives. L'Eulàlia, per exemple, ens diu que va néixer el dia dels Sants Innocents, que el seu pare era un intel·lectual catalanista, i que des de petita va llegir molt: Mao, Lenin, Stalin, Marx. Aquests antecedents familiars i de formació són els que ella considera que la feren posicionar-se en contra del règim franquista. Fins i tot la dada d'haver nascut el dia dels sants innocents es dona de forma significativa perquè sembla que predigui el seu tarannà crític i rebel, però en tot moment prudent i inofensiu: «Jo sóc molt modosita. Encara no he donat en tota la meua vida un cop de puny... en tinc unes ganes! I a sobre no tindrè cap força, tampoc no faré mal!» (E.64)

Com que al Fernando el que més li interessarà en el seu discurs és presentar-se com a testimoni de l'època franquista, comença el seu relat dient: «Nací en plena guerra civil española, ¿le pongo folklore?». L'entrevistador contesta que li posi el que vulgui i aleshores continua: «Mal llamada guerra civil pero que antes era la gloriosa cruzada del alzamiento nacional contra las hordas marxistas, el 7 de octubre de 1938, de padres canarios, que él fue un glorioso cruzado....» (E.83)

Els relats centrats en el vessant **familiar**, que com hem dit corresponen generalment a informants dones, s'inicien directament al·ludint a la conformació de la família. La informant APG diu: «Yo nací en 1914, era la quinta de mis hermanos, luego nació otra niña que primero se criaba normal, sana y bien, y cuando se le vacunó de la viruela la salieron unos bultos en la

cabeza...» (E.73). La Remei comença així: «A casa meva érem una família molt units amb uns pares molt sants i molt catòlics i després vam ser sis germans» (E.75). Explicar la vida pròpia a través de l'explicació de la vida dels altres, tret distintiu dels relats basats en la família, esdevindrà la línia narrativa de tot el relat. Per això, des del començament els temes que tracta la Remei són: la llista de germans, la diferència d'edat de cada un, el festeig dels germans, la malaltia de la germana, el seu festeig, especialment pel que fa referència a les penalitats que passà el nuvi durant la guerra, etc., etc., fins arribar als fills, el treball del marit, la mort del marit, el casament dels fills, el naixement dels néts... La Pepita, que també construeix el seu relat entorn de la família, es presenta així: «Em presento com Pepita, de cinquanta-cinc anys, casada i mare de tres fills, dos nois i una noia» (E.102), o sigui, una síntesi entre el DNI i el llibre de família.

Els relats de **vocació religiosa**, com ja hem apuntat, també comencen remarcant algun tret que predirà o definirà la dedicació d'aquesta vida a la vivència de la fe. N'hem donat alguns exemples en parlar de la focalització temporal en les primeres etapes de la vida. Normalment, doncs, les primeres paraules del relat són similars a les de mossèn Miquel: «A veure, jo vaig néixer a Tarragona, al si d'una família... doncs religiosa» (E.60). Poc després afirmarà que ja de ben petit tenia clar que volia ser capellà. Ja hem parlat, en la part dedicada al context, dels diversos tipus de factors incidents en l'orientació de la vocació, però el que ens interessa en aquest punt és fer notar que, sigui quina sigui la naturalesa d'aquests factors, el cas és que sempre se'ns expliciten a l'inici del relat. La religiosa M. del Carmen n'és un altre dels molts exemples:

«Bueno, pues mira... Yo... primero que nada soy de la región valenciana, de Gandía en concreto. Porque eso también... Y después... de momento mis padres pues nacieron... su familia era... religiosa practi-

cante, convencida... Somos cuatro hermanos y yo soy la mayor. Y nada, mis padres practicantes también muy católicos... mi padre era una persona muy convencida... mi madre también, pero mi padre sobre todo. Y nos llevaron a un colegio religioso, que esto también influye... todos fuimos a un colegio religioso, a las Carmelitas de Gandía y hemos sido educados pues así, en este ambiente.» (E.107)

Ara bé, a voltes, aquest començament incideix en el vessant contrari, és a dir, la situació de partida no es presenta com a propiciadora o presagiadora del futur religiós de l'informant, sinó que precisament el que es vol ressaltar és que el personatge ha acabat trobant la llum i el sentit de la seva vida, *malgrat que* els seus antecedents no l'orientaven en principi cap a aquest camí vocacional. Per exemple l'Ulisses (E.109) comença explicant que és fill de l'alta burgesia barcelonina. Malgrat això, en un moment determinat de la seva vida, als 17 anys, decideix fer una opció de vida dedicada als pobres com a jesuïta. També la Dora (E.32) comença el seu relat a partir de la descripció de la situació original familiar i la seva adolescència quan no tenia cap intenció de fer-se monja, sinó que volia ser esportista, o bé detectiu, o bé hostessa. Sembla, doncs, que hi ha una voluntat d'expressar la seva vida de manera evolutiva, des d'uns principis profans a un final present ple de gràcia espiritual i esperit de servei als altres.

Aquesta pauta no es dóna només en el cas de les vides religioses, sinó en tot tipus de vides. Així doncs, per concloure aquest punt, ens trobem amb dues fórmules bàsiques de narració atinent al lligam que s'estableix entre la presentació introductòria i el desenvolupament posterior:¹⁴

– la confegida *en clau de permanència* (**confirmativa**): els elements de la introducció es veuran confirmats pel seguiment bio-

14. Aquest tema, atenent també a d'altres consideracions, serà tractat més àmpliament en el darrer apartat del capítol.

gràfic posterior i el narrador emfasitza aquesta predisposició i antecedents previs per remarcar la coherència del seu decurs vital fins al moment present.

– la conformada *en clau de canvi (evolutiva)*: amb els trets aportats en la introducció del relat i l'evolució posterior que es desvia de (o supera) aquests antecedents previs es pretén remarcar la transformació del personatge i revalorar la situació present.

En qualsevol cas, però, la premissa establerta en el sentit que en la primera part del discurs hom aporta els elements o fets que considera essencials per les repercussions que tindran en els esdeveniments descrits posteriorment s'acompleix tant si el desenvolupament futur confirma el punt de partida o se'n desmarca: «Hi ha qui diu, una companya meva diu que jo era monja des del *seno materno*» (Paloma: E.22); «Desde pequeña mi deseo no era ser monja, yo quería ser azafata..., pero después te contaré cómo llegué a monja» (Dora: E.32).

2. La introducció es relaciona amb **el tipus de «gènere» narratiu** al qual s'associarà la confecció del discurs autobiogràfic: Molt sovint el principi del relat marca el to epicoheroic, tràgic, còmic, etc. que es mantindrà al llarg del discurs. La introducció de l'Emília és un bon exemple de to dramaticotràgic:

«Pues mi vida es un poco triste. A partir de los... Bueno, de entrada me crié sin padre, o sea, somos tres hermanas y yo soy la mediana y la oveja negra de la familia, la que siempre me rebelé contra todo por la edad que tenía... y siempre me crié muy marginada porque no tenía padre. Entonces creí que mi madre no me quería, que mis seres queridos no me querían...» (E.13)

Efectivament, tota la resta de la narració es confegirà en aquesta mateixa clau dramàtica: expulsió de la família per un embaràs, drogoaddicció, delinqüència, prostitució, sida, etc. La vessant trà-

gica la confirma el fet que, al final, les mateixes desgràcies que han marcat la seva vida es reproduiran en el seu fill. Així mateix, la Rosa comença dient:

«Ai!, la meva història, fill meu! ... la meva història ha estat molt amarga, molt, molt, molt, perquè mira, em vaig casar, és clar, llavors no hi havia quartos. Doncs misèria i companyia. Se casem, jo em vaig casar jove, perquè ell doncs estava amb sa mare i em vaig casar als 19 anys. Als 21 anys va néixer el xiquet, bueno, al cap de... dos anys, va néixer la xiqueta, però jo ja em va anar malament, però malament. Surto de l'hospital, ell [el marit] amb l'apèndix rebentada, sense seguro, sense res, misèria no vulguis tanta, ves el que et dic! ... I així la història, llavors ell [el marit] no va fer res de bo ja.» (E.75)

Com es pot veure, la informant parla, fins i tot, de la seva «història» més que no pas de la seva vida, tot donant-se el cas, a més, que per a ella una bona «història» de vida és aquella en què hi ha sofriment i penalitats, o un marit malalt, que és la circumstància que ha marcat la seva vida, perquè a partir d'aquí haurà d'encarregar-se ella sola del sosteniment familiar. Això ho demostra el fet que al final de l'entrevista li demana a l'entrevistador que entrevistis la seva veïna (present en bona part de l'entrevista), perquè «ella també té una bona història», o sigui, que la seva vida també és plena de desgràcies. És important matisar en aquest punt que la informant ha emfasitzat aquest aspecte desgraciat de la seva vida, perquè possiblement creu que això és el que pot interessar més al seu entrevistador i, també, a la veïna present, amb qui potser podrà comparar-se en sofriments.

L'inici d'en Josep Maria és un bon exemple de com en unes poques paraules introductòries es pot explicar tota una vida, en aquest cas narrada seguint el «gènere» de novel·la realista, o de costums. Per bé que amb les paraules d'aquest informant ha començat el primer capítol d'aquest llibre, no ens podem estar de tornar-lo a citar: «Què vol que li expliqui? La meva vida. Pues

miri, vaig néixer a Pradell, província de Tarragona. Me'n vaig casar i vaig vindre a viure a Tarragona. I aquí he passat la major part de la vida. Vaig sortir del poble que tenia vint-i-set anys o vint-i-vuit hasta que setanta-sis que faré demà... I miri, bé. Vaig treballar en una fàbrica. He treballat trenta-dos anys» (E.100).

El to de caràcter èpic i alhora realista ens l'aporta, per exemple, en Fermí (E.5): l'autobiografia és èpica per la constant aparició de dificultats que es van superant, fins i tot amb viatge inclòs a l'estranger a la recerca d'una dona, i és realista per l'exposició de totes les circumstàncies que es passaren després de la guerra. En aquest punt parla més com a jo col·lectiu que com a jo individual.

3. La introducció està lligada amb el **tipus de representació de personatge-protagonista que hom fa de si mateix**, és a dir, amb la imatge que pretén donar (o que donarà sense pretendre-ho conscientment o deliberada): la Carmen ja ens diu des del principi d'on li ve la seva intel·ligència: «Tuve un padre muy inteligente, yo creo que esas cosas se heredan» (E.11). En el cas de la Júlia la mala relació de tots els seus germans i ella amb el pare i el posat rebel amb què ella, l'única, s'hi encarà considera que han condicionat la seva manera de ser en la vida i d'estar en el món:

«Recuerdo a mi padre tirando el plato de la comida al pasillo, con cualquier excusa tonta. A mi madre irse a continuación a llorar a su habitación y proseguir todos la comida bajo el más absoluto de los silencios... Y todos en casa podían callarse menos yo. Nunca he podido callarme ante mi padre y eso me ha ocasionado disputas tremendas... Esto condicionó mi pensamiento feminista y la decisión de ser siempre independiente.» (E.35)

Un consell de l'àvia de l'Empar, aportat a l'inici de la narració, li servirà a la informant per explicar el seu talant independent, vessant en què incidirà profusament en el seu discurs, tot esde-

venint aquesta voluntat d'independència i el desig de seguir el camí propi gairebé el fil conductor que estructura tot el relat, fet que ja hem tingut ocasió de comprovar en el capítol dedicat a les dones que s'han fet elles mateixes:

«Mi abuela siempre decía que las mujeres tienen que ser independientes y tenían que ganarse la vida y que nunca tenían que depender de un hombre. Yo me imagino que eso tiene que ver en cómo somos las mujeres de esta familia, todas somos muy parecidas, era como un valor moral que ella inculcaba y desde que nosotras éramos pequeñas recuerdo a mi abuela decir eso, que estudiásemos, que tuviéramos un porvenir, que fuésemos independientes.» (108)

El relat de vida de la Rosa, basat gairebé amb exclusivitat en l'experiència laboral, es caracteritza pel fet que la seva capacitat de treball, el seu rendiment en la feina i el reconeixement dels seus mèrits per part dels seus caps seran els elements fonamentals i recurrents de la narració. La imatge que des d'un bon principi donarà d'ella mateixa servirà per conformar la presentació d'una persona essencialment treballadora: les seves primeres paraules van adreçades a demostrar que ja de nena era molt activa, amb la qual cosa projecta aquest record com a imatge que pronostica la seva disposició posterior: «De petita, pues està clar, sé que era molt tremenda, era molt bellugadissa, era una xiqueta, doncs... sempre m'havien de... de fer estar quieta, oi? No parava, no parava, era molt activa, era... bueno, no la sé jo la parau-la.» (E.59). Poc després s'esplaia explicant que de ben petita ja treballava «com una dona gran».

En l'entrevista al Riki el narrador es presenta des del primer moment del relat com un personatge contrari a les pautes socials establertes. Efectivament, durant tota la narració anirà confegint la seva imatge de rebel, esperit aventurer, de personatge, en definitiva, «a la contra» i amant de la naturalesa. Els primers paràgrafs del seu relat contenen les línies principals de la seva perso-

nalitat, del seu tarannà i de la seva vida sempre contrària a les servituds hipòcrites de la societat. Per això s'ubica directament en la seva etapa de joventut (que, a més, serà el període focal privilegiat, tot donant-se el cas que al final del relat, com veurem, explícitament reflexiona sobre el seu desgrat per fer-se gran):

«M'agradava l'electrònica, però... no li veia un futur com per guanyar-me la vida, així tot poderós... i intel·li... i ser ingenier electrònic i... totes aquestes coses, sinó que era només uhm... perquè m'agradava l'electrònica i punt. Si hagués pogut ser un d'aquests investigadors pobres, carregats de crèdits per fer investigacions i... Però mira, mica en mica, clar! Amb aquesta carrera electrònica tenia el Centre Excursionista de Catalunya. Cada diumenge, en lloc d'anar de marxa... aleshores me n'anava d'excursió cap a la muntanya, muntanya! I si és hivernal, encara millor, i si m'agafa tempesta, encara millor. Vaig de massoca i... nòrdic jo, polar.» (E.66)

En el cas de l'Emiliano, que s'ha vist obligat a emigrar a la ciutat, quan ell és home de camp, el primer que diu el narrador és: «De crío me crié en un cortijo, ¡eh!» (E.88). Aquesta afirmació d'entrada sembla que aporta la identificació del personatge «rural» trasplantat a la ciutat. En el decurs del relat incidirà en el fet que l'ha determinat la seva educació en l'àmbit rural i l'emigració obligada a la recerca de treball.

La Sunita inicia el relat amb l'al·lusió a una anècdota que resultarà decisiva per a comprendre la seva conducta posterior: «Fallé en seis de ocho pruebas en el examen», però sembla que una monja li donà l'oportunitat «de poder enseñarle que puedo estudiar y de ir adelante» (E.89). Aquest desig de tirar endavant és essencial en el desenvolupament de la seva biografia.

Les primeres paraules d'en Papa (E.90) seran de gran importància amb relació a tot el que ens explicarà després: «Soy de la etnia peul» i tot seguit fa una breu història del seu poble, el tret distintiu del qual és la seva capacitat d'adaptació. L'informant

aporta aquesta identificació local concreta perquè la seva vida es caracteritzarà per una constant habilitat per adaptar-se a contextos canviants.

Val a dir que en vides d'èxit professional, especialment de dones, les informants inicien la seva presentació ubicant-se en el moment present. La Cèlia comença directament així: «Mira, jo actualment, això és una empresa que som actualment di... disset persones treballant. Jo aquesta empresa jo la vaig començar fa... ara fa deu anys. La vaig començar dins d'un despatx de casa meva... eh!» (E.63). Aquest és el màxim exponent de presentació de personatge que es conformarà bàsicament entorn de la seva capacitació i èxit laboral.

De vegades es combina l'esment de la situació d'èxit del present (i el que ha costat) amb la del tret de la infantesa que predeia aquest aleshores futur: La Carme, cuinera d'èxit, inicia el seu relat amb aquestes paraules: «Bueno, pues mira, arribar on estic pues no ha sigut fàcil, però ha sigut molt, molt, molt... com ho diria? Molt enriquidor, molt, vull dir, molt bé... dir... de petita pues m'agradava molt de guisar» (E.74). Tot seguit i al llarg del relat s'expliquen fets que semblen vaticinar el seu camí cap a l'èxit.

En les frases inicials, en aquesta mateixa línia assenyalada, s'hi poden reflectir així mateix possibles complexos o frustracions als quals, amb independència de tornar-hi o no després en el decurs de l'entrevista, se'ls atorga una certa importància vital. Així, per exemple, hem vist com en els relats de dones que ocupen posicions elevades en el marc empresarial es destaca la seva manca d'estudis universitaris. En el cas de M. M. sembla gairebé una necessitat vital el fet d'assenyalar-ho ja a les primeres de canvi: «Em dic M. M., sóc de Mollerussa i visc a Mollerussa... Com ho explicaré?... No he anat a la Universitat, crec que fins a un cert punt és un problema, que avui dia pues, és més fàcil, la canalla jove pues, poden fer més coses del que podíem haver fet...» (E.69). La Cèlia (E.63), per la seva banda, també ho explicita de

bon començament seguint una mena d'estratègia que ja s'apun-tava a les paraules de M. M. L'estratègia en qüestió, de caire narratiu en el marc d'un discurs èpic, rauria a presentar el fet de no haver accedit a l'educació superior no tant com una frustració sinó com una mancança que paradoxalment confereix encara més vàlua a la pròpia trajectòria d'èxit professional. No haver anat a la universitat, doncs, afegeix un plus de valoració al triomf professional aconseguit.

En algun cas, la intenció de presentar-se amb tots els trets que es considera que han determinat una personalitat, o una vida, s'introdueix de forma explícita. El jove Rubèn comença: «Me llamo Rubén, soy... de sexo masculino... y voy a empezar a explicaros un poco ... qué cosas pienso que *han determinado* mi forma de ser como persona» (E.31). I així ho fa en els paràgrafs següents.

L'Àngel, que també és un informant jove (21 anys), comença per la data del seu naixement (el dia u de gener que, segons explicarà després, en algunes cultures és un fet que prediu un destí especial), dada que considerarà significativa en allò que esdevindrà l'eix vertebrador del seu discurs: el fet de sentir-se diferent i, fins i tot, superior a la resta de companys. Així mateix, comença pels fets que explicita que l'han marcat:

« Pues, pues, jo vaig néixer a primer d'any i em vaig criar, diguéssim, a les afores de Reus, a... no a les afores, sinó a l'extraradi i allevàrens doncs això sempre *em va marcar*, no? Igual que... sí, bueno, igual que el fet que no tenia pare, no? O sigui, del dia que vaig néixer, no, no el conec. Allevàrens doncs jo vaig viure amb els meus avis, ma mare, ma tieta, vivíem tots junts i es va establir una mena de família diferent que era: mons avis eren els pares, mons besavis els avis, i ma mare i ma tieta, pues les germanes, no?» (E.70)

Efectivament allò que guiarà tot el seu discurs serà la consciència (i alhora el desig) de ser (i esdevenir) diferent.

Un altre dels nostres informants joves, en Baldomer, de 25 anys, també inicia el seu relat explicitant allò que considera que més l'ha determinat: «Bueno lo que *me ha marcado* en vida es... está claro... la relación de mis padres. La relación que tenían mis padres... Yo de pequeño lo pasé bastante chungo, encima era una edad... era cuando yo tenía siete u ocho años, mi padre se largó.» (E.106). També en aquest cas, bona part de la resta del relat es basarà en la narració d'episodis davant dels quals actuarà de la manera com han determinat aquests fets.

Troblem força curiós que els nostres informants més joves comencin el relat precisament amb la voluntat explícita d'aportar la informació sobre allò que els «ha marcat». Amb els informants de més edat hem estat nosaltres els qui hem inferit que aquelles dades aportades al principi eren determinants per a ells, però en el cas dels joves no cal interpretar; tenen clar que començar a parlar implica presentar-se i que per a això cal referir-se a les experiències traumàtiques o fets importants, que han estat decisoris en la seva personalitat o en la seva trajectòria vital.

El fet d'haver distingit entre aquests tres tipus d'estratègies –focalització del discurs, «gènere» del relat i presentació del personatge– entre d'altres que es podrien considerar, a les quals hem associat les formes d'introducció, no vol dir que en una mateixa introducció no es puguin donar trets de totes elles. Fins i tot podríem dir que en tots els relats es poden «llegir» cadascuna de les vessants esmentades. És obvi que la presentació del retrat del personatge i el to narratiu que s'introdueix són dos aspectes d'una mateixa estratègia narrativa. I, naturalment, la focalització del relat també tindrà relació amb el tipus de personatge presentat. Certament, com hem vist, l'Emília (E.13) comença el seu relat dient que la seva vida és trista, no només perquè mantindrà la clau tràgica durant tot el discurs sinó també perquè en presentar-se com a orfe i no estimada justifica d'alguna manera les desgràcies a què es veurà abocada després (drogaaddicció, delin-

qüència, prostitució...). La Rosa (E.59) inicia el seu relat presentant-se com a personatge treballador, però també incideix en la situació de pobresa, gairebé misèria, de la qual parteix perquè farà una narració de caire èpic i, per tant, comença parlant de la situació que aconseguirà superar, tot arribant finalment a excel·lir.

Per tant, tal com hem observat, en els paràgrafs inicials ja es pot constatar la identitat del narrador que es mantindrà en el decurs del relat i que, com afirma Lipiansky (1983: 62), és present en l'estil mateix de la narració: els moviments de la frase, l'expressivitat del llenguatge, la retòrica; és la marca pròpia que el subjecte imprimeix al seu relat, en funció del seu caràcter i que dóna al discurs el seu ritme i la seva tonalitat, la seva riquesa o pobresa, vivacitat o apatia, fluïdesa o viscositat, calidesa afectiva o freda objectivació, el sentit del detall o el gust per la generalitat.

10.2.2. Formes d'acabament del relat o epíleg

De vegades el relat autobiogràfic acaba amb un «i ja està» introduït en un moment en què no semblava que s'hagués d'arribar al «final». El cansament, la saturació, provoquen que el narrador posi fi en el moment que li sembla, independentment que es pugui donar per acabada o no la seva «història». Naturalment, aquest fet desorienta el mateix entrevistador, el qual, igualment condicionat culturalment, espera potser una història amb un principi i especialment amb un final ben definit i delimitat. Ara bé, en d'altres casos el narrador es prepara per al final i «avisa» d'alguna manera a l'entrevistador que s'acosta al desenllaç i el construeix. Creiem que l'observació dels finals dels discursos, inesperats o preparats, també ens pot aportar dades significatives, especialment quan el narrador acaba el seu relat en el moment que, no per cansament, sinó deliberadament, considera que hi ha de posar el final.

Evidentment, el tema de l'epíleg, el final, està estretament lligat amb el present actual del narrador, és a dir, amb el moment des del qual ha construït tot el seu relat, i aquest present, com ja hem dit reiteradament, és el que ha condicionat la lectura del passat. Ara bé, el final de la vida encara no ha arribat i, per tant, el narrador «talla» quan li convé, o construeix un final que acabi d'arrodonir la narració, la construcció del seu personatge, o que tingui un caire de recapitulació, d'epíleg, en definitiva.

Podríem diferenciar diversos tipus d'acabaments:

Finals parcials/oberts: Aquells que es fan aparèixer de manera sobtada quan ni tan sols s'ha parlat de la fase actual de la vida, o quan, tot i fer-ho, no tenen aparença de desenllaç definitiu, sinó que s'arriba a un punt en què, pels motius que sigui, es dóna per acabada l'entrevista: cansament, circumstàncies del context de l'entrevista, interrupció provocada per l'horari, per alguna persona que arriba, etc. etc. i que fan que tot i que potser el narrador no hagi arribat al seu final, posi fi a l'entrevista. També, en algun cas, la decisió de posar un punt i final aparentment inacabat al relat pot ser voluntària, conseqüència d'una percepció de la vida com quelcom que va fluint i que no està necessàriament sotmesa a un esquema de principi, nus i desenllaç. Val a dir que aquests tipus de finals no són els més freqüents.

Finals definitius/tancats: Els que fan aquells narradors que, conscients que estan posant fi al relat, ofereixen una mena de recapitulació, a voltes reflexió, que pretén, com en els principis, aportar els darrers trets atorgadors de coherència i justificació. En aquest cas encara es poden apreciar dues modalitats:

Epíleg recapitulatori: es fa una reflexió sobre l'essencial del que s'ha explicat, una síntesi confirmadora, una valoració, una proclama, o un punt final compensatori. Les vides religioses, en

aquest sentit, són les que incideixen més freqüentment en aquest tipus de final, per bé que el contingut de la reflexió sigui majoritàriament sobre l'experiència religiosa en general o sobre la comunitat a la qual pertanyen, més que no pas de caire personal.

Un exemple de recapitulació final és el que ens aporta l'Antonio, que en donar per finalitzada la seva vida diu:

«I no sé què contar-te més, perquè, escolta, la meva vida... hi ha hagut moments molt feliços, molt feliços, pues tindre els fills, però sempre lluitant, sempre lluitant... La meva vida ha sigut aquesta: me vaig casar, vaig tindre dos fills i ara tinc, tres néts: dos de la filla i un del fill... que poguessen viure millor i no en esta incertidumbre que hi ha ara... En fin!» (E.104)

Val a dir que durant l'entrevista ha afirmat que la família és el més important, però ens ha parlat sobretot del seu itinerari laboral i de les penalitats que ha sofert. Per això, potser ha decidit «recapitular» al·ludint no només al treball i la lluita, sinó també a moments feliços i a la família.

La darrera part del relat del Riki és una reflexió sobre el fet de fer-se gran. No li agrada. Voldria tornar enrere i «quedar-se» als 25 anys. Explica el conflicte i el dolor que produeix el fet de tenir un esperit jove i un cos vell. Assenyala la diferència de futur que es té des de la perspectiva dels 25 anys o dels 52 que són els que té. Fa balanç dels seus records, tot dient que «N'he fet moltes de coses. No em puc queixar» (E.66). No té cap pla per al futur immediat, ni cap planificació a llarg termini. El que surti. Però ja està pensant a deixar novament la feina i en la seva dèria: la muntanya. Val a dir que aquest és un informant que durant tot el seu relat ha explicat idealitzadament les aventures de la seva joventut.

En canvi, la reflexió i recapitulació final de l'Àngel (E.70), pel fet que és jove, no és retrospectiva, com dèiem, sinó que s'orienta envers el futur:

«Jo visc per a ser recordat, diguéssim, suposo que això em ve del meu ego impressionant, que jo... és per això, o sigui, no concebo la idea de morir en l'anonimat. I, no sé.... Ser algú pels demés, no? L'únic que m'interessa, bueno, no l'únic, però el motor de vida... bueno hi ha objectius a curt plaç, però a la llarga seria aquest: no morir en l'anonimat.»

També en el cas de final recapitulatori posarem al costat de les paraules de l'Àngel les d'un altre dels nostres informants joves, en Baldomer:

«Y bueno, morirme, pero dejar algo aquí también... yo qué sé... no un hijo... yo qué sé... que la gente se acuerde de ti, eso es muy importante yo creo, porque que tú te mueras y que la gente se acuerde de ti... yo qué sé... Has hecho algo bien, no?... no algo bien... sino que has llevado la vida correctamente, digamos. No sé... no sé qué más decirte.» (E.106)

Ens sembla prou interessant l'observació que precisament els informants que tenen, en principi, la mort més llunyana s'hi refereixin al final del seu discurs. Això mateix ho hem vist també en el cas d'alguns informants d'edat avançada, que en la tessitura d'estar acabant el relat sembla que irremeiablement hagin de parlar de la mort –perquè tot i que una cosa és la fi del discurs i una altra la de la vida, en tractar-se de narrar la vida, l'al·lusió a la mort es presenta com a, en certa manera, natural–. Ara bé, només ha estat en el cas dels joves que aquest esment de la mort ha anat acompanyat pel desig de «deixar» petjada, de ser recordats. La vida per a ells encara és projecte, com si estigués per definir, i la fase actual és la preparació de la història que està pendent d'arribar. Per tant, encara els «està permès» somniar en la seva transcendència. I encara els «està permès» de confessar-la obertament.

La focalització familiar que ha mantingut la informant APG en tot el discurs fa que l'acabi precisament amb una mena de recapitulació final sobre la seva satisfacció de sentir-se estimada per la família, cosa que sens dubte presenta com a situació compensatòria donat que ella li ha dedicat la vida: «En verano suelo ir a

Godella donde viven ahora tres de mis hijos, y allí, claro, tengo 12 nietos, a los cuales quiero mucho y eso, y me tratan todos con muchísimo cariño, y así están las cosas... yo... parece que tengo poco más que contar.» (E.73). La Quimi, que també ha focalitzat el seu relat en la família, acaba recapitulant (tot i ubicada en present i futur):

«La meva vida ara jo ja espero que vagi transcurrint bé. Tens cosetes doncs que et van sortint amb l'edat, que no tenies abans, però també te porta coses bones. Vull dir, l'edat, cada edat te porta lo seu, eh? Vull dir, sí, pues aquesta edat així de més grans també és bonica. I ara espero que un dia o altre les meves filles se puguin casar, me puguin donar un netet, eh? Com les meves amigues, la majoria de totes elles són àvies! Jo perquè les meves nenes, pues mira, no han sigut de casar-se encara, eh? Però doncs, la majoria d'elles... mmm, amb la meva edat, amb cinquanta anys, elles ja tenen un netet o dos. Vull dir que jo pràcticament doncs ara ja és així: no treballo, estic a casa, com he dit i bé, vaja.» (E.97)

El fet d'esdevenir personatge secundari davant la resta de la família, especialment respecte del marit, queda palès en una de les frases finals del relat de l'Antònia: «I no res, no va res que... Això va ser un dissabte i el dimarts, i el dilluns ja s'ha mort (el marit). I així ha sigut la meva vida» (E.99).

Epíleg en cercle: De vegades el narrador, conscientment o no, lliga el que diu al final de l'entrevista amb la presentació que ha fet al principi. Aquest lligam pot ser de dos tipus: *d'encaix*, quan les darreres paraules entronquen de manera idèntica amb les del començament, i *d'oposició*, quan les darreres paraules recorden les primeres però de manera antitètica.

Pel que fa al lligam *d'encaix*, és il·lustratiu l'exemple del Riki. Comença parlant de la seva afició per la muntanya des que era jove –no comença per la infantesa– i de la seva postura contrària als convencionalismes socials:

«I mica en mica em va anar guanyant la muntanya i anar veient l'ambient de ciutat i... dels col·legues que es barallen pel poder de l'empresa o pels favors dels directors, no? Lo que hi ha aquí en pel·lícules, no? Nissaga de poder i coses d'aquestes, doncs algo semblant. I la muntanya m'anava atraient més i més i els animals i tot...» (E.66)

I acaba: «Confesso que si puc me n'escaparé (del casament de la filla), una altra vegada banquet de compromís i coses d'aquestes, jo no ho suporto. A mi doneu-me la muntanya i m'ho buscaré, eh? M'ho buscaré.»

La Rosa comença dient: «Ai, la meva història ha estat molt amarga, molt, molt, molt» i les seves darreres paraules són «Ai, la vida és tan amarga!» (E.57). L'Antònia comença i acaba el relat parlant de la seva poca salut: «I jo sí que me'n recordo que em donaven oli de fetge de bacallà, nena, abans de dinar... Però la mama sempre em portava al metge, perquè era molt poqueta cosa...» I acaba: «Em va passar que vaig tindre que anar a urgències...» (E.99)

No cal dir que els relats focalitzats en la història de la família (més que no pas en la de la narradora –en femení, perquè com hem dit, són relats exclusivament femenins–), mantenen el cercle absolutament lligat per les al·lusions, al principi, als antecedents familiars –pares, germans–, i, al final, als fills i néts.

D'altra banda, en Jaume, que ha focalitzat el seu relat en la seva participació en entitats civicosocials, mostra en tot el seu discurs que és una persona que sempre ha tingut valors molt arrelats. Així, en els primers paràgrafs del seu relat, i com a presentació del seu personatge, al·ludeix al fet de valorar les coses, i concretament utilitza l'exemple del cotxe:

« I, però d'aquests vuit que hem quedat (amics), quina casa no hi ha dos cotxes, no? De nosaltres, no? I llavòrens, això ho valorem prou? Vull dir, no? [Silenci] Quan a casa d'un, doncs, van tenir un cotxe i ell es va treure el carnet, evidentment tos nou vam... [riu] vam anar dins del cotxe, no?» (E.76)

Doncs bé, els darrers paràgrafs de l'entrevista, a manera de cercle que es tanca, es torna a recuperar aquesta mateixa reflexió i amb el mateix exemple del cotxe:

«A vegades trobo que no es valora prou tot el que tenim, no? Aquestes grans... això que et deia... anàvem amb... no hi havia cotxe de nantrus i vam fer de tot..... Però doncs vull dir ara tothom tenim un munt de coses, suposo que el jovent també creieu que no ho teniu tot, que no... que us falta el mateix que a nosaltres. Però doncs valorem el que tenim, no? Sí que hem d'ambicionar més, un «mòbilet», una moto o un cotxe, com a mínim, o... [silenci]. Valorem el que tenim i lluitem per tenir més.»

La variable principal del discurs de la Carme és la seva religiositat, tot i que no pertany a cap orde religiós. Les seves primeres paraules són: «Vaig néixer un 27 d'agost de l'any 1910, el mateix dia que la madre Teresa de Calcuta, als quinze dies em van batejar i des de llavórens que vaig ser lo que ara sóc i no me'n pene-deixo gens, catòlica, apostòlica i romana» (E.82). Les seves darre-res paraules tanquen el cercle de manera rodona: «I continuo igual, a casa meva, surto cada tarda perquè si no me quedaria sense poder caminar, vaig a missa, la sortida meva és anar a missa perquè com ja he dit antes sóc catòlica, apostòlica i tinc fe, molta fe, lo que no me'n pene-deixo gens perquè la fe m'ha fet fer tot això». Com pot veure's la presentació del personatge (amb dada premonitòria i tot: neix el mateix dia que la mare Teresa de Calcuta), que es mantindrà inalterable durant el decurs del relat, arriba, fins i tot, a ser recapitulada gairebé amb paraules idèntiques en el darrer moment del seu relat.

En Vicenç ha vertebrat el seu discurs a partir del que ha representat la guerra en la seva vida. Per això comença parlant de la seva infantesa feliç («Aquells eren moments com un jove, com tot molt alegre... Jugàvem...») fins al trasllat a què l'obligà la primera guerra mundial i aleshores tot canvià. I finalitza el seu relat,

de forma també recapituladora, referint-se a la guerra (millor dit a les guerres):

«I fins ara, i es va acabar la guerra i mira... A treballar, oh, després de la guerra me van agafar cap el batallón disciplinari, va vindre la guàrdia civil... i ens van portar allà i així vaig passar la meva joventut. De jugar a pilota, d'anar aquí tot tranquil em vaig trobar que jo vaig néixer en un any molt dolent, vai néixer l'any 15, la primera Guerra Mundial. La Revolució Russa va ser el 17, quan van enderrocar el tsar, va vindre la Guerra Civil d'aquí a Espanya. Va vindre la Segona Guerra Mundial... M'entens? És que he estat, tot han estat [riu] guerres, guerres, guerres, guerres, guerres i la joventut a fer punyetes! Els quatre anys de la joventut, que no res... me la van robar, me la van robar! La joventut me la van robar... perquè jo jugava a pilota, era molt alegre... i des del 36, allavolent ja va acabar. I així és a petits rasgos tot l'història meu. Nena, no sé si et servirà això.» (E.150)

Ell ha donat per acabat el relat i quan l'entrevistadora li demana si vol afegir res, diu: «Més de la meva vida? Que em vaig casar, i *felices*, i vai tindre dos fills i dos néts... un és solter, l'altre casat amb dos néts... i, i *esto es su vida*... i és així això. Tinc 86 anys, esperar el dia que arribi...». El *lligam d'encaix* és absolut (per bé que no hem aportat tota la part de transcripció que ho demostra), però també ens han cridat l'atenció les darreres paraules pronunciades a instància de l'entrevistadora (que possiblement veu que l'informant ha deixat de banda algunes qüestions de caire personal). El mateix informant potser se n'adona i acaba amb aquesta al·lusió familiar, perquè sembla que hagi de ser aquesta la forma de conclusió socialment esperable (aspecte aquest que ja havíem observat en el cas de l'Antonio (E.104)).

En el cas de *lligam d'oposició* continua observant-se el cercle que es tanca, però en aquest cas les darreres paraules expressen idees, sentiments o experiències absolutament contràries a les de l'inici.

En el cas de la Rosa (E.59) el mode de pròleg i d'epíleg es troben en antítesi total i la causa és la referència laboral, que ha con-

format l'eix focal del relat. Les seves primeres paraules han anat adreçades a demostrar que ja de nena era molt activa i que de ben petita ja treballava com una dona gran. En canvi, les darreres, que fan referència a la seva etapa com a jubilada, mostren la seva tristesa, perquè se sent marginada. Així com els primers records es refereixen al fet de cridar l'atenció perquè era molt bellugadissa, la seva situació actual la presenta com a mancada d'atenció, sempre s'ha de fer repetir les coses (ja no rep ni provoca l'atenció dels altres) perquè no hi sent. Però és que tampoc no la senten.

Mossèn Pere comença dient: «Val, el meu camí religiós va començar per allà als 11 anys... als 11 anys vaig anar a estudiar allà al seminari de Girona, com es feia normalment el que volia ser... ser sacerdot, capellà». I acaba: «Si ara hagués de tornar a repetir, no me'n faria pas de capellà» (E.62).

La nostra informant Sulleng (E.87) comença el seu relat explicant que era filla única, molt consentida i que tot el que volia li ho donaven. El final del seu relat el dedicarà a palesar que tot el que ha aconseguit, malgrat la migració obligada de Cuba que ha sofert, ha estat a partir del seu esforç solitari i sense treva: «Estoy muy satisfecha de haber podido salir adelante en un país ajeno, sola y con pocos medios... por el buen camino, a pesar de ser una niña ñoña y mimada. Trabajando, sufriendo...». Com es veu, el lligam de ser una nena consentida amb què ha començat la narració és recollit al final de manera concessiva i el fet que abans li donessin tot i que ara s'ho ha hagut de treballar tota sola conforma l'antítesi.

Val a dir que en aquest punt ens estem referint a l'anàlisi de la part final del discurs, és a dir, del text. En l'apartat final del capítol ens referirem als tipus de lligams establerts entre el principi de la vida i el moment final (fins aleshores), o actual del narrador, estigui explicat aquest al final, en el decurs de la narració o, fins i tot, al principi.

10.2.3. Fets crucials. Fites

Hem vist els trets que conformaven els tipus d'inici i fi dels relats. Tant aquestes parts com el gruix de la narració es veuen afectats i payoutats per l'existència/esment de fets crucials i fites que comporten una determinada seqüencialització a la narració biogràfica, una estructura en fases (períodes focals de més o menys extensió), o una determinada concreció del desenvolupament espacial i temporal.

Els relats de vida incideixen molt freqüentment en l'esment de fets importants que són presentats com a provocadors de canvis crucials en les trajectòries vitals, o que han marcat tota la resta de la vida. Alguns d'ells es refereixen a experiències puntuals viscudes pel narrador (*fet decisiu*) i d'altres a fets externs a ell, però que són esmentats perquè es considera que d'alguna manera han representat una influència que els ha marcat (*fet marcador*) per bé que això no suposi la focalització del relat en aquest fet, com en el tipus de relats *d'esdeveniment central* que hem distingit en els tipus de composició. En aquests casos s'al·ludeix al fet decisiu/marcador com a fórmula de presentació del «personatge» (justificació) i com a manera de construir en seqüències l'itinerari vital narrat, però no com a referent continu.

En els relats de conversió/vocació representa un punt crucial en la vida, (i per tant de l'estructura de la narració), el moment determinat de l'existència en què hom veu la llum i canvia totalment el seu itinerari vital (E.110). Ja hem parlat en el seu moment d'aquest *turning point* que suposa el punt d'inflexió generador d'un canvi substancial en la trajectòria biogràfica.

En la vida de la Carmen (E.11) és un fet marcador no haver conegut la seva mare. L'Emília (E.13), en canvi, assenjala com a tal l'absència del pare en la infantesa, la mort de la parella i la coneixença d'un home que la «salva», mentre que és un fet decisiu en la seva vida el seu embaràs essent molt jove i soltera. Tot

plegat ho presenta com a situacions que la porten a la drogadoicció, delinqüència i prostitució. Per a la Quimi (E.97) és un fet marcador la mort de la seva mare de part, cosa que féu que hagués d'anar a viure amb els avis. També la mort del pare és un fet que capgira la vida de la Ma. del Carmen (E.107), perquè com a filla gran i soltera (és religiosa) es veurà obligada a tenir cura de la mare i demanar que la comunitat la traslladi prop d'ella. A partir d'aquí manifesta que portarà una vida «dividida».

En relats de caire bàsicament testimonial l'al·lusió a la guerra (E.14; E.104, etc.), que en algun cas arriba a esdevenir eix vertebrador del relat, es presenta com a factor no només condicionant de la fase de vida que l'ocupà sinó que fins i tot algun dels nostres informants, com en Vicenç (E.150), defineix la seva vida com un abans i un després del conflicte bèl·lic i això repercuteix en la forma de composició dual amb què estructura la narració.

Hi ha un episodi en la vida de l'Emiliano, el fet que no va assistir al funeral de la seva mare perquè no es va atrevir a desobeir les ordres de la caserna militar, que, segons ell mateix, l'ha marcat. Tal i com ell ho expressa: «A partir de este acto cobarde me he encerrado en mi mismo y he tenido miedo, tengo mucho miedo» (E.88).

En Pere esmenta un fet molt important en la seva vida quan explica que als 18 anys els seus pares, per qüestions de feina, van marxar de la ciutat i ell es va quedar vivint sol amb la seva germana al pis de Barcelona. Aquesta situació d'independència el portà a replantejar-se la vida d'una altra manera: comença a sovintejar ambients alternatius, fa teatre *amateur*, s'enrola en un grup de folk, viu de feinetes que fa, etc.: «I aleshores en aquest moment jo decideixo cap on vull dirigir la meua vida i de fet, amb tanta certesa, suposo jo, que ho continuo mantenint.» (E.96)

De fet, tots els relats contenen la presència de moments decisius, moments crucials de canvi o moments de canvi crucial, que representen punts d'inflexió en l'itinerari vital. En general, es pot

afirmar que hi ha molt poques vides absolutament rectilínies, anodines, sense esdeveniments o circumstàncies que capgirin o reorientin el decurs de la pròpia història. Alguns d'aquests moments, com dèiem, marquen la resta de la vida. D'altres suposen variacions significatives. Molts dels relats analitzats, en efecte, estan construïts a partir de l'explicació de *fites*, definides per Piña (1988) com a certs successos externs o interns narrats per l'informant que són presentats com a rellevants en el curs de la seva vida, i que es caracteritzen pel fet de tenir una capacitat explicativa o referencial de primer ordre, ja que o bé impliquen un canvi radical en la vida de l'informant, o bé confirmen alguns trets o el sentit general que l'informant cerca per a si mateix o amb aquell amb què s'identifica actualment i desitja projectar-s'hi. En aquest sentit encara es podria distingir entre *fites primàries* i *secundàries*. Aquestes últimes tindrien a veure amb esdeveniments que per a l'informant no són indiferents, que se surten de la rutina quotidiana o corresponen a demarcacions biogràfiques típiques i més o menys ritualitzades: emancipació de la llar paterna, matrimoni, maternitat, primer treball, viatge, malaltia, etc. Les fites primàries, en canvi, es donen quan algun d'aquests esdeveniments, o un altre, apareix revestit d'un caràcter extraordinari i generador de noves circumstàncies. Piña ha assenyalat també que en relats fortament articulats i d'una coherència forçada, on es fa evident certa reflexió prèvia i la construcció d'una imatge molt sòlida de si mateix, pot presentar-se només una fita bàsica, desencadenant de l'acció.

En fi, tot tipus de vides/relats passen per l'experiència/narració d'aquests episodis clau. Les vides de temàtica essencialment laboral es veuen marcades pels moments crucials de l'itinerari laboral, els diversos destins, els ascensos, els èxits, els canvis de feina... Les vides de temàtica religiosa, com ja hem dit, es construeixen a partir de la descripció d'un procés que està caracteritzat precisament per diverses fites: des de la descoberta de la voca-

ció, el procés de noviciat, l'ordenació, els destins en la comunitat religiosa. En molts d'aquests casos els informants afirmen explícitament que senten que hi ha un abans i un després d'ingressar en la comunitat, i s'arriba a donar que la narració passa des de la vessant biogràfica individual abans de l'ingrés a una segona part en què l'informant esdevé portaveu de la comunitat i en aquest punt es pot observar com es produeix en molts casos el pas de la primera persona del singular a la primera del plural, és a dir, el pas d'un jo individual, a un jo comunitari. Les vides de temàtica familiar tenen com a fites els moments del matrimoni, el naixement dels fills, dels néts... Ja hem parlat, també, del moment decisiu que suposen els canvis de residència en el relat dels migrants, o els trasllats dins del mateix país que, per diverses circumstàncies (laborals, familiars...), fan que la vida prengui un nou gir a partir de l'experiència del canvi residencial.

Una altra manera d'encarar l'anàlisi dels fets que es consideren rellevants en l'itinerari biogràfic és la que ens aporta Denzin (1989: 71), que distingeix entre: 1) el *gran esdeveniment*, el qual afecta la totalitat de la construcció del relat de vida; 2) l'*esdeveniment acumulatiu o representatiu*, és a dir, el sorgiment de o la reacció a experiències que es van donant durant un llarg període de temps; 3) l'*epifania menor o il·luminadora*, la qual representa simbòlicament un moment problemàtic en una relació o la vida d'una persona; 4) l'*epifania reviscuda*, referida als episodis el significat dels quals és descobert en reviure, tot recordant-la mitjançant la memòria, l'experiència vital.

10.2.4. Altres recursos

Una de les estratègies narratives per confegir el relat biogràfic és sens dubte l'ús de la **comparació temporal**, concretada en l'*abans* i l'*ara* referits generalment a les etapes de la joventut i la vellesa (E.96; E.101; E.104). Per aquesta raó, sembla que tal pro-

cediment acostumaria a trobar-se amb més freqüència en els relats de vida de les persones grans. Pensem que, en bona mesura, aquesta estratègia és la resultant de dur a terme, per part de l'informant, un procés d'acomodació a les expectatives que suposa en l'entrevistador. De forma simplificada bé podríem dir que el plantejament de la «persona gran» a qui un antropòleg sol·licita un relat de vida és, més o menys, el següent: si a aquest «jove»¹⁵ li interessa la meva vida, de ben segur li interessarà sobretot allò que ell no ha viscut i que ara ja no existeix. D'aquí, doncs, l'estratègia de presentar i centrar-se no només de forma especial i privilegiada en el passat, sinó també de confrontar aquest passat amb el present. La comparació, així mateix, val a dir que implica, potser de manera més clara i evident que altres estratègies de presentació, l'avaluació i valoració de les realitats abordades per part del propi informant. El relat de vida d'en Joan, de 80 anys, és un bon exemple del que acabem d'assenyalar:

«La nostra joventut va ser en aquella època, en part potser trista i potser millor que no pas la joventut d'ara actualment, perquè eren uns temps que la gent durant aquelles èpoques, eh, la gent potser eren més formals que ara, val dit sigui, per quan la gent treballàvem amb aquella fe i ens crèiem les coses; o sigui que érem més naturals que no pas ara perquè ara, degut als grans avenços que hi ha, jo no sé si és degut a les polítiques o al mal viure mundial, doncs aleshores tot això es desconeixia al 60% del que ara existeix, per no dir més, lo qual nosaltres vam passar una infància a la nostra època pues, que potser era molt més trista en vista a la infància d'ara de la joventut.» (E.72)

Sovint, com en el cas d'aquest informant, l'ús d'aquesta comparació recurrent fa que el narrador es posicioni en la primera persona del plural, més que no pas en la primera del singular,

15. La majoria d'entrevistes amb què treballem han estat fetes per persones que respondrien bàsicament a aquesta caracterització.

perquè s'erigeix com a testimoni i portaveu de tota una generació. També en el cas del Fernando (E.83) creiem que el fet de parlar des d'una edat 'respectable' (63 anys) a un entrevistador més jove fa que l'informant adopti un to discursiu que inclou l'explicació, sovint, d'algunes de les coses que implícitament considera que el seu interlocutor, per qüestió d'edat, no pot conèixer. Novament, doncs, l'èmfasi de l'informant sembla anar sobretot cap a allò que fa la seva experiència idiosincràtica –en aquest cas la singularitat de les coses d'una altra època que contrasten amb l'actual (la de referència per a l'entrevistador)–.

En molts casos aquesta comparació serveix per justificar algun tipus de mancança que ha patit l'informant a causa del temps que li ha tocat viure. En la majoria d'ocasions, la comparació incideix en el privilegi de què poden fruit les generacions actuals. En d'altres casos, la comparació es presenta de manera contrària, és a dir, «abans» les coses eren millor (més ordre, responsabilitat...) que «ara», moment que s'interpreta com a causant de mals i perjudicis.

En alguns relats aquest recurs ja és introduït en l'inici de la narració. La Rosa ens diu: «... i ell amb l'apèndix rebentada, sense seguro, sense res, misèria no en vulguis tanta, ves el que et dic! Llavors era molt diferent perquè ara hi ha segurs a tot arreu, que si estàs malalt per lo menos cobres la baixa del seguro, però llavors no» (E.57).

En tot el relat d'en Jaume (E.76) hi planeja una mena de proclama social (es tracta d'un informant que precisament dedica la major part del seu temps a participar en entitats ciutadanes): la reflexió sobre la manca de calma que hi ha avui en dia en comparació amb el temps dels seus padrins i sobre el poc valor que donem al que tenim en comparació amb «abans». Insisteix en la forma de vida ràpida, d'interessos i de poca valoració de les coses de l'actualitat. També tornem a trobar la utilització recurrent de la primera persona del plural.

De vegades, la comparació abans–ara esdevé tan protagonista que algun informant acaba amb ella la seva narració. Així, en Cinto, quan l'entrevistador, al final de l'entrevista li diu si té alguna cosa més a afegir, respon:

«Allevòrens fèiem de pagès en un carret d'un animal i ara d'uns anys cap aquí, tot això ha canviat molt, molt, s'ha mecanitzat molt en el camp dels tractors en tota classe de maquinària. No és lo mateix lo d'ara que 50 anys enrere, perquè els pagesos d'ara viuen d'una altra manera.»
(E.81)

Aquestes són les seves darreres paraules, amb epíleg recapitulatori, adreçat a incidir en la comparació. Observeu la utilització de la primera persona del plural.

Precisament, en analitzar les fórmules de representació que l'informant fa d'ell mateix com a personatge és interessant observar la **utilització de la primera persona dels pronoms personals** (del singular o del plural). A més del cas d'informants que, com hem dit, recorren insistentment a la comparació abans–ara, entre d'altres causes perquè consideren que se'ls requereix com a testimonis d'una època, la utilització de la primera persona del plural també l'observem en el cas de les vides de vocació religiosa en què, com hem apuntat anteriorment, l'informant parla en primera persona del singular fins que ingressa en la comunitat religiosa. A partir d'aquí s'observa el pas a la primera persona del plural.

En d'altres casos la focalització fonamental del relat fa que el narrador recorri també a la primera persona del plural. En Jaume, com es recordarà, centra la seva narració en el seu interès i participació en organitzacions ciutadanes i també s'erigeix com a portaveu de la necessitat de recuperar els valors i d'ajudar els altres. Es podrien distingir dues parts ben diferenciades en el seu discurs: una primera part, molt breu (un full de transcripció), de seguiment cronològic i més autobiogràfica i una segona part

(el gruix del relat) com a personatge de col·lectivitat. El caire de vivència col·lectiva amb què construeix la narració de la seva vida fa que utilitzi amb més profusió la primera persona del plural, «nosaltres». És interessant observar com es produeix el canvi, en la segona pàgina de transcripció, de la primera del singular a la primera del plural. En el moment en què deixa la seva infantesa i comença a parlar de la seva joventut, concretament, de les seves aficions i dels primers grups de què formarà part (després de no voler-lo al cor, perquè no sap cantar, va a la colla de sardanes i al grup de teatre), diu: «Doncs bueno, com que no **vaig** poder al coro, llavòrens doncs **vam** anar a la colla de sardanes. Amb la colla de sardanes doncs allevòrens ja **vam** tenir un ambient...» (E.76). A partir d'aquí començarà a utilitzar la primera del plural de forma gairebé exclusiva, és a dir, des del moment de la seva primera participació en una entitat ciutadana, el «tema» de la seva narració.

L'ús de la primera persona del plural ha estat destacat també per diversos autors que han posat l'atenció en la vinculació dels relats de vida a la memòria col·lectiva (Vegeu Burgos 1979; Bertaux-Wiame 1985; Chanfrault-Duchet 1990; Boutzouvi 1994; Gutierrez 1995; Pazos 1996; Pujadas 1992; Devillard 1997).

És visiblement destacable, com diem, la utilització de la primera persona del plural quan parla un sol individu i per això n'hem fet especial menció, però també es fa molt visible o sorprenent l'ús del pronom de primera persona del singular quan aquest esdevé reiteratiu. Per exemple, en la primera pàgina de transcripció del discurs de la Cèlia (E.63) apareix 38 vegades la primera persona del singular *jo*. En aquests casos es pot tractar de la intenció d'emfasitzar el propi protagonisme (sobretot perquè aquesta utilització se sol donar en casos d'explicació de dificultats que el protagonista ha d'afrontar), o pot tractar-se senzillament d'un mer suport lingüístic.

Un altre cas és la utilització de la tercera persona del singular

per referir-se a un mateix. No es dóna gaire sovint, però els casos observats, per exemple, el de l'Elena (E.114), denoten una perspectiva totalment objectivitzada d'un mateix. A voltes la intenció és esdevenir testimonis anònims i a voltes ens fan palesa la divergència que s'opera en algun dels nostres informants entre la figura d'ells mateixos com a narradors i, d'altra banda, com a *personatges* d'una història de la qual en són, alhora, els *autors*.

Un altre recurs que voldríem considerar és la utilització en els relats de **l'estil directe o indirecte**. L'ús de l'estil indirecte pot significar un distanciament amb relació a l'entrevistador o a la pròpia vida, mentre que l'ús de l'estil directe suposa una major implicació del narrador i una voluntat de transmetre aquell episodi referit amb una aparent major fidelitat. Es tracta tal vegada, senzillament d'una qüestió d'estil, però pensem que la utilització de l'estil directe pot tenir a veure amb les habilitats narratives, amb el desig de fer-se més entenedor, o de causar un major impacte en l'entrevistador. Es dóna el cas que fins i tot algun dels nostres informants reproduceix en estil directe els seus propis pensaments passats. (Com a entrevistes amb un ús especialment destacat de l'estil directe: E.31; E.35; E.63; E.70; E.94; E.112; E.150).

Un altre dels procediments emprats pels narradors és el de construir el relat amb el suport constant d'**anècdotes** que suposen una digressió respecte del fil narratiu principal, cosa que molt sovint provoca una certa desorientació en el narrador perquè no recorda en quin punt ha deixat el relat abans de la digressió. (Són molt abundosos els exemples en la mostra: E.29; E.74; E.75; E.88; E.89; E.91; E.94; E.96; E.104; E.105; E.111; E.112, entre d'altres). La Magdalena (E.103), com molts altres informants, fa un relat en principi desestructurat, inconnex i ordit a partir de l'explicació d'anècdotes. Ara bé, moltes vegades és precisament la relació d'anècdotes la que funciona com a eix regulador i vinculador d'uns episodis amb altres, fins i tot el record de l'anècdota serveix per situar els esdeveniments més importants en el seu decurs cronològic.

En alguns relats de vida es pot apreciar com el narrador ja té **interioritzat un corpus autobiogràfic**, o una manera concreta d'explicar la seva vida, o alguns dels seus episodis, cosa especialment observable a partir de les repeticions. La raó és, potser, que ja ho ha explicat així en moltes ocasions, o que ho pensa sempre d'aquesta manera. Considerem, tanmateix, que el fet de repetir un mateix corpus d'experiències o episodis pot obeir a dues causes molt diferents. D'una banda, a una manca de formació i d'habilitats narratives davant la qual el recurs de la repetició representa una forma fàcil de lligar la narració. D'altra banda, penso que pot obeir a tot el contrari, és a dir, l'informant té un bon nivell de formació, és molt reflexiu, i en algun dels casos fins i tot hi ha hagut la iniciativa pròpia d'escriure les seves memòries. En aquestes ocasions la repetició obeeix més a una «memòria treballada» i a una voluntat de reafirmació que no pas a un mer suport narratiu. El cas és que alguns dels nostres informants, als quals hem entrevistat en més d'una ocasió, repeteixen gairebé amb les mateixes paraules l'inici o el desenvolupament dels fets narrats. El Salvador (E.1) repeteix tres vegades l'esquelet de la seva narració amb les mateixes referències. O, fins i tot, durant la mateixa entrevista, alguns narradors repeteixen el mateix episodi (tornen enrere), de la mateixa manera que ho han fet anteriorment (E.29).

Un exemple de repetició del primer tipus (manca d'habilitat narrativa) ens l'aporta en Mateo. La primera entrevista comença així:

«Nací el día 21 de septiembre del novecientos once..., más, a los ocho años... iba a cobrar el jornalito de mi padre y el mío. Mi padre ganaba una cincuenta y yo una peseta, de ocho años. Luego había que decir: 'Ave María purísima, sin pecado concebida, ¿Cómo ha pasado usted la noche?' Esas cosas así eran» (E.111)

I la segona s'inicia d'aquesta manera:

«Pues la vida ... se arrastraba mucho, a aceituna por una peseta cuando tenía ocho o diez años, por una peseta... ganaba... y había que pedir permiso: 'Ave María purísima. Se puede pasar?, ¿Cómo ha pasado usted la noche? Iba a por el jornal...'»

Un exemple del segon tipus (relator reflexiu) és el de la informant MTE (E.79). Es tracta d'un relat pertanyent a una dona a qui li agrada molt pensar i repensar la seva vida. Per això, el resultat és una història molt ben construïda, cronològica, basada en fets familiars i amb un esquema que sembla, com diem, molt interioritzat i que ara ha tingut ocasió de verbalitzar per a l'entrevista. Així mateix, en el cas d'informants com el Pere (E.96), el fet d'haver escrit unes memòries fa entreveure que ha pensat la seva vida de manera detallada, que l'ha muntat i l'ha desmuntat constantment fins arribar a construir un relat a mida. Això, sens dubte, té repercussions en l'esquema treballat i adoptat que són molt més difícils de trobar en relats sorgits espontàniament.

Una variant d'aquest discurs treballat, o més aviat preparat, és el que ens trobem en el cas d'aquells informants que en ser contactats i fins que no té lloc l'entrevista es preparen el guió del que volen dir i fins i tot arriben a l'entrevista amb una *xuleta*, tal com ho fa la Pepita (E.102), que des que li van dir que l'entrevistarien diu que «hi he pensat molt». Per bé que suposem que sempre que l'entrevista no es produeix immediatament que ha estat sol·licitada això fa que més o menys l'informant hi pensi, de vegades, com és aquest cas, el decurs de la narració, amb els temes, etapes, seqüències, etc. que l'estructuren ja no poden considerar-se producte de la selecció immediata i l'espontaneïtat. Amb tot i això l'estructura preparada no és menys significativa. La Pepita, per exemple, estructura el seu relat primer com a filla i després com a mare.

Finalment, un altre dels elements tinguts en compte freqüent-

ment per bona part d'autors en relació als aspectes rellevants del relat biogràfic són **els oblits, les omissions i el silenci**. És impossible, o gairebé, saber si l'omissió és deguda a una determinada selecció del material que hom podria oferir, o a una voluntat expressa de no al·ludir a algunes coses, o simplement a una mancança de la memòria. Ara bé, com ja hem anat observant, sí que és possible veure quins són els tipus o el caire de les omissions efectuades atenent a les focalitzacions o èmfasis posats en uns determinats aspectes i, per tant, no en d'altres. Papadakis (citada per Del Valle, 1995) ressalta, per exemple, la importància de fixar-se en allò que no es recorda i considera que la memòria i l'oblit són dues cares de la mateixa moneda, essent així que l'oblit, igualment, pot ser tant el resultat de l'experiència com una estratègia conscient d'optar pel silenci malgrat l'existència del record. En aquest sentit, s'assenyala que pot ser una hipòtesi plausible el fet de considerar que un relat biogràfic construït en diferents moments de la vida –per no parlar, com ja hem fet en un altre indret, del relat biogràfic construït davant d'interlocutors-entrevistadors diferents– pot representar processos de selecció diferenciats i per tant, també, silencis i buits diferents. D'aquesta constatació se'n deriva la necessitat de prendre en consideració aquelles dades que permetin contextualitzar el moment del relat per comprendre millor les omissions. En qualsevol cas, això no obstant, la problemàtica dels oblits i les omissions rau en el fet evident que, d'acord amb els pressupòsits teoricometodològics en els quals ens movem en aquesta recerca, la valoració d'aquests buits es presenta francament difícil pel fet que, com a silencis que són, és sovint impossible d'arribar a determinar-los. Una certa aproximació indirecta al tema, tanmateix, en ocasions és factible. El cas del relat de vida de l'Enriqueta (E.65), per exemple, mostra molt bé (i ja ho hem esmentat anteriorment) com el moment crucial recent –un èxit professional important– que plana sobre el relat i contribueix a confegir-lo d'una deter-

minada manera, pot ser la causa que la informant projecti un cert vel i una desatenció activa sobre el «fracàs vital» que pot representar el seu divorci produït anys enrere. D'acord amb la reflexió que acabem d'exposar, bé podríem suposar que si haguéssim fet l'entrevista a l'Enriqueta en un altre moment –uns anys enrere, en una data més propera al seu divorci, o bé d'aquí a uns anys, en una data més allunyada d'aquest èxit professional recent– tal vegada l'experiència del seu divorci hauria tingut un paper més present i rellevant en el discurs.¹⁶

Molt sovint la focalització temàtica del relat fa que no es consideri oportú parlar d'altres parcel·les de la vida, perquè interessa destacar la parcel·la en què l'informant se sent més segur, o creu que ha reeixit més, o que més s'adiu al personatge que està afaïçonant, o, senzillament, omet el que pensa que no li ha d'interessar a l'entrevistador. Ja hem vist també com molts relats se situen en una etapa privilegiada i, per tant, el focus de llum que s'hi projecta enfosqueix tota la resta (especialment, E.86).

I fins i tot es pot donar el cas paradoxal del nostre informant Emiliano, que al llarg del relat no parla gens de la seva família i, en acabar, quan l'entrevistador li pregunta què és el més significatiu de la seva vida respon: «Pues el casarme y tener un hijo» (E.88). En aquest cas, evidentment, podríem parlar d'una sortida en la direcció d'allò que l'informant considera convencionalment correcte.

16. Òbviament aquí caldria considerar igualment, entre altres, el fet que l'entrevista hagués estat realitzada per una altra persona –que compartís amb la informant, per exemple, la complicitat de gènere i generacional– o bé que es tracta del que en un altre lloc hem anomenat «vida d'èxit», centrada fortament en l'experiència professional.

11. El jo com a ideòleg: un exercici de comprensió, explicació i valoració de la pròpia vida (Per què sóc així i per què és / ha estat així la meua vida)

11.1. GENÈTICA I ENTORN

Si en l'apartat anterior ens hem centrat fonamentalment en el *què*, en allò que segons els informants ha estat la seva vida, és a dir, en la successió dels esdeveniments, els fets, les fites, etc. que els informants seleccionen, descriuen i relaten, en aquest apartat volem accedir a un nivell molt sensible a la recerca qualitativa i que, de fet, només aquest tipus d'estratègia metodològica fa possible d'abordar pròpiament: el *perquè* la vida d'algú ha estat d'una manera i no pas d'una altra, és a dir, el nivell dels motius i les raons que es troben darrere dels esdeveniments concrets, el nivell de la comprensió que situa la simple explicació en un context més ampli que es capbussa en el cor mateix de la discussió sobre la naturalesa de l'acció humana, tot i que de consideracions relatives a aquest àmbit ja n'han anat sortint, òbviament, en els apartats precedents. En aquest sentit, els raonaments aportats pels nostres informants es mouen al voltant –com ho fa també l'etern debat existent a l'interior de les ciències humanes, socials i biològiques– de la consideració de circumstàncies de caire extern, relacionades amb l'entorn (els altres, l'ambient, la cultura), i/o de caire intern, relacionades amb la genètica, la biologia, el caràcter.

Si bé la constatació d'això ja és una dada interessant, creiem que una anàlisi més aprofundida pot mostrar-nos encara algun tipus de correlació significativa entre l'ús predominant d'un tipus d'explicació o un altre per part dels nostres informants i les característiques específiques de la seva vida i patró o estructura narra-

tiva. Per bé que aquesta anàlisi la presentem en el següent, i darrer, capítol d'aquesta part del treball, podem assenyalar aquí, amb un cert caràcter general, que el fet d'apel·lar a explicacions de caràcter extern com a responsables de les situacions personals estaria relacionat freqüentment amb una actitud de caire fatalista i a esdeveniments de signe negatiu, mentre que l'explicació derivada dels trets de caire personal i individual s'acostumaria a reservar per als esdeveniments de signe positiu que impliquen superació, esforç i el premi corresponent del triomf o la satisfacció finals. En qualsevol cas la tensió entre l'atzar i la determinació o voluntat pròpia, entre el «jo sóc així» i el «jo m'he fet així» i el «a mi m'han fet així», planen de manera més o menys explícita en la quasi totalitat dels relats analitzats.

En efecte, en molts casos ens trobem davant de personatges la conducta dels quals es presenta inicialment com a induïda per factors externs transcendents (la mort d'un progenitor, una situació de pobresa, la guerra...) La Rosa (E.57), posem per cas, té una visió fatalista de la vida: la vida li ha imposat unes penalitats i ella s'ha vist empenya a tenir la història que ha tingut. Però, a voltes, la determinació personal de l'individu se sobreposa finalment al context sociocultural, o a la situació de mancança i aconseguix, gràcies al seu esforç fer, o haver fet allò que en un principi apareixia com a barrera insuperable. La combinació d'elements externs favorables/desfavorables que es consideren determinants i de resolució personal que confirma o fa superar la situació condicionant és molt habitual.

La darrera frase del relat de la Soledad, que constitueix, a més, un epíleg recapitulatori, resumeix molt bé la relació que hi ha entre els dos tipus de determinants externs i interns en la conducta del personatge: «Desgracias he tenido... todas las que quieras y más, toco madera; se ve que soy fuerte y las voy superando todas» (E.91). O bé la de l'Emília R.T.: «Dificultats n'hem tingut, fill meu! Pobresa n'hi ha hagut, pobres, però honrats i tots bé, ho

hem superat tot.» (E.101). La narració d'en Baldomer també pivota entre aquests dos tipus de condicionants: «Yo soy de la manera que soy... por la manera que me han tratado en la vida... Las circunstancias de la vida... te crean como persona... por eso creo que todos somos distintos». I al costat d'això també afirma que s'ha fet a si mateix: «Todo me lo he currado yo» (E.106). En Fernando, per la seva banda, es presenta fill de les circumstàncies del context, de la seva educació, però també admet que el tarannà del seu caràcter és així perquè «em van parir d'aquesta manera». (E.88)¹⁷

Val a dir, a més, que en moltes d'aquestes combinacions hi apareix també un tercer factor aportat com a decisiu, per bé que en molts casos només sigui una manera de parlar, una expressió feta: la providència, la sort, el destí, Déu... A la ja esmentada Rosa (E.57) les desgràcies, com vèiem, les hi ha imposat la vida, però l'ajut per afrontar-les li ha vingut de Déu –sense menystenir en absolut l'esforç personal–.

En vides vocacionals la providència, voluntat de Déu (juntament amb l'elecció i treball propis), constitueix el condicionament de tipus extern més habitual. Així, la Dora (E.32) diu: «Cada uno tiene su misión que cumplir, cada uno sabe dónde Dios le quiere... es el Señor que me dirige aquí». I la Paloma (E.22) afirma: «He seguit el camí que Déu m'ha somiat».

11.2. ELS ALTRES DECISIUS

A voltes sembla que el decurs d'una vida no pugui ser explicat com a producte exclusivament personal. L'aparició en escena de

17. Són altres exemples de condicionants externs que marquen, però de voluntat i capacitat individual que hi oposa resistència, els relats: E.13, E.59, E.86, E.87, E.89, E.90, E.111 entre molts altres.

personatges afavoridors, desfavorables, personatges decisius, és un dels elements que apareixen en gairebé totes les narracions autobiogràfiques. Als «altres» de cada vida se'ls confereix una importància en molts casos definitiva. En parlar dels «altres» decisius no ens referim a tota la sèrie de personatges que són introduïts simplement com a formant part de l'escenari representat, sinó a aquells «altres» que són emfàticament destacats per la influència significativa que han tingut, segons el narrador, en la seva història. La major part, doncs, dels nostres informants han al·ludit a aquest personatge o personatges a qui en un moment donat es fa responsables d'un determinat desenvolupament i orientació de l'itinerari biogràfic. No obstant això, tenim relats, especialment d'èxit professional, en què el protagonisme de l'informant és tan gran que no esmenta cap persona realment decisiva en el seu èxit tret d'ell mateix. Fins i tot, l'al·lusió a la família més propera, marit, esposa, fills, etc., queda totalment desdibuixada, i fins i tot invisible. Aquest protagonisme es pot observar en la profusa aparició de la primera persona del singular «jo», com fa la Cèlia (E.63), o en la presència de gairebé un únic actor: la informant, com succeeix en el cas de la Carme (E.74). I, en qualsevol cas, si és que s'esmenta altres personatges, no és pas com a afavoridors de l'èxit, sinó més aviat com a obstacles.

Com ja hem explicat anteriorment, les vides de vocació religiosa es caracteritzen en la major part dels casos per la presència d'una figura decisiva, un agent catalitzador, que provoca una situació de crisi o qüestionament que exerceix una gran influència en la direcció elegida, o que apareix com a model o referent permanent, si més no, en les primeres etapes del procés. En el cas del Xavier (E.2) és molt significativa la figura d'un guia espiritual que apareix recurrentment en el relat, personatge que també és present en molts dels nostres informants (E.6; E.15; E.22; E.32; E.55, E.110, etc.). També podrien considerar-se figures decisives els «models» que aquests religiosos esmenten: Jesucrist, santa

Teresa, sant Joan de la Creu, Teresa de Calcuta, sant Agustí, els fundadors de l'orde...

En d'altres tipus de relats, es podria destacar la figura d'un progenitor (E.11; E.13; E.15, etc.). En el cas concret de la Marisol la figura del pare li és un model permanent, fins i tot arriba a dir «He conseguido lo que él quería de mi» (E.91). També la Pepita considera la figura de la seva mare com a fonamental: «A veure, si la meva mare no hagués portat una vida com va portar, si hagués tingut una vida diferent..., segur que jo no seria com sóc» (E.102).

Per a moltes dones (del tipus tradicional), la figura decisiva és el seu cònjuge, o els fills, com és el cas de la informant MTE (E.79), o el de la Pepita, qui després d'afirmar la influència cabdal de la seva mare en la seva vida, un cop arriba al moment del naixement dels seus propis fills afirma: «I els fills et suposen canvis, és allò de dir, doncs ja està acabat, ja tota la meva vida és en funció d'ells; i ja està... Un aprèn a anul·lar-se i a estar pendent d'ells.» (E.102).

En alguns casos, la presència de personatges valorats negativament o positivament configura l'entrellat dels esdeveniments relatats. En la història de la Carmen (E.11), així, el seu pare constitueix el model, la mare no coneguda és mitificada i els senyors pels quals ha servit i els nens que ha cuidat han estat figures decisives. Doncs bé, aquests personatges són posats en oposició a «las tres personas malignas de mi vida»: la seva madrastra, una senyora que tenia rellogada i la seva sogra. El marit, menyspreat i estimat alhora, representa una figura de síntesi.

Fins aquí hem vist els factors determinants de la pròpia conducta segons els informants. En aquesta mateixa línia, però des d'una òptica diferent, caldria fer esment igualment a l'útil diferenciació establerta per Schutz (citada per Piña, 1988: 167-168) entre els motius «per a» i els motius «perquè» en relació a les explicacions sobre la pròpia conducta contingudes en els relats de

vida. Els motius «per a» acostumen a utilitzar-se quan el narrador se situa d'una manera molt vívida en el moment o època en què es varen produir els fets que està explicant i expressen sovint les raons que des del seu punt de vista es relacionaren, en el seu moment, amb el seu futur previsible o desitjable, amb el projecte que avui en dia suposa haver tingut. En els motius «perquè», en canvi, s'al·ludeix clarament a les experiències passades, i s'atorga conscientment una explicació des de l'actualitat que assoleix un registre de caire reflexiu, agafant distància de l'acció, avaluant un major nombre d'antecedents i cercant d'irradiar un embolcall d'«objectivitat».

12. Del sentit i el sentiment: una crítica a l'anàlisi dels relats de vida

(O com tirar-se pedres sobre la pròpia teulada)

«La història mai no es repeteix. Els historiadors es repeteixen els uns als altres. Hi ha una gran diferència.» (Òscar Wilde)

«Espera sólo a que el ahora se convierta en entonces. Ya verás lo felices que éramos.» (Susan Sontag)

«Aunque yo diga: Pensaba esto o lo otro, seguro que no era así, seguro que eso me lo imagino ya ahora, al paso del tiempo.» (Josefina Aldecoa)

12.1. DEL PASSAT AL PRESENT

A partir de la tesi, ja explicitada i defensada, que el passat, la memòria, no només es construeix des del present sinó que és en gran mesura en funció de les característiques del present que es conceptualitza el passat, pensem que pot ser interessant d'assenyalar la possible lògica que uneix aquests dos moments temporals a partir de dues consideracions bàsiques: una de caràcter general i una altra de més minuciosa.

La primera, seguint Piña (1988: 147), establiria que portant al present els records ordenem el passat. En aquesta tasca funcionarien dos mecanismes: d'una banda, l'evitació de severes frustracions –en un altre indret (Roca, 2000: 74) ja hem assenyalat que es tracta, al cap i a la fi, de sobreviure i no morir sota el pes insuportable d'una memòria tirana que proveeixi materials per a la frustració, per la qual cosa fem dúctil la memòria i, en ocasions,

ens acaba salvant– i, d'altra banda, el fet de poder experimentar la sensació que l'itinerari de la nostra vida està sota control. És per això que la majoria de relats sobre el propi passat tendeixen a estilitzar-lo i simplificar-lo, sempre a partir d'un codi que té ple sentit només en l'actualitat. El passat, així, sol aparèixer en el relat de vida articulat per una línia homogènia i comprensible, allunyada de tota pertorbació, sense aquest estatut de simultaneïtat desconcertant i polissèmica que va tenir quan encara no era passat, tot convertint-se en quelcom intel·ligible. Aleshores el seu sentit esdevé evident, l'actualitat l'ordena i el fa tolerable i útil.

La segona consideració –prenent Hankiss (1993: 252 i ss.) com a referent llunyà, tot i que profundament modificat per la nostra pròpia experiència investigadora–, aborda quatre grans tipus d'estratègies que ens sembla que recullen les possibles i diferents combinatòries que es poden donar entre passat i present en els relats biogràfics. Esquemàticament, el nostre plantejament podria presentar-se així:

Situació actual del jo	Imatge del passat	Caràcter de la vida	Causalitat
Bona	Bona	Vida d'èxit	Adscrita
Bona	Dolenta	Vida d'èxit	Adquirida
Dolenta	Bona	Vida de fracàs	Adquirida
Dolenta	Dolenta	Vida de fracàs	Adscrita

La combinatòria biogràfica que lliga passat i present segons l'esquema anterior presenta dos grans tipus de recorreguts: un de lineal –quan les imatges del passat i el present concorden– i un de dual –quan ambdues imatges es contraposen–. En el primer cas parlem d'un tipus de causalitat adscrita –a la manera de la teoria de l'estatus adscrit propi de les societats estamentals, per contraposició a l'estatus adquirit, característic de les societats classistes–

atès que la situació vital actual, o millor dit la percepció que se'n té, es presenta com a conseqüència directa, o lineal, de la situació del passat originari. La linealitat adscrita de tipus positiu –passat bo, present bo– pot denotar una certa actitud elitista, dinàstica, de l'estil «nosaltres, jo, som diferents i superiors». La mateixa linealitat, però de tipus negatiu, adquireix sovint, en canvi, un to autoabsolutori: les penoses i difícils circumstàncies del passat no poden fer altra cosa que provocar, i justificar, un present igualment penós.

El recorregut dual, en canvi, va associat a un tipus de causalitat adquirida, ja que la diferència entre passat i present és atribuïda generalment a la pròpia responsabilitat, ja sigui, sobretot, per bé –passat dolent i present bo–, ja sigui, tot i que amb menys claredat, per dolent –passat bo i present negatiu–. En el primer cas, que podríem anomenar antitètic, i que constitueix autènticament el model de vida d'èxit, donat que el model de vida d'èxit lineal és en certa manera previsible, la base per a l'ontologia del jo és la consciència del jo que ha estat desenvolupada sense antecedents previs, mitjançant un esforç dur, malgrat o en contra de les circumstàncies negatives inicials. Aquest és el model que trobem sovint, per exemple, en els relats vitals d'empresaris i empresàries d'èxit. En aquest sentit podem dir que de la mateixa manera que sovint es fa esment del procés d'idealització del passat en termes positius, en aquests casos es podria arribar a parlar fins i tot, en determinats exemples, d'idealització del passat en termes negatius. Com ha assenyalat, amb unes altres finalitats, Mary Douglass (1973), només exagerant la diferència en termes d'oposicions extremes pot crear-se l'aparença d'un ordre. Així, el present rellueix molt més si se'l confronta a un passat obscur. Més encara: en el cas especialment de les dones que s'inclouen en aquesta categoria, la polarització sovint, a més d'incloure el binomi passat-present, incorpora també la dualitat privat-públic. Com ja hem vist de manera reiterada, els relats biogràfics de dones

empresàries d'èxit, el que fan no és només recalcar el trajecte antitètic recorregut en el temps –d'un passat dolent a un present bo– sinó que insisteixen a emfasitzar el sentit antitètic de la seva relació amb el món professional –bona, d'èxit–, d'una banda, i amb l'àmbit personal, privat –percebut com a dolent per la mala consciència de la desatenció als fills, el quasi habitual divorci de la parella, etc.– de l'altra.

Finalment, en el cas contrari, en què la dualitat es basteix sobre la base d'un passat positiu i d'un present negatiu, la lògica que acostuma a funcionar és la del contrapès, és a dir, la compensació. La crisi d'imatge del jo resultant d'una situació vital actual negativa és compensada amb el relat, imaginari o real, en tot cas generalment molt extens, d'una situació més favorable en un altre temps que fàcilment, com pot endevinar-se, acostuma a assolir el registre de mític. A diferència del cas anterior, en què el present és, per sobre de tot, el resultat de l'esforç i la responsabilitat personal, en aquest cas els fracassos presents, tot i que no poden ser adscrits en origen i tenen per tant la naturalesa d'adquirits, acostumen a atribuir-se a raons externes. Tanmateix, la dimensió mítica d'una història de vida no fa que el relat en si mateix sigui més cert o més fals: el mite és simplement un altre sistema d'explicar la nostra experiència del món, un sistema totalment diferent dels models explicatius de caire científicoracional (Franzke, 1989: 60).

En resum, allò que sembla donar-se és que la vida d'èxit és el resultat de l'esforç i la qualitat individual mentre que la vida de fracàs es digereix molt millor apel·lant a les circumstàncies incontrolables de l'entorn.

Abordar analíticament el relat de vida des d'aquest angle de la linealitat i la dualitat entre passat i present ens permet així mateix reflexionar sobre una paradoxa aparent que té a veure amb els processos de continuïtat i canvi de la identitat personal. Així, el subjecte es presenta sovint alhora com essent sempre el

mateix i com havent canviat profundament en el decurs de la seva existència (cfr. Lipiansky, 1983: 66). L'evidència dels canvis físics al llarg de la vida constitueix de vegades una base per assajar l'analogia amb els canvis personals. La carrera vital de caire lineal, en aquest sentit, cercarà la unicitat i la coherència identitàries per sobre de tot, mentre que l'itinerari vital de tipus dual incidirà sobretot en els processos de canvi. Tanmateix, fins i tot en aquest segon cas, sembla ser que en relació a la identitat subjectiva tocant a l'esfera de les emocions, de l'afectivitat, de les necessitats i dels desitjos, el sentiment de permanència és el predominant. Les distincions d'arrel psicològica entre l'*ego* i el *self*, o el *moi* i el *soi*, poden ser utilitzades en aquest sentit –com ho fa Lipiansky (1983: 68-69)– per assenyalar que són els primers termes d'aquests dos nivells de la identitat subjectiva –lligats a la imatge que el subjecte es fa de si mateix per als altres–, els que formen part de la identitat més evolutiva i més canviant; mentre que el nivell de la consciència del *self* o del *soi* –a través del qual el subjecte assoleix la comprensió de l'anterior com a unitat concreta– seria el que estaria més lligat al sentiment de permanència. Dit d'una manera més planera –esperem– i més il·lustrativa: el procés assenyalat s'assembla a aquell que es produeix amb relació a la percepció de la imatge física d'un mateix al llarg del temps per part de si mateix i dels altres, en el sentit que quan veiem algú que fa, posem per cas, deu anys que no havíem vist, som perfectament conscients en la primera impressió dels canvis que ha sofert físicament parlant, una consciència que, tanmateix, sovint no és compartida en absolut per la persona en qüestió, per la senzilla raó que aquesta persona ha anat integrant i interioritzant els canvis soferts dia rere dia, per la qual cosa la mutació produïda en el període dels deu anys s'ha distribuït més o menys regularment, de forma infinitesimal, al llarg d'aquests deu anys, de manera que no ha provocat així en un mateix la sensació fragant de transformació que sí que es produeix, en canvi, en aque-

lla persona que només té per contrastar una imatge llunyana de fa deu anys i una altra corresponent a l'actualitat.

12.2. DELS FONAMENTS ALS RELATS

Fins aquí hem intentat recercar la lògica a què responien els relats de vida que ens han ofert els nostres informants i la forma exterior amb què aquesta lògica ha incidit en l'estructura de la narració de llurs vides. Parlàvem, en iniciar aquest capítol, dels eixos referencials que fonamentaven les trajectòries vitals, les representacions que d'aquestes es feien els informants i com tot plegat incidia en la manera de relatar-les. La teoria que aportàvem en forma d'explicació teòrica i de prospecció creiem que ha de ser recuperada en aquest punt a manera de conclusió.

D'una banda hem vist, a partir de la nostra mostra, que l'eix referencial del que hem anomenat societat industrial ha estat, efectivament, eix estructurador de la major part dels nostres relats amb el benentès que la majoria dels nostres informants pertany per generació a aquesta etapa. Hem comprovat com els relators ens oferien narracions que responien a la lògica de la linealitat, del desenvolupament coherent, amb un principi (es trobés on es trobés, però sempre significatiu en relació a la resta del relat), un nus (amb les seves respectives fases, moments crucials i determinants de l'entorn o genètics) i un desenllaç (que fins i tot molt sovint era recapitulatori o es lligava de manera correlativa amb el principi). A més d'això, la focalització laboral majoritàriament observada en el cas dels homes i la familiar en el de les dones es correspon amb l'itinerari vital que havíem caracteritzat per a aquest període.

D'altra banda, havíem plantejat també que en general aquesta fórmula narrativa havia estat interioritzada a partir dels models de narració que els informants havien après des de petits.

Ara bé, també la nostra mostra ens ha ofert relats que no responen a aquest tipus d'estructuració. Certament, ens hem trobat relats «desestructurats», dessincronitzats, relats, en fi, que semblaven més aviat un *collage* narratiu, en què la manca de coherència i d'«ordre» dominaven. Analitzant aquests tipus de narració hem pogut observar que les nostres hipòtesis i postulats trobaven la seva materialització en la mostra. Així, aquesta segona categoria de relats creiem que no respon a un sol factor explicatiu, sinó que podria estar provocada per dues causes diferents. D'una banda, les narracions de tipus *collage* que ens han fet persones, en principi, del mateix marc referencial que les «estructurades» hem pogut constatar que són producte de la manca de formació i competència narrativa dels informants: els relats no responien a la fórmula de narració organitzada (amb el criteri que fos) perquè aquests relators no la tenien interioritzada, aprehesa de la mateixa manera que els altres. L'altre tipus de narracions de tipus *collage* que hem distingit creiem que obeeix a una causa de naturalesa diferent i que té a veure amb la prospecció que apuntàvem sobre el canvi d'eix referencial fonamentador de la trajectòria vital. Efectivament, pensem que es tracta de relats de vida postmoderna, és a dir, narracions multifocals, fragmentades, «mòbils», flexibles, sense seqüencialització definida ni perspectiva unívoca ni principi clarament establert ni final delimitat i tancat. Són relats de vida que corresponen a informants que ja no posseeixen una representació i formulació biogràfica dirigida, lineal i fixa.

Dos dels nostres informants poden ser exemples prou il·lustratius d'aquesta diferenciació que hem establert en els relats mancats, en principi, d'estructura (entesa segons la perspectiva dominant en el tipus de vida/narració de la societat industrial o moderna). La Juana no comença, construeix, ni acaba el seu relat dotant-lo d'un sentit i estructuració ordenada. El seu relat, d'esdeveniment central, està confegit a l'entorn del dolor que li causà

la infidelitat del seu marit. Quan li demanen que expliqui la seva vida diu: «Pues un día, todas las mañanas, a las seis de la mañana, se iba a cazar» (E.61). L'entrevistador, davant aquesta sorprenent manera de començar, li pregunta si està parlant del seu marit. I ella respon i continua: «Sí, le gustaba mucho la caza, y yo la verdad es que, pos me lo creía, porque él me dijo que, me juró que era mentira, que todo eso había pasado antes de conocerme a mí... Pero un día...» A partir d'aquí, la narració esdevé un autèntic *pastiche* d'anècdotes, salts temporals, seguiment inconnex, etc. La Juana, tot i que respon a les directrius de l'època en el sentit que la seva vida està explicada en funció dels altres, concretament, del seu home, no té la formació ni l'aprenentatge de models narratius que hem considerat condicionants de l'estratègia narrativa.

Per una altra banda, en Miquel també ens ofereix un relat que no posseeix una direccionalitat definida, però creiem que en aquest cas la causa no és la manca de competència narrativa sinó una experiència vital de caire postmodern. No sap com començar i ho fa parlant de la seva afició pels viatges i n'explica uns quants. Parla de la nombrosa quantitat de treballs diferents pels quals ha passat, sense que això vulgui dir que la referència laboral constitueixi un eix focal, sinó més aviat un exemple de la diversitat que ha caracteritzat la seva vida i de la manca d'orientació definida i definitiva que en tot moment l'ha fet anar d'un lloc a l'altre. És ben significativa la percepció que té de la pròpia vida: «Em sembla que també ha de ser bastant definitori de la meua vida que no he tingut mai clar res; jo encara segueixo pensant: 'Quan sigui gran...' (riu). I ja ho sóc de gran» (E.98). La mobilitat (metaforitzada pels viatges), la flexibilitat (representada pel seu itinerari fluctuant i divers), la representació de la vida com a quelcom en continu procés de construcció («quan sigui gran...»), etc., trets amb què hem definit la trajectòria vital postmoderna, es veuen reflectits en el relat del Miquel, qui en preguntar-se-li què canviaria de la seva vida afirma

que res, però «possiblement intentaria tenir les coses més clares», la qual cosa palesa la incertesa i indefinició que el caracteritzen i, al mateix temps demostra que els referents anteriors continuen tenint un pes important en les noves vides mòbils, flexibles i en reinvençió constant de la postmodernitat.

12.3. (AUTO)CRÍTICA DE L'ANÀLISI

Tot i l'anàlisi que hem presentat en aquestes pàgines, voldríem acabar dient, que la recerca d'un cert ordre racional en els relats biogràfics, a la manera com s'ha assajat aquí i com s'ha dut a terme per nombrosos científics socials des de fa dècades, parteix en gran mesura del que en podríem anomenar una deformació professional. El científic, en efecte, té com a premissa bàsica la convicció en, i la consegüent recerca de, l'existència d'una lògica present en allò que estudia; en aquest cas, com a científic social, el comportament i el pensament humans. Això no vol dir que, en ocasions, aquesta lògica defugui la nostra aprehensió, és a dir, que no estem en condicions, perquè no tenim prou capacitat o mitjans per a fer-ho, de capir la lògica present darrere de tal o tal altre fet o fenomen observat. Tampoc no vol dir que de vegades les explicacions que ofereix el científic no siguin encertades i hom l'erri de mig a mig. Aquesta situació, per cert, també forma part del mètode científic, que no admet cap mena d'explicació com a definitiva i, per tant, sotmet el seu coneixement a la crítica constant. Tanmateix, la recerca permanent de la lògica dels fets i dels discursos, a voltes pot produir una mena d'obcecació que allunya les explicacions científiques del món real, tot descarnant-les i sofisticant-les en excés. Així, hi ha el perill ben real de trobar estructures on a penes hi ha quatre elements desmanegats, de lligar una sòlida i contundent explicació sobre quelcom que poc o gens té a veure amb els motius i els raonaments autèntics dels

actors socials. És en aquest context, certament, que acabaria donant-se allò que Bourdieu (1989: 28) anomena la *creació artificial de sentit* o *il·lusió retòrica* conseqüència del caràcter de professional de la interpretació que assumeix el científic social que treballa amb relats de vida.

Arribats a aquest punt nosaltres ens permetem recomanar, com a mesura profilàctica, l'aplicació del que hem anomenat *efecte Leocadio*, que pot expressar-se de manera senzilla: es tracta que el científic social es pregunti, amb una actitud modesta que mai no hauria de perdre, «què en diria, què en pensaria Leocadio de tot plegat?». La resposta del tal Leocadio, que sovint no seria diferent de la de la majoria d'informants a qui ens hem adreçat i que rarament utilitzem per a alguna cosa més que com a simples informadors, tal vegada ens faria replantejar algunes de les nostres conclusions. És clar que sempre queda la possibilitat d'apel·lar, en cas de contradicció, a la coneguda distància –fundada sovint sobre un criteri de superioritat poc dissimulat– entre el nivell *èmic* dels informants i el nivell, incompreensible per a aquests, *ètic* de l'investigador. Assenyalar això aquí, i aplicar-nos-ho al nostre treball, sens dubte pot resultar alguna cosa similar al fet de tirar-se pedres a la pròpia teulada, ja que tota aquesta part del llibre ha estat un intent, precisament, de cercar la lògica de l'estructura narrativa dels relats biogràfics. No creiem, però, que siguem víctimes d'aquesta aparent contradicció. I no ho creiem perquè som plenament conscients de –i conseqüents amb– el fet que una cosa és mirar de desentranyar la lògica –que evidentment no és ni pretenem que sigui única, sinó diversa– present en els relats de vida i una altra, molt diferent i que en aquest cas sí que no compartim, afirmar que tot relat de vida té o ha de tenir un sentit i un significat. La vida, ai!, per a molts ja és prou difícil i complicada com per, a sobre, haver-li de trobar un significat, la qual cosa no és incongruent amb el fet que algunes –o moltes– persones vulguin o necessitin dotar-la de sentit.

Sense caure, doncs, en una mena d'escepticisme estèril, i convençuts com estem que, si més no, el nostre esforç pot aportar pistes que ajudin a una major comprensió del fenomen estudiat, voldríem assenyalar encara, a més de totes les consideracions i matisos que ja hem anat fent, i per acabar, que tota aquesta possible lògica present en els relats analitzats no és necessàriament, com podria suposar-se fàcilment, el resultat d'un procés perfectament conscient i minuciosament planejat dels informants corresponents. Aquest, per cert, és un extrem que traspua en el rerefons de bona part de les anàlisis de molts dels autors que han escrit sobre el tema. Creiem, com ja s'ha anat apuntant en apartats anteriors, que circumstàncies de tota mena –de les més profundes a les més superficials– influeixen, al capdavant, en el fet que el discurs s'estructuri d'una manera o d'una altra, que prengui una direcció o una altra, que arribi a un determinat lloc o a un altre. Fins a cert punt, a l'informant/relator de la seva pròpia vida pot acabar passant-li, sovint, allò que, diuen, els passa a molts escriptors: que els personatges que creen sota unes determinades característiques i amb unes determinades intencions acaben agafant vida pròpia i és l'escriptor qui acaba anant-los al darrere.

ANNEX 1. Fitxa del Banc de Memòria Biogràfica

GENERALITAT? <input type="text" value="SI"/>	
▶ Codi GRB: <input type="text"/>	
▶ Identificador IPEC: <input type="text"/>	
0. TIPUS DOCUMENT	
▶ Autor (nom i cognoms): <input type="text"/>	
▶ Tipus Document: <input type="text" value="Llistat"/>	▶ Altres: <input type="text"/>
▶ Material acompanyament: <input type="text"/>	
▶ Codi Cintes (Signatura topogràfica) <input type="text"/>	
▶ Data entrada: <input type="text"/>	▶ Darrera modificació: <input type="text"/>
1. FITXA INFORMANT	
PERSONAL	
▶ Cognoms, Nom: <input type="text"/>	▶ Sexe: ☐ Home ☐ Dona
▶ Pseudònim: <input type="text"/>	▶ Edat: <input type="text"/> Anys
	▶ Any Naixement: <input type="text"/>
▶ Natural de: <input type="text"/>	▶ Resident a: <input type="text"/>
▶ Estat Civil: ☐ Solter ☐ Casat ☐ Vidu ☐ Emparellat ☐ Separat	▶ Fills: ☐ SI ☐ NO
▶ Estudis (Nivell): <input type="text"/>	
▶ Professió / Ocupació: <input type="text"/>	
▶ Nivell socio-econòmic: <input type="text"/>	
▶ Llengua habitual de comunicació: <input type="text"/>	
▶ Precisions a informant: <input type="text"/>	

FAMILIAR

► **Composició família** (carta parentiu): SI NO

	Any naixement	Viu	Professió	Origen geogràfic	Nivell socioeconòmic
Pare	<input type="text"/>	SI ☐	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Mare	<input type="text"/>	SI ☐	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Cònjuge	<input type="text"/>	SI ☐	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

	Nombre (Total)	Sexe (Nombre)		Ordre de informant (numèric)																								
Germanys	<input type="text"/>	Homes <input type="text"/>	Dones <input type="text"/>	<input type="text"/>																								
Fills	<input type="text"/>	<table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Edat</th> <th>Professió</th> <th>Sexe</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1</td> <td><input type="text"/></td> <td><input type="text"/></td> <td>☐ Home ☐ Dona</td> </tr> <tr> <td>2</td> <td><input type="text"/></td> <td><input type="text"/></td> <td>☐ Home ☐ Dona</td> </tr> <tr> <td>3</td> <td><input type="text"/></td> <td><input type="text"/></td> <td>☐ Home ☐ Dona</td> </tr> <tr> <td>4</td> <td><input type="text"/></td> <td><input type="text"/></td> <td>☐ Home ☐ Dona</td> </tr> <tr> <td>5</td> <td><input type="text"/></td> <td><input type="text"/></td> <td>☐ Home ☐ Dona</td> </tr> </tbody> </table>				Edat	Professió	Sexe	1	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona	2	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona	3	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona	4	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona	5	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona
	Edat	Professió	Sexe																									
1	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona																									
2	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona																									
3	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona																									
4	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona																									
5	<input type="text"/>	<input type="text"/>	☐ Home ☐ Dona																									

► **Altres aspectes rellevants:**

2. FITXA ENTREVISTA

► **Entrevistador:**

► **Nombre de sessions:**

► **Nombre de cintes:**

	Data	Hora (inici)	Durada (minuts)	Lloc de realització
1ª Entrevista	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
2ª Entrevista	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
3ª Entrevista	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
4ª Entrevista	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

► **Contacte, negociació i situació de l'entrevista; relació entrevistador-informant; idioma emprat**

3. ÍNDEX/RESUM DEL CONTINGUT DEL RELAT**▶ Resum**

▶ Resum IPEC (breu 5 línies)

4. ANÀLISI**DESCRIPTORS GEOGRÀFICS**

DESCRIPTORS TEMÀTICS

DESCRIPTORS ANALÍTICS

▶ **Memòria:**

▶ **Concepció del Jo:**

▶ **Concepció del Relat:**

DESCRIPTORS BIOGRÀFICS (Personatges rellevants)

5. COMENTARI. ASPECTES DESTACABLES

▶ **Frases inicials i finals (entrevistador-entrevistat):**

► **Estructura del relat** (fil conductor, seqüències principals,...):

▲
▼

► **Motivació / justificació de la pròpia conducta i causalitat de l'acció exterior al relator.**

▲
▼

► **Xarxa relacional**

▲
▼

► **Construcció estilística del relat**

▲
▼

► **Altres**

▲
▼

► **Analista:**

Enviar dades

ANNEX 2. Llistat d'informants

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
1	Salvador	Faiò	Reus	1922	Escrivent d'oficina d'una mina. Jubilat
2	Xavier	Montfalcó d'Agramunt	Mollerussa	1969	Sacerdot
3	Petra	Villanueva del Arzobispo	Reus	1933	Serventa i assistenta
4	Ita	Equador	Reus	1959	Assistentia i cuidadora familiar
5	Fermí	Tarragona	Tarragona	1941	Empleat de banca. Jubilat
6	Marc	Tarragona	Reus	1974	Diaca i professor de religió
7	Susana Victoria	Perú andí	Madrid	1960	Assistentia
8	Carlos	Benicarló	Sant Carles de la Ràpita	1965	Sacerdot
9	Marita	Argentina	Vilanova i la Geltrú	1947	Estudiant d'un postgrau
10	Jaume		Reus	1965	Sacerdot i missioner paül
11	Carmen	Torla (Osca)	Reus	1916	Assistentia de cases riques. Jubilada
13	Emilia	Madrid	Reus	1956	Assistentia i exprostituta
14	Josep	Montferri	Sant Cugat del Vallès	1928	Sacerdot i jesuïta. Master en clàssiques per Oxford. Jubilat
15	Teresa	Sant Martí de Tous	Valls	1921	Monja carmelita
16	Alba	Lyon	Reus	1947	Administrativa
17	Micaela	Catalunya	València	1946	Monja. Cottolengo de València
18	María		Tarragona	1944	Exmonja i professora de religió

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
19	Joan Miquel	La Canonja (Tarragona)	Reus	1973	Sacerdot
20	Març	L'Aleixar	Reus	1938	Feines diverses i dedicació a la pintura. Jubilada
21	Àngels	L'Espluga de Francolí	Reus	1928	Monja vedruna
22	Paloma	Sevilla	Vila-seca	1975	Monja. Mestra i treballadora social
23	Carmen	Saragossa	Saragossa	1973	Exmonja. Auxiliar de clínica
24	Montse	Sant Pere i Sant Pau (Tarragona)	Sant Pere i Sant Pau (Tarragona)	1960	Mestressa de casa i vident
25	Jordi	Tortosa	Roma	1965	Sacerdot i llicenciat en dret
26	A. P.	Lleida	Casbas (Osca)	1943	Monja
27	Isabel	Sant Pau d'Ordal	Torredembarra	1940	Mestressa de casa. Abans de casar-se era administrativa
28	Vicente	Ciudad Real	Ciudad Real	1961	Músic de carrer
29	Enrique	Santa Bàrbara	Tarragona	1914	Calciner i pagès. Jubilat
30	Ana	Reus	Valls	1968	Treballadora social
31	Rubén	Calataiud	Amposta		Diverses: venedor, descarregador de camions, guarda jurat
32	Dora del Carmen	Xile	Tortosa	1966	Monja i infermera
33	Gabriel	Guinea Equatorial	Sitges	1941	Professor d'institut
34	Esperanza	Andalusia	Dos Hermanas (Sevilla)	1936	Monja de les Germanes de la Caritat de Santa Anna. Superiora del convent.
35	Julia	Càceres	Tarragona	1954	Infermera
55	Josefina	Riudecols	Tarragona	1931	Monja carmelita
56	Margarida	La Riera de Gaià	La Riera de Gaià	1929	Mestressa de casa i pagesa. Jubilada

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
57	Rosa	Riudoms	Reus	1936	Pagesa i mestressa de casa
58	Xavier	Reus	Reus	1923	Mestre i escriptor
59	Rosa	Tarragona	Tarragona	1924	Modista i oficiala de Tabacalera (jubilada)
60	Miquel	Tarragona	Tarragona	1948	Sacerdot
61	Juana	Plasència (Càceres)	Molins de Rei	1927	Cuidadora de vells
62	Pere	Figueres (Girona)	Vall de Boí	1945	Sacerdot
63	Cèlia	Baix Camp (poble)	Tarragona	1958	Empresària/gerent d'una empresa pròpia
64	Eulàlia	Alacant	Reus	1958	Propietària de bar i estudiant
65	Enriqueta	Tarragonès (poble)	Tarragona i Tarragonès (poble)	1942	Empresària/gerent. Empresa perruqueria
66	Ricard, <i>Riki</i>	Barcelona	Llavorsí	1949	Ajudant de cuina i altres múltiples ocupacions
68	Joaquín, <i>El tigre</i>	Garrapinillos (Saragossa)	Garrapinillos	1960	Vigilant de seguretat
69	Marina	Mollerussa	Mollerussa	1957	Directora d'administració d'una empresa de construcció
70	Àngel	Reus	Reus	1981	Estudiant
72	Joan	Àreu (Pallars Sobirà)	Àreu (Pallars Sobirà)	1941	Tractant de bestiar i propietari. Jubilat
73	A. P. G.	València	Godella	1914	Mestressa de casa
74	Carme	Vendrell	Valls	1956	Propietària d'un taller de cuina
75	Remei	El Rourell	El Morell	1919	Modista i mestressa de casa. Jubilada
76	Jaume	El Vendrell	El Vendrell	1947	Comerciant
77	Marina	Canadà	Reus	1965	Tècnica comercial
78	Maria del Milagro	Móra d'Ebre	Móra d'Ebre	1910	Propietària i mestressa de casa

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
79	M. T. E.	Madrid	Tarragona	1936	Administrativa. Jubilada
80	S. G. T.	Xodos (Castelló)	Llucena (Castelló)	1950	Treballador d'una fàbrica de taulell
81	Cinto	Santes Creus	Santes Creus	1923	Pagès. Jubilat
82	Carme	Tarragona	Tarragona	1910	Secretària de Telefónica. Jubilada
83	Fernando	Toledo	Lanzarote	1938	«Vividor» i llicenciat en Filosofia i Lletres
84	Carmen	Santa Bàrbara (Tarragona)	Santa Bàrbara, Amposta i Tortosa	1903	Treballadora en una fàbrica de botons. Jubilada
85	Zulmira	Gralhas (Portugal)	Gralhas (Portugal)	1940	Pagesa i assistenta domèstica
86	Cheikhou	Boulel (Senegal)	Reus	1959	Empresari de telecomunicació
87	Sayuri	L'Havana (Cuba)	Elx (Alacant)	1972	Perruquera canina
88	Emiliano	Peal de Becerro (Jaén)	Tarragona	1942	Professor d'autoescola
89	Sunita	Bombai (Índia)	Tarragona	1968	Botiguera
90	Papa	Bambilor (Senegal)	Vic	1967	Sociòleg
91	Marisol	Onaspe (Saragossa)	Reus	1957	Treballadora del tèxtil i assistenta
93	Juan			1941	Exsacerdot. Educador en mòduls per adolescents i adults
94	Josefina	Cieza (Múrcia)	Valls	1924	Mestressa de casa i pintora
96	Pere	Barcelona	Tarragona	1951	Informàtic
97	Quimi	Tarragona	Tarragona	1950	Mestressa de casa
98	Miguel	Barcelona	Tarragona	1946	Gerent d'un club esportiu
99	Antonieta	Tarragona	Tarragona	1932	Mestressa de casa jubilada
100	Josep Maria	Pradell	Tarragona	1926	Conserge. Jubilat
101	Emília	Berga	Sant Carles de la Ràpita	1927	Mestressa de casa i assistenta domèstica

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
102	Pepita	Reus	Castellvell del Camp	1946	Quiromassatgista i metressa de casa
103	Magdalena	Ulldemolins	Ulldemolins	1916	Pagesa i assistenta domèstica
104	Antonio	Tortosa	Tortosa	1923	Dependent de botiga tèxtil. Jubilat
105	Adriana	Rosario (Argentina)	Reus	1961	Té cura d'una persona gran
106	Baldomer	Igualada	Vilanova del Camí	1973	Electricista industrial
107	M. del Carmen	Gandia (València)	Igualada	1934	Monja escolàpia i mestra
108	Empar	Manresa	Tarragona	1964	Infermera. Coordinadora d'una àrea bàsica de salut en un barri perifèric de Tarragona
109	Ulises	Barcelona	La Floresta (Tarragona)		Sacerdot i jesuïta
110	Maria	Montblanc	París	1963	Infermera i religiosa
111	Mateo	Montánchez (Càceres)	Cambrils	1911	Pagès. Jubilat
112	Manel	Madrid	Tarragona	1916	Capità de la Guàrdia Civil. Jubilat
113	Nordine	Marroc	No s'especifica	1973	Físic en atur
114	Elena	Barcelona	Tarragona	1955	Infermera
115	Roderic	Barcelona	Reus	1969	Economista/director general
116	Paloma	Sevilla	Saragossa	1975	Monja i treballadora social
117	Soledad	Xiva (València)	Saragossa	1970	Monja, filla de la Caritat i professora de normalització lingüística
118	Núria	La Selva del Camp	Sevilla	1954	Infermera i monja
119	Montserrat	Barcelona	Tarragona	1952	Esoterista
120	Maria	Cornudella de Montsant	Tarragona	1948	Mestra
121	Raül	L'Espluga de Francolí	L'Espluga de Francolí	1982	Estudiant

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
122	Dolores		Reus	1962	Perruquera amb poders paranormals
123	Montserrat	Raimat, Lleida	Cornudella del Montsant	1943	Ermitana
124	Isabel	Lugo	Tarragona	1935	Mestra
125	Daniel	Saragossa	Saragossa	1979	Desocupat
126	Vicente	Millars (Valencia)	Quart de Poblet (Valencia)	1954	Propietari d'una assessoria
127	Héctor G. G.	Castelló	Castelló	1979	Seminarista
128	Vicente	València	Requena	1954	Sacerdot i llicenciat
130	Maria Àngels	El Vendrell	Llorenç del Penedès	1959	Esteticista. Esoterista
131	Juanito, <i>Lo Carboneret</i>	Arnes	Arnes	1919	Pagès. Jubilat
132	Marina	La Selva del Camp	Màlaga	1914	Modista i botiguera jubilada
134	Manel	Sabadell	Viladecavalls	1951	Ciclista professional. Comerciant
135	Gurú Prasad Singh	Blanes (Girona)	Tarragona	1961	Profesor de ioga. Treballs esporàdics de publicista
136	Txús	Horta de Sant Joan (Tarragona)	Tarragona	1973	Exmarista i professor de religió
137	Maria	Puiggròs	Lleida	1923	Majordoma d'un canonge
138	Adolfo	Cavas de Garcimolina (Conca)	Saragossa	1915	Ferrer i curander
139	Carmen	Quintanilla de la Mata (Burgos)	Quintanilla de la Mata (Burgos)	1923	Pagesa
140	Lola	Santa Oliva (Baix Penedès)	Santa Oliva	1930	Mestra
141	Mari Luz				Vident
143	Francisco	Navia de Suarna (Galícia)	Saragossa	1946	Metge
145	Mario	Saragossa	Saragossa	1936	Sacerdot i jesuïta

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
146	Joan	El Vendrell	Santiago de Cuba	1934	Jesuïta i professor de filosofia
147	Mossèn Creu				
148	Francisco		Reus	1959	Agent d'assegurances
149	Josep	Tarragona	Poble del Tarragonès	1955	Sacerdot
150	Vicenç	Villanueva de Castellón	Valls	1915	Barber i altres oficis
151	Joaquim	Sant Miquel i el Pas (municipi de Vellver de Cinca)	Lleida	1962	Sacerdot i franciscà
152	Carles	Pinell de Brai (Terra Alta)	Tarragona	1940	Propietari d'una botiga d'objectes religiosos
154	Rafael	Graus (Osca)	Graus	1962	Excarmelita i professor particular
155	Javi	Reus	Reus	1978	Estudiant
156	Txepe	Saldaña (Palència)	Pina d'Ebre	1963	"Aprendiz de tó, maestro de ná"
157	Sra. Mercè	Flix	Flix	1934	Dependent i comptable
160	Marc	Igualada	Igualada	1982	Treballa en una fàbrica i estudia
162	Pepita	Bot (Terra Alta)	Tortosa	1953	Dependent d'un supermercat
163	Edwin	Apolo (Bolívia)	Monestir de Poblet	1971	Monjo cistercenc
164	Rutilio	Atima (Hondures)		1963	Tècnic hidràulic
165	Roser	Barcelona		1955	
172	Manuel	Darro (Granada)	Reus	1946	Pintor de cotxes
173	Moisés	Guinea Equatorial	Vilanova i la Geltrú	1951	Infermer i estudiant d'antropologia
174	Farid	Veneçuela	Saragossa	1978	Pintor artístic
176	Luis Roberto	Equador	El Pont de Suert	1970	Peó de la construcció
177	Jose				

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
178	Khalid	València	València	1970	Biòleg. Convers a l'islam
179	Noelia	Valladolid	Tarragona	1977	Treball a Port Aventura
180	Pau (dona)	Teresa de Cofrenes	Huesca	1955	Auxiliar d'infermeria
181	Nuria	Tarragona	Vilabella	1986	Estudiant de secundària
182	Carme	Tarragona	Residència d'Avis de Reus (ICASS)	1916	Venedora
183	Victoria	Lomeda de Velilla de Medinaceli (Sòria)	Tarragona	1941	Pagesa i mestressa de casa
184	Anna	La Selva del Camp	La Selva del Camp	1977	Aturada
185	Eva	Tortosa	Tarragona	1979	Estudiant d'antropologia
186	Maria	Alcanyís (Terol)	Tarragona	1979	Estudiant d'antropologia
187	Antoni	Reus	Reus	1978	Estudiant d'antropologia
188	Pablo	Massamagrell (València)	Els Pallaresos (Tarragonès)	1964	Capità de marina mercant
189	Marcos	Alcanyís (Terol)	La Puebla de Híjar (Terol)	1983	Treballa en el guix
190	Josep Maria	El Morell	El Morell	1979	Estudiant d'antropologia
191	Santiago	Xerta	Xerta	1931	Obrer i pagès
192	Roser	Reus	Aitona	1945	Mestressa de casa
193	Verònica	Manresa	Cambrils	1976	Estudiant
197	Josep, <i>Xispa</i>	Constantí	Constantí	1949	Electricista
198	Lorena	Lleó	Tarragona	1981	Esteticista i cambrera
199	Jordi, <i>Ros</i>	Reus	Reus	1977	Enginyer de manufactures
200	Luis	Tarragona	Tarragona	1974	Gerent d'empresa
201	Victoria	Castelserás (Terol)	Tarragona	1916	Assistent domèstica. Jubilada
202	Maria Dolors	La Selva del Camp	Reus	1936	Mestressa de casa

CODI	NOM O PSEUDÒNIM	LLOC DE NAIXEMENT	LLOC DE RESIDÈNCIA	ANY DE NAIXEMENT	PROFESSIÓ
203	Marina	Lleida (poble)	Lleida	1957	Administrativa

ANNEX 3. Llistat d'autors de les entrevistes

Abellán Cano, Carlos	Figueras Gomis, Cristina
Aja Ortega, Ignacio	Figueras Palau, Marta
Almagro Lorca, M ^a Jesús	Forns Fernàndez, M ^a Victòria
Aparicio Mauleon, M ^a del Mar	Francés Mora, Almudena
Aranda Terrén, M ^a del Mar	Freixanet Miret, Laia
Arca, Joan Manel	Galbe Pastó, Andrea
Argüelles Puigibet, Laia	Gallisà, Santi
Asensio Coll, Antonio	García Caballero, Miriam
Balbás Labrador, Maria del Carmen	García Jorba, Juan Manuel
Baldrich Pasqual, Meritxell	Gasch Gallén, Angel
Bartolomé Llorens, Sílvia	Gil Mateu, Elsa
Beltrán Nebot, Nadia	Gómez Canales, Sílvia
Benac Vegas, Teresa	González, Paulo
Blasco, Pilar	Gracia Martín, María
Bodoque Puerta, Yolanda	Guarque Salvadó, Gemma
Bolekia Bonai, Moisés	Huguet Belló, Marissa
Busquets Puig, Anna	Ledo García, Júlia
Campos, Goizalde	Llopart Sequera, Montserrat
Cano, Carlos	Llort Suárez, Antoni
Capell Simó, Elena	López Solé, Miquel
Carrizo Pérez, Ignacio	López Trueba, Mei
Casado i Gual, Anna	Luna, M ^a Jesús
Casado i Marín, Lina	Macià Pareja, Raquel
Cepriá Sorolla, Ana	Marlès Magre, Laia
Chaves, Victor	Marsal Collado, Salvador
Civit i Martí, Ferran	Martí Esparza, Lluïsa
Claret Gelis, Marta	Martí Marsal, Toni
Descárrega Antón, Jordi	Martín Mazón, Isaac
Esmel, Neus	Martínez Flores, Lúdia
Esteva de Andrés, Elena	Martínez Igual, Miquel Àngel
Estorach i Querol, M ^a José	Martorell Mas, Xisca
Farnós Cerezuela, Pepi	Mercadé Serra, Marc
Fernàndez Redondo, Raquel	Miró Ferré, Lourdes
Ferré, Anna	Mola Salvador, Pilar

Moncasi Punsola, Núria
Monsell Liern, Miguel Angel
Moreno Vélez, Juan
Núñez Rodríguez, Nair
Pahí Llord, Gemma
Parte, Isabel de la
Patón i Santiago, Olivia
Perendreu Molins, Roser
Prat Carós, Joan
Prats, Albert
Queralt i Fontanals, Carme
Rabasseda, Cristina
Ramirez Gallego, Maria A.
Repullés Lambea, Susana
Requena, Myriam
Revuelta Ordorica, Sofía
Rey, Cristina
Roca i Girona, Jordi
Rodrigo Gómez, Soraya
Rodríguez, Maria del Mar
Roig Díaz, Ana
Roig Maydeu, M. Neus
Roldán, Vicky
Romano, Mª José
Rosa Hernando, Anna M^a
Rovira i Canela, Roser
Rubio Compte, Laura
Sanz Bonsón, Raquel
Saval Ivorra, Mayte
Serrat Garza, Rebeca
Solano, Patricia
Sorrosal Zumeta, Nélica
Suárez Ortega, Emilio
Sunyer Blanch, Albert
Toribio Lainez, Carlos Augusto
Torres Borrellas, Josep María
Vallbona Seco, Eugenia
Vallés, Rodrigo
Vallvé López, Jordi
Vázquez Bonilla, Eva
Vercher, Mar
Vidal Valle, Sandra
Vidal, Andrea
Vilalta Ollé, Neus
Vilalta Segriá, Laura
Vives, Cristina

Bibliografia

ABASTADO, C. «'Raconte! Raconte...' Les récits de vies comme objet sémiotique». *Revue des Sciences Humaines*, t. 62 (1983), núm. 191, p. 5-21.

ABOU, S. «Avant-propos». A: *Liban déraciné: immigrés dans l'autre Amérique*. Paris: L'Harmattan, 1998, p. 7-19.

ALONSO, M.; MARTÍNEZ, C.; PUJADAS, J.J. «Los discursos del inmigrante extranjero». A: ICA. *Migracions estrangeres i diversitat cultural*. Barcelona: Institut Català d'Antropologia, 1993.

APPADURAI, A. «Territorial paradoxes and the national imaginary». A: *Transnationalism, nation-state building and culture*. Wenner-Green Foundation for Anthropological Research, 1994.

ARANGO, J. «Migraciones». A: GINER, S.; LAMO DE ESPINOSA, E. (Ed.) *Diccionario de Sociología*. Madrid: Alianza, 1998, p. 490-492.

BALAN, J. (Comp.) *Las historias de vida en ciencias sociales: teoría y técnica*. Buenos Aires: Nueva Visión, 1974. (Cuadernos de Investigación Social)

BAUMAN, Z. *Intimations of Postmodernity*. London; New York: Routledge, 1992.

BAUMAN, Z. *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*. Barcelona: Gedisa, 2000.

BECK, U. *¿Qué es la globalización?: falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Barcelona: Paidós, 1998. (Paidós estado y sociedad; 58)

BECK, U.; GIDDENS, A.; LASH, S. *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press, 1994.

BERTAUX, D. «La perspectiva biográfica: validez metodológica y potencialidades». A: MARINAS, J. M.; SANTAMARINA, C. (Ed.). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid: Debate, 1993, p. 149-171.

BERTAUX-WIAME, I. «Jours paisibles à Sèvres: la différenciation sociale et sexuelle de la mémoire urbaine». *Life stories/Récits de vie*, vol. 1 (1985), p. 16-28.

BERTAUX-WIAME, I. «La perspectiva de la historia de vida en el estudio de las migraciones interiores». A: MARINAS, J. M.; SANTAMARIA,

C. (Ed.). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid: Debate, 1993.

BODOQUE, Y.; PALOMAR, S. *Memoria de la Sedera: les obreres tèxtils a Reus*. Reus: Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 2002.

BONET, J.; CABALLÉ, A. (Comp.). *Mi vida es mía: 2363 mujeres descubren su intimidad a partir de sus diarios personales*. 3ª ed. Barcelona: Plaza & Janés, 2000.

BOURDIEU, P. «La ilusión biográfica». *Historia y Fuente Oral* (1989), núm. 2, p. 27-33.

BOURDIEU, P. *Razones práctica: sobre la teoría de la acción*. Barcelona: Anagrama, 1997.

BOUTZOUVI, A. «Individualidad, memoria y conciencia colectiva: la identidad de Diamando Gritzona». *Historia y Fuente Oral* (1994), núm. 11, p. 39-52.

BURGOS, M. «Sujet historique ou sujet fictif: le problème de l'histoire de vie», *Information sur les sciences sociales*, vol. 18 (1979), núm. 1, p. 27-43.

CABALLÉ, A. *Narcisos de tinta: ensayo sobre la literatura autobiográfica en lengua castellana: siglos XIX y XX*. Málaga: Megazul, 1995. (La Autobiografía)

CABRÉ, M. «Formes de cultura femenina a la Catalunya medieval». A: NASH, M. (Ed.). *Més enllà del silenci*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988, p. 31-52.

CASTLES, S.; MILLER, M. J. *The Age of Migration*. Londres: MacMillan, 1993.

CASTILLA DEL PINO, C. «Teoría de la intimidad». *Revista de Occidente* (1996), núm. 182-183, p. 15-30.

CATANI, M.; MAZÈ, S. *Tante Suzanne*. Paris: Librairie des Méridiens, 1982. (Sociologies au quotidien)

CHANFRAULT-DUCHET, M. F. «Mitos y estructuras narrativas en la historia de vida: la expresión de las relaciones sociales en el medio rural». *Historia y Fuente Oral* (1990), núm. 4, p. 11-21.

CHECA, F. [et al.]. «Las historias de vida como técnica de acercamiento a la realidad social: el caso de las migraciones». A: *Las migraciones a debate: de las teorías a las prácticas sociales*. Barcelona: Icària / Institut Català d'Antropologia, 2002, p. 347-383.

CHISHOLM, L. *De les oportunitats desiguals a la manca igualitària d'oportunitats? Les dimensions de gènere del canvi social i la joventut a Europa*. Barcelona: Secretaria General de Joventut, 2002. (Aportacions; 16)

COMAS D'ARGEMIR I CENDRA, D. [et al.]. «Ser dona a Catalunya:

experiències i representacions femenines». A: *Vides de dona: treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular / Editorial Alta Fulla, 1990. (Cultura Popular; 9), p. 7-28.

COMAS D'ARGEMIR I CENDRA, D. [et al.] *Vides de dona: treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular / Editorial Alta Fulla, 1990. (Cultura Popular; 9)

CONNERTON, P. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

CRIADO, M. J. «Historias de vida: el valor del recuerdo, el poder de la palabra». *Migraciones* (1997), núm. 1, p. 73-120.

DENZIN, N. K. *Interpretive biography*. Newbury Park (CA): Sage, 1989. (Qualitative research methods; 17), p. 49-93.

DEVILLARD, M.-J. [et al.]. «Presentación de la investigación». A: *Los niños españoles en la URSS (1937-1997): narración y memoria*. Barcelona: Ariel, 2001.

DOUGLAS, M. *Pureza y peligro: análisis de los conceptos de contaminación y tabú*. Madrid: Siglo XXI, 1973.

ELÍAS, N. *The History of Manners. The Civilising Process*. Vol. I. Oxford: Blackwell, 1978.

ELÍAS, N. *State Formation and Civilization. The Civilising Process*. Vol. II. Oxford: Blackwell, 1982.

ENZENSBERGER, H. M. *La gran migración: treinta y tres acotaciones*. Barcelona: Anagrama, 1992. (Argumentos; 133)

Explica'ns la teva vida. Barcelona: Edicions 62, 2001. A la part superior de la coberta: «Les dotze biografies del programa de TV3».

FEIXA PÀMPOLS, C. «La imaginació autobiogràfica». *L'Avenç* (2000), núm. 252, p. 16-27.

FEIXA PÀMPOLS, C. «Los espacios y los tiempos de las culturas juveniles». A: MEDINA CARRASCO, G. (Comp.) *Aproximaciones a la diversidad juvenil*. México: Colegio de México, 2000, p. 45-60.

FERRAROTTI, F. *Histoire et histoires de vie: la méthode biographique dans les sciences sociales*. París: Librairie des Méridiens, 1983.

FRANZKE, J. «El mito de la historia de vida». *Historia y Fuente Oral* (1989), núm. 2, p. 57-64.

FRASER, R. «La formación de un entrevistador». A: MOSS, W. [et al.]. *La historia oral*. Introd. y selecc. de textos, Dora Schwarzstein.

Buenos Aires: Centro Editor de América Latina, cop. 1991. (Los fundamentos de las ciencias del hombre; 26), p. 53-82.

FREUD, S. «Análisis de la fobia de un niño de cinco años (el pequeño Hans)». A: *Sigmund Freud: Obras completas*. Vol. X. Buenos Aires: Amorrortu, 1998.

FREUD, S. «De la historia de una neurosis infantil (el 'Hombre de los Lobos')». A: *Sigmund Freud: Obras completas*. Vol. XVII. Buenos Aires: Amorrortu, 1999.

FREUD, S. «Fragmento de análisis de un caso de histeria (Dora)». A: *Sigmund Freud: Obras completas*. Vol. VII. Buenos Aires: Amorrortu, 2000.

FRIGOLÉ REIXACH, J. *Un hombre: género, clase y cultura en el relato de un trabajador*. Barcelona: Muchnik, 1998. (Los Narradores)

FURLONG, A.; CARTMEL, F. *Els contextos canviants de la joventut*. Barcelona: Secretaria General de Joventut, 2001. (Aportacions; 14)

GAMELLA, J. F. *La historia de Julián: memorias de heroína y delincuencia*. Madrid: Editorial Popular, 1990. (Al margen; 5)

GARCÍA JORBA, J. M. *Diarios de campo*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 2000. (Cuadernos metodológicos; 31)

GIDDENS, A. *Un mundo desbocado: los efectos de la globalización en nuestras vidas*. Madrid: Taurus, 2000. (Pensamiento)

GILMORE, D. D. *Hacerse hombre: concepciones culturales de la masculinidad*. Barcelona: Paidós, 1994.

GIMÉNEZ, C. «Proyectos de construcción nacional, política migratoria y transnacionalismo en España». A: KAPLAN, A. (Coord.) *VII Simposio: Procesos migratorios y relaciones interétnicas*. Zaragoza: Instituto Aragonés de Antropología, 1996, p. 37-51. VII Congreso de Antropología Social

GULLESTAD, M. *Everyday Life Philosophers: Modernity, Morality and Autobiography in Norway*. Oslo: Scandinavian University Press, 1996.

GUSDORF, G. «Condiciones y límites de la autobiografía». A: LOUREIRO, A. G. *La autobiografía y sus problemas teóricos: estudios e investigación documental*. [S.l.]: Anthropos, 1991. (Suplementos Anthropos; 29), p. 9-18.

GUTIÉRREZ ESTÉVEZ, M. «Elementos para una semiótica de la autobiografía». A: *Actas del II Congreso Iberoamericano de Antropología (1983)*. Las Palmas de Gran Canaria: Cabildo Insular de Gran Canaria / Instituto Canario de Etnografía y Folklore, 1985, p. 333-339.

GUTIÉRREZ ESTÉVEZ, M. «Significación de la narrativa biográfica entre los mayas yucatecos». *Arbor* (1998), núm. 515-516, p. 145-174.

HANKISS, A. «Ontologías del yo: la recomposición mitológica de la

propia historia de vida». A: MARINAS, J. M.; SANTAMARINA, C. (Ed.). *La historia oral: métodos y experiencias*. Madrid: Debate, 1993, p. 251-256.

HEINZ, W. R. «Status passages, social risks and the life course: a conceptual framework». A: *Theoretical Advances in Life Course Research: Status Passages and the Life Course*. Vol I. Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 1991, p. 9-22.

HOMBRE DE LOS LOBOS. «Las memorias del Hombre de los lobos». A: *El Hombre de los lobos*. Buenos Aires: Nueva Visión, 1983. (Los casos de Sigmund Freud; 1), p. 15-156.

JACKSON, J. A. *Migration*. Londres: Longman, 1986. (Aspects of modern sociology: Social processes)

KORMAN, V. «La dimensión psíquica». A: GRUP IGIA. *Contextos, sujetos y drogas: un manual sobre drogodependencias*. Madrid: Fundación de Ayuda contra la Drogadicción; Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Pla d'Acció sobre Drogues de Barcelona, 2000, p. 121-142.

LEJEUNE, P. «Ethnologie et littérature: Gaston Lucas, serrurier». *Études rurales* (1985), núm. 97-98, p. 69-83.

LEJEUNE, P. *El pacto autobiográfico y otros estudios*. Madrid: Megazul-Endymion, 1994. (La Autobiografía)

LEVI, G. «Les usages de la biographie». *Annales: économies, sociétés et civilisations*, vol. 44 (1989), núm. 6.

LEWIS, O. *Los hijos de Sánchez: autobiografía de una familia mexicana*. 10ª ed. México: Joaquín Mortiz, 1971.

LIPIANSKY, E. M. «Une quête de l'identité». *Revue des Sciences Humaines*, t. 62 (1983), núm. 191, p. 61-69.

LOUREIRO, A. G. (Ed.). *La autobiografía y sus problemas teóricos: estudios e investigación documental*. Barcelona: Anthropos, 1991. (Suplementos Anthropos. Monografías temáticas; 29)

MALLART I GUIMERÀ, L. «El relato iniciático de un gran terapeuta». A: *Ser hombre, ser alguien: ritos e iniciaciones en el sur del Camerún*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993. (Publicacions d'Antropologia Cultural; 10), p. 139-166.

MANDELBAUM, D. G. «The Study of Life History: Gandhi». *Current Anthropology*, vol. 14 (1973), núm. 3, p. 177-206.

MARSAL, J. F. *Hacer la América: biografía de un emigrante*. Barcelona: Ariel, 1972 (Ariel quincenal; 67).

MARTÍNEZ, L; ROCA, J. *Recomençar la vida. Una memòria del procés migratori de les dones a Reus (1950-1970)*. Reus: Publicacions de l'Arxiu

Municipal de Reus, 2004.

MENÉNDEZ, E. L. «La dimensión antropológica». A: GRUP IGIA. *Contextos, sujetos y drogas: un manual sobre drogodependencias*. Madrid: Fundación de Ayuda contra la Drogadicción; Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Pla d'Acció sobre Drogues de Barcelona, 2000, p. 79-98.

MIGUEL, J. de. *Auto / biografías*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1996. (Cuadernos metodológicos; 17)

MINTZ, S. W. *Taso: la vie d'un travailleur de la canne*. París: Maspero, 1979 (Bibliothèque d'anthropologie)

MORIN, E. *Tenir el cap clar*. Barcelona: La Campana, 2001.

NASH, M. (Ed.). *Mès enllà del silenci: les dones a la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, 1988.

NEWMAN, K. *Falling from Grace: The Experience of Downward Mobility in the American Middle Class*. New York: Free Press, 1988.

PARRAMÓN, C. C. «Campo migratorio: un concepto útil para el análisis de las estrategias migratorias». A: KAPLAN, A. (Coord.). *VII Simposio: Procesos migratorios y relaciones interétnicas*. Zaragoza: Instituto Aragonés de Antropología, 1996, p. 13-23. VII Congreso de Antropología Social

PARTE, I. de la; MAS, D. *La casa a Andorra: dues històries de família*. Barcelona: Govern d'Andorra / Editorial Altafulla, 2000. (Arxiu d'Etnografia d'Andorra. Monografies; 3)

PAZOS, Á. [et al.]. «La construcción del discurso autobiográfico». A: *VII Congreso de Antropología Social: Zaragoza, 16 a 20 de septiembre de 1996*. Vol. 2: *II Simposio: Etnolingüística y análisis del discurso*. Zaragoza: Instituto Aragonés de Antropología / Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español, DL 1996, p. 57-64.

PEACOCK, J. L.; HOLLAND, D. C. «The Narrated Self: Life Stories in Process». *Ethos: Journal of the Society for Psychological Anthropology*, vol. 21 (1993), núm. 4, p. 367-383.

PEDONE, C. «Las representaciones sociales en torno a la inmigración ecuatoriana a España». *Iconos* (2002), p. 56-66.

PIÑA, C. «La construcción del 'sí mismo' en el relato autobiográfico». *Revista Paraguaya de Sociología* (1988), núm. 71, p. 135-176.

PLUMMER, K. *Los documentos personales: introducción a los problemas y la bibliografía del método humanista*. Madrid: Siglo XXI, 1989. (Teoría)

PORTELLI, A. «Historia y memoria: la muerte de Luigi Trastulli». *Historia y Fuente Oral* (1989), núm. 1, p. 5-32.

PRIES, L. *Migration and Transnational Social Spaces*. Aldershot: Ashgate, 1999.

PROGOFF, I. *At a Journal Workshop: The Basic Text and Guide for Using the Intensive Journal*. New York: Dialogue Library, 1975.

PUJADAS MUÑOZ, J. J. *Memoria colectiva y discontinuidad: la construcción social de las identidades culturales*. Tarragona: Arxiu d'Etnografia de Catalunya, 1992. (Papers d'Antropologia; 2)

PUJADAS MUÑOZ, J. J. *El método biográfico: el uso de las historias de vida en ciencias sociales*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1992. (Cuadernos metodológicos; 5)

ROBERTS, K. *Youth and employment in modern Britain*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

ROCA I GIRONA, J. *De la pureza a la maternidad: la construcción del género femenino en la postguerra española*. Madrid: Ministerio de Educación y Cultura, 1996.

ROCA I GIRONA, J. «El género de la memoria: familia y mujer». A: AZCONA MAULEÓN, J. (Dir.). *Memoria y creatividad*. Bilbao: Universidad del País Vasco, 2000, p. 59-75.

ROMANÍ, O. *A tumba abierta: autobiografía de un grifota*. Barcelona: Anagrama, 1983. (Contraseñas; 53)

SENNET, R. *La corrosión del carácter: las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama, 1998.

SIMMONS, L.W. (Ed.) *Sun chief: the autobiography of a Hopi indian*. New Haven; London: Institute of Human Relations, Yale University Press, 1942.

SORONELLAS, Montserrat (Coord.) *Aquí es ve a triar! Els magatzems de fruita seca de Reus i el treball de les dones*. Reus: Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 2003.

VALLE, T. del. «Metodología para la elaboración de la autobiografía». A: SANZ RUEDA, C. (Coord.). *Invisibilidad y presencia: Seminario Internacional «Género y trayectoria profesional del profesorado universitario»*. Madrid: Instituto de Investigaciones Feministas de la Universidad Complutense, 1995, p. 281-289.

VALLE, T. del. «Incidencia de las nuevas socializaciones en la elaboración de la memoria individual y social». A: GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, A. (Coord.). *VIII Simposio: Epistemología y método*. Zaragoza: Instituto Aragonés de Antropología, 1996, p. 145-152. VII Congreso de Antropología Social.

VALLE, T. del. «Procesos de la memoria: cronotopos genéricos». *Areas: Revista de Ciencias Sociales* (1999), núm. 19, p. 212-225.

VENANCIO, A.; RICART, D. «Dona, cultura i experiència religiosa (s. XVI-XVIII)». A: NASH, M. (Ed.). *Més enllà del silenci*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988, p. 129-149.

WEINTRAUB, K. J. «Autobiografía y conciencia histórica». A: LOUREIRO, Á. G. (Ed.). *La autobiografía y sus problemas teóricos: estudios e investigación documental*. Barcelona: Anthropos, 1991. (Suplementos Anthropos. Monografías temáticas; 29), p. 18-33.

WEINTRAUB, K. J. *La formación de la individualidad: autobiografía e historia*. Madrid: Megazul-Endymion, 1993.

Més de dues-centes entrevistes biogràfiques fetes pels membres del Grup de Recerca Biogràfica i pels estudiants d'un seminari de pràctiques d'Antropologia de la Universitat Rovira i Virgili, han conduït a la constitució del Banc de Memòria Biogràfica, un fons de documentació en el qual hem basat l'estudi present. En el títol '*... això és la meva vida*'. *Relats biogràfics i societat* hem volgut reflectir els dos grans eixos que han presidit la nostra tasca intel·lectual durant els dos anys llargs que ha durat el projecte. D'una banda, el tractament acurat de les paraules dels nostres informants (sintetitzades en el colofó que alguns han emprat per finalitzar el seu relat) i, de l'altra, la reflexió antropològica sobre la sempre complicada relació dialèctica entre el relat autobiogràfic individual i el context més general -la societat- que el fa possible.

GRUP DE RECERCA BIOGRÀFICA

YOLANDA BODOQUE, doctora en Antropologia per la URV, i coautora de *Vides de dona* (1990), coordinat per Dolors Comas d'Argemir. Amb Salvador Palomar ha publicat *Memòria de la Sedera. Les obreres tèxtils a Reus* (Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 2002), i amb Lídia Martínez *Una etnografia de la memòria a Valls* (en premsa). **JUAN MANUEL GARCÍA JORBA** doctor en Sociologia per la UB i professor del mateix Departament. Autor de *Diarios de campo* (CIS, 2000). Prepara l'edició de *Fe en la palabra. Legitimación y conflicto en los procesos de conversión religiosa*. **MIQUEL ÀNGEL MARTÍNEZ IGUAL** infermer, filòleg i llicenciat en Antropologia per la URV. Prepara una tesi sobre immigrants senegalesos a Catalunya i el País Valencià; ha fet treball de camp al Senegal. **LÍDIA MARTÍNEZ FLORES**, catedràtica de llatí d'Institut i antropòloga. Coautora amb Jordi Roca de *Recomençar la vida. Una memòria del procés migratori de les dones a Reus (1950-1970)* (Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 2004) i, amb Yolanda Bodoque, d'*Una etnografia de la memòria a Valls*. La Lídia ha preparat l'edició definitiva de '*... això és la meva vida*'. *Relats biogràfics i societat*. **ISABEL DE LA PARTE**, antropòloga per la URV, treballa a Patrimoni Cultural d'Andorra. Allí va organitzar l'Arxiu Etnogràfic d'Andorra. Coautora amb David Mas, de *La casa a Andorra: dues històries de família* (Alta Fulla / Govern d'Andorra, 2000) i, amb Isidre Escorihuela, de *Famílies, vint maneres de viure* (Fundació Julià Reig, Andorra, 2004). **JOAN PRAT i CARÓS**, doctor en filosofia per la UB i catedràtic d'Antropologia social a la URV. Darrerament ha coordinat el núm. 23 de la Revista d'Etnologia de Catalunya (2003) *Vida, memòria i oblit*. **JORDI ROCA i GIRONA**, doctor en Antropologia i professor titular a la URV. Coautor de *Vides de dona* (1990); premi Marqués de Lozoya, amb *De la pureza a la maternidad* (Ministeri d'Educació i Cultura, 1996). Autor d'*Antropología industrial y de la empresa* (Ariel, 1998) i, amb Lídia Martínez, de *Recomençar la vida* (2004).